

TWAALF VROUWEN BEMINNEN HUN ZALIGMAKER

**DE BEKERINGSWEG EN BEVINDING VAN 12 VROUWEN
EN HUN VRIENDINNENKRING**

DEEL 14

Samengesteld door

Willem Westerbeke

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2013**

Deze uitgave is in boekformaat en als Ebook verkrijgbaar
<http://www.lulu.com>

INHOUD DEEL 14

- 1. FAMILIE BERGERS – FLIKWEERT.** Blz. 3
 - (1) Willemina Johanna Flikweert
 - (2) Catharina Bergers
 - (3) Esther Flikweert en haar zoon Simon de Korte
 - (4) Christina Bergers
 - (5) Anna Bergers
 - (6) Cornelia van der Slikke - Bergers
- 2 Esther Klaassen- de Korte, Den Haag.** Blz. 24
- 3. Vrouwen met wie Jacob van de Velde.** Blz. 52
 - (1) Geesje Heiboer, Poortvliet
 - (2) Catharina van Nieuwenhuijzen, Dinteloord
 - (3) Jane Krijger, Wissekerke
- 4. Levensbeschrijving van Anna Schot, Tholen.** Blz. 58
- 5. Neeltje Breedveld, Delft en Aaltje Pijl, Oud -Alblas.** Blz. 113
- 6. FIJGJE BONS, Bleskensgraaf.** Levensschets. Blz. 120
- 7. Tien brieven van Fijgje Bons aan Jaantje Bos.** Blz. 126
- 8. Acht brieven van Fijgje Bons en Johanna Josijna Braspenning,** echtgenoot van L.B. Spuijbroek. Blz. 135
- 9. Zeven brieven van Fijgje Bons aan Pieter en Marigje Mellegers** Sliedrecht. Blz. 140
- 10. Annigje Grolleman, Hasselt. *Met een kruis naar de kroon.*** Blz. 145
 - (1) Levensschets door de heer A. de Redelijkheid
 - (2) 1 brief aan L. Potappel; bekeringsweg van Annigje.
 - (3) 3 brieven aan N.N.
 - (4) 8 brieven aan de Weleerw. heer Ds. J. v. d. Haar
- 11. 22 brieven van Annigje Grolleman aan X; en aan zijn weduwe, te Lekkerkerk.** Blz. 166
- 12. Johanna Cornelia HEEMSKERK-VAN RIJN, Katwijk.** Blz. 196

1. FAMILIE BERGERS – FLIKWEERT¹

Willemina Johanna Flikweert

Willemina J. Flikweert, was een dochter van Jacob Flikweert en Anna Kanaar. Uit het huwelijk van Jacob en Anna zijn tien kinderen geboren, waarvan er twee heel jong gestorven zijn. Er bleven vier jongens en vier meisjes over.

Na Johanna was Esther de tweede dochter. Zij werd later de moeder van **Simon de Korte** (over hem volgt nog meer).

Na Esther volgden Cornelis, Abraham en Pieter. Pieter is maar vijftien jaar oud geworden. Daarna werden er twee meisjes geboren, Jacoba en **Willemina Johanna** (later bijgenaamd: **Gouden Willemientje**). De jongste was weer een zoontje, Jan Piet.

De op één na jongste was dus Willemina Johanna. Over haar kinderjaren is niets bekend, maar nadat ze de lagere school verlaten had, kreeg ze een betrekking in het grote herenhuis bij de familie v. d. B. in de Kerkstraat.

Het was voor haar niet moeilijk om werk te krijgen, want ze was ijverig, ze had een opgewekt karakter, sprak met iedereen en verder was het een knappe verschijning.

Waar de Thoolse klederdracht het maar toeliet, droeg ze gouden sieraden. Vooral als ze 's zondags naar de kerk ging, droeg ze veel kant aan haar witte muts en aan haar extra grote, gouden krullen hingen nog gouden hangers. Om haar hals had ze rode bloedkoralen met een gouden slot. Geen wonder dat ze de naam kreeg van 'Gouden Willemientje'. Ze was ook overal te vinden waar plezier gemaakt werd, want haar opgewekt karakter trok daar heen. Ook op de jaarlijks terugkerende Thoolse kermis werd Willemien gevonden. Ook dáár voelde ze zich thuis.

Wel was ze thuis geleerd om alles binnen de norm van eer en burgerlijk fatsoen te houden. Alles moest wel binnen de perken van een net leven blijven.

Dit werd de gemeente ook elke zondag voorgehouden. Deugdzaamheid en braafheid was in de eerste dertig jaren van de vorige eeuw over het algemeen de sleutel voor de hemel.

Overtuigd van zonden

Toch kwam er een kentering in het vrolijk leven van Willemien. Ze wist eigenlijk zelf niet wat het was, maar ze gevoelde zich niet meer zo gerust als anders. Zelfs in haar grootste vermaak was ze bezet met gedachten over de eeuwigheid en over het tekort van haar deugden en plichten. Ze probeerde de gedachten weg te werken, waar ook haar vriendinnen behulpzaam in waren, maar niets mocht er baten.

Waar ze plezier in had, gaf geen voldoening meer, in alles kwam de leegte naar voren. De angst die ze kreeg voor de dood was niet meer te verdrijven.

Het was ook nog niet lang geleden dat haar zwager Marinus Frans de Korte op jonge leeftijd gestorven was. Slecht vijf jaar was hij getrouwd met haar zus Esther.

Soms werd het gewicht van de eeuwigheid zo op haar ziel gebonden dat ze niet met haar vriendinnen meeging, maar de eenzaamheid opzocht. Haar ouders begrepen haar niet en ook de predikant niet, maar ze probeerden haar nare gedachten door plezier te verdrijven. Wanneer niemand het merkte, las ze in het Woord des Heeren, wat haar soms enige rust gaf. Ze gevoelde echter goed dat ze voor God niet kon bestaan en daarom lag ze 's nachts dikwijls wakker.

Toch deed Willemien weer een poging om mee te doen met haar vriendinnen. Met nòg meer hartstocht deed ze mee aan alle vermaken. Ook werd ze met haar sierlijke kleren

¹ *Strijd en zegepraal*. Uit het leven van Adriaan Bergers, zijn gezin en vrienden. Joh. Westerbeke. 1996

nog méér bewonderd, zodat ze weer hetzelfde 'Gouden Willemientje' was als voorheen. Ze ging tegen haar geweten in. Was ze alleen, dan was ze bang en beloofde beterschap, maar was ze bij haar vriendinnen dan was er niets meer merkbaar.

Toch was ze zo dikwijls bezet met angst voor de dood en het oordeel, zodat ze het voornemen had om zich niet meer op te pronken. Ze gevoelde dan haar ijdelheid en nietigheid en probeerde de zonden na te laten om haar kloppend geweten te stillen.

Maar ze kon er maar niet toe komen om van haar mooie kleren afstand te nemen, want dat betekende ook afstand nemen van haar jonge leven. Haar hart trok toch zo naar de zonde en de wereld, maar ze gevoelde ook de toorn Gods over haar leven, zodat ze een grote tweestrijd had.

Maar er kwam een tijd in het leven van Willemien dat ze met J. Groenewegen kon zeggen:

*Zeer ellendig en verloren,
Lag ik neer op 't vlakke veld,
Blind, vijandig, onherboren,
Schoon tot zaligheid gesteld.
'k Was mijn eigen zielsellende
Onbewust en wist het niet,
Dat ik God noch Christus kende,
'k Had geen smart en geen verdriet.*

*'k Heb de zond' en ijdelheden,
Nagewandeld en gediend,
Met mijn ziels- en lichaamsleden,
Als een rechte wereldvriend.
Dus verloren door de zonden
Kwam de hoge Majesteit,
Mijne ziel diep doorwonden,
Toonde mij Zijn heerlijkheid.*

Vervuld met deze gedachten liep Willemien op een warme dag in september door de Oudelandsestraat om boodschappen te gaan doen. Voor niets of niemand had ze oog, alleen was ze vol van gedachten en overleggingen hoe ze haar geweten kon gerust stellen.

Plotseling werd ze opgeschrikt, toen er met kracht in haar hart viel: 'Hoe lang hinkt gij op twee gedachten? Zo de HEERE God is, volgt Hem na, en zo het Baäl is, volgt hem na.'

Haar hele leven trok in één ogenblik aan haar voorbij. Een leven van zonde en tegenstand tegen de Heere en dan de schuld, waarvan de dood het loon zal zijn. Hier was geen verzet meer mogelijk. Deze gedachten werden te veel voor haar en ze zakte in elkaar, niets anders dan de dood verwachtende.

Ze merkte haast niet dat er mensen naar haar toe kwamen. Ook een van de predikanten kwam hier net voorbij (ds. Bern. Friederichs en ds J. Slotemaker Czn stonden van 1815 tot 1830 in Tholen). Hij hielp ze wat overeind en vroeg wat haar toch scheelde.

Ze begon te zeggen dat *ze de stem van God in haar hart gehoord had, Die sprak van haar zonden en van de dood die rechtvaardig over haar zou komen.*

De leraar begreep er niets van. In de leer die hij bracht van deugd en plicht was geen plaats voor een zondares die verslagen is van de zonde. Daarom kon hij ook geen gepast woord tot haar spreken; hij was een blinde leidsman. Omdat hij niets van de werking van de Geest verstond, zei hij tot Willemientje: 'Ach, het zijn maar boze geesten die je doen

schrikken.'

Maar op die plaats zijn scheidingen gevallen, als gevolg van de oprechte keus die ze gedaan heeft. Ze bleef wel de naam behouden van 'Gouden Willemientje', maar dat was ze nu niet meer. De Heere werkte, na veel strijd, in haar hart het geloof in Hem, Die gekomen is om te zoeken en zalig te maken dat verloren was. Onbegrepen door haar ouders en de dominee, ging ze haar weg. Het ontbrak dan niet aan verwijten en scheldwoorden. Maar wanneer de strijd zwaar was, gaf de Heere haar wat ruimte, zodat ze weer getroost was.

Door een weg van ontdekking is ze nog verder geleid in de wegen des Heeren.

Er kwam echter een tijd dat **Adriaan Bergers** uit Tholen op haar weg geplaatst werd, met wie ze op 26-jarige leeftijd trouwde.

Adriaan Bergers was een zoon van Christiaan Bergers. Adriaan werd geboren op 17 januari 1768 en is overleden 2 januari 1837. Zijn vrouw was Catharina Heijboer; die overleden is op 14 maart 1829. Uit hen werden eerst drie meisjes geboren en daarna een zoontje, die de naam Adriaan kreeg. Dit was op 30 april 1809. Na hem zijn er nog twee jongens, Johannes en Christiaan geboren.

Adriaan trouwde op 2 mei 1830 met Willemina Johanna Flikweert, geboren 8 augustus 1803 te Tholen.

Adriaan heeft een levensschets nagelaten. *Leven en bekering van Adriaan Bergers*. Uitgave: J.W. Kieboon Azn., te Werkendam. Daarin schrijft hij:

... Zonder dat ik het wist, bleek mij later dat mijn vrouw met de Drie-enige God, tot haar zaligheid, niet onbekend was gebleven. Omdat ze merkte dat dit leven mij niet beviel en ze ook nog de wereld gelijkvormig was, werden de levenstekens weinig of niet gezien. Dit duurde zo vijf of zes jaar lang, dat ik druk in de wereld voortging, mij meer en meer verhardde en minder vatbaar werd voor indrukken die in vorige tijden mijn hart wel eens deden schrikken.

Hier geldt ook de raad van Salomo: 'En gedenk aan uw Schepper in de dagen uwer jongelingschap, eer dat de kwade dagen komen en de jaren naderen, van dewelke gij zeggen zult: Ik heb geen lust in dezelfde.' (...)

Nu behaagde het de Heere mijn vrouw uit een langdurige lauwheid en afzwerven op te wekken en thuis te roepen en haar trage handen en slappe knieën op te richten. Hoewel ik in die tijd nog als in Sodom leefde.

Ze begon nu wel eens tot eer van een Drie-enig God te spreken, maar dit stuitte mij geweldig tegen de borst. Hoewel ik dit niet liet blijken, ging ik daar inwendig tegenin, omdat ik dat volk niet verdragen kon en hun spreken mij een gruwel was.

Hierover droeg mijn vrouw veel leed, hoewel ze dit voor mij bedekt hield. Later werd mij dit bekend, ook dat ze déze zaak wel eens tot de Heere bracht. Ook kon hierin wel eens vervuld worden: 'Want wat weet gij, vrouw! of gij den man zult zalig maken? Of wat weet gij, man! of gij de vrouw zult zaligmaken?'

Hoewel de Heere wonderlijk is in Zijn wegen, werkt Hij toch meestal ordelijk en middellijk. Zo gebeurde het op een zekere tijd dat ik een boek in handen kreeg over '*Het Genadeverbond*' van professor F.A. Lampe. Dit boek verwekte in mij enige lust tot onderzoek. Ik las er daarom ook verschillende keren in, zodat ik zelfs het besluit nam om de wereld en al haar begeerlijkheden vaarwel te zeggen. Ook om mij van die wegen te onthouden, waar ik van mijn kinderjaren op gewandeld had.

Maar helaas, ik wist niet hoe vast ik daaraan verbonden was. Ook verstond ik niet de waarheid: 'Zonder Mij kunt gij niets doen'. Ik meende in mijzelf voldoende kracht te

bezitten om dit werk te volbrengen.

Dit openbaarde zich al spoedig toen ik daaraan begon. O, wat gevoelde ik toen dat ik van mijzelf niet losgemaakt was en dat dit alles maar als een morgenwolk of als een vroegkomende dauw was, die snel komt maar ook snel verdwijnt.

Weinig weken waren er maar nodig om mij geheel tot mijn vorig leven en tot mijn vorige zonden te doen terugkeren. Echter niet meer zo gerust van binnen en er was ook niet meer zo'n haat en opstand tegen het volk des Heeren, zoals vroeger.

Daarna werd ik belet om uitwendig te zondigen, omdat ik geruime tijd ziek werd (1836). De Heere scheen over mij voorgenomen te hebben, mij niet voor altijd in de zonden te laten volharden. Na enige tijd werd ik door Zijn hulp weer wat beter, maar niet zo ikzelf wel wenste. Regelmatig had ik koorts en ik bleef erg zwak. Hierdoor kreeg ik na te denken over de toestand waarin ik verkeerde.

Door Gods wijze voorzienigheid werd ik steeds zwakker. Dit begon mijn geweten zodanig te klemmen, dat de vrees om in deze staat misschien te zullen sterven, mij groter ziekte werd dan de zwakheid van mijn lichaam zelf.

Alle hoop van herstel scheen nu door het lang aanhouden van mijn ziekte helemaal afgesneden te worden. Nergens vond ik nog enige hoop en de dood was mij op de hielen. Bange dagen waren voor mij aangebroken, wat ik nu niet meer in staat ben om te beschrijven. Alle pogingen, mijn zoeken en gebeden, om mijn tijdelijk leven verlengd te zien, waren tevergeefs. Ik kon mij niet anders voorstellen als voor eeuwig verloren te zullen gaan. Deze toestand was voor mij ondragelijk.

Nu gebeurde het op een zekere tijd, toen het mij weer zo bang was, dat ik in de eenzaamheid voor de Heere neerviel en uitriep: *'O Heere, moet ik dan zo sterven; moet ik nu zo van hier scheiden? Ach, dat Gij mij dan in genade mocht aan zien, opdat ik het eeuwige leven in Christus mocht geschonken worden. Ach Heere, openbaar mij toch Uw wegen. Leid mij toch daarin.'*

Toen ik hierin bezig was, behaagde het de Heere mij genadiglijk te antwoorden met de woorden: *'Dit is de weg, wandel in dezelve.'*

Hoewel ik niet wist dat deze woorden in de Bijbel stonden, gaven ze toch wat opening en ondersteuning aan mijn ellendige en afgematte ziel. Ze verwekten een volledig besluit om het verder op een gelijke wijze op de Heere te wagen; hoe meer opening ik in die weg mocht vinden, hoe meer de doodsbanden moesten wijken. Ook de genezing van mijn lichaam nam dagelijks toe.

Vanaf die tijd gevoelde ik een oprecht voornemen om mijn zondig leven te staken en kreeg ik een grote lust in het onderzoek van de heilige waarheden. De geschriften van W. á Brakel, B. Smytegelt, A. Hellenbroek en veel anderen, waren mij tot veel zegen en opbouw in de weg der zaligheid. Dit waren mijn uitspanningen in mijn vrije uren.

Dit duurde wel een jaar, of nog wat langer (1837), dat ik met grote ijver slavende en werkende, met meerder of met minder hoop en licht, in mijn eigen ogen hoe langer hoe armer en ellendiger werd.

Ik had het geluk, dat ik over deze zaken veel met een vrouw kon spreken, die een echte Christin was, en mij onder de zegen des Heere dikwijls tot nut was.

Mijn toestand werd steeds ondragelijker en de verlossing van mijn ziel hoe langer hoe noodzakelijker. Mijn eigen leven begon ik te verliezen. Dikwijls zag ik mij als een bemuurde stad, vol met verschrikkelijke rebellen, die hardnekkig streden, wat mij zeer bang maakte, omdat ik in mijzelf niet de minste kracht of tegenstand vond, of enige hoop van verlossing kon koesteren.

Dit deed mij oprecht bidden en roepen: *'Och Heere, mocht U genadig tot mij afkomen om de troon des satans neer te vellen en de stad over te brengen onder de macht van de Heere Jezus Christus, de Koning van hemel en aarde.'*

Hoop in de ziel

Het duurde ongeveer een halfjaar dat ik in ware behoefte naar de Heere Jezus mocht leven. Voordien had ik wel dikwijls over de noodzakelijkheid van de Heere Jezus tot zaligheid gesproken, maar nu was het een innerlijke zielsnoodzakelijkheid geworden. Ik zag en geloofde dat het buiten Hem zeker verloren was. Hierover droeg ik elke dag een diepe smart. Ik dacht: Indien de Heere zo gewillig was als ik, dan zou de zaak allang opgelost zijn. Ik kon maar niet begrijpen wat de oorzaak was, waarom ik niet door de Heere Jezus geholpen werd.

Zo voortgaande en de smarten dagelijks toenemende, merkte ik duidelijk, welke schone kwaliteiten de mens buiten Christus ook bezitten mag, dat hij evenals de dwaze maagden toch voor eeuwig moet verloren gaan. O, wat deed me dat roepen om uit Sodom en in het ware Zoar te mogen komen.

In die toestand las ik op een bepaalde tijd in de brieven van Th. van der Groe, waardoor ik zo bezwaard werd, dat alle hoop van nog behouden te worden, mij kwam te ontvallen. Die nacht kon ik geheel niet slapen, maar het behaagde de Heere, Die alles van eeuwigheid bepaald heeft en Zijn raad op Zijn bestemde tijd uitvoert, mij door Zijn Woord en belofte te ondersteunen.

Het was uit Jesaja 54 vers 11 en 12: 'Gij verdrukte, door onweder voortgedrevene, ongetrooste: Zie Ik zal uw stenen gans sierlijk leggen, en Ik zal u op saffieren grondvesten. En uw glasvensters zal Ik kristallijnen maken en uw ganse landpale van aangename stenen.'

Deze woorden waren mij als koud water op mijn vermoeide ziel en gingen met geloofskracht samen, zodat ik dit met vrijmoedigheid aan mijn vrouw durfde vertellen; omdat het een duidelijk bewijs was dat mijn verlossing nabij was.

Maar hoewel mijn hoop hierdoor sterk verlevendigd werd, was het toch de zaak zélf nog niet. Ik vond geen rust, alleen geloofde ik wel dat het haast zou gebeuren.

De banden werden verzwaard, totdat (vier weken daarna) de tijd eindelijk daar was, dat de belofte vervuld zou worden.

Op een morgen, ongeveer tien uur, was ik zeer bezwaard en bang. Ik klaagde, gelijk andere keren, bij de Heere over mijn toestand, of Hij toch wilde openbaren wat de oorzaak was dat ik zo ellendig buiten Hem bleef omzwerven. Toen ik met deze klacht kwam, behaagde het de Heere God om Zijn voornemen en eeuwige liefde in Christus, in mij te openbaren.

O, hoe genadig werd dat voorhangsel gescheurd! Nu mocht ik duidelijk zien, dat ik mijzelf in deze weg zo lang had laten opgehouden. Ik stierf aan mijzelf.

Ach, wat moest ik me nu verfoeien en verachten. Wat een wonder was het voor mij dat de Heere mij nog niet eerder in mijn zonden levende had weggenomen. Wat een wonderlijke lankmoedigheid mocht ik nu in God zien, dat ik nu al zoveel jaren tegen Hem gezondigd had. Hier zag ik nu, als een groot wonder, hoe Hij mij nu van eeuwigheid daartoe had uitverkoren.

Hier vond ik nu de ware verlossing en vereniging in de Heere Christus naar de inwendige mens. Ik zag mij het heilig leven van God in Christus geschonken. Ook gevoelde ik hier een bidden om de ondergang van mijzelf, omdat ik begreep wat dat woord zeggen wil: 'Want zo wie zijn leven zal willen behouden, die zal hetzelfde verliezen' (Matthéüs 16 vers 25a).

Nu begreep ik hoe de Heilige Geest Maria bevruchtte; zo was ik nu bevrucht geworden met een heilig leven in mijn ziel. Ik zag dat ik uit God geboren was en daarom een

erfgenaam van het eeuwige leven zou zijn. Dat dit heilig leven niet alleen van God geschonken was, maar ook dat een Drie-enig God, Vader, Zoon en Heilige Geest dit Zelf zonder mijn toedoen zou doen opwassen en toenemen. Hier reisde ik met de kinderen Israëls door de Rode Zee en door de woestijn naar Kanaän. Ik geloofde dat ik alles wat de Heere naar Zijn wijze en heilige voorzienigheid in deze wereld over mij brengen zou, ik in de kracht van de Heere Jezus Christus zou te boven komen.

Intussen was de verandering van levenswijze in het gezin van **Adriaan en Willemientje** in alles merkbaar geworden. Zowel de vader als de moeder zochten in getrouwheid de kinderen op te voeden in de vreze des Heeren.

(2) Catharina Bergers

Het oudste dochttertje **Catharina** (Kaatje) was nog maar zeven jaar oud toen ze reeds indrukken van dood en eeuwigheid had. Ze was jaloers op haar ouders, want ze meende dat ze allebei tot God bekeerd waren. Dikwijls ging ze naar een eenzame plaats om haar knieën te buigen en te vragen of ze ook zo gelukkig mocht worden.

In sommige zaken kwam het wel eens uit, dat de Heere de 'jonge raven' ook hoort als ze tot Hem roepen.

Op een zekere dag liep ze in grote angst door de meestoof, omdat ze een sleutel verloren had. Nergens kon ze hem vinden en ze wist dat haar vader de sleutel moest hebben om in een vertrek te komen. Ze was radeloos, maar toen schoot er wat in haar gedachten. Ze ging naar een stil plaatsje en vroeg aan de God van haar vader en moeder of Die haar wilde helpen. Ze geloofde vast dat Hij haar helpen kon. In kinderlijk vertrouwen legde ze haar begeerte de Heere voor en ze geloofde dat Hij het kon, maar ook wilde doen.

Toen ze haar ogen weer open deed, zag ze de sleutel liggen in hetzelfde vertrek.

In haar jeugdig leven kwam het steeds meer openbaar dat ze het leven in de wereld verafschuwde. Haar ouders zagen de tekenen van het nieuwe leven steeds duidelijker zichtbaar worden. Wat dit voor de ouders betekende laat zich alleen begrijpen door ouders die de noodzakelijkheid van de bekering van hun kinderen enigszins gevoelen.

Vrucht van het geloof

Bergers schrijft verder: Ach lieve kinderen, wat zal ik hiervan verder schrijven? Geen mond of pen is in staat om deze hoge en heerlijke staat uit te drukken die mij van een wonderdoend God van hemel en aarde, vergund werd om in te zien en door het waar geloof te omhelzen. Dat het de hoogwaardige God mocht behagen het u allen op een gelijke wijze, vroeger of later, bij bevinding te leren kennen, dan zult u beter in staat zijn om dit schrijven te bevatten. Als de ogen en harten niet geopend worden, zal dit nooit goed verstaan of begrepen worden.

Dit was de wonderlijkste dag van alle dagen die mij te beurt was gevallen. De vrede die ik met alle dingen mocht genieten was mij wonderlijk. Ik zag dit nu op een andere manier als voordien.

De natuur was voor mij als een geopend boek, waarin ik voordien niets opmerkte; maar nu wandelde ik in het wonderlijke licht des Heeren, enkele dagen lang. De Heere bepaalde me bij veel zaken in de natuur zichtbaar; vooral bij het opgroeiende tarwegraan, wat in het begin met veel ruwe bladeren bezet is, maar door weer en wind, koude en hitte, zijn ruw uiterlijk steeds meer verliest en zo steeds meer in het rijpen toeneemt, totdat het in de tijd van de oogst wordt ingezameld.

Ook werd ik bij de wonderlijke wegen van God bepaald, hoe Hij de eerste wereld had doen vergaan en slechts acht zielen daaruit bewaard had voor de tweede wereld. Hoe Hij Salomo's kostelijke en prachtige tempel als een beeld van Adams volmaakte staat gesteld had. Maar dat die tempel, die om de zonden van het volk Israël verwoest was geworden,

later weer herbouwd is. Ook hoe de personen die de eerste tempel in zijn pracht gekend hadden, bij het zien van de tweede tempel weenden. Hoewel de Heere toch, door Zijn grote goedertierenheid, de bouw van de tweede tempel deed gelukken.

Wat moet dan een zondaar in verwondering wegzakken als de Heere hem, door het licht, de eerste volmaakte staat doet zien. Dan ziet hij daarin een groter heerlijkheid dan de Joden in hun eerste tempel zagen. Maar als hij nu in datzelfde licht mag zien wat wij in en met Adam door de zonde geworden zijn en hoe we van Gods beeld beroofd zijn geworden, o, dan zal hij nog meer misbaar maken, dan de Joden om hun tempel maakten.

Op dezelfde tijd krijgt hij een diepe verwondering dat de Heere zo'n gevallen zondaar, weer in een staat van zaligheid en heerlijkheid herstelt.

Maar lieve kinderen, ik zal hierover ophouden. Dit gestamel is toch te donker om van het heilig Licht een rechte beschrijving te geven. O, dat de Heere Zich over u allen mocht ontfermen, om dat vroeger of later zelf te mogen leren kennen. Dan bent u veel gelukkiger dan nu, terwijl u dit leest.

In die tijd, toen de zeven zegelen door Gods ontfermende genade voor mij werden ontsloten, werd ik ook ingeleid in hoofdstuk vier van de 'Brief van de apostel Paulus aan de Galaten', waar hij de twee verbonden en de erfgenamen beschrijft in de zonen van Abraham. De ene was naar het vlees geboren en de andere volgens de belofte. Izaäk was de ware erfgenaam en Ismaël moest uitgeworpen worden.

O, aanbiddeijk en wonderdoend God, hoe heerlijk, wijs en heilig zijn Uw wegen! Gij hebt ze allen met wijsheid gemaakt en al Uw werken waren u van eeuwigheid bekend.

Nu vond ik de beide zonen van Abraham ook in mijzelf. Hoe het inwendig leven uit God als Izaäk in mij was geboren en de dienstbaarheid in mijn vleselijk bestaan als Ismaël.

Zo werd nu ook door Gods heilig Woord en Geest, krachtig tot mijn ziel gezegd: 'Werp de dienstmaagd uit en haren zoon ...', (Galaten 4 vers 30). Hiermee voelde ik mij wel naar de Geest verenigd.

Niet alle vijanden dood

Maar ach, nadat ik zo ongeveer zes of zeven dagen in zoete vereniging met de Heere geleefd had en ik mij bij elke gelegenheid door het geloof op Hem verlaten mocht, kwamen er dikke wolken aan de lucht. De zon verdween en ik kreeg oorlog met mijn oude vijanden, waar ik in het geheel niet meer op gerekend had. Ja, ik wist niet eens dat die Kanaänieten nog in de stad waren.

Hierover klaagde ik nu, als voorheen, mijn nood aan de Heere en vroegde Hem of ik mijzelf niet bedrogen had. De boze vijand had mij aangezegd dat er wel een grote zaak gebeurd was, maar dat andere christenen veel dieper in de behoefte aan de Heere Jezus waren ingeleid en verslag konden geven hoe Hij in elk deel van Zijn lijden voor hen noodzakelijk was geworden.

Hier stond ik nu bitter verlegen en weende over mijn staat, de Heere smekende, indien ik me niet bedrogen had, dat ik opnieuw van Hem onderwezen en op de rechte weg geleid mocht worden.

Dit duurde ongeveer twee dagen, waarna de Heere mij voorkwam met deze woorden: 'Niemand kan een ander fundament leggen', waardoor ik van mijn moeite ontslagen werd en weer hartelijk verblijd werd.

Echter was deze moeilijkheid nog maar net weg, of een andere diende zich weer aan. Elke keer werd het weer zo donker en ik kon mezelf niet oprichten. Zo ging ik ook steeds zèlf weer aan het werk, maar ik kon toch niet meer in zulke donkere toestanden leven. Zo kwam de goedertieren God mij weer voor ogen te stellen, dat ik het leven der genade zèlf

niet bewaren of onderhouden kon. O nee, het was veel veiliger in Christus en in God geborgen. Die had het geplant en Die zou het nu verder bewaren en doen groeien.

Wat een zalig ogenblik was dit voor mij, door 's Heeren aanbiddelijke genade, dit te mogen inzien. Al de eer daarvan mocht ik aan de Heere toeschrijven en mijzelf over mijn zwakgelovigheid en zondige gesteldheid vernederen. Het geloof in de Heere Jezus was maar alleen de veilige en heilige weg naar de hemelstad en het werken in eigen kracht werd mij tot zonde.

Zie, lieve kinderen, dit is iets meegedeeld van wat de Heere mij geleerd heeft door Zijn aanbiddelijke genade, gedurende twee jaar (1838).

Mijn juk is zacht

... In deze tijd was mijn vrouw in de gezegende omstandigheid dat het gezin uitgebreid zou worden. Hierover kreeg ik veel overdenking.

Daarvoor was ik al bang geweest, wanneer ik daar alleen maar over dacht en nu deze omstandigheid aanwezig was, liet het mij geen uur meer los. In deze banden verkerende klaagde ik mijn nood aan de Heere, opdat Hij mij ook hierin Zijn wil en weg wilde leren. Mij, zwakke en ellendige te willen bekrachtigen, om mijzelf te verloochenen en alleen Zijn gebod op te volgen.

In Zijn genade liet de Heere Zich van mij verbidden en Hij beloofde mij, in deze weg, tot Zijn eer en tot mijn zaligheid te helpen.

O, wat waren dit voor mij toch zalige uren, wanneer ik verwaardigd werd, mij met al mijn noden in Hem te verliezen en te geloven dat Hij het Zelf in mij voleinden zou.

Dit gebeurde mij verschillende malen en ik mocht hierin zoet en gelovig berusten. Dit vertelde ik echter niemand.

Omdat nu mijn vrouw op de bepaalde tijd, door 's Heeren zegen, van een zoontje verlost werd, meende ik dat de strijd daar zou zijn, omdat ik met vele gedachten bezet was, wat er nog van deze zaak terecht zou komen.

Nu gebeurde het dat de Heere mij op een zekere nacht door Zijn Geest genadig inleidde in de wegen die Hij met Jacob en Ezau gehouden had.

Hij deed mij zien dat ikzelf inwendig een Jacob en een Ezau was. Naar het vernieuwde deel was ik een Jacob en wanneer ik in de kracht des Heeren zou mogen volgen en Hem gehoorzamen, dan zou ik de wereld met al haar instrumenten, ja ook mezelf geheel tegen hebben. Daarin zou ik nare wegen, banden, strijd, droevige benauwdheden en duisternissen ontmoeten, zoals het ook bij Jacob gebeurd is.

Maar geen nood, de Heere was in deze weg mijn Leidsman en wat mij nu ook mocht overkomen, Hij zou het in alles tot Zijn eer en tot mijn zaligheid voleindigen.

Nu zag ik echter ook, in het heldere licht des Heeren, de weg met Ezau in al zijn omstandigheden. Met mezelf zou ik die weg inslaan en bewandelen en dan zou ik de strijd ontlopen, en met meer vermaak voor het vlees leven. Maar wel buiten God en Zijn zalige gemeenschap.

Op de vergadering van de Hervormde kerkenraad op 24 juli 1840 werden er brieven van afscheiding voorgelezen van Adriaan Bergers, M.P. van Dongen en Johannes Bevelander. Op de vergadering van 28 oktober kwam er een zelfde schrijven van Dirk van Hiele. Hij zou later één van de belangrijkste voormannen van de Afscheiden gemeente worden. In dat jaar waren er dus weer verschillende gezinnen overgekomen.

De tijd brak nu aan dat ik mij met mijn gezin, schriftelijk van de kerk afscheidde, hoewel mijn vrouw mij in deze zaak niet volgde, wat mij wel tot groot verdriet was, maar wat ik mij getroosten moest.

Ik sloot me nu bij de gemeente van de afgescheidenen aan, waar de weleerwaarde heer

ds. H. J. Budding toen leraar was en in die dagen juist te Tholen was. De volgende zondag werd mijn kind (Christiaan) gedoopt op de hofstede van Willem Tichelaar. Deze dienst werd niet verstoord.

Adriaan Bergers zijn vrouw werd pas op 25 januari 1843 lid van de Afscheiden gemeente.

In dit jaar werd **Christiaan** weggenomen. De Heere bepaalde Bergers bij Ezechiël 37, *dat het een kind der belofte was, tot de dag van de zalige opstanding.*

Dit was de tweede keer al dat er een kind was weggenomen. Het vorige zoontje had ook de naam Christiaan gekregen. Hij is nog geen drie jaar geworden. Zijn vader was bepaald bij Micha 7, dat de Heere de vroegrijpe vrucht van hem begeerde. Met een hemelse glans op het gezicht is ook dit kind gestorven.

Ouderling

Ongeveer tien jaar is Adriaan Bergers ouderling geweest te Tholen. Het waren bewogen jaren. Uit alles blijkt dat het kerkelijk leven van de gemeente steeds weer verstoord werd. Bergers verhuisde naar Poortvliet. Ook te Poortvliet waren er nog mensen die gehecht waren aan de zuivere prediking van Gods Woord. Daarom werd ds. Budding daar óók uitgenodigd.

Bergers schrijft:

... Omdat ik nu te Poortvliet woonde en daar geen Afscheiden gemeente was, werd ik er door de Heere bij bepaald, dat hetzelfde ambt, waartoe de Heere mij zo duidelijk door een geestelijk gezicht geroepen had, ook nu nog op mij rustte.

Zo gebeurde het dan dat de Heere daar ook een gemeente bouwde. Na enige tijd werd ik daar voor het ambt aangesteld, onder de bediening van ds. D. Bakker. Ook wij hebben hem door Gods genade geroepen en bevestigd.

Deze leraar had verschillende gemeenten te bedienen. Daarom kon hij bij ons maar drie of vier keer in een jaar voorgaan. Daar waren veel leden, meestal natuurlijke mensen, ontevreden over en gingen ook andere leraars beluisteren. Ze hadden meer het uitwendige dan het inwendige op het oog.

Hieruit ontstond tweespalt, wat tot gevolg had dat die leraar in het geheel niet meer kwam. Enz.

(3) Esther Flikweert en haar zoon Simon de Korte

Uit Tholen kwamen er ook nogal wat mensen luisteren, als ds. Budding daar preekte. Maar niet allen kwamen met hetzelfde doel.

In Tholen was een zekere Marinus de Korte met **Esther Flikweert** getrouwd (21 april 1816). Hij was weduwnaar en had een zoontje, Frans. Hij hertrouwde dus met Esther Flikweert, een zus van 'Gouden Willemientje'. Op 15 februari 1820 werd er een zoontje geboren, die de naam van **Simon** kreeg.

Reeds in het volgende jaar, 27 november 1821, is Marinus op 45-jarige leeftijd overleden. De weduwe bleef met de twee jongens achter. Op 16 november 1822 is ze weer getrouwd met Cornelis de Jonge.

Esther Flikweert was als een van de eersten, met haar zus Jacoba, meegegaan met de Afscheiding. In de reeds genoemde brief met dertien namen, die in mei 1836 op de kerkenraad van de Hervormde Kerk te Tholen werd voorgelezen, komen ze ook voor.

(Esther is overleden in 1877).

Simon werd met het opgroeien steeds ongehoorzamer en waar wat te beleven was, was

hij aanwezig. Ook hij had gehoord dat ds. Budding te Poortvliet in de openlucht op een zondagmorgen zou preken. Hij sprak met zijn vrienden af om daar ook heen te gaan, maar dan met de bedoeling om de predikant te gaan bespotten. Op de bewuste zondag gingen ze dan ook naar Poortvliet. Hoewel ze al vroeg op weg waren, was toch de samenkomst al begonnen. Ze zagen de dominee op een boerenwagen staan en de mensen daar rondom. Ds. Budding was nog niet met de preek begonnen, maar stond ernstig te bidden.

Vol met spotlust ging Simon de Korte naar de boerenwagen. De eerste woorden van het gebed wat hij van de predikant hoorde, waren uit Jesaja 29 vers 20: '... en dat het met den bespotter uit zal zijn.' Toen deze woorden uitgesproken werden, troffen ze als een pijl in Simons hart en hij stond als verlamd het overige van het gebed en de preek aan te horen.

Verslagen van hart ging hij naar huis en in zijn levensopenbaring kwam uit dat de Heere in Zijn genade in zijn hart werkte.

Later moest Simon ook in militaire dienst, wat echter voor hem niet meeviel. (In een rapport staat vermeld dat hij donkerbruin haar had, verder een hoog voorhoofd en dat zijn lengte 1 el, 5 palm, 6 duim en 0 streep was).

Na zijn huwelijk is Simon ook lid geworden van de Afgescheiden gemeente te Tholen.

Op zondag 14 november 1852 preekte ds. H.H. Middel uit Middelburg driemaal in de gemeente. Tijdens de morgendienst had de dertigjarige **Kriena Goedegebure**, de vrouw van Simon de Korte, belijdenis des geloofs afgelegd. Ook de andere dag preekte hij weer en deed daarna ook huisbezoek.

Kriena was op 6 juli 1842 op de jeugdige leeftijd van 19 jaar met Simon getrouwd en er waren al zeven kinderen geboren.

Op 8 oktober 1853 deed de gemeente een verzoek om als zelfstandige gemeente erkend te worden. Dit verzoek was door 24 mansleden, waaronder S. de Korte, ondertekend.

De Korte is later ook een keer voor ouderling gekozen, maar over een bevestiging wordt in de notulen van de kerkenraad niet geschreven.

Zoals reeds eerder beschreven is, was Simon de Korte krachtadig tot God bekeerd, in zijn jonge jaren. Maar hij is er achter gekomen dat hij een verdorven bestaan omdroeg, dat samenspanst met de satan en de wereld. En dat is er met het ouder worden niet beter op geworden. Uiteindelijk is hij in zijn ouderdom nog in de zonde van overspel gevallen. Zijn kleindochter Esther werd zwanger, ze kreeg een zoontje die Jan genoemd werd. Wat was dit een smaad en schande voor de Naam en de zaak des Heeren! Dit is Simon aan de weet gekomen. Hij is van Gods volk verlaten geweest en heeft ook verschillende jaren de gemeenschap des Heeren moeten missen.

Ook **Jacob van de Velde**, toen nog ouderling te Scherpenisse, was één van zijn vrienden die enige tijd weg bleef. Maar dat duurde niet zo lang. Van de Velde was iemand met een scherpe blik, was ook geoefend in het werk der genade en kende ook zijn eigen hart. Toen iemand bij hem informeerde wat zijn gedachten waren over Simon de Korte, zei hij tegen zijn vragensteller: 'Die meent te staan, zie toe dat hij niet valle. Wat zal de hellehond Simon nu te pakken hebben.'

Het was de Heere, Die wél aan hem dacht, ondanks zijn zware val. Hij heeft de gevallen man opnieuw opgezocht en opgeraapt en ook Zijn volk en knechten weer gezonden.

Nee, zelf durfde hij nergens meer te komen. Het zou voor hem het grootste wonder zijn als de Heere nog aan hem dacht. En Hij gedacht aan Simon!

Op een zekere dag zat hij op zijn kleermakerstafel te werken, toen de deur open gedaan werd en ds. L. Boone naar binnen kwam. En wat riep hij? 'O dominee, denkt u nog aan mij?' Nee, dat riep hij niet, want hij zag méér, zodat hij uitriep: 'O God, denkt U nog aan Simon! Dat wonder was té groot voor hem.'

Het was in het hart van ds. Boone verklaard geworden, dat de Heere Zijn diep gevallen kind weer zou opzoeken.

Daarna heeft Simon niet zoveel jaren meer geleefd, hij stierf 25 maart 1899; kort vóór zijn sterven heeft hij nog gezongen:

*Gelijk een schaap heb ik gedwaald in 't rond,
Dat, onbedacht, zijn herder heeft verloren.* Psalm 119.

Er was sprake van een drie dubbel wonder. Simon werd weer door de grote Herder opgezocht. Esther de Korte (Simons kleindochter) werd óók door de Heere opgezocht. Ze heeft een naam gekregen onder het volk van God. Ook haar zoontje Jan was door de Heere geheiligd en bij het volk van God bekend. Wie kan Gods wijs beleid doorgronden? Zie voor Esther Klaassen – de Korte het volgende hoofdstuk

Terug naar de kerk van Tholen

Door de vereniging in 1869 van Christelijk Afgescheiden Gemeenten en de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis werd de naam van de gemeente 'Christelijk Gereformeerde Kerk. Daarom kreeg de kerk te Tholen óók deze naam, volgens de kerkenraadsnotulen.

Door de Doleantie is er op 17 oktober 1886 te Tholen nóg een gemeente ontstaan, zodat er een tijd lang een A en een B gemeente was. Later zijn die gemeenten samengevoegd, onder de naam 'Gereformeerde Kerk.'

Omdat verschillende mensen het in deze kerken toch niet konden vinden, kwamen ze samen in twee gezelschappen; men had hier meer de Ledeboeriaanse ligging.

Ook sprak ds. H. Stam wel eens in één van die gezelschappen.

Vanaf 1901 zijn die twee gezelschappen opgegaan in één gemeente, die niet bij een kerkverband aangesloten was. Hier hebben **Jacob van de Velde** en Leen Schot veel werk voor gedaan. Zij waren ouderling in die gemeente, waar later een broer van Leen, Kees, ook ouderling werd.

In 1906 hebben ze aansluiting gekregen bij het kerkverband van de Ledeboerianen.

Jacob van de Velde had in 1907 ook een aandeel in de vereniging, toen de Kruisgemeenten met de Ledeboeriaanse gemeenten verenigd zijn.

Vervolg (2) Catharina Bergers

De meestof stond aan de Rijksstraatweg van Tholen naar Gorishoek (nu Stoofstraat), aan de rand van Poortvliet. Daar woonde ook de familie Bergers. Nadat ze zich daar gevestigd hadden, werden ze kennelijk door de Heere gezegend.

Niet alleen uitwendig, maar ze mochten ook zien dat er van hun kinderen met de vreze des Heeren bedeed waren. Zoals reeds eerder opgemerkt, was hun oudste dochter Catharina, in haar kinderjaren reeds bezet met de tere vreze des Heeren. Met het ouder worden nam het Godswerk in haar ook toe. Ze was versierd met een stille en ootmoedige geest en had een voorbeeldig leven voor haar omgeving. Ze was het voorwerp van grote blijdschap van haar ouders.

Maar dit zou niet zo lang duren, want ze begon op een zekere tijd een erge hoest te krijgen, wat haar ouders ongerust maakten. Ze durfden het beiden niet uitspreken, maar dachten aan de tering. Wat een smart was er toen bleek dat deze onrust gegrond was. Met het toenemen van de ziekte werd het de satan ook toegelaten om haar te verzoeken en aan te vechten. Ook kwam Catharina te weten wat de dagen der duisternis zijn. Maar elke keer weer was het de Heere die haar zeer kwam te bemoedigen en te vertroosten,

zodat ze onderworpen mocht zijn aan de wil des Heeren.

De ziekte nam steeds meer toe, zodat haar krachten snel afnamen. Daarom vroeg ze op een dag of haar ouders samen bij haar bed wilden komen. Toen begon ze haar ouders hartelijk te bedanken voor de goede opvoeding, in de vreze des Heeren. Ze zei vervolgens: 'De Heere heeft deze opvoeding willen zegenen, waarvoor ik Hem met heel mijn hart dank, maar ook u samen hebt me van mijn kinderjaren onderwezen in de dingen van Gods koninkrijk.'

Maar ze had ook nog een woord tot vermaning aan haar ouders toen ze zei: 'Lieve vader en moeder, ik heb gemerkt dat u in de opvoeding van ons jongste broertje **Christiaan** (10 jaar oud) wat verslapt. Dat u in sommige dingen het wat minder nauw met hem neemt. Doe dat toch niet, maar wees getrouw in het vermanen en bestraffen van de zonde.'

Diep ontroerd hoorden de ouders dit aan bij het sterfbed van hun kind. Ze waren bezet met droefheid, maar ook met een onuitsprekelijke blijdschap bij het horen en zien van de rijke vertroosting waarin hun dochter deelde. Ze mochten samen weten dezelfde verwachting te hebben om haar straks te volgen, maar ach, wanneer?

Ook de dokter kwam regelmatig kijken. Hij wist door zijn praktijk dat het niet lang meer kon duren. Omdat hij het bestaan van God ontkende, was het voor hem de weg van de natuur dat de één jong en de ander oud moest sterven. Toch was hij tijdens het bezoeken van Catharina nooit zo op zijn gemak. Eigenlijk moest hij van dit soort mensen niets hebben. Het was hem al wel dikwijls opgevallen hoe rustig en troostvol dit meisje was. Ze had ook altijd wel iets bijzonders te zeggen.

Ook deze keer vroeg hij aan haar: 'Hoe gaat het?' Zijn patiënt richtte zich op en met een stralend gezicht, door een hemelse blijdschap, zei ze met J. Groenewegen:

*'Dit is mijn hoop en mijn vertrouwen
Dat ik met Messias' bruid
Eeuwig zonder druk en rouwe
Leven zal, eeuw in, eeuw uit.
Als dat volk uit alle talen,
Vrijgekochten van Gods Zoon
Eeuwig zullen zegepralen
Met het Lam op Zijnen troon. (26ste lied)*

Daarna zakte ze in de kussens neer, vervuld met gedachten aan het hemelleven.

En de dokter? Dit keer was het voor hem toch teveel. Hij kon zich niet meer beheersen. Hij stapte haastig op, omdat hij zich eigenlijk hiervoor schaamde.

Het werd met Catharina nu steeds minder, maar ze zag met groot verlangen de tijd van haar ontbinding tegemoet. 'O vader,' zei ze, 'zou dit nu sterven zijn? Ik lig hier als op rozen. Hoe lang zal de reis nog duren voor ik Boven ben?'

Haar vader antwoordde: 'Volgens het zeggen van Smytegelt, ongeveer een half uur'.

Daarna kon ze niet meer praten, maar aan de hemelse glans op haar gezicht was af te lezen waar haar reis heenging. De vrees voor de dood was totaal geweken.

In deze toestand mocht ze, vervuld met hemelse blijdschap, haar hoop verwisseld zien in aanschouwen, om als Messias' bruid deel te nemen aan het feest van de bruiloft des Lams. Zo was de Bruidegom in Zijn hof gekomen '... om de leliën te verzamelen' (Hooglied 6 vers 2). Het was 22 december 1855.

Cornelis Bergers

Drie jaar later werd het gezin weer in rouw gedompeld. Cornelis, die vier jaar jonger was als zijn zus Catharina, had ook dezelfde hoop en verwachting.

Eén jaar na het overlijden van zijn zus werd hij in het geloof bevestigd en mocht bewust in het verbond overgaan. Hij is echter door de satan daarna sterk bestreden in zijn verwachting. Korte tijd voor zijn sterven kwam de Heere echter weer op Zijn werk terug. Maar ook was zijn einde nu nabij.

Toen hij op een decembermorgen van het jaar 1858 naar Tholen liep, waar hij voorbij de begraafplaats kwam, werden zijn ogen getrokken naar de letters boven het hekwerk. Daar stond te lezen: 'Heden ik, morgen gij'.

Deze woorden spraken hem geweldig aan. Zodanig, dat hij daarbij dadelijk te geloven kreeg: 'Bereid uw huis, want gij zult sterven'. Hij keerde zich om en ging naar huis.

Toen hij thuis kwam, vertelde hij dit aan zijn ouders, die eigenlijk maar hoopten dat hij mis was. Maar hij wist het zeker en een enkele dag later kreeg hij al hoge koorts. Maar o, wat maakte de Heere het goed met Zichzelf. Drie dagen later op 18 december is hij, na een korte hevige strijd, zoals enkele jaren geleden zijn zus Catharina, getroost gestorven.

Uw vijanden verjaagd!

Nadat Cornelis óók gestorven was, kreeg Bergers een sterke begeerte om met zijn kinderen verenigd in de hemel te mogen zijn. Toch moest hij nog achttien jaar blijven, om zelf ook de raad Gods uit te dienen.

Drie maanden voor hij stierf, werd zijn lichaam afgebroken door hersenbloedingen, waardoor zijn krachten sterk afnamen. De rechterzijde van zijn lichaam werd geheel verlamd. Ook zijn tong, zodat hij al die leden niet meer kon gebruiken.

Hij bleef echter onderworpen aan de bedeling des Heeren. Men hoorde hem niet klagen, maar hij was een voorbeeld van zachtmoedigheid en onderwerping. Hij kon nu ook in het verborgen en in het openbaar zijn leden niet meer gebruiken zoals hij het gewoon was te doen voor het gebed.

De satan maakte hier nog gebruik van, door hem hiermee te tergen. Echter liet de Heere hem zien dat zijn begeerte goed was, maar dat dit niet meer van hem verwacht werd. Dan mocht hij zijn hoofd weer opheffen en de Heere achterna wandelen, met een vast geloof, waarbij hij dan wel eens zei: 'Ik ga stilletjes naar huis.'

Wat was hij dan verblijd, dat hij wist dat jaren geleden zijn schuld was verzoend en dat hij nu alleen nog maar te sterven had, want de prikkel was óók uit de dood genomen.

Zijn hart ging uit in dankbaarheid tot zijn driemaal heilige Verbonds-God met dankzegging en met gezang. Het was op het laatst moeilijk te verstaan, maar de vrienden waren er getuige van hoe hij Psalm 68 vers 10 gezongen heeft:

*Gij hebt Uw vijanden verjaagd,
Om bij Uw volk zeer onversaagd,
Te wonen vroeg en spade.
Geloofd zij God, Die ons meteen
Onderhoudt en zegent gemeen
Door Zijn kracht en genade.
God de Heer is onz' zaligheid!
Hij toont ons Zijn goedgunstigheid
Door verlossingen machtig.
Het is God, Die Zijn volk vrij stelt,
En maakt dat het blijft ongekweld
Van 's doods geweld zeer krachtig.*

Van de wereld was hij krachtig losgemaakt. Hij geloofde dat er zware tijden aanstaande waren. Tegen zijn kinderen sprak hij nog: 'Kinderen, u zult God ook nodig hebben; houd de waarheid met hand en tand vast. Houd vast, houd vast en laat de waarheid u niet

ontnemen.' Over aardse zaken heeft hij niets meer geregeld, maar na een korte worsteling met de dood is hij op 16 mei 1876 in de Heere ontslapen.

Jakob Bergers

Zoals reeds gemeld is, had Adriaan Bergers, nadat er drie jongere en twee oudere kinderen uit zijn gezin gestorven waren, nog twee jongens en één meisje. Jakob was geboren in 1831, Christina in 1833 en Christiaan in 1845.

Jakob was de oudste zoon van Adriaan Bergers, hij was geboren op 23 september 1831. Van hem is niet bekend wanneer hij gestorven is.

Hij heeft de eerste uitgave van de korte levensbeschrijving van zijn vader verzorgd. Dat was een jaar na diens overlijden in 1877.

Het voorwoord heeft Jakob zelf geschreven. Daaruit blijkt duidelijk dat hij het geestelijke leven wat zijn vader bezat begreep. Ook hij kende een ander leven.

Later heeft hij veel zorgen gehad. Hij is eerst met zijn vrouw Catharina Heiboer naar Yerseke verhuisd. Vandaar vertrok hij onder nare omstandigheden naar Amerika. Hij leefde daar met zijn gezin en later ook met kleinkinderen, maar liet niets meer van zich horen.

In 1960 ontving *Marina van Houdt-Bergers* een brief van ds. W. C. Lamain, waarin hij meedeelde een vrouw begraven te hebben, die de naam Bergers had. Hij mocht geloven dat de vrouw 'een goede ruil' gedaan had. Mogelijk was zij uit het nageslacht van Jakob, omdat deze naam verder niet zo bekend is.

(4) Christina Bergers

Christina was dus de enige dochter die in leven gebleven was. Ook in haar werd de vreze des Heeren gevonden. Daarom was het voor haar een dubbele blijdschap dat ze later in **Pieter van der Stel** een jongeman vond met dezelfde levensovertuiging. Ze gingen na hun huwelijk onder de rook van Poortvliet wonen. Samen zochten ze het volk des Heeren op en kregen thuis ook veel bezoek van soortgelijke vrienden en vriendinnen.

Ze hebben zeven kinderen gekregen. De oudste dochter Wilhelmina Johanna werd genoemd naar 'gouden Willemientje'. Haar eerste man was **Joh. van Houdt**. De eerste zoon die geboren werd was Pieter, die later ouderling geworden is in de Gereformeerde Gemeente te Poortvliet.

De tweede zoon, Johannes, was eerst koeienwachter bij zijn oom Christiaan en heeft later voor onderwijzer geleerd. Hij werd te Rijssen onderwijzer en heeft daar enkele boeken geschreven onder de schuilnaam MEVAHOR (meester Van Houdt Rijssen).

Pieter van der Stel is niet oud geworden. Hij werd op 25-jarige leeftijd in dezelfde tijd als zijn vriend **Piet van Oost** tot God bekeerd. Later zijn ze ook samen nog ouderling geworden in de kerk van de Kruisgemeente aan de Stoofweg. Dit heeft geduurd tot 1886, tot men daar onder invloed van de Doleantie kwam. Vanaf die tijd gingen ze naar het gezelschap van Johannes Elenbaas, die 's zondags enkele preken las.

Op zijn 53ste verjaardag had Pieter tegen zijn vrouw en kinderen gezegd dat hij de leeftijd van 54 jaar niet zou bereiken. Enkele dagen daarvoor werd hij ziek en één dag voor zijn verjaardag stierf hij. Het was 7 augustus 1887.

Christina bleef met haar kinderen alleen over, maar ze kreeg veel bezoek van Gods volk. Ook werd ze geacht door de mensen uit haar omgeving. Toen er na hevige stormen sprake was van een dijkdoorbraak, werden de inwoners gewaarschuwd om te vertrekken voor het dreigende gevaar. Toen zij ook gewaarschuwd werd, liet ze weten niet weg te zullen gaan, omdat de dijk niet zou doorbreken. Dit gaf zoveel vertrouwen in haar omgeving, dat zelfs grote herenboeren uit de omtrek, die van plan waren om te

vertrekken, toen ook gebleven zijn.

Ook Christina zocht Gods volk dikwijls op, vandaar had ze ook regelmatig contact met **Kee de Wilde** uit Westkerke (bij Scherpenisse). Zij woonde daar met haar dochter **Lena**, die later ook bekendheid kreeg, omdat ze de Heere oprecht vreesde. Zie deel 12 hoofdstuk 10 in deze serie *bekeringsgeschiedenis van vrouwen*.

De vrouw van Adriaan Bergers, '**Gouden Willemientje**', is op 21 februari 1900 overleden. Ze heeft haar man dus vele jaren overleefd.

Tot het laatste toe mocht ze haar opgewekt karakter behouden, hoewel ze uitwendig en inwendig veel strijd gehad heeft. Ze woonde vele jaren alleen, aan de rand van Poortvliet, maar ze kreeg veel bezoek. Van haar kleinkinderen kwamen er elke dag. Twee kleindochtertjes kwamen dan met een emmertje melk. Toen op een keer de meisjes onderweg waren, sloeg de bliksem in de grond voor hun voeten. Door de schrik lieten ze hun emmertje staan en renden naar grootmoeder. Nu wisten ze dat hun grootmoeder ook bang was van onweer. Echter was het deze keer weggenomen, omdat ze wist in de schuilplaats des Allerhoogsten te mogen zijn.

Vooraf voor de oprecht bekommerden was ze dikwijls tot bemoediging, door te wijzen op de onwankelbare trouw van God ook in haar leven bewezen. Maar ze onderzocht bij de mensen wel eerst de grondslag.

Op het laatst van haar leven kon ze niet meer praten, maar toen wees ze nog met haar vinger naar boven. Ze is op 96-jarige leeftijd te Poortvliet gestorven.

Haar dochter **Christina Bergers** is overleden, op 16 april 1914; ze werd ruim 81 jaar.

Christiaan Bergers

Christiaan was de jongste zoon van Adriaan en Willemijntje. Hij trouwde met **Machelina Vroegop**, met wie hij woonde op een kleine boerderij aan de Molen-vlietsedijk bij Tholen. Zij was een dochter van Willem Vroegop, die aan de Noorddijk tussen Poortvliet en St. Annaland woonde.

Uit dit huwelijk zijn zes kinderen geboren: Geertje, Adriaan, Willem, Wilhelmina Johanna, Christina en Anna. Zes weken na de geboorte van Anna is haar moeder reeds overleden.

Toen haar schoonzuster en zwager, de reeds eerder genoemde Christina en Pieter van der Stel, op het laatst van haar leven bij haar kwamen, klaagde ze tegen hen: 'Ach, wat zal er toch van mijn arme kindertjes worden.'

Deze mensen hebben toen woorden van troost tot haar gesproken, omdat ze meenden dat de wortel der zaak in Machelina gevonden werd.

De jonge weduwnaar bleef met zijn 6 kindertjes achter. Verschillende huishoudsters hebben bij hem gewerkt, maar dat liep niet zo goed. Christiaan begeerde dat er weer een goede leiding in zijn gezin zou komen.

Nu was er in de buurt een zekere **Adriana (Jane) Nele**, die haar verkering verbroken had. Na een korte tijd gewacht te hebben, vroeg Christiaan haar de plaats van zijn eerste vrouw te vervullen. Zij was toen ongeveer dertig jaar en stelde voor om eerst eens bij hem in het gezin te komen kijken.

Na dit bezoek was Jane besloten om aan het verzoek van Christiaan te voldoen. Haar ouders waren er in het begin echter niet blij mee.

Hun huwelijk werd gezegend. Ze hebben samen nóg 9 kinderen gekregen. Van de twaalf dochters van Christiaan Bergers zijn Jacoba en Pieterella meer dan honderd jaar oud geworden.

In de opvoeding was Christiaan heel stipt en leefde naar de plichten. Hij had thuis gezien hoe zijn vader met de kinderen omging en zocht dit ook zo te doen. Men kreeg wél de indruk dat hij wel eens wat ver ging.

Kerkelijk was Christiaan lid van de Bakkeriaanse gemeente te St. Maartensdijk; ongeveer vijf kilometer van zijn boerderij.

Wanneer ds. M. Ruben of ds. L. Hubrechtse daar kwamen preken, dan logeerden ze bij Christiaan Bergers. Maar 's zondags ging hij naar het gezelschap bij L. de Jonge in Tholen. In die tijd was er in die plaats ook een gezelschap bij L. Schot (later ouderling). Jaren later kwam **Pleun Klein** ook wel eens voor enkele dagen bij hem logeren.

Hoewel het nieuwe leven ook in Christiaan gevonden werd, kwam het niet tot die beleving als bij zijn zus Christina. Zijn (eigen) gerechtigheden waren nog niet waardeloos, dus voor hem nog niet als een wegwerpelijk kleed.

Tijdens het eten mocht er aan de tafel ook door de groteren niet gepraat worden. Na het danken mochten er vragen gesteld worden. De kinderen mochten niet naar school omdat ze niet ingeënt waren.

Zijn dochtertje **Christina**, (Stiena) die graag naar school wilde, vroeg of ze ook mocht, om daar veel te leren. Haar vader antwoordde hierop: 'Al die vakken zijn niet belangrijk, maar je moet lezen Stiena, lezen en vragen of je bekeerd mag worden.' Later heeft Stiena nog gewerkt bij Simon de Korte.

Christiaan had in zijn tweede huwelijk met Jane Nele wéér een voorbeeldige vrouw getroffen met een sterke zelfverloochening.

Stiena, één van de dochtertjes uit het eerste huwelijk was al elf jaar toen ze hoorde dat ze een stiefmoeder had. Toen ze aan het spelen waren en elkaar wat plaagden zei Stiena tegen het oudste dochtertje van haar stiefmoeder: 'Ik ga het tegen moeder zeggen.' De andere, hoe klein ze ook nog was, zei toen: 'Dat is je moeder niet eens.'

Huilend liep Stiena toen naar haar toe, met de vraag of ze haar moeder wel was. Zij antwoordde toen: 'Ik ben je moeder wél hoor, maar ik zal er vanavond eens wat over vertellen.' Diezelfde avond heeft ze verteld dat haar eerste moeder gestorven is en dat ze korte tijd daarna op de boerderij kwam, bij haar vader en zijn 6 kinderen. Ze kreeg toen liefde voor de kinderen en hun vader en is toen met hun vader getrouwd. 'En nu ben ik blij' zei ze 'dat je dit niet eerder aan iets gemerkt hebt.'

Dat de liefde sterk was, bleek later toen Stiena getrouwd was met **Willem Schot**. Het eerste kind wat geboren werd, heette naar Willems moeder Marie. Van het tweede meisje zei Stiena: 'Laten we haar naar mijn stiefmoeder Jane noemen.' Haar man zei echter; 'Ik zou het naar je eigen moeder noemen, je hebt ze wel niet gekend, maar het was toch je moeder, maar we kunnen ook nog even wachten tot moeder Jane komt.'

Dezelfde dag kwam ze nog en Stiena liet weten dat ze dit dochtertje naar haar zou noemen. Hierop zei Jane echter: 'Ik vind dit fijn, maar je moet het niet doen, want hoewel je je eigen moeder niet gekend hebt, moet je je vader en moeder toch eren, ook na hun dood. Bovendien, je moeder was een voorbeeldige vrouw en misschien mag er nóg wel eens een meisje komen en dan zou ik er blij mee zijn als je het naar mij wilt noemen.'

Er werd later weer een meisje geboren en zo hadden ze een Machelina en een Adriana. Het is ook gebleken dat er uit het gezin van W. Schot en C. Bergers waren die de Heere vreesden.

Christiaan Bergers is overleden op 9 september 1928; hij was ruim 83 jaar.

(5) Anna Bergers

Zoals reeds vermeld is, heette het jongste dochtertje uit Christiaan's eerste huwelijk Anna. Zij is later getrouwd met **Anthonie Rijstenbil** uit Scherpenisse en woonden in de Bakkerstraat. Ze leefden in alle eenvoudigheid, stipt overeenkomstig hun opvoeding.

Maar ook Anna is er achter gekomen dat goed geen nut doet ten dage der verbolgenheid, maar dat de gerechtigheid redt van de dood. Ze werd bekommerd over haar zonden, zodat alles er onder leed en ze zelfs niet meer in staat om haar werk te doen.

Maar haar oudere zus Stiena, die toen al jaren getrouwd was met Willem Schot, merkte dit en liet haar dochtertje Geertje voor bepaalde tijd bij haar in huis komen. Dit gaf wat afleiding en ze kon ook wat helpen bij het werk.

Zelf hebben ze geen kinderen gekregen, maar Anna werd wel als een moeder toen er een schoonzus stierf en twee jonge kinderen achterliet.

Ook later leefden ze in alles volgens vaste regels. Ze stonden precies om zes uur op. Nadat ze hun gebed gedaan hadden, ging Anna wat opruimen en het ontbijt klaar maken, wat precies om half acht genuttigd werd. Nadat ze hiermee klaar waren en opgeruimd hadden en als het niet druk was, pakte Anna de Bijbel of een goed boek en las daar wat in. Om kwart over tien gingen ze koffie drinken.

Daarna werd het huishoudelijke werk gedaan en het eten klaar gemaakt, wat dan om kwart over twaalf op tafel stond. Na de middag deed ze de voorkomende werkzaamheden, zoals kleren verstellen, naaien, kousen stoppen, tot ze om vijf uur weer gingen eten.

Vanaf zes uur pakte Anna weer de Bijbel of een oude schrijver en las hieruit tot het bedtijd was, want om negen uur lagen ze op bed. Alles ging precies volgens de regelmaat van de klok. Wanneer er bezoek van Gods volk kwam, zoals *Lena van Kee de Wilde* en Steven de Rijke, dan werd er van de regel afgeweken.

Omdat er in die jaren geen ouderling te Scherpenisse was, kwam er een ouderling uit één van de naburige gemeenten elke zondag een preek lezen.

Tijdens de oorlog, in 1944, moesten ze evacueren en is Anna bij haar zus Geertje, te Tholen, in huis gekomen.

Nadat Anna's man gestorven is, heeft haar zus Stiena haar in huis genomen. In Tholen kwam ze ook in kennis met **Anna Schot**. Deze heeft een duidelijke bekeringsgeschiedenis nagelaten. Anna Bergers is daar lid van de Gereformeerde Gemeente geworden. De eerste jaren ging ze niet aan de bediening van het Heilig Avondmaal, maar later mocht ze dit wel doen. Enkele jaren na de oorlog is Anna te Tholen gestorven.

(6) Cornelia van der Slikke - Bergers

Uit het tweede huwelijk van Christiaan Bergers is ook Cornelia geboren. Cornelia Bergers is getrouwd met Pieter van der Slikke.

Zij is getrokken met touwen der liefde toen ze al enige tijd getrouwd waren. Omdat Kee (zo werd ze altijd genoemd) in die tijd stiller werd, zei haar man op een keer: 'Vrouw, ons leven is niet meer zoals het geweest is. Ik krijg steeds meer de indruk dat je me niet meer zo lief hebt als voorheen.'

Hierop was haar antwoord: 'Piet, er is veel veranderd; God heeft mijn hart ingenomen. Hij heeft Zijn liefde in mijn hart uitgestort. Ik kan het niet helpen, omdat ik het zelf niet gedaan heb. Nu heb ik God lief boven alles, want Hij heeft nu de hoogste plaats in mijn hart. Dat wil echter niet zeggen dat ik geen liefde meer voor je heb. Ik heb nog meer liefde in mijn hart voor je dan voorheen. Het is mijn gedurig smeken, of God je ook bekeren wil en met het nieuwe leven wil bedelen, dat nooit sterft. Maar ook dat je vermaak en verlustiging in God, in Zijn Woord, in Zijn geboden en in Zijn wegen mag krijgen.'

Nadat ze eerst bij Tholen gewoond hebben, zijn ze later weer naar Poortvliet vertrokken.

Op deze plaats is Kee dieper ingeleid in het Borgwerk van de Heere Jezus. De Heere heeft het Zelf bevestigd uit Jesaja 54 vers 9a: *'Want dat zal Mij zijn als de wateren Noachs ...'*

Op het boerderijtje waar ze woonden hielp Kee ook altijd mee; vooral het melken van de koeien nam ze voor haar rekening. Toen ze daar in de wei was, heeft ze een keer een klap van een paard gehad. Haar been was zo verbrijzeld, dat de dokter dacht dat ze niet meer zou kunnen lopen. Toen hij dit zei, antwoordde Kee dat ze niet twijfelde aan Gods almacht en dat Hij het zo kon maken, dat ze weer zou lopen.

De dokter zei toen: 'Dan zeg ik niks meer, want ik kom uit Noord-Beveland en daar heb ik ook wel mensen ontmoet waar een wonder mee gebeurd was.'

Kee was erg gastvrij; waren er predikanten voor een zondag over gekomen, dan logeerden ze bij haar. Vooral ds. J. Fraanje was daar graag. Toen ds. Fraanje er op een dag kwam was **Arnoldus Snoep**, ouderling, uit Yerseke net vertrokken. Kee liet uit haar mond vallen: 'Wat is Noldus Snoep toch een lief mannetje.' Hierop antwoordde de predikant: 'Pas op Kee, want de Heere is een jaloers God op Zijn eer; die man is ook een gevallen Adamskind, wat opgeraapt is uit de modder van de zonde.'

In de oorlogsjaren zaten ze in de kamer en zagen iemand voorbij het raam komen, waar Kee Bergers geweldig van schrok. Op de vraag van ds. Fraanje waarom ze zo schrok, zei ze: 'Er komt een controleur van de C.C.D. en er ligt nog haver op de dorsvloer, wat niet in het boek staat.'

'O, is het anders niet', zei ds. Fraanje, 'die jongen ken ik en ik zal er wel even naar toegaan.'

De controleur ging langs de voorkant de schuur in en ds. Fraanje langs de achterkant; ze kwamen gelijk op de dorsvloer.

Fraanje vroeg: 'Wat kom je hier doen?'

Hierop zei de controleur: 'Ik kom hier voor mijn werk, dominee.'

De ander vroeg vervolgens: 'En wat voor werk is dat dan?'

'Ik moet controleren of alles wel goed opgeschreven is,' zei de controleur.

'Nu moet je eens goed luisteren', zei ds. Fraanje 'zowel die mensen als die paarden, moeten hard werken en hebben goed eten nodig, wat ze zelf verbouwd hebben. Bovendien, wie in de wijngaard werkt, mag er van eten. Nu wil jij dit weghalen en aan de vijand geven; haal deze praktijken hier niet meer uit, vertrek van hier en kom hier niet meer terug.' De man, die ontzag voor de dominee had, is nooit meer terug geweest.

Ds. H. Ligtenberg kwam ook graag naar Poortvliet. Vandaar reden ze dan met het gerij (paard en wagentje) naar Scherpenisse, waar de predikant dan moest preken. Het paard werd op stal gezet bij Dies van Houdt, die getrouwd was met Marina, de zus van Kee.

Een keer preekte de dominee over de rode vaars en het water der ontzondiging, ziende op het bloed van Christus. In de preek zei hij: 'Ik heb Mozes wel eens geantwoord, nadat ik gelezen had in Psalm 90: Wie kent de sterkte Uw toorns en Uw verbolgenheid, nadat Gij te vrezen zijt? Toen heb ik hem geantwoord: *Christus, Christus, Die kent dat ten volle!*'

Ook ds. W. C. Lamain logeerde in de twintiger jaren bij Kee Bergers, als hij in Poortvliet preekte. De laatste keer was dit in 1946. Altijd wanneer hij daar logeerde, zaten de twee ouderlingen al bij haar hem op te wachten. Die twee zielevrienden van Kee waren in 1929 in de Gereformeerde Gemeente ouderling geworden. Dit waren Jacobus Geluk en Steven de Rijke.

In datzelfde jaar werd ook een kerk gebouwd. Hiervoor moest veel geld geleend worden. Op het laatste moment trok de persoon die het benodigde kapitaal zou lenen zich terug en

de bouw kon niet verder gaan. Geluk en De Rijke liepen geheel ontsteld door de straat, waar ze P. van der Slikke tegen kwamen. Ze waren zo teleurgesteld dat ze met hun zorgen op het verkeerde adres kwamen, want ze zeiden hem dat hij zijn vrouw onmiddellijk naar De Rijke moest laten komen.

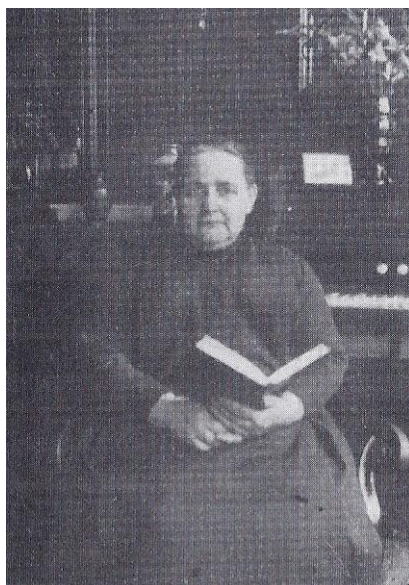
Toen haar man thuis kwam en dit vertelde, besloot Kee om niet mee te gaan. Ze zei tegen hem: 'Ga maar terug en zeg tegen de broeders dat ik daar helemaal niet voor behoef te komen en dat ze niet zo in de put moeten zitten, want het is: 'Niet door kracht, noch door geweld, maar door Mijn Geest zal het geschieden, zegt de HEERE der heirscharen.' Maar de broeders waren daar niet mee geholpen, want Geluk zei: 'Dat kan Kee nu wel zeggen, maar wij zitten er toch maar mee.'

Geluk was nog maar even op weg naar huis, of de Heere liet hem zijn ongeloof zien. Hij beleed dit voor de Heere en mocht zich volkomen overgeven. Daarna werd hij vertroost. Er kwam met kracht in zijn ziel: '... hetzij tegenwoordige, hetzij toekomstige dingen, zij zijn alle uwe;...' (Korinthe 3 vers 22b). Nog voordat hij thuis was, kwam hij voorbij een boerderij, waarvan de eigenaar hem tegemoet liep. Hij vroeg of Geluk toch geen moeilijkheden had met het geld voor de nieuwe kerk, want in dat geval wilde hij met plezier het nodige geld lenen. Er zal wel verwondering geweest zijn; ook bij De Rijke en Kee Bergers. Piet van der Slikke en Kee droegen ook hun steentje bij door een Kansel-bijbel te geven.

Kee heeft de beide vrienden, Ko Geluk en Steven de Rijke overleefd, maar ook voor haar kwam het einde van de strijd. Op 25 januari 1956 is ze op de leeftijd van 69 jaar overleden.

2. ESTHER KLAASSEN – DE KORTE

Den Haag

Toelichting voorgeslacht van Esther de Korte

Zoals reeds vermeld is, waren er contacten tussen de families Bergers en De Korte. Uit beider nageslacht heeft de Heere er getrokken uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht.

Uit het leven van Simon de Korte, de grootvader van Esther de Korte is al een en ander genoemd. Hij heeft elf kinderen gehad. Deze waren: Marinus-Frans, Adriaan, Esther, Anna, **Marinus**, Bartel, Jacoba, Dina, Cornelis, Pieternella en Jacob. Ook zijn er nog kinderen op zeer jonge leeftijd gestorven.

Toen hij op 24 maart 1899 overleed, werd door zijn zoon Adriaan (54 jaar, metselaar) aangifte gedaan. Zijn zoon Marinus (47 jaar, kleermaker) was hierbij ook aanwezig

Ook van de klein- en achterkleinkinderen waren er die de Heere vreesden. Ondanks dat de meesten een nette opvoeding kregen, waren er toch die hun vermaak eerst in de wereld zochten. Maar ze werden als overtreders gearresteerd; in Zijn grote genade zocht de Heere ze weer op. Het kwam in hun leven ook openbaar: 'Ik ben gevonden van degenen, die Mij niet zochten ...'(Jesaja 65 vers 1).

Voor al in het gezin van Marinus de Korte is dit gebleken. Hij werd in 1852 geboren; is tweemaal getrouwd en uit beide huwelijken zijn vijf kinderen geboren.

Zijn oudste dochter was Kriena, die in 1873 geboren werd. Zij trouwde met **Frans Hoogerwerf** op 3 juli 1892. Korte tijd daarna verhuisden ze naar Rotterdam.

Op 26 april 1892 was er echter al een kind geboren, wat ook de naam Kriena kreeg. In Rotterdam zijn er nog twaalf kinderen geboren.

Frans is door de Heere opgezocht. Hij kreeg later nauwe geestelijke banden aan zijn schoonzus Esther de Korte. Op zijn aandringen ging ze mee naar de kerk, waar ze in het hart gegrepen werd.

Frans werd later lid van de Gereformeerde Gemeente van Rotterdam-Zuid. Hij is overleden in 1942, op 73-jarige leeftijd.

De laatste jaren van zijn leven heeft hij op bed doorgebracht, voor het raam aan de straatzijde. De dag nadat hij stierf werd het raam door het ontploffen van een bom op de straat, geheel naar binnen gedrukt.

De levensbeschrijving die hieronder volgt is van Esther de Korte. Ze werd geboren te Tholen, de 20 Augustus van het jaar 1875. Haar moeder was **Johanna Bruinzeel**, de eerste vrouw van Marinus.

2. EEN BRIEFJE AAN MIJN KINDEREN DIE IK IN WAARHEID LIEFHEB!

AANTEKENINGEN OMTRENT DES HEEREN DIERBARE LEIDINGEN IN MIJN LEVEN ONDERVONDEN DOOR

E. KLAASSEN - DE KORTE

Aan mijn medereizigers naar de eeuwigheid

Reeds geruime tijd heb ik in mijn hart overdacht, de weg die de Heere van mijn kindsheid af met mij gehouden heeft, op te tekenen, doch ziende op mijzelf, wie ik geworden ben door de zonde en nog blijf na ontvangen weldaden, zette ik zulks altijd ver van mij af, tot ik er zo zeer toe aangedrongen werd, dat ik er dag en nacht mede werkzaam werd gemaakt. Zo zeide ik dan: "Lieve Heere, als U mij indachtigmakende genade en licht belooft te schenken, dan zal ik het met Uw hulp doen. Ik ben nu al ruim acht en vijftig jaar, als ik hier aan begin.

Afkomst

Mijn familienaam was Esther de Korte. Ik werd geboren te Tholen, de 20 Augustus van het jaar 1875. Mijn vader heette **Marinus de Korte** en mijn moeder **Johanna Bruinzeel**. Op vier jarigen leeftijd verloor ik mijn lieve moeder, wat voor een kind een groot verlies is, doch het moet ondervonden worden om het recht te kunnen verstaan.

Mijn vader trouwde later met **Jannetje Knop**. Mijn eigen moeder had vijf kinderen gekregen en mijn tweede moeder ook vijf, zo waren wij tezamen met tien kinderen, vijf broers en vijf zusters.

In mijn kinderjaren was ik altijd ingetogen en kon niet zo meedoen als andere kinderen, doch leefde veel onder indrukken van dood en eeuwigheid, de afzondering zoekende om in 't verborgen mijn knieën te buigen.

Waren er feestdagen aanstaande, als b.v. Pasen, dan kon ik het maar niet begrijpen, dat de Joden zo boos waren op de Heere Jezus, dat ze Hem gekruist hebben.

Ach, ik wist toen niet, geliefde lezer, dat Hij ook om mijn zonden gekruist moest worden. Zo is mijn jeugd vervlogen en kwam ik op de leeftijd van 14 jaren.

Toen geschiedde liet op een feestdag dat ik inwendig voor de vraag gesteld werd (niet wetende vanwaar dit kwam) dat ik nu op een leeftijd gekomen was om te kiezen een van beiden (God of de wereld) en ach, ik koos de wereld en ging met volle zeilen de wereld in, ik was niet te stuiten zodat mijn vader wel eens zeide: "dat had ik nooit gedacht."

Nu waren mijn ouders onbekeerde nette mensen, maar vader had ons netjes naar de waarheid opgevoed. We moesten altijd trouw naar de kerk, we mochten 's zondags niets buitengewoons doen, zodat ik later wel eens gezegd heb: "Mijn ouders komen, wat mijn opvoeding aangaat, niets te kort.

Maar ach, ik ellendige die ik was, moest van de wereld het mijn hebben, en als de Heere mij niet vroeg aan banden gelegd had, dan had ik niet recht geweten, wat het einde zou geweest zijn. Om nu de zonden niet van stuk tot stuk te noemen, - want die is niet zo mooi - en daarin is alleen onze schande maar gelegen, zo moet ik daarvan getuigen wat de Kerk ervan zegt: "Ik ben bijna in alle kwaad geweest."

De Heere deed mij al vroeg aan banden leggen. Ik trouwde op jeugdige leeftijd met een man, genaamd Abraham Klaasen.

Wonderlijk, die man aanvaarde mij net zoals ik was, met al mijn gebreken.² Hij was een arme arbeidersjongen en tien jaar ouder dan ik, maar hij had mij lief, zodat ik voor mij zijns gelijke niet vond. Nu moest mijn man destijds tobben om zijn brood te verdienen, zodat de zorgen voor het tijdelijk bestaan groot waren en wij uiteraard ingetogen leefden. Mijn man had één zuster en deze twee waren zeer aan elkander gehecht.

Na enige tijd vertrok deze met haar man naar de Haag, omdat aldaar voor hem vast werk te verkrijgen was, doch mijn schoonzuster kon zich daar niet thuis gevoelen, door het gemis van haar broeder, zodat zij alles in het werk stelde om ons ook te bewegen in de Haag te komen wonen, hetwelk na een halfjaar ook geschiedde.³ Mijn man kreeg vast werk, zodat dit voor ons een grote verkwikking was. Wij hadden toen reeds drie kinderen en ik dacht: "Nu ben ik in een grote stad, mijn man vast werk, en niet onder het oog der familie. Nu dacht ik naar hartelust te kunnen leven, maar ach, dat duurde niet lang. Mijn man was verstandiger dan ik, hij ging naar de kerk, dat deed ik niet, ik moest van de wereld genieten.

Bekering

Na ongeveer ruim een jaar, kwam de man⁴ van mijn oudste zuster ons bezoeken om 's zondags bij ons te blijven logeren; deze nu was een veranderde man. 's zaterdagsavonds informeerde hij waar mijn man ter kerke ging. Mijn zwager hield meer van mijn man dan van mij, omdat ik niet van zijn godsdienst hield. De mannen gingen 's zondagsmorgens naar de kerk, waar Ds. Roelofsen, die tevens het Avondmaal bediende, waaraan mijn zwager ook deel nam. Zij kwamen zo laat thuis, - het was ongeveer al half twee geworden - dat ik brandde van vijandschap en toen zij thuis kwamen, ik mijn gal uitbraakte en die vrome lange gezichten niet kon uitstaan. Ik had met het eten maar zitten wachten, doch mijn zwager had geen lust om te eten, hij zeide een andere spijs te hebben genoten. Mijn man zei niets.

Des namiddags dronken wij een kopje thee en begon mijn zwager over die dominé te spreken en zei tot mij: "die man moest je toch ook eens gehoord hebben." Aanvankelijk wilde ik er niets van weten, maar ten slotte, ook al omdat mijn man zeide: "meid, ga vanavond eens mede, dan verlucht ge u ook eens, want als jij niet gaat, dan ga ik" - en dat wilde ik toch ook niet - zo besloot ik dan maar om mede te gaan, enkel uit nieuwsgierigheid. Maar o, eeuwig wonder, de Heere was nieuwsgierig naar mij. Hij kwam naar mij te vragen gelijk de Heere naar onze voorouders gedaan had, naar Adam en Eva. Ach het gebeurde toen ik dat gebouw binnen kwam, dat de

² Esther was nog niet getrouwd, toen ze op 17 februari 1894 een zoontje kreeg, die ze Jan noemde. Het aangeven van de geboorte werd verzorgd door de vroedvrouw Neeltje Jochem. Voor het geboorte adres staat: wijk A nummer 19. In het voorgaande hoofdstuk werd vermeld wie de vader was.

Esther trouwt op donderdag 2 april 1896 te Tholen op 20-jarige leeftijd met de 31-jarige Abraham Klaassen. Abraham is geboren op maandag 28 november 1864. In de trouwakte staat vermeld, dat ze hun zoontje Jan als hun kind aanvaardden.

³ Toen ze drie kinderen hadden, zijn ze vanuit Tholen naar Den Haag verhuisd. Hun kinderen waren: Jan, Jacob en Johanna Hendrika. In Den Haag zijn nog geboren: Marinus, Christiaan, Helena Johanna, Kriena, Adriana, Gomarius, Simon en Ester.

⁴ Haar zwager Frans Hoogerwerff, uit Rotterdam, die met haar zus Kriena getrouwd was.

indrukken mij zo bevingen, dat ik ontroerd werd en mijn leven van m'n kinderjaren begon te spreken, maar ach, daar had ik overheen geleefd.

Toen de dominee op stoel kwam, schreide mijn hart van weedom en toen Hij in zijn toepassing de onbekeerden aansprak, kreeg ik de slag naar binnen, want dat was waar, ik was onbekeerd en wat dat is, kan beter ondervonden, dan beschreven worden.

Ik verborg mijn tranen, want ik wilde het niet weten voor mijn zwager. Toen nu de kerk uitging, bleef mijn zwager nog op het gezelschap, maar ik ging naar huis. O, wat was ik blij, dat ik alleen was, toen kon ik het uitschreeuwen voor een onbekende God, de spijt en het berouw, dat ik over alle vermaningen was heengegaan en een leven achter mij in de wereld. Ach, de Heere alleen weet de smart en het verdriet dat ik had. Zo thuis gekomen zijnde, het was al schemerachtig, zodat mijn man niet kon zien, dat ik geschreid had. Hij vroeg dadelijk hoe ik die man vond. Ik zei: "Het is een aardige man, maar ik heb zo'n hoofdpijn, laten we maar spoedig naar bed gaan;" wat dan ook gebeurde. Ik wilde alleen zijn. Ik was blij dat mijn man spoedig sliep en toen kon ik tot God schreeuwen, want het was waarheid, wat die man gezegd had, ik was onbekeerd en moest bekeerd worden. Ik had toen de leeftijd van vijf en twintig jaar.

Nu was er een haasten om 's levens wil. Van die tijd af begon ik alles in het werk te stellen om bekeerd te worden. Ik had mijn man in die weg mee en nu werkten we zo hard als we konden. Er kwam een eerbied voor Gods lieve dag; een eerbied voor Gods lieve volk, die ik zo hoog achtte; zij immers waren gelukkig en ik was zo diep ongelukkig; een eerbied voor Gods lieve Woord, ach dat drukte ik aan mijn hart; een eerbied voor Zijn inzettingen.

We gingen trouw ter kerke, ook op werkdagen als er kerk was. Als ik een ogenblik tijd had, onderzocht ik de geschriften der oude leraren. Nu had ik een werk van Ds. B. Smytegelt, n.l. de *vijftig Keurstoffen*. Ach dat heb ik wat menigmaal van voor tot achter door gelezen. O, wat was ik jaloers op die man. Hij sprak zo eenvoudig! Nu stond er in dat boek achter die preken een klein versje en dat was zo echt en die keuze was ook in mijn hart zo. Het was dit versje:

*Een andere schat van hoger waarde
Is 't waar ik met mijn ziel naar hijg
En als ik hier genoeg op aarde
De kost maar voor dit leven krijg.*

O, dat beaamde ik zo, ik zag zoveel in die schat die Gods volk te wachten staat, dat de aarde zover onder mijn voeten lag, alsof ik er niet meer op woonde. Maar o, geliefden, de noodzakelijkheid om bekeerd te worden, lag mij zo op 't hart, dat er bij dagen en nachten een roepen was tot God. Ik werkte zo hard als ik kon. Het was er mij echt om te doen, en ik zei in mijn hart: "Heere, wees maar lankmoedig en ik zal u alles betalen." Ach, wat is de mens een blind schepsel en vervreemd van zijn Schepper, Die van eeuwigheid al voorzien had een weg te banen tot uitdelging van de zondesschuld Zijns volks. Nochtans heeft de Heere het nooit afgekeurd, dat we er eerst zo hard om werken, tot we niet meer kunnen.

Ach, ik heb later wel eens gezegd tot mijn man, als we eens mensen ontmoeten, die het werk zo spoedig opgaven zonder te zijn verlost, "het was er bij ons toch om te doen" en daarom konden wij het niet opgeven.

Ingeleid in de val

De Heere werkte Zelf zo door Zijn overtuigende Geest door in mijn ziel. Ik heb slechts een jaar in mijn overtuiging geleefd, toen het de Heere behaagde mij niet alleen te overtuigen van mijn dadelijke schuld, maar mij ook aan de bron en de oorzaak daarvan te ontdekken, zodat ik met David moest uitroepen: "Het is niet alleen

dit kwaad, dat roept om straf, maar ik ben in ongerechtigheid geboren en in zonde heeft mijn moeder mij ontvangen. Daar kwam een einde aan mijn werk.

Op een zaterdagavond, door middel van het lezen van een preek van Erskine, over die waarheid: "Zwaard, ontwaak tegen mijn Herder," en wat daar verder volgt, ontdekte mij de Heere. Deze waarheid kwam toen in mijn hart: "Vervloekt is een iegelijk, die niet blijft in al het geen geschreven is in het boek der wet, dat hij dat doet."

Nu had ik als kind 's zondagsmorgens altijd de Wet voor mijn vader moeten opzeggen, zodat ik hem wel uit mijn hoofd kende. Doch toen de Heere mij kwam onderwijzen en nu de wet schreef niet op stenen tafelen, maar in mijn harte, ach toen werd het mij een levende wet, die voldoening eist. Ach, de Heere kwam maar te vragen en te antwoorden en onderwees mij dat ik aan alle geboden schuldig stond en niet een van dezelve had gehouden.

Toen bracht de Heere mij met die ontsloten wet naar het Paradijs en ach, hier kreeg ik een gesloten mond. Hier werden mijn ogen geopend en liet de Heere mij zien (want ik kreeg met God te doen als Rechter) dat Hij maar om het Zijne kwam, en dat was Zijn beeld, waarmede wij versierd zijn geweest. En ach dat beeld had ik verloren door de zonde. De Heere leidde mij in de staat der rechtheid en deed mij zien, hoe wij met dat beeld waren versierd geweest en hoe wij de Heere hadden gekend aan de wind des daags. Hier kon ik niet de schuld op Adam werpen, maar moest getuigen: "Ik, ik heb gezondigd." Ach, hier is het afgedaan en zwijgt de mens.

Bij dit gezicht liet de Heere mij zien, dat ik schuldig was aan de ganse wet, en werd ik terug gebracht naar de oorzaak, zodat het een afgesneden weg voor mij werd en ik met een gesloten mond voor God stond. De Satan wees mij op al mijn vuile klederen en beschuldigde mij terwijl ook mijn eigen consciëntie mij veroordeelde. Bij dit alles werd de afgrond ontsloten en kreeg ik te zien, hoe ons leven slechts een hand breed is gesteld. Ach, daar kreeg ik al de zonde en al de schuld zo toe te eigenen, dat ik verstond wat Gods Woord uitdrukt: "En zij zullen een welgevallen krijgen aan de straf hunner ongerechtigheid."

In dat gericht kreeg ik te zien, tegen een goedertieren God te hebben gezondigd en o, dit smartte mij zo, dat ik niet kon, noch wilde hebben, dat de deugden Gods om mij geschonden werden. Daar kreeg ik God lief in de deugd van Zijn recht.

Vrijspreek

Maar o, eeuwig wonder, toen het met mij afgedaan en verloren was - want hier krijgt de ziel God meer lief dan zijn eigen leven - kwam die lieve Borg Die altijd nog verborgen voor mij was geweest, tussen de Vader en tussen mijn ziel en nam het voor mij op bij Zijn Vader en zei: "Ik heb verzoening gevonden, want Ik ben niet gekomen voor rechtvaardigen maar voor zondaars tot bekering." Want, zei Hij: "Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven."

En o, hier ging de grimmigheid van de Vader weg en wierp ze in een zee van eeuwige vergetelheid om ze nooit meer te gedenken en mocht ik in mijn lieve Borg vrij uitgaan. O, hier was alles nieuw, het oude was voorbijgegaan en het was alles nieuw geworden. Ach, wat viel dat mee. Ik had de eeuwige dood verdiend en kreeg het eeuwige leven. Nu was ik zalig gesteld, alles ademde vrede en ik mocht vertellen wat de Heere aan mijn ziel gedaan had. Ik was zo voldaan met God en was zo zalig gesteld, dat ik dacht, dat alles gebeurd was en in de vrucht van het leven was ook geen tekort.

Maar na enige tijd beliefdde het de Heere mij te doen zien, dat die Lieve Koning het nu wel voor mij had opgenomen bij Zijn Vader, maar dat ik Hem als mijn eigendom nog niet uit de hand dess Vaders had ontvangen. Want de Kerk zal Hem uit de hand des

Vaders ontvangen, opdat zij met bewustheid voor zichzelf mag getuigen met de Bruidskerk: "Hij is de mijn en ik ben de Zijne."

Trouw Verbondsgod

Nu mocht ik door 's Heeren goedheid een aangebonden leven hebben. Ook kwam ik in aanraking met Gods volk en mocht veel getuigen van de Heere en ik dacht, dat elk van 's Heeren volk er wel arbeid mede had om toch tot de bewustheid der zaak te komen. Maar helaas, moest ik dit tot mijn teleurstelling wel anders ondervinden en waren er slechts weinigen, die mij daarin verstonden. Maar de Heere werkte met mij door en deed mij van Zijn oude volk ontmoeten, die de wond wel eens verklaarden, waar het mij scheelde. Zo leefde ik ongeveer vier jaar in die weg en mocht veel van de Heere getuigen.

Maar op het eind van die vier jaren, kwam Zich de Heere te onttrekken met Zijn uitlatingen en hoe meer Zich de Heere verborg, hoe harder ik schreeuwde, zodat het was of ik een heimwee kreeg naar Zijn Persoon en mijn ziel niet meer tevreden was met een bezoekje. Het was als in de natuur. Wanneer een paar jonge mensen verkeren, dan komt er toch een tijd, dat ze verlangen om met elkander te mogen verenigen in de weg van het huwelijk. Zo was het ook hier. De Heere bearbeidde mijn ziel tot die weg. Ik dacht dat ieder van Gods volk mij wel verstond. Maar zoals ik al schreef, was dit niet het geval, zodat ik onvoldaan van de gezelschappen kwam en onvoldaan mijn weg ging en ik dan weer mijn nood tot God mocht brengen, Die mij alleen maar helpen kon.

De nood werd zo hoog, dat ik bij dagen en bij nachten tot God schreeuwde. In die tijd gebeurde het dat ik op een gezelschap aanwezig was, het was 's avonds van de Eerste-Kerstdag, nu acht en twintig jaar geleden, alwaar iemand mij vroeg hoe het met mij ging. Uit de nood van mijn ziel antwoordde ik: "Ach, er ligt een wond in mijn ziel en hoe zal die nog eens genezen worden." Achteraf bleek evenwel, dat men mij niet verstond, zodat ik weer ongelukkig naar huis ging. Maar daar mocht ik werkzaam worden met de Heere en dat duurde tot 's morgens, toen ik opstond en vluchtte naar mijn zoldertje (want ik had een huishouden met kindertjes) en daar viel ik op mijn knieën en riep: "Lieve Heere, U hebt toch meer dan een zegen, U heeft het toch beloofd." En o, hier mocht ik, met eerbied gezegd, de Heere zelfs in Zijn hart grijpen en het de Heere zich verbidden. Want hier openbaarde Zich de Heere opnieuw aan mij, niet als de Rechter, want dat was afgedaan, maar als mijn Verbonds God in Zijn Vaderliefde. O, daar sprak Hij tot mijn ziel: "Ik heb u lief gehad met een Eeuwige Liefde, daarom heb Ik u getrokken met koorden der Eeuwige liefde." Ach, daar ontsloot dat Lieve Wezen de bron van Eeuwige Zaligheid en leidde mij in Spreuken 8 en liet mij zien, dat ik van eeuwigheid geboren was.

Daar ontsloot ook God de Vader Zijn Eeuwig verbond en toonde mij, dat ik in dat Eeuwig verbond, dat van geen wankelen weet, ingesloten lag. Toen mij dat verbond ontsloten werd en ik mij in dat Verbond zo veilig zag, kreeg ik te zien hoe de ganse Kerk in dat verbond lag en hoe ik toen de ganse Kerke Gods uit dat verbond kreeg als een gift van de Vader. O, wat had ik die Kerk lief! Ik riep maar uit: "Lieve Heere, nu heb ik Uw volk net zo lief als u ze heeft, want het was ene liefde, die uit de eeuwigheid vloeide." Ach, toen kreeg ik de Kerk van God en verstond er een weinig van, wat de Borg zegt: "Vader, Ik wil dat ze één zijn, gelijk Wij Eén zijn."

En toen dat gebeurd was, toen de Vader Zijn eeuwige geheimen aan mijn ziel geopenbaard had, kwam ik met de Tweede Persoon in onderhandeling en Die ontsloot Zijn eeuwig borgtochtelijk werk aan mijn ziel en leidde mij ook in de eeuwigheid in de Stillen Raad dess Vredes, waarin God de Vader en God de Zoon in onderhandeling

waren en Zijn gevallen Kerk zag en hoe daar gezegd werd: "Hoe zullen Wij ze nu onder de kinderen zetten."

Toen kwam de Borg reeds op en sprak: "Vader, Ik kom, in de rol des Boeks is van Mij geschreven om Uw wil te doen, o God." En hier nam de Borg het reeds op voor Zijn ganse Kerk en ook voor mij.

Toen sprak de Vader en zei: "Eis van Mij en Ik zal de einden der aarde geven tot Uw bezitting."

Toen leidde de Heere mij in de val, waar we van God waren afgevallen en hoe Hij zich als de Borg 's Verbonds aan Adam kwam openbaren en zei: "Ik zal vijandschap zetten tussen uw zaad en haar zaad, en dat zaad zou de vijand de kop vermorzelen." Verder leidde de Heere mij door het oude Verbond heen en toonde mij hoe die Borg in de schaduwetten lag tot op Zijn komst in het vlees en werd ik zo gebracht van Zijn kribbe tot Zijn kruis, door de ganse weg van Zijn vernedering tot de weg van Zijn verhoging, tot Zijn opstanding en Hemelvaart en zitten ter Rechterhand des Vaders tot in Zijn Eeuwige Heerlijkheid.

Zo leidde mij de Heere van eeuwigheid tot eeuwigheid. Daarna plaatste die gezegende Borg mij voor het Aangezicht des Vaders en vroeg Zelf aan Zijn Vader of Hij nog een gebrek in mij zag.

Ach geliefden, hier heb ik mij zien staan rein voor God, zonder gebreken in de Gerechtigheid van mijn lieve Borg. En hier ging het lieve Vaderhart open en mocht ik inblikken en zien hoe de Kerke nooit uit het hart des Vaders gevallen was. De zonde had maar een scheiding gemaakt. Maar die vriendelijke toelach des Vaders, ach, daar kan ik maar van stamelen, zodat ik uitriep: "*Abba Vader, lieve Vader*" En daar kwam dat lieve Wezen mij terug te geven aan de Zoon en daar viel ik in de armen van die lieve Borg, Die mij aan Zijn hart drukte en zei: "De snoeren zijn in een liefelijke plaats gevallen en een schone erfenis is mij geworden."

O, wat bukde die lieve Koning laag voor mij, zo een zwarte bruid, dat kon ik maar niet op, zodat ik was mijzelf niet meer. Hij zei: "Mijn zuster, geeft Mij uw hart."

Ach, zei ik: "Lieve Heere, hier hebt u het geheel en al." Want Hij zei: "Mijn hoofd is vervuld met dauw en mijn haarlokken met dauwdruppelen." Ach, zei ik tot mijn man: "Gij hebt nooit een nacht in de dauw gestaan, maar deze Bruidegom heeft dertig jaar op mij gewacht." "O, riep ik uit, dat is een andere liefde, dat is een reine liefde. Daar gevoelde ik met welk een pure reine liefde Hij Zijn Bruidskerk beminde. Het moet ondervonden worden om het te kunnen verstaan. Ach, ik was krank van liefde.

Toen werd de wond geheeld en nam Hij mij zelfs in Zijn armen en omhelsde mij met Zijn rechterhand en met Zijn linkerhand ondersteunde Hij mij en zei zelfs: "Mijn liefste is Mij" en ik mocht zeggen: "Hij is voor eeuwig de mijne."

Ik was niet in staat mijn werk te doen, ik was zo maar ingaande en uitgaande met de Heere, en de nauwe betrekking was zo teer, dat ik bang was om in de wereld te leven. Ik gevoelde dat het een leven was dat hier op aarde niet thuis hoorde. Ik verlangde maar, dat de Heere mij tot Zich riep. Dit duurde ongeveer een dag of drie, n.l. die trouwe vriendschap en omhelzing.

Toen ik eens in mijn keukentje stond en mijn lieve Koning mij zo aan Zijn hart drukte, zodat ik uitriep: "Lieve Heere, is U op weg om mij tot U te nemen," (want dit werd ik wel gewaar dat was geen leven voor de tijd) en terwijl ik daar zo stond en het uitriep voor de Heere, toen riep mijn man mij binnen en zei: "Meid, je mag wel eens naar het eten kijken." En zo als ik binnen kom valt mijn oog op een kind van mij dat in een wieg lag, een kindje van een half jaar. En ach, toen riep ik uit: "ach Heere, ik ben niet los." En toen kreeg ik mijn kindertjes terug en toen zei de Heere: "om hunnentwege is

het nuttiger dat ge blijft."

Toen aanvaardde ik de weg en zei: "Lieve' Heere, moet ik dan om die arme schapen nog blijven, al moet ik dan door bezaaid en onbezaaid, dan is u toch mijn God voor de tijd en voor de eeuwigheid." Toen trok de Heere Zich in Zijn Eeuwige liefde wat terug en kon ik mijn huishouden weer wat gaan doen. Maar daar sprak de Heere op een morgen weer tot mijn ziel en zei: "het is

U nut dat Ik wegga" en daar gevoelde ik hoe ik de Heere dwong om bij mij te blijven. Maar Hij zei: "Indien Ik niet wegga, zo kan de Trooster tot u niet komen. En die gekomen zijnde, zal bij u blijven en zal u in al de Waarheid leiden, en de Waarheid zelf zal u vrij maken, maar Ik ga henen om u plaatse te bereiden." En ach, mijn Koning ging heen om mij plaats te bereiden, maar die dierbare Heilige Geest, zou als een inwoner bij mij blijven, ja tot in der eeuwigheid. Hij zou mij onderwijzen in alle wegen, die ik nog te gaan had. O, wat was ik gelukkig.

De Heere gaf rijke juichensstof

Om Zijne wonderen en Zijn lof

Met hart en mond te melden.

De Heere was mij met Zijn lieve Geest goed en nabij en mocht ik veel proeven en smaken, dat de Heere goed is.

Heiligmaking

Ik had in die tijd kennis aan een oud geoefend kind van God, die mij in die weg veel is geweest tot een hand en een voet en menig raadsel opgelost heeft. Deze ging mijn gangen veel na en dan zei hij wel eens: "kind, ik geloof dat de Heere je vroeg thuis zal halen" of zei hij: "Er zullen nog zware wolken over je samepakken, maar geen nood, hoor, want de Koning is er in."

Nu, het eerste heeft hij niet geraden, want ik was 30 jaar toen de Heere al Zijn geheimen aan mijn ziel verklaarde. En nu ben ik al ruim 58, maar liet tweede heeft hij wel geraden, want *vele wederwaardigheden en veel rampen zijn 's vromen lot. Maar uit die allen redt hem God.* En dat is bewaarheid. Ik heb wel eens met de Kerk gezongen:

Zo ik niet had geloofd, dat in dit leven

Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou

Mijn God, waar was mijn hoop, mijn moed gebleven.

En zo is het, want ik dacht van kracht tot kracht voort te gaan, om te verschijnen voor God in Sion. Maar de Heere had andere gedachten over mij en bracht mij van tijd tot tijd in wegen van beproeving, opdat Zijn Naam maar verheerlijkt zou worden en ik er maar door geleerd en bekeerd zou worden.

Ik heb in al die gangen moeten leren een dagelijkse bekering. Want, o, geliefden, de Heere had mij wel alles geschonken, maar Hij had mij ook ledig op de aarde gezet en al m'n geluk lag in mijn Koning, Die het voor mijn arme ziel gedurig in tijden van nood moest getuigen: "Ik leef," maar ik zelf moest in al die gangen maar beleven, dat we dood gevallen waren door de zonde en dat het leven alleen in Hem was, Die het leven voor al Zijn volk is en Die ook alleen die schat maar bewaren zal.

Ik moest de weg op om mijn erfsmet te beleven, en ach, ach, die ons zal aankleven al de dagen van ons leven en waarvan we verlost zullen worden, als we straks verwaardigd zullen worden om het onsterfelijke aan te doen. Zo dus ik was alleen maar rijk in mijn Koning, maar o zo arm in mijzelf, daar ik uit Zijn Hand alleen maar leven kon, Die het voor al Zijn volk bewaard, opdat zij zouden verstaan wat de Apostel zegt: "Ons leven is verborgen met Christus in God."

Zo moest ik de weg op en de proefwegen bleven niet achterwege.

Ziekte van een meisje van 11 jaar

Na enigen tijd, werd onze oudste dochter, een meisje van 11 jaar, ernstig ziek. Nu waren wij niet in een fonds, want dat had de Heere in de weg van mijn overtuiging tot schuld gemaakt. Van huis uit was ik er ook nooit in geweest, maar toen we uit Zeeland in de stad kwamen wonen zijn we in onze blindheid in de fonds gegaan, maar het werd mij al spoedig tot zonde en dus gingen we er weer uit; aan de bode verklarende zo als het was. Deze zei: "en als er dan eens wat voorvalt met ziekten?" Ik antwoordde hem: "De Heere weet alleen om welke oorzaak wij uit het fonds moeten en die God zal wel voor ons zorgen."

En dat is tot hiertoe bewaarheid, de Heere heeft ons nog nooit beschaamd. Ons kind dan was hard ziek, zodat wij genoodzaakt werden een dokter te raadplegen, maar nu hadden wij hier in de stad nog nooit een dokter nodig gehad, dus ging mijn man in de omgeving waar wij woonden op zaterdagavond om een dokter te roepen. Deze arts vroeg of wij in een ziekenfonds waren? Waarop mijn man antwoordde, dat wij daar niet in waren. Toen vloekte hij mijn man van de deur en wilde niet mede komen, zodat hij een andere dokter haalde. Deze behandelde mijn man vriendelijk en beloofde dadelijk te zullen komen. Intussen was het twaalf uur geworden. Toen de dokter kwam bekeek hij mijn kind en zei: "moedertje, dat kind is hard ziek." Ach, mijn knieën stieten tegen elkander.

Hij gaf mijn man een briefje om naar de apotheek te gaan en ik vernam dat er haast bij was, want hij moest op de medicijnen wachten. Toen mijn man vertrokken was, ging de dokter zitten en zei: "Vrouwtje waarom zijt ge niet in een ziekenfonds?" Hij zag toch wel dat we geen mensen met geld waren. "Want, zei hij: geneeskundige hulp is duur en nu is het al nacht en dan is het tarief verdubbeld."

Maar o, toen mocht ik het getuigen, dat ik er van 's Heeren wege niet in mocht. De dokter luisterde hiernaar en zei: "Vrouwtje, dat is uw zaak. Ik blijf uw dokter en u heeft mij maar te roepen dan kom ik bij u."

Nu dat woord heeft hij gehouden tot op deze dag. Maar mijn dochter werd steeds meer ziek en de dokter beloofde de volgende dag terug te komen. Mijn dochter mocht niets gebruiken en haar ziekte was besmettelijk. De dokter kwam de volgende morgen al vroeg kijken. Dag en nacht waren wij in de weer en 's avonds kwam de dokter wederom, zodat hij die zondag twee maal was geweest. Nu waren de koortsen al naar het hoofd geslagen en ons kind deed niets dan verwarde taal spreken. O, wat was het mij bang te moede.

Nu had de Heere mij enige dagen tevoren onderwezen met die waarheid, *dat hij mij ondersteunen en helpen zou.* Maar daar ons kind erger werd in plaats van beter, kreeg het ongeloof de hand en ik had geen geloof. Alles was weggesloten. Toch werd ik nog verkwikt hiermede, dat de Heere Zijn volk had bekend gemaakt, met de zware omstandigheden waarin wij waren, zodat ik van 's Heeren volk aangenaam medeleven mocht ondervinden, die ook mijn lasten hielpen dragen, zodat er zondags veel volk kwam, dat mij zeer verkwikte. Maar voor mij zelf had ik het bang, geen geloof, geen hoop op beterschap en in verwachting van mijn negende kind. Toen de dokter dan ook 's Maandags morgens ons bezocht, waren mijn man en ik zeer bedroefd onder de omstandigheden. Na onderzoek vertelde de dokter waaraan zij lijdende was. u behoeft niet te vragen hoe droef wij gesteld waren. Ik gevoelde hoe de Heere achterwege bleef. Ik vergat mijn eigen behoefte naar ziel en lichaam beiden. Ik was diep bedroefd over mijn kind.

Nu hadden wij veel aanloop en terwijl de dokter bij ons was kwam er ook nog een

vrouw om naar ons kind te kijken. Zij zei tot mij: "Vrouw Klaassen is u in een begrafenisfonds?"

Ge hoeft niet te vragen hoe hard ziek ons kind was. Ik antwoordde haar: "Nee vrouw, maar als ik zo zeker geloven mocht, dat mijn kind mocht herstellen, als dat ik geloven mag, dat de Heere mij niet beschamen zal als het er op aan zal komen, dan was mijn kind behouden." Want ik gevoelde dat mijn kind niet sterven kon en ik als moeder mijn deeltje wel aan mijn kind had willen geven. Want o, een kind ligt zo na aan een moederhart.

Maar om verder te gaan; de dokter verklaarde dat zij buiktyfus en longontsteking had en ziende op de omstandigheden waarin ik zelf verkeerde, raadde hij aan haar naar het ziekenhuis te vervoeren en beloofde daar zelf voor te zullen zorgen en ons te melden hoe en wanneer dit zou geschieden, dan ben ik hier niet meer nodig en raad ik u aan naar bed te gaan, anders loopt het met u ook mis.

Ik vroeg de dokter hoeveel geld krijgt u nu van mij?

Hij zei: "Vrouwtje, dat heb ik voor u voor niets gedaan;" en daar stond die vrouw bij, die mij gevraagd had of ik in een begrafenisfonds was. Ach, toen betoonde de Heere reeds dat Hij alle harten in Zijn hand had en ze neigt als waterbeken. 's Middags kwam de dokter terug met de tijding, dat er nergens plaats was, dan in het Roomse Ziekenhuis. Er was niets aan te doen. Ik zei tot mijn man: "Wij moeten ons onderwerpen en de Heere is ook daar." Zodat men mijn dochter 's middags kwam halen en ik meeging om het einde te zien. Want zij was hard ziek en lag geheel buiten kennis met ijs op haar hoofd en buik. Onderweg kwam zij nog even bij kennis en toen zei ik haar, dat ze naar het Roomse ziekenhuis moest, daarna was ze weer buiten kennis.

Toen we in het ziekenhuis kwamen schudden de mensen het hoofd, schreven mijn naam en adres op en zeiden als er iets gebeurt, dan zullen we u wel waarschuwen, waarna ik kon gaan. Zij lieten mij uit en sloten de deur achter mij toe en daar stond ik op straat. En zo als ik daar stond en mijn dochter had weggebracht en er aan mijn zijde geen verwachting meer was, daar kwam de Heere terug in mijn ziel, met die Waarheid, die Hij mij gegeven had, toen mijn kind ziek werd en daar gaf mij de Heere op te pleiten.

Thuis gekomen zijnde, dacht mijn man, dat ik geheel ontsteld zou wezen, maar ik riep maar: "O, jongen ik heb mijn kind weggebracht, maar de Heere is teruggekomen." Ik moest maar getuigen welk een goede God ik had. We kregen die avond nog mensen en ik mocht maar vertellen, wie de Heere voor mij was, zodat, toen ik de mensen 's avonds uitliet, de vijand mij verweet, dat ik geheel niet aan mijn kind gedacht had. Maar ik zei: "nee Satan, als de Heere het niet met Zichzelf vergoed had, dan had ik me doodgeschreeuwd," en we mochten rustig naar bed gaan en heerlijk slapen.

We waren drie nachten niet uit de kleren geweest en hadden als 't ware niet gegeten of gedronken, zodat we 's morgens zeer verkwikt waren. Het was ons een wonder, dat men ons nog niet geroepen had en dus dat mijn dochtertje nog leefde. Volgens afspraak mocht ik 's woensdags 's middags komen kijken. Maar toen ik in het Ziekenhuis kwam, mocht ik niet bij haar, omdat zij zo min was. Ik zei: "laat mij er toch even bij, dat geeft niets, maar zij was buiten kennis, zodat ik weer spoedig weg moest. 's Vrijdags mocht ik weer komen. En toen kwam de zuster al naar mij toe en zei: "Nu mag ik u feliciteren, want de ziekte heeft een keer genomen en de koorts is minder." Ach, ik kon het niet geloven, maar het was toch zo en na die tijd trad er een beterschap in en na zes weken mocht ik ze weer halen. Zij was nog wel zeer zwak, maar de ziekte was genezen. Toen zongen ze in mijn hart:

De Heere wou mij wel hard kastijden,

*Maar stortte mij niet in de dood
Verzachte Vaderlijk mijn lijden
En redde mij uit alle nood.*

Ja, geliefden, dat was zo.

Het ene was niet voorbij of het andere kwam. En dat nu al die wegen nodig voor mij waren om mijn ziel maar dicht bij de Heere te houden, Die alleen maar naar Zijn schapen vraagt. Daar leidde mij de Heere zo in en bracht mij terug naar het ogenblik waarin ik mijn moeder verloren had.

Ja, de Heere bracht mij terug naar de Eeuwigheid, hoe Hij daar al naar Zijn schapen kwam te vragen en hoe Hij dit nu gedaan had in het verlies van mijn moeder, waarin ik toch nooit erg had gehad.

De Heere bracht mij terug in al mijn zondige wegen en zei: "Maar Ik zal naar Mijn schapen vragen, tot op het ogenblik, dat de Heere mij staande hield.

En zo ging de Heere niet mij door en kwam bij iedere stap te zeggen: "Maar Ik zal naar Mijn schapen vragen."

En Hij leidde mij tot aan en tot over de dood en zei: "Maar Ik zal naar Mijn schapen vragen."

De Heere liet mij zien hoe gans ik er buiten lag en hoe het nu enkel en alleen het werk was van een Drie-enig God, Die straks zal zeggen, als ik verwaardigd mag worden om door de poort des doods te gaan: "Komt in gij gezegende Mijns Vaders en beërft het Koninkrijk, hetwelk ik voor u bereid heb." Want met die Waarheid vertrok de Heere van mij. Alsdan zullen de Vrijgekochten met gejuich tot Sion wederkeren een eeuwige blijdschap zal op hun hoofd zijn. Zo leidde de Heere mij verder.

Sterven 9^e kind en geboorte 10^e kind

De tijd brak aan dat ik mijn 9^e kind kreeg en dat gebeurde moeilijk, maar ik was zo gemakkelijk gesteld, dat ik er zelf geen erg in had. De juffrouw kon mij niet helpen, zodat mijn man de dokter moest halen. De juffrouw spoorde hem tot spoed aan, op gevaar dat moeder en kind sterven zouden. Maar het kind werd tenslotte geboren, maar het was zover heen, dat het met slaan en in water dompelen, eindelijk tot het leven weder kwam.

Ik heb dit kind één jaar mogen hebben en moest het toen verliezen. Het was een achterlijk kind en had geen verstand, wat uit zijn wezen bleek, maar ik zag het niet en hield er zielsveel van; zodat toen ik het missen moest het mij zeer smartte. Als de Heere mij niet bewaard had, zou ik mijn verstand verloren hebben, maar de Heere ondersteunde mij ook in die weg en zei: "Wat Ik nu doe, weet gij niet, maar gij zult het na dezen verstaan."

Ook in die weg heeft de Heere weer gezorgd, want wij hadden een groot gezin en mijn man verdiende toen niet zo veel.

Vier weken later kreeg ik mijn 10^e kind, waarbij alles goed ging en ik was zeer verheugd, dat ik weer een klein kind had, want daardoor werd de smart over het verloren kind, zeer gelenigd.

Oudste zoon Jan in Dienst

Zo ging de tijd maar door, dan eens op en dan eens neer, tot de tijd aanbrak dat onze oudste jongen in militaire dienst moest. Menselijkerwijs kon ik hem niet missen, wegens de inkomsten voor het gezin en daarom, vóór dat hij loten moest liet ik het maar stilletjes lopen, want een mens gaat in zijn toenadering tot God toch niet vragen of hij er in mag loten, dat doet een mens toch niet, want hij is genegen naar zich toe te

bidden en niet van zich af. Dat liep zo tot op de morgen dat hij loten moest en het was mij toen niet onverschillig maar ik zei: "Lieve Heere, nu is zijn lotje beslist en nu ben ik bevreesd voor mezelf, als dat mijn jongen er in zou loten. Zodat ik een nood in mijn ziel kreeg, om met de wil des Heeren verenigd te mogen worden, want ik zei: "Heere, dan is alles goed." Toen ik opstond mocht ik zo mijn behoefte bij de Heere brengen en zo als ik daar geknield lag, kwam de Heere in mijn hart met die Waarheid: "En al deze dingen zoeken de heidenen, maar uw hemelse Vader weet, dat gij alles behoeft."

En ach, de Heere verenigde mij met de weg en ik mocht waarnemen, dat de Heere mijn zorgen wist en droeg. Mijn zoon ging 's morgens weg om te loten en omdat ik nu zo verenigd was met Gods doen, zeiden ze van binnen: "het kan best wezen dat hij er uitloot." Zodat ik een heimelijke hoop koesterde, dat het waar mocht zijn. Ach, wat is een mens toch blind. Maar ik heb ten allen tijde moeten ondervinden, dat 's Heeren wegen niet onze wegen zijn en 's Heeren gedachten, niet onze gedachten.

Toen mijn zoon terug kwam en ik met alle inspanning zat te wachten en hem vroeg: "Wel Jan?" zei hij: "Moeder midden er in."

Ik zei: "Zo kind," en ik gevoelde tevens hoe nu alle leunsels en steunsels wegvielen, zodat ik zei: "Wel kind, dan moet het steil op God aan." De Heere beliefde af te dalen in mijn ziel met deze Waarheid: "En toen Ziklag verbrand werd sterkte David zich in de Heere zijn God." Ach hier nam de Heere het weer voor mij op.

De volgende dag werd ons 11^e kind geboren. Alles ging voorspoedig en goed en de Heere deed het mij aan niets ontbreken.

Zo kwam dan de tijd, dat mijn jongen onder de wapenen moest. Hij had de 11de September geloot, de 12de September werd mijn kind geboren en in Januari daarop moest hij weg. Nu had ik er niet in kunnen komen, van de dag af dat hij er ingeloot was, tot de laatste week dat hij thuis was. Maar toen hij zijn laatste weekgeld thuis bracht, zeiden ze van binnen: "dat is nu het laatste en nu mag je dat wel op zij leggen, als er eens wat voordoet."

"Ach, zei ik, dan zullen me ook die paar guldens niet baten." Jan verdiende in die tijd acht gulden, en ik kreeg vrijmoedigheid om het te gebruiken waarvoor ik het nodig had en mocht het verder op de Heere wagen, Die mij nog nooit beschaamd heeft.

Mijn zoon dan ging onder de wapenen en in dienst zijnde lootte hij voor korte oefentijd, zodat hij in plaats van één jaar, hij met een half jaar of negen maanden weer vrij zou komen. Dus hier had ik weer een hoopje dat ik koesterde.

Maar daar gebeurde het, dat in plaats van dat hij uit de dienst kwam, juist de oorlog⁵ uitbrak, zodat in plaats van een half jaar of een jaar hij nu drie en een half jaar weg moest.

Ach, dat was ook een bange tijd. Mijn oudste zoon in dienst, mijn tweede ontslagen, mijn derde zonder werk en met het werk van mijn man stond het hachelijk. Maar de Heere deed mij zo bij Zich schuilen, dat ik alles lijdelijk mocht dragen en Hij zorgde in alle wegen, dat als de Heere mij later wel eens afvroeg of ik iets minder had dan toen mijn zoon thuis was. Dan moest ik wel eens zeggen: "Ik heb nog meer." Maar dat mijn jongen zo in de vreemde was en dat in een tijd van oorlog, dat kostte mij wel eens zuchten en tranen. Maar de Heere kwam ook die lasten weer over te nemen en heeft steeds voor mijn jongen gezorgd, zodat hem geen leed overkomen is.

12^e kind geboren en jongste overleden

Na twee jaar werd ons 12^e kind geboren. Voor de tijdelijke levensbehoeften moest het er nauw door en ook die zorgen vielen op mij, zodat ik er geen doorzicht in had, totdat

⁵ Eerste wereldoorlog 1914-1918

ik er mee aan het eind kwam en er mee onder de Heere mocht komen, hoewel de spotters van binnen en buiten raasden en mij met alle verwijten bejegenden. Ik was het er ook nooit mee eens en dat heeft mij veel strijd en moeite gekost, maar de Heere ging door en voerde Zijn heilige Raad uit en nam mij weer gevangen onder de gehoorzaamheid van Zijn Woord en deed alles ten beste keren.

Ik heb wel eens gezegd: "Een moeder kan beter twaalf kinderen krijgen dan er één verliezen, want dat is groter smart. Wat ik ook heb moeten ondervinden, want op een leeftijd van twee jaar heb ik mijn jongste kind op een droeve wijze moeten verliezen. Het was op een zondagmorgen, dat zij haar broertje op de trap volgde naar de zolder. Op de hoogste trede zijnde, viel zij achterover en stortte op de grond. Mijn man en ik schrokken ontzettend. Wij namen ze op en zij begon terstond te braken en dit duurde de gehele dag. Ik kreeg dadelijk zulk een zwaarigheid in mijn gevoel, dat ik ze zou moeten missen en na zes dagen was haar lot beslist.

Wat ik zelf de laatste nacht met haar doorgemaakt heb is niet te verklaren en wat in mij omging, want ze was de jongste en het was zulk een afgodje. Wij waren allen, van de oudste tot de jongste zo zeer op haar gesteld. Toen dan ook die slag viel was het voor ons allen smartelijk. Ik mocht zo vragen: 'Och Heere, geef ons maar een matige droefheid'; wat de Heere ook vergunde. 's Zondags waren we allen thuis maar vanwege het verlies van ons kind lag er zulk een beslag op het gezin, en was het zo stil in huis, dat de burens dachten, dat we niet thuis waren. 's Maandags ontvingen we van alle zijden veel bezoek. Ook kwamen er 's morgens twee mensen uit Scheveningen. Ik was zeer bedroefd.

De ene bezoeker zei: "Ach, vrouw Klaassen, we kunnen wel eens meer over onze kinderen wenen, dan over de Heere."

Ik zei: "och man, u weet niet wat het is moeder te zijn, maar dat gevoel ik, dat de Heere het mij niet kwalijk neemt, dat ik bedroefd over het verlies van mijn kind ben."

Die andere man kon mij wel verstaan, want hij deelde mede, dat hij ook een kind van twee jaar verloren had. Ik mocht maar waarnemen, hoe ook mijn lieve Borg geweest had over Zijn geliefde dode, (Lazarus) maar hoe dat een Borgtochtelijk wenen was geweest, om al het zondig wenen van Zijn arm volk te verzoenen.

's Avonds kwamen er mensen uit Delfshaven, en ook die gevoelden mijn leed. Een ervan zei: "Ach meid, ik heb grote kinderen en kleine, ik heb er die in de gevangenis hebben gezeten en heb wel eens uitgeroepen: "Wie helpt me schreeuwen." Dit kon ik beter verstaan.

Dinsdags werd ze begraven en toen ik 's avonds de deur sloot en naar bed ging en het gemis op mij af kwam, toen kon ik het niet dragen; ach, dat weg, voor altoos weg. In die tijd kwam mijn vijandschap zó op dat ik niet wist waar ik het zoeken moest. Toen kwam de Heere in mijn hart met die vraag: "Is Uw toorn billijk ontstoken?" Waarop ik antwoordde: "Ja Heere." En ach, ik veinsde niet, maar was kwaad op God, dat Hij mijn kind had weggenomen.

Aanstands werd ik gewaar, dat de Heere van mijn ziel vertrok. Maar o, dat heb ik geweten. Toen zijn de fundamenteën nog wel eens geschud. In die toestand heb ik zes weken gelopen. Op een woensdagavond preekte er iemand in de stad en wij gingen er heen. Hij preekte over deze tekst: "Ik zal 's Heeren gramschap dragen, want ik heb tegen Hem gezondigd, totdat Hij mijn twist twistte en mijn lust zie aan Zijn gerechtigheid." Dat werd aangenaam verklaard in vier punten. Hij verklaarde de Kerk uit de eeuwigheid tot de eeuwigheid. Maar de droefheid over het verlies van mijn kind, had zo de overhand, dat ik het alles wel aanhoorde, maar het ging alles langs mij heen. Ik was zo weg, dat ik als het ware in mijn ziel geen betrekking meer had op God

of op Zijn volk. Daar gebeurde het dat, bij het uitgaan uit de kerk een vrouw naar mij toekwam, van wie ik veel hield en met wie ik veel omgang heb gehad. Zij groette mij en vroeg: "Hoe gaat het?"

En o, die groetenis voelde ik van binnen, toen sprong het leven op en zei ik: "ach Heere, dat is een ander leven en een andere betrekking. Toen werd ik gewaar hoe ver ik weg was.

Er kwam opnieuw een schreeuwen naar God, want nu gevoelde ik hoe ver Hij van mij geweken was. O, wat heb ik dat diep moeten gevoelen. De vijand verweet mij alles en zei: "als je een kind van God was dan zou je om je kind niet zo treuren." Ik kon niets zeggen, ik had in die strijd geen wapenen. Dit bleef zo tot zondagsmorgens. Mijn ziel was zo aangedaan over het gemis van God, dat ik dag en nacht zuchtte of de Heere toch nog eens terug mocht komen. Want nu werd het gemis van dat lieve Wezen mij smartelijker, dan het gemis van mijn kind.

En ach, hiertoe bereidde de Heere mijn hart, opdat Hij hierin de hoogste plaats zou krijgen. Want de Heere is een jaloers God; en daar werd ik bij vernieuwing bij bepaald.

Die zondagmorgen was ik diep bedroefd over mijn Gods gemis. Toen 's morgens na kerktijd mijn man en mijn oudste zoon thuiskwamen, brachten zij enige mensen mee om een kopje koffie te drinken. Een er van kwam al jaren bij ons, maar zij had mij nog nooit horen spreken uit de weg die de Heere met mij gehouden had. In de gesprekken, die gevoerd werden zei zij o.a.: "Vrouw Klaassen, dat was ook wel een verandering, toen de Heere u stil hield op de weg der zonde?"

En o, toen was het net alsof ik wakker schrok en uitriep: "Ja meid, dat is in geen hoek geschied." Daar daalde de Heere af in mijn ziel en mocht ik het van het begin tot het eind eens meedelen. Toen ik aan 't eind was gekomen mocht ik het geheim verstaan, waarom de Heere mijn kind had weggenomen.

Toen de Heere Zijne weldaden aan mijn ziel verheerlijkt had, had hij gesproken: "Hebt de wereld niet lief, noch hetgene in de wereld is." En o, dat moest ik gedurig door smartelijke wegen ervaren. Ik kreeg te zien hoe mijn kind mijn hart had ingenomen en dat duldde de Heere niet. Van die tijd nam de Heere het weg en kwam Zelf weer in de plaats. Ik heb geleerd dat ik voor God een afgodendienaar ben en maar gedurig moet sterven aan al het zienlijke.

Zo ging de tijd door en de wederwaardigheden hielden niet op.

Een zoon ongehoorzaam

Het was op een Zondagmiddag, nadat we gegeten hadden, dat we een Psalmversje zongen. Ik was een liefhebber van zingen en de jongens konden allen goed zingen, maar hoe is dat, als de kinderen groter worden openbaren zich de verschillende karakters; wat zal men daarvan zeggen. Die een gezin heeft met veel kinderen weet dat bij ervaring. Voor mijzelf was ik die middag makkelijk gesteld en zei: "kom jongens, laten we nog eens een versje zingen." Waarin een van de jongens geen zin had, zich verwijderde en naar bed ging, zodat ik diep gevoelde de vijandschap, die ik in mijn eigen kind gewaar werd. Ik zei: "Kind, dat heeft de Heere gehoord en gezien." En dat was ook zo. 's Vrijdags daarop kwam een man meedelen dat ons kind opgenomen was in het ziekenhuis met een verbrijzelde arm. Hij was n.l. bakker van zijn beroep en was tussen een deegmachine geraakt.

Nooit kan ik meedelen wat ik gewaar werd. Ik moest maar uitroepen: "O Heere, is U nu al gekomen." Mijn man was zo ontsteld, dat hij zijn werk niet kon doen en dadelijk ging kijken, met mijn oudste zoon Jan die nog in Dienst was, maar die dag met verlof thuis. Ze mochten hem nog niet bezoeken, want de dokter was nog met hem bezig. Hij

was nog niet bij kennis. 's Middags om drie uur mochten ze bij hem komen kijken en toen ben ik ook meegegaan. Hij was geholpen en ook weer bij kennis gekomen. Toen ik hem zag kon ik niets zeggen en hij kon van de pijn niet spreken, want die was verschrikkelijk. Die pijn heb ik aan mijn hart gevoeld. Toen ik vertrok vroeg hij: "Moeder, zal u elke dag komen kijken?"

Waarop ik hem beloofde: "Zeker kind, dat zal ik doen." Maar ach, ik ging met zijn pijn naar huis en had zulk een behoefte om het Aangezicht 's Heeren eens te zoeken, dat toen we later een boterham zouden eten ik zelf niet eten kon, maar mijn kind mocht ik in zijn pijn eens bij God brengen. En och, toen werd ik zelf de oorzaak en moest uitroepen: "Wie zal een reine uit een onreine voort brengen." En ik kreeg waar te nemen, dat de Heere de pijn zou lenigen. Wat ook gebeurde, want toen mijn oudste zoon 's avonds hem bezocht, was de pijn dragelijker.

Zijn toestand was zo ernstig, dat we hem voortdurend mochten bezoeken. De volgende dag, zaterdags, vielen de lasten zo zwaar op mij, dat ik uitriep: "Lieve Heere, mag Uw arm volk mijn lasten helpen dragen?" Wat ook gebeurde en ik mocht ondervinden dat de Heere het 's vrijdagsmorgens reeds gedaan had. De Heere verwaardigde een lief kind des Heeren te Scheveningen om met mijn nood voor God te mogen komen en die uitriep: "Lieve Heere, wat gebeurt er bij vrouw Klaassen." Toen hij vernam wat er geschied was en er mensen uit Scheveningen mij zouden bezoeken, zei hij hen: "Verwondert u maar niet als ge bij haar komt, dat ze u in de grootste vijandschap tegemoet treedt." Maar de Heere had er mij al geheel voor ingewonnen en kon mij geen kwaad doen. Het was mij zo groot, dat de Heere mijn lasten op Zijn arme volk gelegd had en dat werd bevestigd.

Acht weken is mijn kind in het ziekenhuis geweest en door operatie mocht hij weer in zover genezen, dat hij zijn werk kon verrichten.

Ziekte en sterven van haar man

Zo gingen de jaren voorbij en de wegen van beproeving hielden niet op. Na enige jaren werd mijn man ongesteld. Niet dat hij het bed moest houden, maar hij was toch niet in orde. Ik zelf kreeg een bezwaard gemoed, zodat ik met Job moest zeggen: "Ik vreesde ene vreze en ze is mij overkomen." Mijn man werd moedeloos en neerslachtig, miste de rechte etenstrek, zodat we de dokter eens raadpleegden. Deze kon niet bespeuren wat hem scheelde, hij zei maar, dat mijn man zenuwachtig was en veel moest rusten. Deze toestand duurde ongeveer een jaar of drie; dan weer eens werken, dan weer eens thuis en hij werd steeds magerder, terwijl de dokter maar niet kon bepalen welke kwaal het was. Een jaar voor zijn sterven kreeg mijn man een negenoog⁶ in zijn hals en dit was zo hevig, dat hij dadelijk in het ziekenhuis moest worden opgenomen. Nu sloeg mij de angst om 't hart, daar de dokter had verklaard, dat het met mijn man nu wel eens af kon lopen.

Ach, ik ging schreiende naar hem toe. Want o geliefden, ik gevoelde zo mijn tekortkomingen ook in ons huwelijksleven en m'n diepe schuld, zodat ik wenste dat toch alles vlak mocht wezen. Wat ook gebeurde. Mijn man kon mijn droefheid niet eens hebben, want zei hij: "Kind, ik kom ook zoveel te kort tegenover je. O, wat is het dan gemakkelijk als we onder elkander en voor elkander mogen bukken. Mijn man ging naar het ziekenhuis en mocht (zo ik dacht) in een tijd van vier weken weer hersteld naar huis komen. Ik was zo blij toen hij weer thuis was en dacht zeker dat mijn man weer hersteld was. Maar hij was niet zo verheugd, want hij gevoelde wel dat hij niet genezen was.

⁶ Grote abcessen

Na enige tijd hervatte hij het werk en tobde zo maar door tot zes weken voor zijn dood. Toen kon hij niet meer, is naar bed gegaan en er ook niet meer afgekomen. Wij hebben ook nog een andere geneesheer geraadpleegd, maar ook die kwam niet achter de kwaal.

Op een morgen dat ik mijn man hielp bemerkte hij dat zijn buik zo opgezet was en zei: "Wat is dat? Denk er aan als straks de dokter komt, dat je hem daarover spreekt." In de loop van de dag kwam de dokter en deelde ik hem de toestand van mijn man mee, waarop hij hem dadelijk onderzocht en mij daarna alleen riep. De dokter verklaarde dat mijn man een leverziekte had. Kanker aan maag en lever, er was niets aan te doen. De ziekte nam nu zo schielijk toe dat na zes weken zijn sterfuur intrad. Veertien dagen voor zijn heengaan sprak ik hem eens over zijn toestand. Nu behoefde ik hem niet te leren, want hij wist even goed als ik, wat er tot zaligheid gekend moet worden, maar omdat hij zo weinig sprak, dacht ik, dat hij geen besef van zijn toestand had. Ik zei hem: "Wel jongen, ben je je bewust, dat je toestand zo ernstig is?"

Waarop hij antwoordde: "Moest het niet, kind?" Hierop begon ik te schreien en dat kon hij niet verdragen. Nu meende hij dat ik bekommerd was over zijn gemis in verband met mijn levensonderhoud. Maar dat was het niet. Ik had zulk een diep medelijden met hem. Hij zei: "Ach meid, jouw boterhammetje is wel gebakken, maar voor mij zal de dood wat uitmaken."

Toen moest ik mij verwijderen en zei: "Nu heb ik God nodig om God, Gód te laten." Wie het vatten kan, die vatte het. De ziekte nam nu snel toe en mijn man teerde geheel uit en na bovengenoemd gesprek heb ik omtrent z'n toestand niets meer gehoord.

In al deze omstandigheden kwam er nog een geval: Mijn derde jongen, die nu mijn kostwinner werd, zo ik hoopte, deelde mij mede, te moeten gaan trouwen, wat dan ook is gebeurd. Maar nu had ik al twee jongens getrouwd en die kwamen 's avonds hun vader bezoeken. De oudste (Jan) besprak onze omstandigheden en zei: "Moeder, wat een toestand: Vader zo min en nu m'n broer nog gaan trouwen, hoe is het mogelijk?" Dit herhaalde zich een paar avonden, totdat ik zei: "Kind, niet om de zonde goed te keuren, maar als je moeder nu maar schouders mag krijgen om hetgeen God er op wil leggen op te nemen, dan zal je moeder het wel alleen dragen, want ook in deze weg moet je moeder erven de misdaden harer jonkheid en nu kan je moeder nog wel naast een slecht kind zitten."

Nu hielden ze allen de mond. Nu werd het nacht, en had ik handen vol met de verpleging van mijn man, daar ik alleen was met een zuster van hem. Ik had er nog niet bij stil gestaan, wat het moest worden als straks mijn man werd weggenomen. Maar in die nacht werd ik er bij bepaald en daar schrok ik van en kon niet anders zeggen: "Ach Heere, U weet alle dingen." Dat was een kort gebed, maar ik gevoelde dat het een noodkreet uit mijn ziel was, waarop de Heere mij dadelijk antwoordde en het in mijn hart klonk met de kerk: "Doch Uw jaren hebben geen einde, maar Gij blijft van geslacht tot geslacht."

"Ach, riep ik uit, blijf bij mij Heere, U hebt mij toch aanvaard voor de tijd en voor de eeuwigheid." En toen nam de Heere in de dadelijkheid alle lasten van mij over en ik werd lijdelijk gemaakt in de weg waarin ik verkeerde. Mijn man werd steeds minder en was zo uitgeleerd, dat als we hem hielpen, ik mijn eigen man niet meer kende. Maar het ogenblik naderde dat de slag viel en dat was 's morgens om zes uur op een vrijdag, de 23ste Februari in het jaar 1923.

Onder dat alles bleef ik kalm, maar toen hij afgelegd was en het alles wat stiller werd, had ik toch behoefte om eens alleen te zijn. Ik ging naar de zolder en zei: "Wel Heere, wat hebt U nu gedaan?" En daar leidde mij de Heere terug in de weg Die Hij met mij

gehouden had gedurende ongeveer dertig jaren. De Heere leidde mij terug naar het ogenblik dat mijn man mij gevraagd had; en toonde mij dat ik hem van God ontvangen had. Want ieder krijgt de zijne van God, willens of onwillens.

Zo leidde mij de Heere van dat ogenblik af door alle wegen heen en liet mij zien dat hij nu de raad Gods met mij uitgediend heeft, tot op het ogenblik, dat de Heere hem wegnam. Toen riep ik uit: "Wel Heere, dan hebt Gij gegeven en Gij hebt genomen." En zodra ik dat gezegd had, verloor ik mijn man, niet als man, maar als schepsel Gods, dat Hij gegeven en weder genomen had. Hier ben ik mijn man in God kwijt geworden, die ik nooit meer terug heb gehad, maar de Heere bevestigde Zijn Woord, dat Hij gesproken had, dat Hij bleef! Ik mocht gewaar worden wat het was de Heere tot zijn Deel te mogen hebben, want Hij nam mij geheel in met Zijn liefde. De Heere nam mijn ganse hart in met Zijne liefde en die liefde behoefde ik nu niet meer te delen. Onder al deze omstandigheden was ik aangenaam gesteld, daar ik onder al mijn verlies mijn Koning overhield. Ook heb ik nooit meer terug begeerd, wat de Heere genomen had.

De Heere zorgde dat mijn man een nette begrafenis kreeg. Aan het sterfhuis werd gesproken over Psalm 84: "Als ze door het dal der moerbeziebomen door gaan, stellen ze Hem tot een Fontein." De dag der begrafenis was ik kalm en makkelijk gesteld. Mijn zenuwen waren nog niet geschokt, er was veel volk en veel familie aanwezig en die dag is met vrede geëindigd. De onkosten heeft de Heere rijkelijk verzorgd want, zoals ik reeds schreef, we waren niet in een fonds.

De volgende dag nam ik waar in een weg geplaatst te zijn waarin de Heere mij zelf gebracht had, want met het overlijden van mijn man, hielden ook dadelijk alle verdiensten op. Hij was 24 jaar werkzaam geweest op de Zuid-Hollandsche Brouwerij, maar weduwen-pensioen was daar niet aan verbonden, en mijn jongen trouwde 's woensdags daaropvolgende. Zo bleef ik met zeven kinderen over en moest het op de Heere wagen. Ik mocht in de dadelijkheid met mijn weduwschap bij God komen en Hij liet mij zien dat ik een plaatsje bij Hem had en dat de Heere het voor mij opnam, waar Hij mij het weduwkleed had aangedaan en mij zelfs rein zou bewaren. Wat Hij ook gedaan heeft, want de Heere heeft alles wel gemaakt. Ik mocht ervaren wat de Kerk zong: "Dit is mijn troost, in druk mij toegezegd." In de Heere heb ik nooit een feil gevonden. Maar ach, in mezelf heb ik moeten ondervinden, dat na alle ontvangen weldaden, ik dezelfde bleef.

Ach, ik heb wel eens tot mijn kinderen gezegd: "Die erfsmet zal je moeder aankleven al de dagen van haar leven, als een vrucht van mijn diepe val. Wat heeft de Heere een arbeid aan mij gehad en wat moest ik ervaren wat de Heere zegt: 'Uw vrucht is uit Mij bevonden.'"

Zo gingen de jaren daarheen. Lang na het verlies van mijn man mocht ik de vrede proeven. Maar daar we zo'n onverloochend hart omdragen en we van nature afgoden dienaars zijn en de Heere een jaloers God is, moest ik ook die vrede weer missen, tot dat de Heere mij weer door wegen van omstandigheden, waarin ik weer de schuldige mocht worden, mij ondersteunde. Zo heeft de Heere mij gedurig geleid in wegen tegen vlees en bloed opdat Hij Zelf de hoogste plaats zou behouden en heb ik moeten leren alleen met God te staan. Ik was zulk een treurvol schepsel; ik wilde altijd maar door de zaken heen zien, want de Heere nam al mijn steunsels, ook voor de tijd, van mij weg. Het alleen op God te wagen, daartegen brulde mijn vlees en om een weg van afhankelijkheid te beleven.

Ik heb mij zelf deswege als een dwaas veroordeeld, want nooit zou ik zo ervaren hebben wat ik aan God had. Maar ach, wat is een mens, wat is in hem te prijzen.

O, als ik niet eens bij tijden en ogenblikken met al mijn afmakingen en tekortkomingen, met al mijn schuld en mijn onwillig en onbuigzaam hart in Hem had mogen eindigen, Die maar alleen de wil des Vaders volkomen volbracht had, dan was ik in mijn druk allang vergaan, maar tot op deze dag heb ik mogen ondervinden, met een onveranderlijk goedertieren God te doen te hebben. Die menigmaal in mijn leven heeft bevestigd, wat Hij gesproken had: "Ik wist dat gij trouweloos zou handelen." Evenwel spaart de Heere Zijn volk niet, maar komt aan deze zijde der eeuwigheid met hen afrekenen.

Ziek en zwak

Ook in mijn lichaam werd ik aangetast, zodat ik vaak ziek was, vooral in de winter. Ik had geen sterke longen en een zwak hart en bij het minste kouvatten, moest ik naar bed. Zo geschiedde het in een winter, dat ik weer ziek werd en in hevige mate aan griep leed. Het viel mij plotseling op het lijf. Nu was ik reeds een paar weken zeer gemakkelijk gesteld geweest en wel naar aanleiding van het lezen van een predicatie van een der oude leraren over deze woorden: "Geef ons heden ons dagelijks brood." O, hier kwam mijn schuld weer open, want tot mijn schaamte en schande moest ik zeggen: "Ik had geen geloof en geen vertrouwen." Onder het lezen van die preek zette de Heere mij zo in de schuld en toonde mij hoe die Lieve Koning Zelf dit volmaakte gebed Zijn discipelen geleerd had en hen een kinderlijk recht daarin geschonken had om het dagelijks brood van Hem te begeren. Ik wist niet waar mij te bergen, maar mocht in de schuld voor God komen. Na het preeklezen moest ik eindigen, omdat, als er geen mannen op het gezelschap waren, die daartoe vrijmoedigheid hadden, dit gewoonlijk mijn werk was. Vaak heb ik mogen ondervinden dat het gebed de ademtocht der ziel is, ook die zondagavond. De Heere was zo nederbuigend goed voor me, dat zodra ik mijn schuld voor Hem mocht bekennen, Hij ze wegnam en mij de toe- en doorgang ontsloot door Hem, die gezegd had: "Die door Mij in- en uitgaat, die zal weide vinden."

Ach, hoe mocht mijn ziel uit- en ingaan en verstaan wat de Kerk ervan getuigt: "Hier weidt mijn ziel met een verwond'rend oog." Ik mocht inblikken in de verlostte Kerk en zien hoe zij ingegaan waren om nooit meer terug te keren. Wat werd ik jaloers op die Kerk, die nu verwaardigd was geworden om eeuwig het Lam te volgen en dat zij voor eeuwig het lichaam der zonde had afgelegd en hoe ik nu nog een zondig vlees omdroeg.

Ach, wat kreeg ik een heimwee ook daar te mogen zijn. Ik riep maar uit: "Ach Heere, wanneer komt toch die dag dat ik bij u zal wezen en Uw aanschijn mag prijzen?" Wat was ik zalig gesteld en mocht maar getuigen en uitroepen: *o, wat zijn ze toch gelukkig die verlost zijn!* Er ging een geur vanuit die zich verspreidde.

Toen ik mij ter rust begaf en het niet op kon, dat de Heere zo goed voor mij was, smeekte ik: "Ach Heere, U zijt zo goed voor mij, och of U mij liefde te verwaardigen, aan deze zijde van het graf mij de zekerheid van mijn zaligheid te doen smaken. O, dat achte ik zo groot. Daar verteerde ik onder, want ach, ik had het er zo slecht afgebracht; en terwijl ik slagen verwachtte en kussen kreeg. Dat kon ik niet vatten, maar het was toch zo. Het is nooit om te verklaren, wie de Heere is voor Zijn arme volk, daar kon ik maar van stamelen, daar zal de eeuwigheid voor nodig wezen. En dan zullen we zo diep verwonderd moeten zijn, als aanschouwing zal aanvangen, dat we veel zullen zien, maar weinig zullen spreken.

Op mijn legerstede moest ik zo in overdenking komen van mijn lieve Koning en daar sprak Hij in mijn hart: "Gij zijt een verzegelde fontein en een beslotene hof." En daar werd mij verklaard, wat dat nu was, door de Heere verzegeld en bewaard te worden,

omtuind voor de vijand. Wat kreeg ik mij veilig in Hem te zien, zodat ik werd verteerd door liefde. In deze toestand mocht ik dagen verkeren en de vrede bleef bij mij, tot ik plotseling hard ziek werd. Op donderdagmiddag overviel mij de koorts en wat mijn kinderen ook aanwendden, ik kon niet warm worden, gedurende de eerste uren. Deze koorts herhaalde zich gedurig. 's Zaterdags avonds wilde men de dokter raadplegen, want men durfde de nacht zo niet in. Zelf was ik kalm, verhinderde hen niet. De dokter zei: "Je moeder heeft een zwak hart" en schreef druppeltjes voor. 's Zondags gevoelde ik dat ik zeer ziek was en afgemat door de hoge koortsen. Ik gebruikte niets, als wat drinken. Mijn dochter vroeg mij: "hebt u geen zin in een stukje pudding?"

Waarop ik toestemmend antwoordde, waarop zij het haalde. Maar nu kwam alles er uit wat ik gebruikte en moest ontzettend braken, wat ik trouwens reeds drie dagen had gedaan, zodat mijn hart zeer van streek was.

Terwijl mijn dochter afwezig was om iets voor mij te halen, kreeg ik zulk een benauwdheid en hartinzinking, dat ik wenste dat de kinderen de deuren openzetten, want ik kon geen lucht krijgen. De kinderen waarschuwden de dokter, maar deze stond er machteloos bij en zei: "Je moeder heeft een hartinzinking." Naar het lichaam had ik het op die ogenblikken benauwd, maar mijn ziel was o zo kalm in Hem, die mij door alles heen droeg. De kinderen vreesden, dat ik sterven zou en vroegen: "Moeder, hoe gaat het nu?"

Waarop ik antwoordde: "Goed, kinderen alles is gebeurd." Ik bedoelde wat mijn zieletoestand betreft, en dat was ook zo, want ik mocht waarnemen, dat alles vlak lag tussen de Heere en mijn ziel, en had er zelfs geen besef van, dat ik zo ziek was. De kinderen stonden allen rond mijn bed en ook kwamen er nog een paar mensen, maar die konden niet worden toegelaten, vanwege de lichamelijke benauwdheid, waarin ik lag. Dit hield aan tot ongeveer 's avonds half tien. Ik werd steeds minder, zodat de kinderen bedroefd waren en het gemis gevoelden. Zij vroegen of ik sterven ging, want ik zou niet meer kunnen veranderen, want mijn neus was al opgetrokken. Ik zei, dat ik niet wist wat de Heere doen zou; nam mij de Heere weg, dan was het goed, en wilde Hij me nog laten blijven voor de kinderen, was het ook goed. Ik lag verenigd in Hem, die mij bracht tot de poort 's doods. Ach, daar mocht ik zien, hoe de dood maar een doorgang voor mij zal zijn. Ik was zo ver weg, dat ik de adem maar uit te blazen had, maar de Heere had er mij mee willen bekend maken, hoe de dood verslonden was tot overwinning, dat ik ook in mijn leven wel eens had mogen geloven.

Er kwamen wel eens mensen bij ons, die meenden alles geleerd te hebben en dan wel eens zeiden, maar die dood, daar zie ik zo tegen op. Dan zei ik: "dan ligt er nog een hapering in uw ziel," maar om dit te erkennen, dat kost wat voor hoog bekeerde mensen.

Dan zei ik wel eens: "het ligt bij mij anders, ik verlang wel eens met de Kerk naar die dag van volkomen verlossing."

Dit werd dan ook niet altijd verstaan, zodat ook mijn zielevijand mij influisterde: "Nu, ge zijt nog zo ver niet," zodat dit onder de toelating mijn ziel wel eens benauwde en ik het tenslotte ook ging geloven. En dit zag mijn Koning, Die altijd een nauw oog op mij gehad heeft en nog heeft en Die niet wilde dat ik de dood zo zwart aankeek en mij daarom tot de poort 's doods had gebracht.

Ik kreeg dit zo te zien en te ondervinden bij vernieuwing en daarna kreeg ik mijn kinderen terug en moest nog een poosje blijven. Mijn gedaante veranderde en de kinderen zagen tot hun grote blijdschap, dat ik weer bij kwam, en mij was het goed, wat de Heere deed.

Ik was zeer verzwakt maar had daar zelf geen erg in. De kinderen bleven die nacht bij mij, want de dokter had gezegd, mij niet alleen te laten. 's Maandagsmorgens sprak ik

tot de kinderen, dat ze niemand zouden afwijzen, die me wilde bezoeken. Die dag kwamen velen naar mij omzien, maar tenslotte werd ik zo moe, dat ik geen bezoek meer kon hebben en de nacht daarop kon ik dan ook niet slapen. Die nacht maakte de vijand het mij zo bang, dat ik moest zeggen: "Dat hoop ik nooit meer te beleven."

Ik werd geslingerd van het ene einde tot het andere. Toen ondervond ik wat de Apostel zeide, hoe we te strijden hebben met de boze geesten in de lucht. Ach, het was een menigte boze geesten, die me omzweefden; wat was het mij bang. Ik gevoelde wat dat nu zal wezen voor eeuwig hun gezelschap te moeten delen. In mijzelf had ik geen wapenen om ze tegen te gaan. Totdat mijn lieve Koning weer kwam en mij toonde, hoe Hij nu veertig dagen en veertig nachten van hen is verzocht geweest, maar hoe Hij dat Borgtochtelijk voor Zijn volk geleden had om hen, die verzocht zouden worden te hulp te komen.

Ach, wat gevoelde ik mij toen zwak, ik had geen kracht meer en moest als een kind geholpen worden en in drie dagen mocht niemand bij mij. Ik was zwak naar ziel en lichaam beiden. Naar de ziel lag mijn kracht in Hem, die Waarachtig God was, om de verzoeking te kunnen dragen, maar die ook waarachtig mens geworden was om het Borgtochtelijk voor Zijn arme volk te ondergaan. Ik mocht weer wat aansterken en 's Heeren lieve gunst en vrede bleef mij bij. Zo gingen de dagen daarheen.

Verlangen naar de Hemel

Het werd Pasen en zondagsavonds las ik met mijn kinderen en nog enige bezoekers een preek over de opstanding. Mijn ziel werd onder het lezen aangenaam verkwikt. Ik mocht er iets van waarnemen, wat Paasvreugde was. We zongen uit Psalm 68 het tiende vers. En, o, daar daalde de Heere in af en liet mij zien dat die God nu de enige Oorzaak onzer zaligheid was en de dood Hem in het graf niet had kunnen houden, maar hoe de Vader Hem opgewekt had en Hij nu over dood en graf had gezegevierd. Ja, hoe Hij na veertig dagen was opgevaren in de Hemel, nadat Hij alles voor Zijn Kerk had volbracht en nu heenging naar Zijn Vader. En daar mocht ik Hem nastaren en met heilige verwondering zien, hoe de Vader verblijd was, toen de Borg na verrichte arbeid wederkwam om plaats te nemen aan Zijn rechterhand en vandaar Zijn Kerk in de weg van Zijn verhoging te gedenken.

Hiervan kan ik maar stamelen, want hoe zal een tijdelijk schepsel eeuwige dingen kunnen verklaren, daartoe moet het onsterfelijke worden aangedaan.

Zo gingen de dagen voorbij. Mijn leven was door licht en donker, door bezaaid en onbezaaid, door goed gerucht en door kwaad gerucht, maar 's Heeren trouw was groot over mij.

Zo geschiedde het weer eens op een zondagavond dat we een preek lazen over het lijden van de Heere Jezus en ik zat zo te luisteren, wat het toch die dierbare Borg gekost had, om Zijn arme Kerk van onder te puinhopen te verlossen.

Ik moest mij maar beschuldigen dat ik daar zo weinig besef van had en mij aanklagen bij de Heere. Ik zei: "Och Heere. wie ben ik toch en wat blijf ik toch?" En daar daalt dat lieve Wezen zo in mijn hart (niet tot verwijt) maar zo liefelijk en zei: "Hier kennen wij slechts ten dele, maar als het Volmaakte zal gekomen zijn, dan zullen we Hem zien zoals Hij is." Ach, daar viel de sluier weg en mocht ik inblikken in het Volmaakte. Ik riep uit: "Heere, hier nog slechts ten dele, maar strak zal ik verwaardigd worden hetgeen ten dele was, af te leggen en dan zullen wij U eeuwig, met al de gekochten van de aarde, volmaakt aanschouwen. O, riep ik uit, daar zullen we in één oogopslag eeuwig de Oorzaak onzer eeuwige zaligheid aanschouwen."

Wat ging mijn ziel naar Hem uit. En waar hier neg slechts een stipje gekend wordt, daar is het reeds zo groot, dat men er geen duizend werelden voor wil geven. Ik kreeg

zulk een heimwee in mijn ziel, dat ik uitriep: *"Lieve Heere, wanneer komt toch die dag, dat ik bij U zal wezen en zien Uw aangezicht geprezen."* Ik gevoelde mij echt een vreemdeling op de aarde. Waar toch reeds de voorsmaakjes zo zalig zijn, wat zal dan de volle oogst wezen.

Toen ik zondags voor m'n boekenrekje stond en de geschriften der Oudvaders voor mij zag, zei ik: "Lieve Heere, die zijn nu allen al verlost en eeuwig bij U, en ik ben nog hier." Ach, wat verlangde mijn arme ziel. Toen deed de Heere een vraag in mijn hart, of ik dan nog niet enige tijd dienstbaar wilde zijn voor Zijn arme volk, hier beneden? "O, riep ik uit, Heere, als U me dan nog als slijk aan Uw heilige vingers wilt gebruiken, dan is het goed." De Heere nam mijn hart weer in en ik zei: "Uw wil geschiedde." Ik kreeg de Kerk weer in mijn hart en mijn kinderen weer terug en moest nog wat blijven.

De Voorzienigheid

De Heere wilde mij nog veel leren en inzonderheid in wegen van afhankelijkheid, zowel in- als uitwendig. Naar ziel en lichaam was ik arm en moest door het geloof leven, waartegen ik naar het vlees vaak opstandig was, want dat wilde niet aan een armmakende weg, maar als dat lieve Wezen mij ervoor inwon, dan waren dat zoete wegen.

Terwijl ik dit schrijf had ik nog twee jongens en twee meisjes thuis, die door de tijdsomstandigheden werkeloos waren. Ook in die oordelen moet de Kerk delen. Bij tijden mocht ik wel eens verwaardigd worden om God toe te vallen en te rechtvaardigen in Zijn oordelen. Als ik zag hoe Gods lieve dag ontheiligd werd, dan heeft mijn ziel wel eens geweend, hoezeer ons Nederland van God was afgeweken. En ziende op de ongerechtigheid van land en volk, van kerk en staat, ook persoonlijk en in de gezinnen, moest ik wel eens zeggen: "Lieve Heere, ik zal niets te zeggen hebben, al kregen mijn jongens geen werk meer."

Want ach geliefden, we beleven een tijd dat de verstandigen het niet meer weten en de geleerdste mens geen doorzicht heeft. Maar o, eeuwig wonder, de Heere heeft de tijden overzien en zorgt als 't leed genaakt. Dat mocht ik tot eer van mijn lieve Koning in ruime mate ondervinden en daarvan moesten mijn kinderen zelf getuigen. Nooit heb ik meer profijt gehad van de Heere; als in die wegen, waarin het voor onze natuurlijk vermogen afgesneden was. De jongens zeiden wel eens: "Moeder nu kunt u toch wel van de steun krijgen." Maar o geliefden ik gevoelde zo, dat als ik dat zou doen, ik mijn God zo bedroefd zou hebben. En daarom zei ik: "Kinderen, je moeder mag niet vanwege Zijn Hoogheid en nu hoopt je moeder het te wagen op die God, Die mij onderhouden heeft, van dat ik was, tot op dezen dag." Ende Heere heeft mij ook in die weg nimmer beschaamd.

Meermalen moest ik mij wegschamen, vanwege mijn ongeloof en wantrouwen, tegenover zulk een goedertieren God, Die toch zulk een arbeid heeft met zulk een verkeerd schepsel. Want dat zijn we geworden, verkeerd vanwege onze diepe val en de erfsmet kleeft ons aan, al de dagen onzes levens en die zullen we aan deze zijde van het graf nooit te boven komen. Daarom is het zo groot als de Heere betoond: "Ik de Heere worde niet veranderd." Op hope tegen hoop mocht ik dan ook in deze wegen de Heere volgen.

Kerkelijk leven

Nu had ik niet veel vrienden meer over gehouden. Velen hadden langen tijd met ons in- en uitgegaan, vooral in vroeger dagen was ons huis soms vol. Maar naarmate de Heere mij kwam ontledigen en ontgronden van mijn bekering, mijn rechtvaardig-

making en heiligmaking, ja van alles wat geen Christus en die gekruist was, moest ik veel mijn weg alleen gaan en inzonderheid daar ik aan geen kerkgenootschap was aangesloten.

Maar, o eeuwig wonder, de Heere leert Zijn volk alleen met Hem te staan. 's Zondags was ik vaak alleen thuis en had veel genoeg en vermaak in het onderzoek van de nagelaten geschriften der Godzalige leraren. Ik stond gaarne vroeg op en dan in de eenzaamheid en in de stilte om mij heen, heb ik wel eens met Lodenstijn mogen ondervinden, wat hij zei: "Eenzaam met God gemeenzaam."

Nu was ik jaren opgegaan onder de prediking en had daar alle eerbied voor, zodat ik met mijn gezin gaarne opging wat toch het leven is van ieder levend gemaakte ziel. Maar toch kon ik daaronder geen bevrediging vinden. De voorganger preekte zo ver als de Heere hem gebracht had en daaronder kon ik wel zitten, want ieder is maar aangenaam naar hetgeen hij heeft. Maar geleidelijk vloeiende er in de prediking een stelling door, dat als de ziel onder ging in zichzelf en zij ontving het geloof in Christus, zij dan dadelijk alles ontving. Nu is dat aan 's Heeren zijde wel waar, want waar de Heere zaligmakend begint te bearbeiten, daar zal Hij het ook wel voleindigen, maar aan onze zijde zal het toch stuksgewijze geleerd worden. En och, dan moest ik maar uitroepen: "Lieve Heere, zo heeft U het mij toch niet geleerd," zodat nadat de Heere mij daaruit gehaald had,

Eens heb ik gezegd: "Liever alleen thuis te zitten, dan onder een bediening, waar onder mijn ziel geen onderwijs ontvangt." En temeer daar de voorganger durfde beweren de enige te zijn in ons Vaderland, wien de Heere nog gaf te prediken. Ach, wat zijn we toch vermetele schepselen.

Ik was zo verknocht aan het opgaan onder de prediking en aan de vrienden en vriendinnen, die ik daar ontmoette, dat het niet gemakkelijk viel om dat alles prijs te geven. Ook werd er beweerd, dat de Heere geen bevestigd volk meer in Nederland had, hetwelk, zo dwaas als ik was, ook ging geloven, zelfs in strijd met mijn eigen leven. Evenwel bleef ik maar onder de bediening, want voor ons vlees hebben we liever de eer van mensen als de ere Gods. Maar de Heere zag wel wat ik deed en ik zou het nimmer hebben opgegeven, had de Heere er mij niet afgebracht. Temeer daar er zulk een beslag gelegd werd, dat men niet spoedig kon overgaan een andere prediking te gaan beluisteren.

Doch op zekere tijd gebeurde het dat een predikant van elders in de stad sprak, welke mijn oudste dochter acht dagen te voren in Beierland beluisterd had en die mij zoveel van die predicatie mededeelde, dat mijn ziel openging en ik begon te verlangen deze prediking eveneens te beluisteren. Toen zei mijn dochter: "Moeder als die predikant nu hier ook eens sprak, zou U hem dan willen horen?" Waarop ik zei: "Als de Heere het geven mag dat hij komt, hoop ik dat wel te doen." Toen hij nu alhier zou prediken" kreeg ik alle vrijmoedigheid van 's Heeren wege om op te gaan en mocht er aangenaam kerken. Ik vernam een groot verschil in de prediking, daar van stuk tot stuk mijn leven werd verklaard en hieronder ontving ik een ademtocht der ziel en kreeg te geloven, dat ik een Bijbelse weg had en de Heere nog meer dan één leraar in Nederland had.

Maar nu had ik het gedaan bij mijn vrienden en vriendinnen, n.l. dat ik bij een andere predikant gekerkt had. Zij keken mij niet meer aan, totdat zij mij er tenslotte over aanspraken. Want ik ging nog steeds met hen op onder de voorgemelde prediking.

Op een zondagavond sprak men mij aan en wilde uit mijn eigen mond vernemen of het waarheid was, dat ik bij een andere predikant ter kerk was geweest. Ik antwoordde hen bevestigend en zei aldaar aangenaam te hebben mogen kerken en dat mijn ziel is versterkt geworden en te hebben gehoord, wat ik onder deze bediening niet hoor. Toen

zei men: "dan moet een van beiden dwalen." Waarop ik zei: "Ja!"

"Want, zei men, als u nu zo onder die andere prediking gesterkt is en niet bij ons, dan moet onze predikant dwalen." Wat ik volmondig beantwoordde met 'Ja'.

Maar o, toen had ik het gedaan. Nu ontstond er een verwijdering. Van die tijd af is de vriendschap verbroken en ben ik nooit meer onder die prediking geweest, want zij doen net als er in Gods Woord staat aangetekend: "De Joden hebben geen gemeenschap met de Samaritanen."

Ach wat zijn we toch blind en wat zullen er toch velen zijn, die zich zelf bedriegen voor die grote eeuwigheid en die zichzelf oppervlakkig met de waarheid zoeken vrij te maken, maar die door "De Waarheid" nooit vrijgemaakt zijn. Zo is dan ook daar weer een einde aan gekomen en heb ik mogen kiezen tussen de Heere en mijn ziel, liever alleen thuis te zitten dan nog langer zo op te gaan.

Ik heb in die weg veel smart ondergaan, ook aangaande mijn leven, maar de Heere was mij goed en nabij. Ach, ik kreeg wel de naam, dat ik ver van God leefde, maar ik mocht wel eens zeggen: "Lieve Heere, in geen jaren heb ik zo dicht bij U mogen zijn." En dat bevestigde de Heere, want Hij liet mij niet alleen zitten en zond zelfs Zijn Kerk naar mij toe en deed mij Zijn lieve Volk ontmoeten en wel dat volk, dat het goed van God geleerd had, waarmede ik een van hart en ziel mocht zijn.

Zo gebeurde het in die tijd dat ik een bedienaar 's Woords mocht leren kennen. Hij was een veracht mens, voor velen die hem niet verstonden en de ware Godskennis misten, maar voor Gods arme uitgeschudde kerk was hij een tolk voor hun ziel. Ik heb hem wonderlijk ook in die weg mogen leren kennen. Mijn kinderen hadden hem reeds vaker beluisterd, totdat de tijd aanbrak, dat ik hem ook eens mocht gaan horen en dat viel zo mee, dat ik zei bij het uitgaan van de kerk: "die man preekt voor slechte mensen." Hij kwam zo het Woord te bedienen en de eeuwige weg tot zaligheid te verklaren, als ik het nog nimmer gehoord had en de mogelijkheid om langs die geopenbaarde weg nog zalig te worden. Mijn ziel verlangde ook een volgende maal te mogen opgaan, hetgeen ook geschiedde en de Heere schonk zulk een vereniging 's harten in de verklaring van de weg, langs welke de Heere mij geleid had, dat ik een begeerte kreeg om persoonlijk met de Voorganger kennis te mogen maken. De Heere, Die het Begin is, maar ook de Voleinder, schonk ons dit op een wonderlijke wijze. Wij ontmoetten hem n.l. op het perron te Delft, waar wij ter kerk geweest waren en aangenaam hadden mogen luisteren. Daar tezamen gekomen zijnde, vroeg hij mij wie ik was? En daar mijn naam hem niet onbekend was, verzocht hij ons, als er genegenheid en gelegenheid toe was, ter zijne plaats hem te bezoeken.

's Woensdags na die ontmoeting was het daar ter plaatse dankdag en besloten mijn oudste dochter en ik, er alsdan heen te gaan; wat dan ook geschiedde. Daar aangekomen zijnde ging de godsdiensttoefening dadelijk beginnen. Er waren veel mensen bijeen uit verschillende plaatsen van ons Vaderland. Na de eerste dienst gaf de voorganger iedere vreemdeling zijn verblijfplaats aan en verzocht mij en mijn dochter met zijn vrouw naar zijn huis te komen.

Daar aangekomen zijnde plaatste men een stoel voor mij naast die van de voorganger. We kregen koffie en intussen kwam ook de voorganger thuis. De kamer was geheel gevuld met mensen van buiten die plaats. Hij plaatste zich naast mij en begon te spreken over die predicatie destijds in Delft gehouden, waarop hij mij vroeg geen vreemdeling te zijn van de Genade Gods? Waarop ik hem door genade het antwoord mocht geven. De Heere was zo goed over ons om de gordijnen nog eens weg te schuiven en de wondervolte wegen aan elkander te mogen vertellen. Inzonderheid mocht de voorganger uit die weldaden opkomen en meedelen, hoe hij een thuiskomen

gekregen had. De Heere vloei­de zo maar toe en wij mochten in- en uitgaan met elkander. Het was als twee druppels water, die in elkander vloeiden, vanwege de vereniging. Ach, ik moest maar zeggen, wonderlijk heeft de Heere ons tezamen gevoegd en dat heeft de Heere nuttig geoordeeld, want ik wist toen nog niet, dat die man zo gelasterd werd. Maar doordat de Heere hem zo diep in mijn ziel had laten zinken en ik hem uit het hart des Vaders ontvangen had, zo had de Heere mij toch iets geschonken om zijn smaders te antwoorden, hetgeen na die tijd nog al eens gebeurde. Nu werd hij veel ervan beticht, dat hij nog in de zonde leefde, omdat hij destijds in de zonde gevallen was, maar de Heere hem als een wonder van genade, de zonde vergeven had. Maar wat zal ik zegen, Gods arme volk zondigt niet goedkoop en zij zullen de smetten en vlekken dragen al de dagen van hun leven. En zo was het ook met hem. Het valt niet mede voor vlees en bloed. Maar ik heb wel eens gezegd: "Hij heeft die lage weg om Gods arme Kerke te onderwijzen en om in een weg van afhankelijkheid te mogen blijven." Hij was voor mij een van mijn nauwste ziele­vrienden en broeder in Hem, Die ons heeft liefgehad en ons liefheeft tot de einde. Ach ik heb het menigmaal voor het werk Gods in hem mogen opnemen en er voor gewaarschuwd, de handen niet aan hem vuil te maken, want zijn Verlosser is sterk. Veel heb ik onder zijn bediening mogen leren en veel onderricht mogen ontvangen in de omstandigheden waarin wij verkeerden. Het is menigmaal bevestigd, wat de Heere in Zijn Woord zegt: "Hetgeen in de binnenkamer wordt gesproken zal op de daken verkondigd worden."

Zo sprak hij eens over die waarheid uit Joh. 6: 5 het laatste gedeelte: "Vanwaar zullen wij broden kopen, opdat voor dezen genoeg zij?" Ach, wat heb ik daar veel aan mogen hebben hoe die lieve Borg dat nu Zelf vroeg, hen beproevende, want Hij wist Zelf wat Hij doen zou en hoe nu Zijn eigen discipelen het ook niet wisten en aan het rekenen gingen en zeiden: "Heere, hoe kan dat, er zijn maar vijf broden en twee vissen en dat onder zovelen." En dat bracht hij zo over als beeld op de Kerk, inzonderheid in deze zo treurvolle tijd. Wat een wonder; dat is nu het brood der Kerk, en dat is nog niet op. Dat brood breekt die lieve Koning nog steeds voor Zijn Kerk. Ik had het nog nooit zo gehoord. Maar ach, de mens is zo ongelukkig geworden door de zonde. Hij moet maar dagelijks geleerd en bekeerd worden en de ervaring leert het, dat we het nooit beter zullen maken, want de wortel is verdorven.

Het geschiedde in die dagen van werkeloosheid op een vrijdagavond, dat een van mijn jongens, die nog enige werkzaamheden had, tot mij zei: "Ook aan dit werk komt weer een eind, want aan iedere deur is het ... geen werk, geen werk." En o, dat vatte mij zo aan. Het was in mijn gevoel alsof God dood was en er anders geen weg voor mij was om te eten, dan door middel van mijn kinderen.

Ja, men zal zeggen: "Hoe is het mogelijk?" Maar ach, dat heb ik wel duizendmaal tot mijzelf gezegd: "hoe is het mogelijk?" maar de Heere alleen weet het, wat een treurvol schepsel ik door de zonde geworden ben. Ik was zo verkeerd en de opbruisingen van mijn hart tegen de wegen, die ik gaan moest, waren schrik­kelijk. Ik zag geen doorzicht en alles was mij tegen. Maar het meest had ik mijzelf tegen, hoewel het er gelukkig niet uit kwam, maar mocht het nog binnen houden. Ik moest maar uitroepen: "Heere wat zijn we toch ongelukkig geworden." Ik zei ook niets tot mijn kinderen, hoe het er bij stond, want och, een mens draagt toch zijn lasten alleen en is gelijk een schuurpaal, waar alles zich op afschuurt. Het was mij zeer bang en mijn zenuwgestel en mijn hart leden er onder en het was mij of alle deuren gesloten waren.

Maar, o eeuwig wonder, één deur was nog open. En dat was waar. Want toen het tenslotte zo vast liep en ik het niet meer wist en ik alleen in mijn huisje was en mijn

knieën eens mocht buigen, eer ik naar bed ging, en zei: "Lieve Heere, nu weet U alle dingen, U alleen weet wat er nodig is. En nu, ach, niet om het af te bidden, want U hebt rechtvaardige redenen, om door te trekken, want het ligt alles zo diep onder de schuld, maar ach, leer mij Uw weg eens te aanbidden, want hier ligt de hapering."

De Kerk, die er toe verwaardigd mag worden om vanwege zijn eigen schuld God in de oordelen te mogen toevallen, maar die ook God nodig heeft om niet alleen Zijn oordelen niet af te mogen bidden, maar ook Zijn oordelen te mogen aanbidden; zie, daartegen brult ons ganse bestaan. Want de Kerk ligt tussen twee rijen van stenen. En zo was ook mijn grootste nood, of de Heere mij wilde verenigen met de weg, die Hij met me liefde te gaan, want daarover gevoelde ik mijn grootste smart, dat ik zo verkeerd was.

En ach, ook hier was de Heere weer een verhorend God voor mij, Die mij niets verwijt en Die wel weet, dat we trouweloze schepselen geworden zijn en blijven. Ik kreeg een kalmte in mijn hart en begaf mij ter rust. De Heere had mijn lasten ook in die weg weer gekend, wat Hij in de dadelijkheid betoonde, reeds de volgende dag, dinsdags avonds.

Het kwam van een kant, waarvan ik het niet verwachtte, maar de Heere betoonde hoe Hij de harten neigt als waterbeken en dat Hij zegt: "Ik wil en zij zullen."

Ach, wat was ik beschaamd. Ik kon het weer niet op en mijn zenuwen waren zeer aangedaan, zodat ik zei: "Wie kan dat dragen, dat God zo goed is voor zulke slechte mensen." Ik wist van schaamte geen raad en mocht toen aan mijn kinderen medelen, wat een rijke God ik toch had en Die ik nu zo wantrouw. Schaamte en schande moet ons aangezicht bedekken, want de Heere schonk ons zoveel, dat mijn beker was overvloeiende. Ik mocht mijn medemens er nog van mededelen.

Ik werd bepaald bij een arme weduwe, om die wat te mogen geven en ach, dat heb ik mogen doen. Ik riep uit: "O, meid, we hebben zo een rijke God, die geeft zoveel, nu mag ik er nog van medelen." We hebben samen die God maar groot gemaakt en onszelf verfoeid vanwege onze zonden. O, wat is het laag met ons afgelopen, we dragen een ongeneeslijke kwaal om en zullen die blijven omdragen, totdat de dood ons straks zal aflossen.

Wat zal dat wezen, geen lichaam der zonde meer om te dragen. Daar zullen we verwaardigd worden om die God eeuwiglijk te bewonderen vanwege Zijn grote Liefde.

Naschrift

Tot heden is dit geschrift door mijn moeder zelf beschreven. Verschillende redenen waren er, dat het niet is afgewerkt. Een van die redenen is dat het geschrift enigen tijd bij een vriend ter lezing is geweest en een andere, dat moeders gezondheid de laatste jaren van haar leven minder werd en het schrijven haar moeilijk viel. Wel heeft zij een paar maanden voor haar sterven mij nog te kennen gegeven, dat zij graag de ziekte en het sterven van haar zoon (mijn 2 jaar oudere broer) had willen optekenen, maar ook dat heeft niet zo mogen zijn.

Ruim jaar voor moeders heengaan, werd mijn broer zeer ziek, nadat hij reeds enige tijd lijdende was. De ziekte was van die aard, dat hij in het ziekenhuis moest worden opgenomen. Hij onderging een maagoperatie en toen bleek, dat hij een ongeneeslijke kwaal had, n.l. kanker.

Na ongeveer 3 weken kwam hij thuis, maar moeder wist toen reeds, dat hij niet meer beter zou worden. 's Nachts was zij werkzaam met hem geworden en had die waarheid ontvangen: "Zij zullen rusten op hun slaapsteden." En dat was met zoveel licht, dat wij

's morgens naar zijn vrouw zijn gegaan en moeder haar mededeelde: "Bé, je man wordt niet meer beter, want zo kwam de Heere mij vannacht voor."

Zo is het ook gebeurd. Na zijn operatie is hij nog 5 maanden thuis geweest. Hij heeft een smartelijk ziekbed gehad. en is geheel uitgeteerd, maar zijn ziekbed is een predikstoel geweest. Hij was ongeveer 8 jaar tevoren krachtdadig uit de wereld getrokken met die waarheid, die hem gedurig achtervolgde: "Haast u, om uws levens wille." Er heeft toen in- en uitwendig een grote omkeer bij hem plaats gegrepen, want de Heere werkte krachtig bij hem door. Hij was iemand, die weinig sprak. Ook bij hem werd bewaarheid: "Het Koninkrijk Gods is niet gelegen in woorden, maar in kracht." Hoe menigmaal hebben we dat aan zijn ziekbed ondervonden. Nooit is er een klacht over zijn lippen gekomen. En als moeder hem vroeg: "Hoe gaat het, Jacob?" Dan was altijd zijn antwoord: "elke dag valt nog mee, we hebben het niet verdiend."

Eens was ik bij hem op een zondagavond de 5e September, toen zei hij: "Kom eens bij mij zitten. Daar straks heb ik er iets van gehad, wat het in de hemel zal wezen, maar o, zei hij, het is er zo goed, we zullen ons niet één ogenblik vervelen, maar altijd maar bewonderen en zij zongen er zo mooi. Ik was zulk een liefhebber van muziek, zei hij, maar dat gezang overtreft alles."

Ook kwamen wij nog eens bij hem en toen zei hij: "Je moet nog eens voor mij zingen, want ik kan het niet meer." Ik zei toen: "Wat zal ik dan zingen?" Hij zei: "Psalm 89: 8: *Gij toch, Gij zijt hun roem, de kracht van hunne kracht*, enz.

Toen we het uitgezongen hadden zei hij: "Ook daar is weer een geschiedenis aan verbonden. Toen ik gisteren een stukje ijs in mijn mond mocht hebben, was ik daar zo blij mede, het verkwikte me zo, en toen dacht ik bij mezelf: "Wat heb ik toch weinig zelfverloochening, om nu niet eens wat dorst te kunnen lijden. En nu liet de Borg mij zien, dat Hij nu alleen dorst geleden had, opdat wij ons zouden mogen verkwikken. Toen kreeg ik dat versje: *Gij toch, Gij zijt hun roem!* En nu mag ik gerust dat stukje ijs hebben." zei hij. "Wat vallen we overal toch schoon buiten," zei hij dan.

De laatste drie weken zijn wij, als broers en zusters, om de beurt 's nachts bij hem gebleven, omdat het voor zijn vrouw anders te zwaar zou vallen.

De 22ste November, 's middags, was hij zo hard ziek, dat het was aan te zien, dat het niet lang meer met hem zou duren. Mijn man, die juist die dag naar Duitsland moest kwam hem nog goedendag zeggen, want hij was toen nog bij kennis. Hij zei tot hem: "Zeg maar tot moeder, als zij komt, dat zij niet meer heengaat." Mijn moeder was inmiddels bij ons komen inwonen. Toen moeder bij hem kwam zei zij: "Heb je het benauwd, Jacob?" En zijn antwoord was: "Een beetje, maar in al hun benauwdheid was Hij benauwd."

Later kwam mijn zuster hem nog bezoeken, en toen hij haar goedendag zeide, zei hij: "Dag kind, in het huis mijns Vaders zijn vele woningen." Ook nam hij nog afscheid van mijn schoonzuster.

Moeder moest bij hem komen zitten, spreken deed hij toen niet meer; *alles was goed*, zei hij. Toen is hij buiten kennis geraakt. Zijn vrouw en dochters, mijn broers en wij stonden bij hem en toen is hij ongeveer om 8 uur zacht en kalm ingeslapen.

Moeder was in die dagen wonder makkelijk gesteld, ze zei altijd: "De blijdschap overtreft de smart van mijn vlees, omdat hij nu is afgelost." Hij was 46 jaar oud.

Zijn begrafenis had hij te voren geregeld en bepaald wie van de vrienden achter de baar zouden zijn. Het was een vredige begrafenis, waarbij veel volk en familie aanwezig was.

Aan huis werd gesproken over 2 Cor. 5: 1: "Want wij weten, dat zo ons aardse huis dezès tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen." Gesproken werd, hoe hij op zo

jeugdige leeftijd niet *moest* komen, maar *mocht* komen. Verder werd ook aan het graf nog gesproken.

Ruim 2 jaar heeft mijn moeder hem overleefd. Zoals ik schreef was zij inmiddels bij ons inwonend vanaf 14 september 1943. Wel was het nimmer haar bedoeling geweest bij een van haar kinderen in te komen wonen, maar haar kwijnende gezondheid noodzaakte haar daar toe.

In juli was mijn jongste broer getrouwd zodat moeder toen geheel alleen overbleef. Begin augustus kreeg zij een lichte beroerte, tengevolge van aderverkalking in het hoofd. Al spoedig herhaalde zich dat terwijl zij op bezoek bij mijn jongste zuster was. Toen moeder weer opknapte, gaf zij mijn zuster te kennen, nu het liefst bij ons in te wonen. Ik was haar oudste dochter, mijn man was in die tijd werkzaam in Duitsland en wij hadden slechts twee kinderen, dus een rustig gezin. Haar hart werd er voor ingewonnen en toen hebben wij haar zo aanvaard.

De aanval van beroerte heeft zich nog een paar maal herhaald, maar de laatste tijd van haar leven was haar gezondheidstoestand zo goed, dat wij niet vermoedden, dat de dood nabij was. De laatste tijd werd moeder zeer los gemaakt en had een heimwee om ontbonden te worden. Soms zei ik wel eens tot haar: "Moeder, ik geloof dat u nergens meer om geeft." Dan zei ze: "Kind, ik ben het hier zo moe. Niet, dat ik niet aan mijn kinderen verbonden ben, want ik zal nog zulk een losmaking nodig hebben van al die kinderen en kleinkinderen." Maar 't was haar leven niet meer. Maar ook dit is niet nodig geweest.

't Was veel haar begeerte geweest geen lang ziekbed te hebben en dat zij haar verstand mocht behouden, want moeder wist dat zij aderverkalking in het hoofd had.

Enige tijd voor haar heengaan heeft zij nog 14 dagen bij haar oudste zuster in Rotterdam vertoefd. Daarna, ongeveer 4 weken voor haar heengaan, stierf haar jongste broer. Toen heeft zij de moeilijke reis naar Tholen nog gemaakt om bij zijn begrafenis tegenwoordig te kunnen zijn en daar is moeder toen een week gebleven.

Daarna is zij nog een week geweest bij een vriendin in Maassluis. Toen zij thuis kwam, zei ze: "Zie nu hoop ik deze winter niet meer van huis te gaan", niet wetende hoe spoedig zij voor goed van ons zou worden weggenomen. 't Was alsof zij overal nog afscheid had genomen.

Zaterdags de 15de december 's avonds om 9 uur kreeg zij weer een aanval van een beroerte. Mijn jongste broer, mijn kinderen en ik waren alleen bij haar. Het laatst wat moeder toen nog sprak was: "Dat overkomt me nu weer zo onverwachts," en tegelijkertijd zakte ze weg. Nadat we haar te bed hadden gebracht, kwam mijn man thuis. Moeder was toen reeds geheel buiten kennis. 's Avonds om 11 uur hebben we nog twee broers gewaarschuwd en toen moeder niet bijkwam, hebben we ook 's nachts de dokter gehaald en de andere broers en zusters.

Moeder is echter niet meer bij kennis gekomen en is 's woensdags de 19de december 1945 voormiddags half 12 de eeuwige Rust ingegaan, in de leeftijd van ruim 70 jaar.

Maandag 24 december d.a.v. is zij ter aarde besteld. Veel familie en vrienden waren daarbij tegenwoordig. In het sterfhuis werd gesproken uit het boek Esther 4: 16. Het was een vredige dag, geen hamerslag is er gehoord. En wij hebben nog gezongen Psalm 66: 6: "*Door 's Hoogsten arm 't geweld onttoegen*", enz.

Op de begraafplaats waren zeer velen aanwezig, ook van buiten de stad, die van hun deelneming blijk gaven. Aan de geopende groeve werd ook nog gesproken en gezongen uit de Lofzang van Zacharias: "Lof zij de God van Israel," enz. Daarmee was deze plechtigheid ten einde en kon van haar gezegd worden: "Zalig zijn de doden die in dne Heere sterven."

Wil het gebrekkige in dit schrijven overzien, in alle mensen werk is veel gebrek. Het was slechts moeders bedoeling de gedachtenis aan Gods dierbare leiding met haar, voor haar nageslacht te bewaren. Moge de Heere er Zijn onmisbare zegen over willen schenken en er van haar kinderen nog velen zijn, die de God van hun moeder in dit leven leren kennen.

J. H. SMALHEER-KLAASSEN.

's GRAVENHAGE, 28 Oktober 1946.

Jan Klaassen

Jan, de oudste zoon van Esther die geboren werd voor haar huwelijk, kende ook het wonder van vrije genade. Onuitsprekelijk wonder van vrije genade! Verwekt door incest, en dan een vader en moeder die rijk begenadigd waren en hijzelf ook. Hij was opmerkelijk begaafd en had een groot verstand gekregen. Omdat ze het nodige geld niet hadden, kon hij niet verder leren.

Jan is wél aan de gemeente van ds. Pauwe verbonden gebleven. De laatste jaren van zijn leven heeft hij veel aanvechtingen van de duivel gehad. Hij heeft mogen zien dat dit nodig was om hem van zijn hoogten af te stoten en is een arme zondaar gebleven. Hij mocht wel in het bijzonder zeggen:

*Waarom was het op mij gemunt,
Daar er zoveel gaan verloren
Die Gij geen ontferming gunt?*

Omdat hij op het laatst van zijn leven aan aderverkalking leed, is hij nog een tijd lang in een tehuis opgenomen geweest. In dit tehuis is hij in de zestiger jaren overleden.

Esther is na het huwelijk van haar jongste zoon Simon, vanaf 14 september 1943 bij haar dochter Johanna Smalheer-Klaassen komen wonen. Zij had een gezin met twee kinderen en haar man was in die tijd naar Duitsland, om te werken.

Esther is nog een tijd lang naar de kerk gegaan bij ds. J. P. Paauwe, (1872-1956, een predikant die in 1914 buiten de Nederlandse Hervormde Kerk kwam te staan. Daar ontving ze eerst nog wel onderwijs, maar die later, volgens haar zeggen, een eigen zienswijze ging drijven over de rechtvaardigmaking. Ook meende hij dat er geen bevestigde christenen in het land meer waren.

Uiteindelijk kwam ze met haar gezin thuis te zitten en omdat er bij haar toch al veel volk van God kwam, hebben ze gezamenlijk veel oudvaders gelezen.

In de omgeving van Den Haag kwam ze ook in aanraking met een dominee of voorganger, van wie zij schreef, dat hij een 'zondaar' bleef. Als hij in de buurt was, ging ze bij hem naar de kerk. Deze was ds. D. Rustige een zelfstandig prediker, die later in Hierden woonde. Hij overleed in 1963.

Vanuit Zeeland kwamen er oprechte kinderen van God. Zie hierover de briefwisseling tussen de weduwe Ruit en Mientje Braal uit Tholen. Met Cato van Alderwegen en Wed. Mechelse- Aminabel had Esther ook innige banden.

Omdat ze na de dood van haar man in het gezin moest voorgaan in het gebed, kwam ze hierin, ook voor de vrienden die regelmatig kwamen, openbaar als een vrouw met bijzondere gebedsgaven.

Simon Klaassen

Haar jongste zoon Simon was in 1996 nog in leven (82 jaar) en woonde met zijn vrouw nog altijd in Den Haag. Wanneer er over hun moeder gesproken wordt, dan zijn ze vol belangstelling. Ze weten nog goed dat er veel 'volk' bij hen kwam. Ook dat het een biddende moeder was!

In de oorlog is hij, met veel anderen, naar Duitsland weggevoerd. Daar hebben de jongens in de concentratiekampen veel geleden. Ook werden ze uitzonderlijk veel geslagen.

Nu gebeurde er iets opmerkelijks met Simon, wat ook de andere jongens opviel. Terwijl de anderen geslagen werden, kon de vijand hem niet aanraken. Dit was zelfs ook weer in twee volgende kampen waar ze naar overgeplaatst werden.

Hij heeft toen goed gevoeld, wat het is een biddende moeder te hebben, dat hij als een wacht rondom zich ervoer.

*Werk nog om verloren schapen,
Tot Uw kooi, breng nu nog in.
Die nog zorg'loos liggen slapen,
Te verstrikken door Uw min;
Wij zien dan genade-wond'ren,
Mensen die des satans buit
Waren, krachtig af te zond'ren,
Tot Messias' lieve bruid.*

3. Vrouwen die correspondentie hadden met Jacob van de Velde

(1) Geesje Heiboer, Poortvliet

In de voorhoven des Heeren. Uit het leven van Jacob van de Velde, door Joh. Westerbeke worden enkele vrouwen genoemd die bevriend waren met Jacob van de Velde, ouderling te Scherpenisse. Een geliefd persoon onder Gods volk.

Met de volgende vrouwen had Jacob van de Velde briefwisseling. Niet van alle personen waren brieven voorhanden. Vrouw Zachariasse, Geesje Heiboer, gezusters Den Doelder, Cath. van Nieuwenhuijze, Jansje Storm, Jane Krijger en Vrouw Luijk. Ongetwijfeld zullen er nog meer geweest zijn die correspondentie of persoonlijk contact met Van de Velde hadden.

Brief van Geesje Heiboer

Dit is voor Jacob van de Velde te Scherpenisse.

Op het sterfhuis van mijn vriendin ben ik geweest en Jacob van de Velde en Pieter van Oost en Willemientje van Halten.

Daar is het de hele dag goed gegaan, daar we tot lof van God gesproken hebben.

Maar toen we weg gingen, verzocht Pieter van Oost aan mij of Johannes Booger (Boogaard?) om eens te bidden. Toen zei ik: laat Booger het maar doen.

Maar hij heeft mijn ziel dood gebeden. Ook van mijn broer Jacob van de Velden en Willemientje van Halten. Niet één had er geloof voor, maar het was mijn schuld.

Maar ik ben in de schuld gekomen, onder veel worstelingen en strijd en zo werd het voor mijn zielestaat nog goed.

De Heere heeft Zijn raad volvoerd door die man, die een huichelaar is, daar de Heere mijn zonden heeft vergeven met die woorden van de Heere Jezus: "*en voor de overtredders gebeden heeft.*" Ik lag toen op bed, maar ik moest opstaan en ben voor de troon neergevallen in een vloed van tranen.

Daarna ben ik een brokje brood en een kop koffie gaan gebruiken. Ik bad toen om een zegen en kreeg te geloven, dat de Heere Jezus voor mij bad aan de rechterhand des Vaders, voor mijn schuld en zonden.

Toen wilde ik nog zoeken naar mijn schuld, maar ik kon ze niet meer vinden, daar Hij ze vergaf. Daarna kreeg ik een optrekking, daar ik in gebed was. Ik kon niet meer blijven zitten, maar ik stond op en stak mijn handen naar boven met de uitroep: "Heere Jezus, kom maar, ik kan sterven." Zo vervult van de gemeenschap met de Heere Jezus, dat ik zei: "Kom maar haastelijk, Uw komst is welkom." Ik verlangde naar die dag dat ik bij Hem zal wezen, in het volmaakt daarboven. Daar heb ik drie dagen in verkeerd.

Zaterdagmorgen zat ik weer aan mijn tafel en toen heb ik een vloed van tranen geweend, daar de Heere Jezus als Tussentreder was bij de Vader, voor mij. En dat voor mijn schulden en zonden een Voorspraak bij de Vader. Toen schoot er niets meer over als dat eeuwig wonder, dat aan zo een als ik was. Daar zonk ik weg in mijn ziel, dat aan zo een als ik was. Er schoot geen geest meer in mij over, daar ik dacht te sterven van die liefde Gods. Ik zou gaarne gestorven zijn.

Toen gevoelde ik behoefte aan de Geest en ik moest in de bidkamer. O, hoe lief was het de Geest in mijn ziel te ervaren, dat Die mijn ziel troostte.

En broeder Van de Velde, die heeft in mijn ziel levendig gebeden en gesproken en heeft de Geest van Christus.

Maar Boogaard de gaven van de Geest. Maar het is naar Gods raad geweest, het goede en het kwade.

De Heere zal het Zijne ervan genomen hebben, dat mag ik geloven. Het is voor mij een tweede bekering geweest. Mijn zielestaat is er vaster door aan de Heere Jezus verbonden. O, dat hemels licht dat ik gevoeld heb van de hemel. Daar zal ik eeuwig het Lam Gods de ere van geven. Daarboven, van de weg die de Heere met mij gehouden heeft. Daar ik mag geloven dat de Heere Jezus mijn Herder is en mij zal leiden naar Zijn raad en daarna zal opnemen in heerlijkheid. Daar zal ik Hem loven en danken, daarboven in de heerlijkheid, met de vrijgekochte schare, dat zal eeuwig en altoos zijn. Daarboven aan te zitten aan die volle maaltijd met mijn broeders en zusters, om te zingen het lied van Gods Lam. Heilig is de Heere der heerscharen, zonder einde en van Gods goedertierenheid en van Gods recht te zingen, met de vier dieren en de vierentwintig ouderlingen: *"Gij zijt waardig te ontvangen de lof en de eer en de dankzegging tot in alle eeuwigheid."* Het zal daarboven volmaakt zijn.

Geesje Heiboer

* Bij navraag bleek dat er een Gees(rt)je Heiboer te Poortvliet heeft gewoond. Ze werd geboren op 6 oktober 1820 te Oud-Vossemeer en is overleden 6 sept. 1885 te Poortvliet. Ze was gehuwd met Marinus Bruijnzeel.

* Pieter van Oost woonde ook te Poortvliet. Er is een P.P. van Oost op 12 november 1831 geboren. Als dit dezelfde is, werd hij ca. 88 jaar.

(2) Brief van Catharina van Nieuwenhuijzen te Dinteloord

Dinteloord, 19 januari 1904

Geachte vriend,

Met dezen neem ik de pen op om u een woordje te schrijven.

Hedenmiddag ontvingen wij uw briefje en daarbij een grote gift van honderd gulden, van onze geliefde afgestorven vriend **Johannes Elenbaas**. Wij waren wel erg blij met het geld, maar onze vriend is toch weggenomen, nietwaar?

Hij kan met ons niet meer blij zijn. Hij zal nu een andere blijdschap hebben, een geestelijke volmaakte blijdschap. Als hier een klein lichtje al zo groot is, wat zal dan toch het volle genot niet zijn.

Wat moet u er toch een smart van hebben dat hij van u weggenomen is. Mij dunk, het gevoel zal bij u geweest zijn, dat er geen mens meer in Poortvliet woont, want u was er altijd welkom.

Wij wensen u, dat de Heere u mag ondersteunen met Zijn genade en Hij geve u ook vertroostende genade, ge zijt al veel verloren. Maar een goede vriend, dat is toch zoveel, nietwaar?

Daar kan men ook alles brengen, onze blijdschap en onze droefheid. Maar de Heere leeft toch nog, daar kunt ge zeker alles brengen, want die is een allesvervullend Goed.

Ik breek af met de pen en wij hopen u toch spoedig te zien, zoals gij geschreven hebt.

Moeder is weer heel wat opgeknapt, buiten verwachting.

Geliefde vriend, ge zijt nog hartelijk bedankt voor die grote weldaad, die gij ons van onze vriend hebt toegediend.

Nu blijft ge vriendelijk van ons gegroet, van moeder Martijntje en ook van mij,

Catharina van Nieuwenhuijzen

De briefschrijfster woonde bij haar moeder, of stiefmoeder. Ze waren beiden door God opgezocht.

Ds. E. Fransen, die ook wel te Dinteloord preekte, zei wel eens dat de gebeden van Martijntje hem naar Dinteloord trokken.

(3) Adriana Krijger uit Wissenkerke

Een paar keer in het jaar ging Jacob van de Velde met de pont naar het eiland Noord-Beveland. Daar werd naar zijn komst uitgezien door verschillende vrienden.

Cornelis Sturm, die enige leiding gaf aan een gezelschapje te Wissenkerke, en Adriana Krijger bezocht hij in ieder geval. Jane was een vriendin van Kaatje Flipse uit Westkapelle. Van hen beiden is in het eerste deel van deze serie Bekerings-geschiedenissen van vrouwen, deel 1 al geschreven.

Ds. Lamain schrijft in *Een Terugblik* deel II, blz. 20, 1981, over **Jane Krijger**.

Ongeveer een uur van ons (Kamperland) verwijderd (Wissekerke) waren er ook voor zover het bekend was, enkele van dat volk, die door God uitverkoren waren, geliefd en gekend.

Al vroeg werd ik door het volk, dat in onze woonplaats leefde, gestuurd naar een toen oude, ongetrouwde vrouw. Toen ik daar voor het eerst kwam was zij al ver in de zeventig. Haar naam was Jane Krijger.

Jane was in haar eertijds zeer 'ijdel'. Met goud was zij beslagen en haar moeder stijfde haar daarin. Ds. D. Bakker van 's Gravenpolder heeft haar ernstig aangesproken. Zij kwam onder krachtdadige overtuiging onder die leraar over dood en eeuwigheid. Zij liep naar de Noordzee en wilde zich verdrinken. Dus, een einde aan haar leven maken. Ze is in de zee terecht gekomen, maar zij werd door de vloed naar het land gedreven.⁷ Want Jane kon niet verdrinken, dewijl zij onder het zegel der verkiezing lag. Ze is zelfs door die benauwdheid in een zenuwinrichting terecht gekomen. Nadat ze daar een zekere tijd doorgebracht had, heeft het de Heere behaagd de nevelen voor haar ziel op te klaren.

Toen ze genezen was en huiswaarts keerde, bepaalde de Heere op die dag ds. D. Bakker er bij, dat Jane uit de inrichting zou komen. Hij gaf opdracht om het logeerbed op te maken. Jane daarentegen had de bedoeling niet naar ds. Bakker te gaan. Maar door hevig onweer en regenvlagen moest zij onder de leiding der Goddelijke Voorzienigheid schuiling zoeken bij ds. Bakker. De dominee zei: "Jane, je bed ligt klaar."

's Avonds ging zij eerst nog naar de kerk. De tekst waaruit gepreekt werd was Jesaja 51 : 14: "*De omzwervende gevangene zal haastelijk losgelaten worden; en hij zal in de kuil niet sterven, en zijn brood zal hem niet ontbreken.*" Zij kwam tot licht die avond en zo waren de banden gebroken, die haar mond gesloten hielden.

Wekenlang moest zij spreken uit de liefde en velen hebben haar bezocht, en haar daaruit horen spreken. Veel heeft zij gereisd en bij velen van Gods volk heeft zij mogen verkeren. Ook toen ds. J. Fraanje in Rotterdam-Boezemsingel stond, heeft ze daar in de pastorie verkeerd.

Het is veel door de diepte gegaan. Haar ene broer was een dronkaard en vloeker. De andere, met wie zij samenwoonde, vergiftigde zich met luciferkoppen en stierf zo een vreselijke dood. Door droefheid overmand, meende ze die dagen niet te kunnen doorkomen. Maar zij werd zo in de liefde gezet, dat zij onbewust die tijd doorleefde en hij begraven was voor zij het wist.

Ik heb haar de laatste jaren van haar leven pas ontmoet. Toen was ze aan haar huis gebonden. Ze heeft veel moeten klagen en spreken uit haar gemis. Onder de bestrijding en aanvechting was ze soms wanhopig. Dan riep ze uit: "*En is die liefde,*

⁷ Men zegt, dat Jane bleef drijven op d'r boereschorten. Je zou eerder denken dat die schorten met water gevuld haar naar beneden zouden trekken.

*en is die liefde, en is het met die liefde nu gedaan?"*⁸

Na de opklaring is ze enige tijd later in een beroerte gevallen, en als gevolg daarvan een tijd later gestorven in volle vrede. Haar huisje was toen vol met volk. Hoewel arm, heeft het haar nooit aan iets ontbroken. De Heere heeft Zijn Woord altijd wonderlijk aan haar vervuld. Daar zijn wij ook zelf menigmaal getuige van geweest. Zij is haar hele leven een in zichzelf gekeerd mens gebleven. De bekende Leen Potappel schreef eens aan haar: *Blijf je nu altijd verkeren, is er nu nooit een trouwdag?*

Zij is haar gehele leven lid gebleven bij de Gereformeerde Kerk, al kerkte zij daar zelden. Er was op dat dorpje destijds een kleine afdeling van wijlen ds. D. Bakker. De man, die daar voor ging, heb ik ook gekend en ben vaak met hem in gesprek geweest. Helaas, die samenkomst kwam tot een eind.

De laatste jaren kon Jane ook niet meer naar de kerk. Ze kreeg een huishoudster uit Zierikzee, een zekere **Keetje van Dijke**. In haar verstand waren wel afwijkingen, toch was de wortel der zaak er wel. Wij hebben haar ook jaren gekend. Toen zij het verzoek aannam om Jane Krijger bij te staan, deed ze dat uit de liefde en eerbied voor Gods werk, dat in Jane verheerlijkt was.

Op een avond kwam ze gepakt en gezakt met de Zierikzese boot aan de steiger van Kortgene. Ze wist geen weg, en had zoveel kleren, enz. meegebracht, dat ze niet wist, wat ze beginnen moest. Ze riep hard op: *Heere wijs mij toch Uwe wegen*. En de Heere gaf haar antwoord en dat was uit de oude Psalmen, uit Ps. 1 : 4:

God kent den weg en der vromen gemoed.

Hij draagt zorg voor hen en voor haar goed;

Dies zullen zij welgelukzalig wezen.

Daar kwam op datzelfde ogenblik een man met een paard en wagen. Hij vroeg haar waar ze heen moest. Ze zei: *naar Wissekerke, naar een lief kind des Heeren, om haar op te gaan passen*.

Die man werd zo gewillig gemaakt, om die vrouw op de plaats van haar bestemming te brengen.

Menigmaal heb ik op zaterdagmiddag voor die twee zwervers en vreemdelingen op de aarde, een preek mogen lezen. Het grootste was, dat de Heere hen niet heeft verlaten en Jane is na een moeitevol leven gebracht in het Kanaän der eeuwige ruste.

⁸ Citaat uit de *Lofzangen Israëls* van Groenewegen, blz 152.

Wisenkerke

Janiarij 1900

Waarde vrindt

Daar ik door Heeren goet tijt nog al wel ben als door veel donker heeden. Soms om mijn ijgen zonden.

Ik heb uwen brief ontvangen en gezien dat gij niet naar ons kan komen door om gestelt hijt. Dat spijt mijn tog zoo.

Ik was er al voor in de weere geweest en als het de Heere mocht geliefen (believen) om ons is te kommen bezoeken daar zou ik op gestelt zijn.

Ik hat al mien mensen verzogt en mien huze (kamer) laten behangen ik dagt wat zal ik hun goet doen en dat valt nu teegen.

En Sturm die hat ook al wat over hoop gesleept daar zou je ook wel goed gekomen zijn.

Wij hoope dan toch wel laater je te wagten dan hoop ik je te omvangen.

Dan moeje tog is schrijven oe heb je het nog al op het sterf huis gehat bij Kloet. Ik heb er nog al is oofer gedacht en de oude vrouw Luik seeker ook. Zis hier geweest. En dan Sammariene ook wel. Ik hat er ook wel willen weesen zow graag.

Ik heb net naar het kantoor geweest en een postwi Sel ontvangen één hondert drie endertig gulden én een alfe stuver (twee en halve cent). Ik bedank u vrindelijk voor de bemoejenisse aan mien ik bin er zo van ontroert in mijn gemoet en o ik ben er tog zoo blijde meede. Ik zeg zoo wel liefe Heere watte trouwe onderhouwt gij tog over mijn.

En doet tog **Johannus Eelenbaas** de groetenissen van mijn en bedankt ten ook nog voor de veele bemoejenissen en de vrindt scap die ik van hem genoten heb en ook in toolen bij leen schot en zijn vrouw en bij vrouw Sageriase (Zachariasse) en vrouw kompenas (Compenhans).

Nu lief vrindt de zeegen en de nabijhijt des Heeren

wees gegroet

uwe vrindine Adriana Krijger

je moet tog is naar mien toe komen

de groete aan de kinders

Hoewel ze haar best gedaan zal hebben met het schrijven van deze brief, is het toch voor een groot deel in het "Zeeuws" gebleven.

4. LEVENSBESCHRIJVING

VAN

ANNA SCHOT

door
haarzelf beschreven

Genealogie

Bruidegom: Arie Jakob Schot, geboren Tholen, 22 jaar, visser, trouwt te Tholen 3 maart 1892 **Elizabeth Jozina Schot**, geboren Tholen, 21 jaar.

Arie Jakob overleed 1-9-1950, 80 jaar. Elizabeth overleed 9 12-1926, 55 jaar.

Vader bruidegom: Jan Schot, visser en moeder Johanna Cornelia Bogers.

Vader bruid: Benjamin Willem Schot en moeder Maria Mathea Bolier.

Zondag 13 november 1977

Dat ook dit schrijven moge zijn een 'gedenken van de daden des Heeren' en dat het zijn mocht: ... *dezer deed ik ook vermaan*.

73 jaar ben ik nu op deze aarde gedragen, bewaard en onderhouden in Gods lankmoedigheid en mijn gedachten waren deze morgen menigvuldig, over de onuitsprekelijke goedheid Gods tot mij. Ik die zo een wederstrevende was. En toch kan ik niet anders geloven, dan dat de Heere mij getrokken heeft, uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht.

Reeds enige tijd was het mijn begeerte daarover iets te schrijven. Maar de gedachte dat er reeds zo veel over geschreven is - door mensen die daartoe veel bekwaamer waren dan ik - en ook dat ik weinig tijd heb - daar ik het niet ruchtbaar wil hebben - en dus in de eenzaamheid wilde doen en ook dat ik er misschien mijzelf mee zoude bedoelen, deden mij aarzelen.

Och, 'k zou het zo graag doen tot Gods eer en zou het kunnen zijn dat iemand het hierna nog lezen zou, tot nut van mijn medemens. Als mijn overdenkingen daarhenen terug gaan om te bewonderen de vrijmacht van des Heeren welbehagen, hetwelk Hij tot hertoe geopenbaard heeft, in de schepping en onderhouding der wereld, ja, in alles wat geschapen en voortgebracht is in den tijd, in deszelfs orde en regelmaat, dan staat mijn verstand met eerbied stil.

En als ik dan mensen ontmoet, die dwaas durven redeneren, dat er geen Goddelijke Schepper, Onderhouder en Regeerder dezer geschapen dingen is, o, wat een verregaande dwaasheid en hoogmoed is dat. Want zegt men dan: dan zou het er toch zo verward en benauwd niet op deze aarde toe gaan. Dan ontkent men daarin de zondeval in Adam in het paradijs. Want staat er in Genesis 1: God zag al wat Hij gemaakt had en ziet het was zeer goed. En op meerdere plaatsen in Gods Woord kan men dat lezen (Ps. 104).

Ook in de Nederlandse geloofsbelijdenis (die te weinig bekend is) artikel 12, 13 en 14, wordt van de schepping van mensen en engelen gesproken, ook van hun val, maar ook van de onderhouding en regering der gehele aarde, waarvan wij in artikel 13 kunnen lezen. Van de voorzienigheid Gods en regering aller dingen: Wij geloven, dat die goede God, nadat Hij alle dingen geschapen had, deze niet heeft laten varen, noch aan het geval of de fortuin heeft overgegeven, maar ze naar Zijn heilige wil alzo stuurt en regeert dat in deze wereld niets geschiedt zonder Zijne ordinantie; hoewel God nochtans geen auteur is, noch schuld heeft van de zonde die er geschiedt. Want Zijne

macht en goedheid is zo groot en onbegrijpelijk, dat Hij zeerwel en rechtvaardig Zijn werk beschikt en doet, ook wanneer de duivelen en goddelozen onrechtvaardig handelen. Hoe velen hebben daarover uitgeroepen in de loop der eeuwen, maar vooral en bovenal degenen welke de Heere verlichte ogen des verstands gegeven heeft.

Men kan daar zeer veel van lezen in Gods Woord. In het boek Job en der Psalmen, Psalm 8. Ja, wel het gehele Woord door. Ook het Oude en Nieuwe Testament, ook over het pronkstuk van Gods schepping (zoals het wel eens genoemd wordt), de mens. Psalm 139 heeft daar een schoon bericht van. En het is geen verloren tijd, daarin de wonderen Gods na te speuren. *O, Heere, onze Heere, hoe groot is Uw Naam op de ganse aarde, hoe groot zijn Uw werken. Gij hebt ze allen met wijsheid gewrocht.* David zingt ervan in Psalm 145: *O, mijn God, Gij Koning, ik zal U verhogen en Uw naam loven in eeuwigheid en altoos. Ten allen dage zal ik U loven en Uw Naam prijzen, in eeuwigheid en altoos. De Heere is groot en zeer te prijzen en Zijne grootheid is ondoorgrondelijk. Geslacht aan geslacht zal Uw werken roemen en zij zullen Uw mogendheden verkondigen.*

En dat gebeurt nu nog zo veel eeuwen nadat David dit gezongen heeft en dat zal doorgaan tot aan de einden der eeuwen, op de aarde, maar tot in eeuwigheid in de hemel en op de aarde beide. Want Johannes zag in de Openbaringen een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waarop gerechtigheid woont. Dan zullen de zondaars van de aarde verdaan zijn en de goddelozen zullen er niet meer zijn. *Loof den Heere mijn ziel, Hallelujah!*

Zoals ik al schreef is de schepping van al het geschapene, een lofzang Gode waardig en dringt tot verwondering en aanbidding. Maar niet minder, de herschepping van een verloren zondaar. O, de onuitsprekelijk genade Gods, de eeuwige liefde die Hij daarin ten toon spreidt. Er is nog nooit iemand geweest die dat met woorden kon uitdrukken. Het plan Gods met de mensenkinderen had zijn oorsprong in de eeuwigheid en het heeft zijn voortgang door de tijd tot in eeuwigheid, tot roem Zijns Naams die heerlijk is!

Een verloren zondaar, schreef ik. Heeft de Heere verloren zondaren geschapen? Neen, dat niet. De mens Adam was geschapen goed en oprecht versierd met Gods beeld. Goed, rechtvaardig en heilig. Kunnende met zijne wil in alles overeenkomen met de wille Gods. *"Maar als hij in ere was zo heeft hij het niet verstaan, noch Zijn uitnemendheid erkent* (artikel 14 NGB), maar heeft zichzelf willens der zonde onderworpen en overzulk den dood en vervloeking. Het oor biedende den woorden des duivels. Want het gebod des levens dat hij ontvangen had heeft hij overtreden en van God die Zijn ware leven was door de zonde afgescheiden hebbende zijn gehele natuur verdorven, waardoor hij zich schuldig gemaakt heeft des lichamelijker en des geestelijken doods en in al zijne wegen goddeloos. verkeerd en verdorven geworden zijnde, heeft hij verloren al zijne uitnemende gaven die hij van God ontvangen had en heeft niets anders overig behouden dan kleine overblijfselen derzelve, welke genoegzaam zijn om de mens alle onschuld te benemen, enzovoorts. En daar Adam het hoofd van het menselijk geslacht was, (dat geslacht is in hem gerekend, in het verbond der werken), is het gehele menselijke geslacht geworden verloren zondaren." (artikel 15)

"Doch de Heere heeft het behaagd, in Zijne ondoorgrondelijke raad, wijsheid, liefde, rechtvaardigheid en barmhartigheid, de gevallen mensen Adam en Eva op te zoeken, toen zij meenden zich voor de Heere te kunnen verschuilen in den hof en hunne naaktheid te bedekken met vijgebladeren. Hij heeft hen hun zonden bekend gemaakt en ook hun straffen, die zeker rechtvaardig waren. Maar ook heeft de Heere hen getroost met de belofte van het 'Vrouwenzaad', in de woorden van Gen.3:15: *En Ik zal*

vijandschap zetten tussen u en tussen deze vrouw, tussen uw zaad en tussen haar zaad, Datzelve zal u den kop vermorzelen en gij zult het de verzenen vermorzelen. De apostel Petrus heeft daarvan ook getuigd op de Pinksterdag te Jeruzalem, te lezen in Handelingen 2 als hij de vervulling van die belofte verklaart in Christus Jezus de Heere, door de kracht des Heiligen Geestes, de verslagenen in het harte toeroepende: U komt de belofte toe en Uw kinderen en allen die daar verre zijn, zovelen als er de Heere onzen God toe roepen zal."

Dat opzoeken en roepen Gods heeft plaats gehad. Vanaf Adam en Eva, door al de eeuwen heen en heeft nog plaats en zal doorgaan, tot de einden der eeuwen. Tot de laatste der uitverkorenen opgezocht en geroepen zal zijn, uit de duisternis tot Gods wonderbaar licht. Of was het geen duisternis, waarin Adam gevallen was, dat hij meende God te kunnen ontvluchten, Die hij toch gekend had als de Overalometgenwoordige en toen hij meende zich voor God te kunnen bedekken met vijgebladeren om zijn schande te verbergen daar hij toch de Heere gekend had, als Degene voor Wie hij niets kon, maar ook niets wilde verbergen?

Zo komen nu alle mensen in dezelfde duisternis ter wereld vanwege hun afkomst van Adam. Er is niemand die God zoekt, te samen zijn ze afgeweken. Er is niemand die God zoekt, ook niet tot één toe. (Rom. 3:9-12) Niemand die rechtvaardig is, niemand die verstandig is, te samen onnut geworden. Of we als Joden of Grieken ter wereld komen, of als christenen of heidenen, wij kunnen in Romeinen 3 lezen wat we zijn. En wie kan een reine geven uit een onreine?

30 augustus 1904

Zo werd ook ik geboren uit mijn ouders, **Arie Jacob⁹ Schot** en **Elizabeth Jozina Schot**, in de plaats Tholen in Zeeland, 30 Augustus 1904, als het negende kind uit hun huwelijk, dat met veertien kinderen gezegend werd. Gezegend werd?

In deze tijd zou men daarom lachen en toch is het naar Gods Woord. De Psalmen 127 en 128 getuigen daarvan. Nu de zonde der kinderbeperking zo ontstellend doorgedrongen is in de samenleving, dat het openlijk wordt uitgesproken en als geen zonde wordt aangemerkt, hoewel de Heere het bezoekt, maar dat wil men niet opmerken. Waar is het gezinsleven nog, zoals wij dat in ons ouders huis ondervonden hebben? Dat eenvoudig samenleven. Het in elkanders gezelschap genoeg hebben en samen bezig zijn in gezinswerkzaamheden, van naaien en stoppen, en de mannen rond de kachel. Zo heb ik mijn vader ook wel horen zeggen in zijn ouderdom: 'Gelukkig was die zonde (van kinderbeperking) onder ons nog niet bekend. anders was ik daar ook nog schuldig aan geweest'.

Nu beleven wij een tijd, dat grote gezinnen nauwelijks geduld worden, ja, men er spottend over spreekt. En ons arme, diepgezonken vaderland is als één slachtplaats geworden van ongewenste kinderen, die uit de baarmoeder worden weggehaald, eer zij geboren zijn. Zodat ze zelfs uit andere landen naar Nederland komen met duizendtallen, omdat het hier straffeloos geschiedt. Straffeloos dan van de overheid, maar de Heere zal het zien, en zoeken het onschuldig bloed, dat roept om wraak. Maar ook de andere middelen, hoe men ze ook noemt, de pil enz., het is alles zonde tegen God en het geweten, hoe men dat ook tracht te bemantelen met allerlei uitvluchten. En o, waren degenen die zich bekeerd noemen daar ook maar niet schuldig aan! Want God die in het verborgen ziet, zal het in het openbaar vergelden, ook die zonden. Ook is het te bezien als een aanslag des duivels, die de geboorte van de uitverkorenen wel

⁹ In de burgerlijke archieven wordt **Jakob** geschreven

zou willen verhinderen, door wat middelen ook, opdat God niet aan Zijn eer zou komen in het toebrengen van Zijn volk uit het menselijk geslacht en ook Christus geen bruidskerk zou hebben. Des duivels listen zijn zo vele. Of wie zou denken, dat des duivels haat en nijd niet groter wordt naarmate dat er meer toegebracht worden, tot die gemeente die zalig worden zal? En het getal van hen vermeerderd worden, waarin een Drieëinig God verheerlijkt wordt. Ze worden toch, tot toonbeelden van Gods genade en trouw en liefde, ja van alle Gods volmaaktheden gesteld.

Maar hoe snood en vele des duivels listen ook zijn, toch zullen de uitverkorenen geboren en wedergeboren worden. Ze zullen er komen. Hoewel noch de mens noch de duivel onschuldig gesteld zal worden voor Gods heilige rechtvaardigheid, ook om deze zonden niet. Lees slechts over een soortgelijke zonde van Onan in Genesis 38.

Toen ik geboren werd, waren mijn ouders niet verbonden aan een kerkverband. Moeder was van huis uit Hervormd, vader daarentegen was opgevoed onder verschillende Afscheiden leraars. Toch werden de zes eerste kinderen gedoopt in de Hervormde Kerk.

Het achtste kind werd gedoopt door ds. Stam, een leraar die voorging voor de uitgetreden uit de Hervormde Kerk. Maar deze dominee wilde geen gemeenten stichten buiten de Hervormde Kerk. Anderen vonden dat niet goed, want dan was er geen onderling verband, geen rechtsgrond, waar hoorde men dan met zijn kinderen thuis? Voor alleenstaande personen was dat zo erg niet, maar gezinnen zonder kerkverband, dat was moeilijk. Daarom besloten ook enkelen van Gods volk een gemeente te vormen, door ambtsdragers te beroepen en daar men in het eerst maar samen kwam in een gehuurde kamer en ook wel in Poortvliet in een timmerwinkel kerk hield, besloot men in Tholen wat oude huisjes te kopen en op die plaats een kerkgebouwtje te zetten. In mijn wetenschap ben ik daar later ook nog ter kerk geweest als klein kind. Want in 1908 werd het uitgebreid, welk gebouw eerst in 1970 verlaten werd voor een nieuwe kerkgebouw.

1906/1907

Doordat er dus ten tijde van mijn geboorte geen geordende gemeente was en de Hervormde Kerk was verlaten vanwege de leer der waarheid die er gemist werd, werd ik eerst in 1906 gedoopt. 't Kan ook 1907 geweest zijn, gelijk met een ouder zusje en een jonger broertje. Als ik me niet vergis door ds. H. Roelofsen. Zo werd ik van mijn geboorte af onder de leer der waarheid opgevoed. Het is wel een voorrecht, opgevoed te worden onder de rechte bediening van Gods Woord. Want zegt Gods Woord ons niet, als het spreekt over de voorrechten van het verbondsvolk Israël: Dit is wel het voornaamste dat hun de Woorden Gods zijn toebetrouwd. Al is het dan alleen in algemene zin, toch is het nog nuttig, omdat het regel in de opvoeding van het gezin geeft. Op tijd samen aan tafel, omdat er gelijk gebeden en in Gods Woord gelezen en gedankt wordt. Ook op den dag des Heeren, tijdig opstaan om naar Gods huis te gaan en het leven op dien dag naar de godsdienst te regelen.

In onze tijd (en nu nog) was er driemaal kerk, meestal onder het lezen der overgebleven geschriften der oudvaders. Dikwijls in de week en een enkele maal des zondags een dominee die voorging. En dan moet ik er bijvoegen, daar veel mannen op de visserij zaten in de week, de vrouwen (ook mijn moeder) toch ijverig opgingen onder het Woord, ook al hadden ze grote gezinnen en naar werk niet te zoeken; ze waren daarin getrouwer dan nu. Ook ik mocht dan wel eens mee, omdat ik een lastig kind was, dat 's avonds lang wakker bleef en daarom herinner ik mij dat het kerkgebouwtje zo vol was dat er voor een kind maar een klein plaatsje was. Dat het

gehoorde mij enig nut deed, kan ik niet zeggen.

Ik weet alleen dat het eerste psalmvers dat ik leerde voor de catechisatie Psalm 119:47 uit de berijming van Datheen was:

*Ik wil Uw bevel, dat ik heb gehoord
Niet vergeten, want Gij troost mij daarmede,
En vermaakt mijnen geest daarmee nu voort.
Ik ben Uwe, bewaar mij toch in vrede,
Want Uw wet, die mij zeer wel bevrijdt
Zoek ik en spreek daarvan tot elke stede.*

Een christelijke school was er toen niet, dus was 'de consistorie' zoals wij dat noemden de plaats waarvoor wij iets uit het hoofd leerden, om op te zeggen voor de leermeester, hetzij ouderling of leraar. Ik vind het zelf wel meer de aangewezen plaats, want men leert vroeg de gang naar 'de consistorie'. Nu wordt dat in de school gedaan, zodat men al zeker twaalf of dertien jaar is, als men ter catechisatie gaat. Ook hadden we in onze tijd een heel jaar door catechisatie. Wat is het jammer dat het nu slechts enkele maanden in het jaar is. Wat zou ik dat in mijn jeugd spijtig gevonden hebben, want het was toch de plaats waar ik graag onderwezen werd uit het vragenboek van Hellenbroek en de Catechismus.

Ja, in de eerste jeugd uit het kleine vragenboekje van Ledeboer, meen ik, waar achterin een gedichtje staat dat begon:

*Ik las een stukje voor de jeugd.
Dit werk gaf mij de grootste vreugd.
Want kinderen zijn door de Heere
gegeven Zijnen Naam ter ere.*

Het zal wel jong geweest zijn dat ik mee mocht, omdat ik eerst maar één psalmversje leerde.

1912/1913

Van 1912-1913 was ds. Mackenze leraar in Tholen en vanaf 1915-1920 ds. A. Janse. Na diens overlijden was de gemeente 50 jaar vacant.

In 1970 kwam ds. Hegeman, tot 1975 en daarna ds. Mouw. Dus werden we door een ouderling onderwezen, zijnde toen een oom van mij, ouderling **Leen Schot**, die zeker in het onderwijzen der jeugd op de catechisatie niet minder was dan een leraar, zodat hij daarover door de leraars geprezen werd. Hoeveel eenvoudig vermaan heeft hij ons gegeven, de vrucht daarvan is de Heere bekend. Bij ontbreken van een leraar las hij ook 's zondags één of meerdere malen, met de andere ouderlingen een preek voor.

Ik herinner me daarvan **Jacob van de Velde**, een man die met twee krukken liep. Hij kwam van Scherpenisse en daarom logeerde hij van zaterdag tot maandag bij onze grootouders van moeders zijde. Want hoewel moeder niet zo godsdienstig, hoewel niet onkerkelijk, opgevoed was als vader, zo was daar naderhand bij haar ouders wat verandering in gekomen, nadat haar oudste zuster bekeerd werd, die lang ongehuwd thuis bleef en zodoende kwam daar dan van Gods volk en ook de leraars of ouderlingen kwamen daar.

Totdat ze op 40-jarige leeftijd trouwde met de tevoren genoemde ouderling Leen Schot. Marien Baaij, Simon Praat, Kees Schot (een broer van Leen Schot) en Izak Lindhout waren in mijn jeugd jaren ouderlingen, die voorgingen in de gemeente. Maar het onderwijs op de catechisatie was het werk van Leen Schot. Tot 1928, toen hij overleed en van zijn vele werk in de gemeente mocht gaan rusten.

Izaak Lindhout heeft het nadien ook vele jaren gedaan. Maar omdat ik toen zelf niet meer naar catechisatie ging, weet ik dat zo niet meer.

Ook andere ouderlingen hebben daarna de gemeente gediend, zoals **Willem Bout, Arend Kot**, ook zijn zoon Jan. Enkele jaren ook **C. Wisse**, die nadien leraar werd, en ook niet zolang meester de Bode.

Meester Jacob Geluk en Hendrik Schot zijn nu nog dienende ouderlingen reeds vele jaren in het preeklezen en catechisatie. Dat naar catechisatie gaan werd bij ons thuis wel stipt bijgehouden. 's Zondags tussen de kerktijd werden de vragen en antwoorden geleerd en voor vader opgezegd en moeder zorgde wel dat we in de week er heen gingen. Ook de kerkgang was geregeld, driemaal op den Dag des Heeren kerk, was tweemaal de gewoonte te gaan voor ieder lid van het gezin. Zo veel mogelijk werd daar de hand aan gehouden, ook het binnen blijven op die dag. Totdat de kinderen in het ouder worden en door de betrekkingen, die zij vervulden daar wel van afweken en toch hebben ze na hun huwelijk veel van die gewoonte van thuis meegenomen en ook netjes godsdienstig geleefd.

April 1914

In deze regel van leven groeide ik op tot mijn negende jaar, toen kwam de grote verandering in mijn leven, want de Heere wilde mij niet zo laten voortleven. Er gebeurde in ons gezin iets ernstigs. 't Was in april 1914 dat mijn oudste broer Jan, op 21-jarige leeftijd, na een ziekte, *vliegende tering* noemde men dat, overleed. Drie weken van te voren werd hij ziek. Omdat zoveel kinderen in huis te druk was voor de ernstige zieke, moesten er zoveel mogelijk kinderen het huis uit naar een oom en tante, die daar toe bereid waren. Zo was ik met mijn drie jaar oudere zus Lena 's zondags in de kerk.

Moeders oudste zuster, die met ouderling Leen Schot gehuwd was, kwam naar ons toe en vroeg aan Lena, of ze na de kerkdienst met haar mee ging om bij hun te blijven, zolang de ziekte van Jan duurde, maar Lena wou niet mee.

Toen vroeg die tante aan mij of ik mee wilde gaan en dat deed ik. Ze hadden ook twee meisjes van mijn leeftijd. Ik ben daar drie weken geweest. Dat was het gezin van een ouderling der gemeente waar man en vrouw de Heere vreesden. Dikwijls kwamen daar velen van Gods volk. Vooral des zondags, ook van andere plaatsen, men kwam dan 's morgens lopen om ter kerk te gaan en bleef den dag over en liep 's middags of 's avonds weer terug. Als er 's zondags een leraar kwam om te preken was er veel meer volk, vooral 's avonds was er dan gezelschap. Zo zal ik daar dan veel over God en Zijn dienst gehoord hebben, maar ik weet niet dat het mij enige vrucht heeft gedaan.

Ik was soms veel ondeugend. Enkele dingen daarvan weet ik nog wel. Ook weet ik dat mijn tante mij een keer apart nam en ernstig met mij sprak over de schoonheid en heerlijkheid des hemels, gouden straten, paarden poorten en of ik geen zin had naar die plaats te gaan, maar neen, dat kon mij niet bekoren en ik was blij dat ik weer bij haar vandaan kon om met de anderen te spelen.

Thuis hoorde ik immers nooit over zulke dingen spreken. Neen, dat gebeurde alleen bij bekeerde mensen. Zo heb ik het altijd ervaren, wat ouders voor zichzelf niet zoeken, kunnen en zullen ze ook niet voor hun kinderen zoeken.

Na drie weken ziekte **overleed mijn broer 2e paasdag 1914**. 21 jaar oud. Naderhand heeft moeder wel verteld dat ze hem veel biddende en smekende tot de Heere gehoord had, om Christus' wil. Dat hij wel eens gezegd had 'och moeder als ik onbekeerd oud zou worden, dan kan ik beter nu sterven' en ook daarom aan moeder gevraagd of ze niet te veel om hem zou schreien als hij weg was. dus heeft hij wel gedacht te zullen sterven.

Ook had hij wel eens aan moeder gevraagd of ze oom Leen, de ouderling, wou laten roepen. Maar dat heeft ze niet gedaan. Was het valse schaamte of vijandschap, of wilde ze aan de dood van haar oudste niet denken? Ik weet het niet, maar toen ik het naderhand hoorde vond ik het wel goed. Nu mijn broer gestorven en begraven was, keerden de kinderen weer terug naar huis en ook ik kwam weer thuis. Er was thuis toen nog een ernstige stilte. Ik had zo veel kinderlijke schatten meegekregen van tante en mijn twee nichtjes, maar toen ik thuis kwam, neen, er was niemand blij mee en dat vond ik jammer. Ik bracht ze dus maar stilletjes ergens in een hoekje. Zo was er vooral in de eerste tijd enige ernst in ons huis.

Mijn tweede oudste **broer Johannes (19 jaar)**, is toen ernstiger van levenswandel geworden, nooit meer in de herberg geweest, zoals de meeste jongens van zijn leeftijd. Hij kocht ook goede boeken, waarvan ik naderhand een dankbaar gebruik maakte. Boeken werden er toentertijd in een gezin als het onze, nooit gekocht, soms was er wel eens een geleend boekje in huis waar vader in las. De mensen hadden ook niet zo veel tijd en 's zondags ging men ter kerk en zong men dikwijls samen een psalm. Zo was er eens een zeer oud boekje, oude druk, daar heb ik met aandacht in gelezen. 't Was *de Christenreis van Bunyan*. 't Zal ook wel geleend geweest zijn, want naderhand zag ik het niet meer.

Augustus van dat jaar brak de **Eerste Wereldoorlog** uit. Er was mobilisatie en dat verhoogde toch weer de ernst des levens in de gezinnen.

30 augustus 1914

30 augustus 1914 werd ik 10 jaar. Mijn tante had mij iets beloofd. Ze hadden een winkel en daar stond een mooie doos in, een kartonnen doos, geheel versierd met allerlei schelpen. 't Was zeer begeerlijk in mijn ogen. Als ik jarig was, had mijn tante gezegd, mocht ik die doos komen halen. Zo ging ik er dan heen, mijn oom gaf mij de doos, maar voegde erbij: *Gedenk aan uwen Schepper in de dagen uwer jongelingschap, eer dat de kwade dagen komen en de jaren naderen, van dewelke gij zeggen zult, ik heb geen lust in dezelve*. O, wat waren ze getrouw in het vermanen. Wat worden de bestraffende mannen en vrouwen gemist, in deze tijd. Dat is zeker een oordeel Gods. Waarschijnlijk hebben die mensen mij wel betrokken in hun gebeden. Op zijn sterfbed in 1928, heeft hij mij nog wel gevraagd of zijn onderrichtingen mij tot nut waren geweest, omdat hij ook de catechisatielessen gaf. Maar ik was zo zenuwachtig dat ik hem geen antwoord kon geven en toch had ik van hem wel nuttige lessen ontvangen die ik nu nog weet, zodat het mij wel gespeten heeft dat ik niets kon zeggen. Maar zij rusten van hun arbeid en hun werken volgen hen na.

September 1914

Nu was het september 1914. Hoe moet ik mij verwonderen over des Heeren wijs beleid en mag ik wel vragen:

*Waarom was het op mij gemunt,
Waar zovelen gaan verloren,
Die Ge geen ontferming gunt?*

't Was op een middag ongeveer half twee, we hadden het middageten in de voorkamer gebruikt, moeder en de kinderen, die nog niet buitenaf werkten. Allen waren weg naar school. Vader was visser en meestal van maandagmorgen tot vrijdag weg. Ik zat daar nog. Waarom? Er kwam een reiziger of vertegenwoordiger, zo men dat heden noemt, van een wolfabriek uit Veenendaal, waar moeder voor het winkeltje dat ze in ons huis had ingericht voor bijverdienste, haar wol en sajete van betrok. Die man kwam binnen

en begon met moeder een gesprek. En... zoals begrijpelijk over het sterven van mijn broer. Ook die man sprak over sterven dat hij had meegemaakt (neen, niet over eeuwig ach of wee, dat heb ik niet gehoord, alleen over het lichamelijk sterven, toch ernstig genoeg), totdat men erg kreeg dat ik daar nog zat en ik naar school gestuurd werd.

't Was diezelfde dag na schooltijd dat we buiten speelden met vele kinderen (die waren er toen meer dan nu). Hopen grind lagen er toen veel langs de landwegen om zo nu en dan gaten te vullen. Ze lagen in een grove houten bak, daar speelden we in en 't ging er wild genoeg toe. Op een moment lag ik op het grind en vele jongens en meisjes boven op mij, wat mij erg benauwd was, maar ik kwam er ongedeerd vanonder.

's Avonds gingen we als altijd vroeg naar bed, de kinderen, op de zolder sliepen we, toen drie in een bedstee, ik lag in het midden, die naast mij lagen sliepen rustig, maar ik was bekend als een onrustig kind, dat weinig sliep en ook die avond lag ik wakker. Nu was het toch anders en nu was ik inwendig onrustig. Wat had ik gehoord over dat sterven. Die man had verteld over iemand die de borst ingedrukt was. En... was dat bij mij ook niet, daar in die grindbak en dan moest je sterven. Had moeder niet verteld van mijn broer over zijn benauwdheid op de borst die opkwam en ik? Ja, ik had het ook benauwd en kreeg het hoe langer zo benauwd, mijn hand werd ook al dik net als bij mijn broer. Stil het bed uit bij het lampje kon ik het zien. O, ik moest ook sterven en onbekeerd dat wist ik wel. 'k Riep in mijn benauwdheid naar moeder, om water, maar &ar kon moeder niet aan beginnen om water te brengen, ik moest slapen. Ja, strakjes als mijn zusters naar boven kwamen, die zouden water mee brengen. Weer in bed zijnde, ging ik in mijn benauwdheid op de knieën en smeekte tot God of ik mocht blijven leven. dan zou ik mij bekeren.

Dat ben ik nooit meer kwijtgeraakt. Bekeerd worden moest ik en ik wist geen andere weg dan van doen en laten. Een ander gebedje leren bidden. 's avonds voor her slapen gaan en ook 's morgens bij het opstaan, dat was voor ons kinderen niet de gewoonte om dat 's morgens te doen, maar nu moest dat wel. In een oud leesboekje stond een morgengebedje en dat bad ik en naderhand voegde ik daar wel wat bij en langzamerhand ging ik dat ook mijn jongere zusje en jongere broertjes Ieren want die moesten toch ook bekeerd worden. De ouderen zullen dat wel afgekeken hebben, maar daar durfde ik niets tegen te zeggen. Zo zat ik daar dikwijls ook op zaterdagavond tussen de kleintjes en las wat voor en hield ze bezig en hield ze de wet voor. Ook gebeurde dat wel als we 's avonds vroeg naar bed gingen op de zolder. Tegen hen kon ik daarover spreken. Tegen de groteren niet. Die waren ook al aan het werk en meer uithuizig. Wel had ik veel spijt dat wij niet op de christelijke school gingen, (die was er toen gekomen) zoals de nichtjes waar ik geweest was.

Ik dacht als ik ook op die school zou gaan dan zou ik eerder bekeerd zijn, want op de catechisatie wisten ze zoveel, dan was ik maar dom. Dan vroeg ik dat wel aan de Heere of ik ook op de christelijke school mocht, dat is evenwel nooit gebeurd.

In 1915 kwam **ds. A. Janse** uit Barneveld naar Tholen. Het was een beminde man in de gemeente. Hij kon ook de kinderen op de catechisatie goed onderrichten. Op een keer onder het preken sprak hij de kinderen aan en zeide dat wij altijd moesten vragen om bekeerd te worden, het is zo eenvoudig, zei hij, slechts enkele woorden: Heere, bekeer mij. Nu dat heb ik trouw bijgehouden. (Nu ik oud geworden ben, heb ik dat nog steeds nodig te bidden).

De tijden waren ook bang; want augustus 1914 was de eerste wereldoorlog uitgebroken, waar Nederland niet bij betrokken werd. Duitsland viel wel België en

Frankrijk binnen, maar liet Nederland vrij. Engeland was er ook bij betrokken en nog vele andere landen. Toen werd ons land nog verschoond. in Gods verdraagzaamheid, maar wel werd er een algemene mobilisatie uitgeroepen en moesten veel weerbare mannen onder dienst, want we zaten toch rondom. te land en te water, tussen oorlogvoerende landen. En daar we niet ver van België af woonden konden we goed de strijd waarnemen. Vooral om Antwerpen en de Schelde.

Wat zijn er een vluchtelingen uit dat land ons land en ook Tholen binnengekomen, wat werd er veel ellende aanschouwd en door die mensen verteld. Vooral 's avonds en 's nachts konden we het strijdrumoor waarnemen. op het water, te land en in de lucht en die vliegtuigen waren wel eens fout en hebben ook een keer Zierikzee gebombardeerd. Al deze dingen vermeerderden de benauwdheid mijner ziel, want dan kwam de dood zo dichtbij en dan onbekeerd. Want waar zou ik mij bergen? In mijn kinderlijke gedachten heb ik wel eens een diepe put in de grond gegraven, dan kon ik voor God weg kruipen, want ik probeerde mij wel te bekeren, maar ik kon de zonden niet laten. En was die God er nu maar niet geweest die de zonden zou straffen, dan zou 't niet zo erg zijn dat je zondigde, maar die God was er en Die wist en zag alles.

O, die eeuwigheid, daar geen eind aan was, wat was mij dat bang. Maar ook de heiligheid Gods en de rechtvaardigheid des Heeren, die geen enkele zonde kon verdragen, o, wat verschrikten ze mij. Daar kon ik niet aan beantwoorden. O, de liefde tot het kwade en de gezette vijandschap. Wat was ze ook in mij. IK kon boven de zonde niet uitkomen en die diepe put die ik in mijn gedachten aan 't graven was, kon mij van die toorn Gods niet redden, want de aarde zou door vuur vergaan en dan baatte die put in de grond ook niet. Dan weer maar geprobeerd de zonde te laten en goed te doen. Dan mijn vriendinnen en vriendjes de wet voorgehouden 'dat mag niet en dat is zonde', maar de andere dag ging ik ze voor in het kwaad en hebben we wel samen schelmstukken gedaan.

Tot op den dag van vandaag kunnen die dingen me nog neerdrukken en zeg ik dan 'O Heere, wat heb ik veel verzoening nodig, wat waart U lankmoedig over mij, dat Uw wraak mij heeft laten leven'.

O zeker, ik waarschuwde mijn vriendjes en vriendinnetjes wel, maar ook heb ik hun wel oorzaak van zonde gegeven en laten we toch nooit licht over de zonden denken, al noemt men dat kinderlijke ondeugendheid, want de Heere komt er op terug en als we in de hel zullen komen, zullen deze dingen op onze ziel branden; en als de Heere ons bekeert zullen deze dingen ons zeer smartelijk zijn, vooral als we moeten bedenken dat we andere mensen hebben doen zondigen.

Tot voorbeeld en waarschuwing voor kinderen wil ik een voorbeeld noemen. Er was een gelegenheid dat we met jongens en meisjes in een loods mosselen gingen pellen (mobilisatie 1914-1918), dat was voor Duitsland. We moesten dan langs volkstuintjes, daar stonden ook appelbomen in. Toen de appels rijp waren sprongen we over de sloot en haalden daar appels om op te eten. Zo hebben we wel het hele boompje leeggeplukt en ook nadien nog wel een geheel bed met worteltjes uit de grond gehaald en opgegeten. 't Was zuiver baldadigheid want honger hadden we niet. O, wat heeft me dat dikwijls de Heere om vergeving doen vragen. Jaren later zag ik die man, van wie ik meende dat de appels waren, in Rotterdam lopen en weer kwam het stelen van die appels terug. Want ik dacht altijd, vast heeft die man gevloekt, toen hij het boompje leeg zag, want het waren roomse arme mensen en dus kwam die vloek op mij en zijn ziel werd er door besmet. Dat nooit meer goed kunnen maken wat is dat bang. Speel in de jeugd niet met de zonden, acht ze niet klein.

Zo had ik een vriendinnetje, 't was tweede Paas- of Pinksterdagmorgen; er was kerk. Zoals gewoonlijk behoefden wij niet naar de kerk van ons thuis, maar dat

vriendinnetje moest wel van thuis. Haar ouders waren bekeerde mensen. Maar ik heb haar die morgen uit de kerk gehouden. Wij hebben samen buiten gespeeld, maar nu nog na 60 jaar kan ik er met smart aan denken. Ze is, zo ver mij bekend, jaren geleden onbekeerd gestorven en dan denk ik: o, had ik ze die morgen niet uit de kerk gehouden dan was ze misschien wel bekeerd geworden. Nu kan ze mij aanklagen en zeggen dat ik haar verleid heb tot ongehoorzaamheid aan God en haar ouders. Nee, wij moeten de zonden niet voor tijdverdrijf houden en er niet mee spelen ook niet als kind zijnde.

1916

Met mijn twaalfde jaar zou ik de school verlaten. Ik was tien klassen doorgegaan, tien klassen van acht maanden, de openbare school. Vader en moeder vroegen me wel of ik op school wou blijven om door te leren, dan kon ik later verloskundige worden, maar nee, dat wou ik niet. Het was ook in onze familie de gewoonte niet en ze deden er ook verder geen moeite voor. In deze moet ik ook zeggen: de Heere had wat anders voor mij te doen. Ik kwam van school. Eerst was er nog sprake van gaan dienen en ben ik verhuurd geweest en dat zinde mij wel.

Waarom? Wel ik dacht, voor dag en nacht, dan krijg ik bij die mensen een kamertje en de keuken is ook voor mij, wat kan ik dan veel alleen zijn om mij van de wereld af te zonderen. Dat waren mijn begeerten. Veel alleen zijn. Dat kon thuis niet (nu schrijf ik dat wel verkeerd want ik was toen wel 14 jaar). Maar ook daarin kwam uit dat God regeert, want hoe vreemd ook: het vorige meisje was een nichtje van mij en toen er bekend werd dat ik in haar plaats zou komen konden ze dat niet verdragen en hadden hun dat klaar gemaakt bij die mensen, dat ik niet kwam en zij weer bleef. Moeder wou er geen ruzie om hebben en zo is dat gebeven zo het was.

Ik was van mijn tiende jaar bij grootvader van moeders zijde boodschappen gaan doen en ook mee gaan eten, terwijl ik na dat ik van school kwam er drie dagen in de veertien dagen ging werken en op tijd schoon hielp maken. Voor de werkdagen had ik één gulden per dag en vijftig cent voor het boodschappen doen in de week. De volle kost de gehele week en ook 's zondags. Dat was een gewoonte wat ook oudere zusters gedaan hadden, want we woonden maar twee huizen van opa vandaan. Dat heb ik tot mijn 22ste jaar gedaan, toen ik ziek werd en ook moeder ziek was en hetzelfde jaar gestorven is.

Ik bleef dus in ons gezin thuis, daar moeder me graag thuis had en ik zo van haar in alles bekwaamheid tot het huishouden leerde, ook in het Ieren naaien enzovoort.

Onder deze dagelijkse bezigheden liet de Heere mij niet los. Steeds had ik overtuigingen van zonde, gerechtigheid en oordeel. Het liefst hoorde ik de preken, 't zij gelezen of gesproken, die het ernstigste het oordeel over de zonde verkondigden. Dat deed mij ook het meest tot God roepen om bekering en ook de zonden laten.

Gaandeweg ging ik afgezonderd leven. Had ik in 't eerst na mijn schooltijd nog wel vriendinnen met wie ik soms nog wat rondliep, het kon me op den duur toch niet meer behagen en de een na de ander ontliep ik en bleef thuis. Ik zei dan maar dat ik geen zin had mee te gaan. Moeder vond dat altijd niet goed maar ze kon dat ook niet veranderen. Soms ging ik boven wat zitten lezen hoewel we weinig boeken hadden, maar mijn zusters brachten er wel mee uit hun dienst, hoewel dat geen godsdienstige lectuur was, wel net en burgerlijk, of veel geschiedenis. Als ik met moeder alleen was, las ik veel voor.

Ondertussen breiende, waar ik zeer in geoefend was. Toen ik nog school ging, konden we boeken uit de bibliotheek meekrijgen. Maar vader maakte bezwaar tegen die boeken en dan bracht ik ze niet meer mee. Vader las wel eens boekjes van een ander.

Zo was er eens een boekje van Bunyan *Eens Christenreize naar de eeuwigheid*. Een heel oud boekje en zeer oude druk, daar heb ik nogal in gelezen in verstolen ogenblikken, dat was ook nog wel in mijn schooltijd, maar ik had er nog wel zoveel van onthouden dat ik 16 jaar zijnde en wat geld gespaard hebbende, dat boek daarvoor gekocht heb. O, wat heb ik daarin veel gelezen. 's Avonds als ik het stilletjes mee naar boven nam, plat op de zolder lag met een heel klein petroleumlampje en mij daarin vermaakte, tot moeder riep of ik nu nog niet op bed was.

Mijn oudste broer had ook boeken gekocht en daar mocht ik ook veel in lezen. *Een woord op zijn tijd* van Smytegelt twee dikke boeken, Het zien op Jezus van Ambrosius en over het leven en bekering van een Jood, Salomon Duits. Neen, die boeken die vader gevonden had, dat was wel vroeger, maar nadien heb ik ze veel gelezen omdat mijn broer zijn boeken mee nam.

Om die boeken te lezen ging ik 's zondags alleen in het achterkamertje zitten met een klein olielampje, dan zei moeder wel, wat begin je toch, zo koud hier, maar 't was me een genoeg alles in die boeken na te speuren. Naderhand toen mijn broer getrouwd was, had vader ergens boeken gevonden op een boerenzolder. Een boekje van Wilhelmus Temminck over de *Geestelijke dag- , week- en jaarmarkt*. Stilletjes heb ik dat meegenomen naar de zolder en heb ik wel eens een halfuurtje gestolen van mijn werktijd om te lezen.

'k Moest toch iedere dag bedden op maken, wat toen heel wat anders was dan nu, schudbedden, alles afhalen, opschudden en weer opmaken. Dan heb ik mijn eigen bed dikwijls overgeslagen en maar wat rechtgetrokken om wat tijd uit te sparen. 't Was mij wel een voorrecht dat mij de zolder was toegeschikt om die te onderhouden. Daar had ik dan wat afzondering. Want kamertjes zoals nu, kenden wij niet. Eén zolder met vier tweepersoonsbedden, beneden twee bedstee's voor twee personen, met kribben voor de kleinsten. Er moest met de ruimte gewoekerd worden, maar zoals te begrijpen, ruimte voor afzondering, dat kon niet. De kleintjes gingen vroeg slapen. Zo probeerde ik dan 's avonds vroeg boven te komen, dan had ik gebeden voor de anderen kwamen of ook bad en weende ik soms op bed, met het hoofd onder het kussen, opdat ik de anderen niet zou hinderen. Nu moet ik me dikwijls verwonderen dat ze mij toch niet hinderden, want de wet des huizes was, stil zijn als er iemand op de knieën bad, zoals we dat toch gewoon waren ieder voor zichzelf.

Maar al mijn broers en zusters deden hun avondgebed, maar ik had zoveel te belijden en te vragen, dat het wel eens lang duurde eer ik klaar was, dus was dat voor die jonge mensen toch heel wat, stil zijn. Wat hebben ze daarin veel van mij verdragen. Ze waren ook niet altijd thuis.

De jongens gingen in de week varen, enkele meisjes gingen dienen voor dag en nacht, dat wisselde zich wel eens af. Maar toch, wat ben ik blij geweest, ook in mijn omzwerven naderhand met een eigen kamertje. Toch zijn boeken een grote verleiding voor mij geweest. Want de tijd kwam ook dat en mijn broers en mijn zusters boeken mee brachten zoals romans enz. Dat gebeurde wel verstolen, want van vader mochten ze niet gelezen worden, dus vond men er dan hier dan daar één verstoken. Als vader ze vond gingen ze wel de kachel in en naderhand heb ik zelf er ook dikwijls één verbrand, dat moest ik dan wel doen om mijzelf ervan te vrijwaren, want bleven ze liggen dan las ik ze ook. Dus was het voor mij een straffe verzoeking, vanzelf kom ik er nu niet veel tegen anders zou het nog een verleiding voor mij zijn.

Er werd bij ons zeer veel gelezen, zo kon het wel stil zijn in onze huiskamer, maar vanzelf was er groot en klein, dus kon het ook rumoerig zijn.

's Zondags moesten we binnen blijven, maar met het groter worden, gingen er ook wel naar buiten. Maar in de winteravonden waren ze toch veel binnen, dan ging ik met de

boeken die vader meegebracht had in het achterkamertje zitten, met mijn mantel aan voor de kou, een klein petroleumlampje. Moeder had dan medelijden met mij en zeide: 'kom toch binnen zitten, je zal nog sterven van de kou'. Maar ik genoot van die boeken. Ze waren zeer dik, veel gelegenheidspreken, niet zo bekende boeken, maar wel goede boeken.

Drie preken waren er van ene ds. Klaazen over de tekst uit Job: *Is er bij Hem een gezant een Uitlegger, één uit duizend* enz. Die kan ik me nog herinneren. Ook een preek over de begrafenis van Hellenbroek meen ik; en over een brand in Rotterdam-Delfshaven. Ook preken over Micha 5:4 en 5. *Wanneer Assur in ons land zal komen*.

Och, drie of vier van die hele boeken gebonden in perkament, met dat boekje van Temmink, waar ik dan nog het meest van verstond, wat heb ik er weinig van over gehouden, maar ik bracht er met genoeg mijn wintertijd 's zondagsavonds na de kerktijd in door.

Jaren naderhand heeft vader deze boeken met ds. Steenblok meegegeven, die zeer veel boeken uit het eiland Tholen verzameld heeft naar hij zeide voor de Theologische School in Rotterdam. Maar toen had vader en ikzelf al vele andere boeken gekocht, we waren toen maar samen meer en lazen ook veel. Ik las juist dat de uitvinding van de boekdrukkunst zowel een stap naar de hemel was als een stap naar de hel, ik denk nog wel groter stap naar de hel, maar dat is niet alleen met de boekdrukkunst zo, o nee. Zou het niet zo zijn met alle uitvindingen? Het ligt in des mensen verdorven aard, om van alle zegeningen die de Heere geeft een verkeerd gebruik te maken, tot zijn eigen verderf. Eten, drinken, slapen, kleding en wat men ook opnoemt, in ons hele bestaan zeggen we tegen onzen Schepper en Formeerder en ook Onderhouder: *Wijkt van ons, want aan de kennis Uwer wegen hebben we geen lust*.

Zo was het ook met mij want ook ik wilde niet wandelen in Zijn wegen. Vanwege de benauwdheid, de angst voor de gevolgen der zonde, voor het oordeel Gods dat zou eindigen in de hel, liet ik vele zonden na. Want de dood vervolgde mij altijd. Die grote dag des Heeren, die komen zou en de aarde vergaan, was mij zo nabij. Ik legde mij toe om de ganse wet stipt en letterlijk te onderhouden en dan 's avonds lag ik na te denken, in hoeverre ik daarin al gevorderd was. Voorzichtig zijnde in woorden en werken.

Och, dan was ik soms al ver gevorderd, maar dan gebeurde er weer wat, al was het maar een verkeerd woord en dan viel mijn goede verwachting weer in puin.

't Is wel gebeurd dat ik de gehele dag bij opa schoongemaakt had en 't was feest in Tholen, de anderen gingen naar 't feest. 't Was, zo gezegd, een geoorloofd feest. Maar ik ging daar niet heen. Maar het werk was klaar en opa gaf mij geld voor het feest en ik ging er heen ook. In nieuwsgierigheid. Niet ver gegaan stond er een draaimolen, ik stap erin en blijf zitten tot al het geld op was, 't zal wel geen uur geduurd hebben.

Dat mijn geld op was, was zo erg niet, maar de overtreding der wet, dan moest ik weer op nieuwe beginnen. Op een andere keer 's avonds muziek door de straten. Nooit zou ik meegaan, maar op die avond wel, want er was een jongen die ik wel wilde ontmoeten, maar hij keek niet naar mij. Die teleurstelling was zo erg niet, maar o, die afwijking. Ik vorderde dan niet, maar ging achteruit in mijn schatting.

Zondags tweemaal ter kerk was gewoonte, alleen als er een leraar preekte ging ik driemaal. Tot ik een ouderling hoorde klagen in zijn gebed, dat er 's middags zo veel lege plaatsen waren en dan werd toch de catechismus gelezen, die ik wel graag hoorde en van dien tijd af ging ik drie maal ter kerk om die mensen een genoeg te doen. En als er in de week een leraar preekte was me dat toch tot zo veel genoeg dat ik het niet graag zou overslaan. Vooral de bede- en dankdagen waren een feest voor mij. Ja, dikwijls waren die preken voor mij veroordelend, want ik was onbekeerd, maar toch

was er ook wel eens iets bemoedigends in, dat mij weer deed voortgaan. Want ook als de leraar in zijn toepassing mij onbekeerd verklaard had, deed het mij te sterker tot God roepen om bekering.

1920

Zo was ik ongeveer 16 jaar, dat ds. Fraanje sprak. Hij heeft veel gepreekt in Tholen en ik weet geen leraar die de Heere voor mij heeft willen gebruiken, zoals hij. 't Was toen een bededag en 's avonds kwam ik ongelukkig, onbekeerd thuis. Dat leert mij dat ook ik wel eens dacht bekeerd te zijn, hoe ongelukkig ik doorgaans was, toch al ergens op rustte. Maar nu die avond in de eenzaamheid komende en onbekeerd op mijn knieën liggende, kwam daar de verleider die fluisterde: 'Nu heb je het al zo lang geprobeerd om bekeerd te worden en het lukt je toch niet, wees wijzer en doe als de anderen, ga van de wereld genieten dan heb je nog wat'. O, die listige omleiding des duivels. Maar door genade mocht mijn antwoord zijn: 'O nee, al kan ik dan nimmer bekeerd worden, zo wil ik toch nimmer meer de wereld in om daarmee te leven.'

Nadien meen ik niet dat ik dat nog ooit gedaan heb, zoals ik dat tevoren nog wel eens geprobeerd had, ik schrijf proberen want ik trachtte dan mee te doen, omdat ik niet anders wilde zijn dan een ander, dat wilde ik voor de mensen niet weten, dat ik niet meer mee kon met de wereld en dan ging ik weer eens mee met vriendinnen, och. Maar de Heere nam daar de lust uit weg, dus moest ik proberen wat te schijnen wat ik niet was. O, wat heeft de Heere een geduld met mij gehad. Moeder zei daar wel nooit veel van maar ze vond het ook wel niet prettig dat ik zo was en vooral voor de burens want er was wel eens een buurvrouw die gevraagd had of ik mijn verstand wel had.

Dat is een harde vraag geweest voor moeder, want het **zusje** dat 17 maanden ouder was dan ik, had geen verstand, kon niet lopen of spreken en had vreselijke benauwdheden. Ze is maar **13 jaar** geworden. Ze had enkele weken geen benauwdheden meer, geen eetlust en ging stil liggen. De dokter kon er ook weinig van zeggen.

Op een zaterdagavond kwamen twee broers van vader op een wandeling langs omdat ze gehoord hadden dat **Betje** ziek was. Moeder ging de mannen voor naar de kamer waar ze altijd in de bedstee lag. Ik en mijn jonger broertje gingen ook mee. 'Kijk', zegt moeder, 'ze ligt zo maar stil'. Mijn zusje sloeg haar ogen helder op, keek naar boven, streek met haar hand over haar hoofd alsof ze wat wegschoof en was niet meer.

Dat was de eerste maal dat ik een mens zag sterven. Die ene broer van vader die de Heere vreesde, zei: 'Ik geloof zeker dat het kind naar de hemel is, zo heb ik nog nooit iemand zien sterven, zo rustig.' Daar werd verder niet veel over gesproken, want wat een mens voor zich zelf niet zoekt kan men ook voor zijn kinderen niet zoeken. Maar wie mijn leven goed of niet goed vond, de Heere liet mij niet los. Mijn streven was naar de wet der Tien Geboden, letterlijk, onberispelijk te leven. Dan als de dag weer voorbij was, maakte ik 's avonds de balans op, wat ik gedaan en gelaten had en hoever ik gevorderd was in het doen van de wet. En naar mate de uitkomst goed of kwaad was, was ik opgeruimd of neerslachtig.

O, wat heb ik dan wel veel tranen geschreid, soms met het hoofd onder mijn kussen, om de anderen niet te laten weten, hoe ellendig ik was. 'k Zou wel nooit bekeerd kunnen worden. Dan achtte ik het vee in het veld gelukkiger dan mijzelf. Zo ging dat zuchten en zoeken voort tot de tijd van God bestemd.

Nu was ik ongeveer **17 jaar** en zo ver gevorderd in het onderhouden van de Wet dat ik maar meer in één gebod struikelde. Dat was het vijfde gebod, wat goed te verklaren was, met de buitenwereld bemoeide ik mij maar zo ver mijn werk daarin strekte,

verder zonderde ik mij zo veel mogelijk af, maar in ons huisgezin, meest dan in de omgang met moeder, omdat vader visser was en meestal van maandagmorgen tot vrijdag weg was, kwam ook mijn zondige natuur mijn goed doen wel eens te bederven. Ik had veel vaders karakter, stil ons eigen weg gaan, daar kwam bij, mijn vrees en veel benauwdheid wat ik probeerde te verbergen en mij nog stiller maakte. Ik was voor moeder geen prettig gezelschap wat ze ook wel eens zeide. Dan kon ik daarover wel eens bedroefd zijn, maar ook kon ik daarover wel eens boos en driftig worden. En soms keurde ik ook wel eens iets af wat moeder deed en ook, wat een grote fout van mij was, ik zeide nooit iets van hetgeen mij kwelde of verblijdde. Waarom niet? Dat zou ik niet kunnen verklaren. Maar zoals dat in de omgang met mensen gaat, het botste soms wel eens en dan had ik het vijfde gebod weer verbroken. En hoe nu verder? Daar kwam het woord des Heeren mij tegen: *Want die de ganse wet zal houden en in één struikelen, die is schuldig aan allen* (Jac. 2:10). Dat woord ontnam mij alle hoop van behouden te worden. Daar stond ik voor de Heere aan alle geboden schuldig, daar was in mij geen weerwoord meer, geen beloven meer om het beter te maken. 'k Had het nu al zo lang geprobeerd en al zo ver gevorderd, slechts één gebod waarin ik struikelde bij ogenblikken. Schuldig, zonder hoop, geen vragen meer. O, hoe zal ik de Heere prijzen, die mij daar zag staan. Wat geen mens bemerkte, Hij liet mij niet vergaan en gaf mij niet over aan wanhoop, maar opende mijn blinde zielsogen en liet mij zien, door het geloof, de Heere Jezus, die in een Knechtelijke gestalte op aarde de ganse wet volbracht had en die heilige wet volmaakt, volkomen verheerlijkt had en dezelve opbracht aan zijn Vader. Nu mankeerde er niets meer aan: De Vader nam daar genoegen in. Wat was mij dat een Goddelijke openbaring.

Het was zo goed als had ik nog nooit Zijn Naam gehoord en toch had ik mijn gehele leven dagelijks in de bijbel horen lezen en zelf gelezen, twee of driemaal op Gods dag onder de zuivere bediening des Woords gezeten en ook in de week bij gelegenheid nog opgegaan onder het Woord. Wekelijks een geheel jaar door catechisatie gehad en onder al die middelen der genade, was ik niet onbewogen zoals zo velen slechts uit gewoonte gaan. Neen, ik nam daar deel in als mij aangaande als één die daar belang bij had met ernst voor mijn zielsbelang. En toch... had ik het nooit gehoord of vernomen zoals het me nu werd geopenbaard. O, dat ik de Heere eeuwig zou mogen prijzen, voor hetgeen Hij mij daarin openbaarde. Wat had ik gewerkt en gezwoegd om de eis der wet te voldoen: *Doe dat en gij zult leven*. Maar wat was dat onmogelijk gebleken. Een zwaar pak was overgebleven: 'schuldig aan allen'.

Er komen in een gedicht deze woorden voor: Ik droeg vol moed het zwaar gareel der wet, maar al mijn strijden, kon niet mijn ziel bevrijden. Zo had ik het ondervonden. En nu ineens viel dat zware pak van mij af. Nu had die Knecht Gods die gehele wet volbracht nu had ik het niet meer te doen. Wat een vrijheid smaakte daar mijn ziel en ik heb Gode lof toegebracht voor de onuitsprekelijke genade. Alles in stilte. Het was voor mij als het leven uit de doden. Nu meende ik zo ten hemel in te gaan en huppelde over de aarde, die toen onder mijn voeten lag. Hoewel ik niets zeide was het toch zichtbaar, want 's morgens liep ik buiten en kwam ik een jongen tegen (wat meer gebeurde). Ik zei, zoals gewoonte bij ons was, 'goeden dag'. Zo, zeide die jongen in het voorbijgaan, ik geloof dat de zon schijnt. Ja, zeide ik. En dat was waar. Thuis en bij opa zullen ze het zeker ook wel bemerkt hebben, maar ze hebben nooit iets gezegd. Zo vrij en blij was ik, dat op een keer in gebed op mijn knieën zijnde, het was of de satan naast mij stond en zeide: 'En toch ben je van mij'. 'O neen', was mijn antwoord. 'nooit zult ge mij meer hebben!'

O, de liefde der jeugd, wat is ze oprecht. Nu dacht ik had ik geen zonde meer, nu werd het mij te benauwd in de wereld te leven, waar de zonde wel was en ik vroeg aan de

Heere of ik nu sterven mocht, maar ik bemerkte toch dat dit gebed geen doorgang had. Ook was er verandering in mijn gebed. Had ik voor dezen altijd God de Heere aangeroepen, van deze tijd af ging ik met alles tot Jezus om geholpen te worden. 'k Heb het naderhand wel eens zo uitgedrukt: **'toen ben ik op Jezus' school gekomen'**. Och, wat was mijn verlangen groot om eeuwig bij Hem te mogen zijn. Ook moet ik hier duidelijk opmerken dat het alleen over de dadelijke zonden ging. Van erfzonde of algehele verdorvenheid wist ik in dezen niet en toch werd me dat onderwezen al van mijn kinderjaren af. O, een verstandelijke kennis van de waarheid is niet te verachten, maar is te kort ter zaligheid. Ze brengt ons niet dichterbij God en doet ons geen geestelijke zaken kennen, daartoe hebben we nodig, verstand met Goddelijk licht bestraald, de Heilige Geest, Die ons in alle waarheid leidt, maar dat wist ik toen nog niet. Hoelang ik in die blijdschap verkeerd heb, weet ik niet, denkelijk een paar weken.

O, die vrede Gods, wat werd ze gauw verstoord. Want ik weet waar en wanneer ik ze verloor. Ik was als naar gewoonte vrijdags bij opa aan 't werk, buiten de ramen aan 't zemen, opgetogen van blijdschap. want 's avonds zou het kerk zijn. Ds. Vreugdenhil, toen staande in Bruinisse was consulent in Tholen, zou 's avonds preken en dat waren mijn feesten, onder de verkondiging van Gods Woord neerzitten en luisteren. Daar roept mij een buurvrouw aan en zegt: 'Het is vanavond geen kerk, want de dominee kan niet komen'. O, daar was mijn vrede verstoord, want mijn hart was onverenigd met des Heeren bestuur, weg mijn blijdschap. Daar was de zonde weer, het onverenigd zijn met Gods wil en dan kan er geen vrede zijn.

O ja, de herinnering daaraan bleef wel, vele jaren bleef dat verlangen naar de dood. want nu dacht ik als ik sterf komt die vrede terug, die ik verloren was. Jaren later hoorde ik ds. **Van de Breevaart** preken en sprak hij deze woorden: 'soms laat de Heere de Zijnen, in het beginsel van het geestelijk leven, iets proeven van de vrede, die Adam en Eva in het paradijs hadden vóór de val, opdat ze nadien weten zullen wat ze verloren hebben In de val en dóór de val'. Toen dominee dat sprak dacht ik aan deze eerste vrede. Ook jaren later heb ik gelezen in de levensbeschrijving van **Elizabeth Cairns** dat de dood haar was een voorwerp van begeerte en het leven een stof van lijdzaamheid.

Omstreeks dezen tijd van mijn leven, was er nog iets wat ik hier wil aantekenen. Wij leven nu in een tijd dat men denkt of zegt wel bekeerd te kunnen worden zonder verandering in het uiterlijke leven. Men kan dan werelds blijven in gewaad, praat en daad, want de Heere ziet het harte aan. Dat is niet naar Gods Woord dat zegt: *Zijt de wereld niet gelijkvormig maar wordt veranderd naar de vernieuwing uws gemoeds*. Of, naar hetgeen de Apostel Jacobus schrijft (Jac 1:27): *De zuivere en onbevleete godsdienst voor God en den Vader is deze: wezen en weduwen bezoeken in hun verdrukking en zichzelf onbesmet bewaren van de wereld*. En op zo vele plaatsen in Gods Woord kan men dat lezen.

Zo was het dat ik een nieuwe jurk moest hebben voor 's zondags. Dat gebeurde vroeger niet zo dikwijls, eens in het jaar, of één om de twee jaar. De mode was toen zeer eenvoudig, donkerblauwe stof. Dat droegen ook mijn zusters en de garnering was ook eenvoudig, zwart band. Maar... ik wou die garnering er niet op dat was niet mijn begeerte want ik wou en zou bekeerd worden en dan wou ik niet werelddgelijkvormig zijn. O, die kledij. 'k Zou wel in een klooster gegaan zijn, maar dat was er niet voor protestanten. Naderhand zou ik verpleegster willen worden, dan was ik wat de kledij betrof van de mode af, dan had ik uniform.

Nu was moeder een zeer eenvoudige vrouw. Ik heb ze alleen in haar Thoolse dracht

gekend in rouwgewaad, maar mij wilde ze niet tot schande laten zijn in de kleding. Dus werd er wat gepraat tussen mij en moeder, tot ik eindelijk toegaf, ik zou het doen. Ook zei ik niet tegen mijn moeder waarom ik het niet wou, ik durfde daar nooit over te spreken. Ik was niet eerlijk maar verborg alles zo veel mogelijk. Nu had ik dan gezegd dat ik het doen zou, maar in mijn hart was het niet rustig. Toch weer toegegeven. Och, had ik het maar niet gedaan. Zo werd ik geslingerd. Moeder niet willen tegenstaan, maar hoe moest ik bekeerd worden?

Zo was ik aan mijn werk bezig totdat Woord Gods in mijn hart de overhand kreeg: *Gij zijt duur gekocht, zo verheerlijkt dan God in uw lichaam.*

Het was wel de eerste keer dat er een Woord Gods tot mij kwam. Nu wist ik wat ik doen zou, nu kon ik niet doen zo moeder het wou, maar mocht die garnering er niet op. Ik zeide dat ook tegen moeder. Maar weer niet eerlijk, ik noemde de reden niet. Moeder heeft niets meer gezegd. Ik heb die jurk zonder garnering gedragen. Moeder had veel met de andere kinderen te stellen. Maar met mij had ze ook haar moeities, zij het andere en was ik maar eerlijk geweest. Dat kan me nu nog bezwaren. Maar ik was ook wel eens jaloers op mensen die gulweg alles mogen vertellen.

Nu moet ik er nog bijvoegen dat het 'duur gekocht' voor mij toen niet die waarde had die het waarlijk heeft en wat ook later, ja vele jaren later, voor mij zo onuitsprekelijk groot was. Toen wist ik nog niet waarvan ik vrijgekocht moest worden en hoe ik vrijgekocht moest worden en wat de prijs tot die vrijkoping was. Want ik wist immers nog niet van mijn diepe val, die mij gebracht had onder de rechtvaardige toom Gods en onder de slavernij der zonde en des duivels. Toch was het een woord dat mij onderwees, om voorzichtig te wandelen en de Heere in alles om raad te vragen.

Zoals ik reeds schreef zou ik verpleegster willen worden. Dan was ik aan geen mode onderhevig wat de kledij betreft. Maar ook dacht ik dat zieke mensen wel meer genegen waren om naar Gods Woord te luisteren. Daar zou ik dan nuttig kunnen zijn om ze te leiden tot bekering. Nu ik oud geworden ben weet ik, dat noch gezond noch ziek zijn ons voor de Heere en Zijn woord bevattelijk maken. De mens is afkerig van hart en leven ook al is hij ziek. Nu ik wel eens zieken ga bezoeken in het ziekenhuis, ben ik dikwijls verwonderd over de kleding die ze dan dragen, hoofdzakelijk de vrouwen. De één wil al mooier zijn dan de ander. Ja, zelfs van Gods volk, zodat zelfs de dokter tegen één van hen zeide: 'U bent mooier in uw bed dan als ge in uw dagelijkse kledij zijt'. Laat ons toch voorzichtig wandelen ook in onze kleding, want de wereld let op ons en wij moesten toch van de wereld gespeend zijn in alles en ten allen tijde.

1922

Nu ik dan haast **18 jaar** was, vroeg ik moeder om verpleegster te mogen worden. Zij zeide dat ze er met vader over zou spreken. Ik zelf sprak in mijn gebed er met de Heere over, of het antwoord van mijn ouders naar Zijnen wil mocht zijn, dat ik het goed zou keuren wat zij besloten. Mijn ouders vonden het beter dat ik thuis bleef en ik heb er dan ook nooit meer over gesproken. Nadien is het gebleken des Heeren wil en weg te zijn geweest. Hij had een andere taak voor mij weggelegd. Zijn raad alleen is wijs en goed. Wie zal Zijn hoog beleid ooit weren. Wie zal Zijn bestuur ooit naar waarde prijzen. Maar het kwam ook uit in mijn leven: *Mijn raad zal bestaan en Ik zal al Mijn welbehagen doen.*

Moeder werd kort daarna niet goed, kou gevat. Eerst veel hoesten. Wie lette er op dat dit ernstig was? Ja, wel naar de dokter voor het hoesten, dan hielp dat in het eerst wel wat, maar naderhand weer niet, dan weer niet naar de dokter, of nog eens geprobeerd

met iets door anderen aanbevolen. Moeder had haar gezin en haar werk lief. En zo bleef ze zo lang mogelijk haar werk doen. Maar het hoesten bleef ook, dan gaf ze meestal haar eten over, ze was toch al niet zo een grage eter maar nu werd het steeds minder.

Nog maar eens weer naar een nieuwe dokter, die zei *dat ze het aan de nieren had*. Onder zijn behandeling ontging haar de lust tot het warme middageten en zo ging ze toch steeds achteruit. Weer een andere dokter die dan toch zei dat ze tuberculose had, de toen veel voorkomende en ongeneeslijke ziekte. Die dokter raadde haar volstrekte rust aan, maar aan die raad hield ze zich niet, ze bleef zo lang mogelijk in de weer. Eerst liet ze het zware werk als wassen en boenen aan ons over en bleef ze wel wat langer op bed. Ik werd door haar hoe langer hoe meer in alles onderlegd. wat naaien en huishouding aangaat. Mijn zussen waren getrouwd, of hadden verkering, van mij verwachtte moeder zulks niet. Die trouwt toch nooit, was de algemene opvatting, hoewel ik daar zelf nooit iets van gezegd heb. Ook de zorgen die er altijd zijn in een gezin met getrouwd en ongetrouwd nam ons toch gedurig in beslag. Moeder was toch altijd tot hulp bereid, waar dat nodig was, dat werd dan ondertussen ook nog waargenomen, op moeders verzoek, door mij of mijn zus.

1926

Zo werd het jaar 1926 een jaar van veel beproeving. Mijn jongste zus en ik waren nog thuis tot hulp. Vier broers en vader en moeder. De anderen waren getrouwd. Er werd bij een zus een kind geboren in april. Mijn zus is daar lang niet goed van geweest, zo dat mijn jongste zus daar veel ter hulp was. Ik zelf vatte kou met Pasen en bleef hoesten. Een broer werd ernstig ziek in de zomer (deze zieke was wel gauw beter) en ik gaf bloed op van de longen. Ik verborg dat zo lang mogelijk, omdat ik mijn ouders dat verdriet wou besparen. Maar tenslotte kon het toch niet verborgen blijven. Ik mocht toen geen zwaar werk meer doen, evenwel bleef ik bezig. Toch zou ik naar een dokter gaan, maar ik ging naar iemand van welke ik verwachtte dat hij mij geen rust voor zou schrijven, want ik meende dat kon in deze omstandigheden niet. Dus bleef ik lopen.

Nu kwam een getrouwde zus weer wel helpen voor het zware werk. Moeder ging steeds achteruit en met mij kwam het toch zo op den duur dat ik naar de huisdokter toeging, die me dan toch zo veel mogelijk rust voorschreef, zo dat er een ruststoel kwam waar ik zo nu en dan wat op kon liggen. Moeder onderwees me nog zo veel mogelijk vooral met het naaien tot de laatste uren van haar leven. Ik ging vooruit en dan zei ze op een keer: 'Je vader is blij dat het goed met je gaat, dan heeft hij toch nog een huishoudster'.

Ook had ze tegen vader gezegd wat voor huishoudgeld hij mij geven moest als ze er niet meer was en tegen mij uitdrukkelijk dat ik mijn twee gulden zakgeld per week. die ik van haar kreeg, zeker nemen moest. Och, wat moet ze toch onder dat alles geleden hebben. Ze was nog geen 56 jaar en had haar man en gezin lief.

Moeder overleed op 9 december 1926, tot enkele uren voor haar dood goed bij kennis gebleven. Is na het gebruik van een poeder van de dokter ingeslapen en niet meer wakker geworden. Ze had daar zelf om gevraagd om wat te rusten. Enkele malen nam ze er één voordien al. We hadden enkele maanden een nieuwe dokter gekregen, die ook zijn best nog gedaan had tot beterschap. Och, zegt hij later, toen ik dokter werd dacht ik dat ik de mensen beter zou maken, maar 't was niet zo. Drie vrouwen zoals moeder. stierven kort na elkaar.

Op haar begrafenis 13 december, werd door de voorganger gezegd: *Wij kunnen zeggen hier wordt begraven een huisvrouw, maar we kunnen niet zeggen, volgt haar*

geloof na.

Zo kwam door Gods besturing moeders taak op mij. Nu ik oud geworden ben, moet ik zeggen dat de Heere mij daartoe de liefde en de bekwaamheid in ruime mate geschonken heeft. Het was niet gering, van de twaalf kinderen waren er zes gehuwd en zes ongehuwd, mijn jongste broer was dertien jaar. Ieder die een gezin kent, zal begrijpen dat er veel te doen was en zo lang vader geleefd heeft, stond het ouderlijk huis voor allen en alles open. Daar ben ik nog de Heere dankbaar voor dat het zo mocht zijn. Zijn Naam moet daarvoor alleen geprezen worden. Hoe ging het verder met mij in het geestelijk leven? Zoals ik al schreef was ik die eerste vrede gauw kwijt, maar de gedachtenis daaraan niet. Mijn begeerte bleef naar die vrede, dat ik die toch terug mocht krijgen. Ik begreep toen nog niet dat er staat: *Zeg de kinderen Israëls dat ze voorttrekken*. O, wat heb ik daarover veel tot God geroepen en geen doortocht.

O, zei ik dan, *'t is of de bergen van koper zijn en de aarde van ijzer, of er geen verhoorder is van Konings wege*. Ik probeerde de Heere naar mijn kant te trekken. Nu weet ik dat het nooit zal zijn. Wij moeten leren met de Heere mee te gaan, door Zijn hand ons laten leiden.

In mijn wandel werd ik steeds voorzichtiger, want ook voor mij waren er gevaren der jonkheid. Maar de Heere beschermde mij opmerkelijk. De zuster ouder dan ik had vijf jaar verkering gehad, maar dat werd verbroken... Zij was wat lastig daarover. Nu was ze zoveel (3,5) jaar ouder en had geen vriendinnen. Moeder zei: 'Ga jij met haar mee wandelen', zoals dat bij jongelui de gewoonte bij ons toen was. Maar ik deed dat nooit of zeer zelden als er eens iemand was die dat kwam vragen. Zin had ik dan nog niet, maar om moeder dan een plezier te doen, ging ik wel eens mee, maar nu moest ik met mijn zus mee. O, wat een last. O, wat een aanhang van jongens kon ze krijgen. Ik liep er maar bij of ik er niet bij hoorde. Die jongens vroegen mij niets. Nu dat vond ik niet erg en 'k was al zeer blij dat in 1925 ze weer verkering kreeg en ik weer thuis kon blijven.

Nu ik oud geworden ben, kan ik me soms zo verwonderen over de bijzondere zorg des Heeren over mij. Die mij niet overgelaten heeft aan mijn eigen begeerte, maar ook niet overgegeven in mijner vijanden begeerte. Er was wel een jongen die mij naliep, vanaf mijn veertiende jaar, de eerste aanleiding gaf ik zelf, omdat ik een grapje maakte. Nu dat heeft me veel narigheid bezorgd, want hoewel hij aan de andere kant van de stad woonde, liep hij mij gedurig in de weg, zodat de mensen wel dachten dat ik verkering met hem had. Ja, zei mij jaren later een oude vriendin, *die heeft andere jongens van je vandaan gehouden*. O, wat heeft dat ene grapje mij een last bezorgd, want ik had toch zo een hekel aan die jongen. O, als de Heere toch niet gewaakt had.

Want één keer had ik zo een vervelende bui in mijn leven dat ik de deur uitgegaan ben en 'k dacht als ik hem nu tegen kom ga ik met hem mee... Maar hij was er niet. De bewarende zorg des Heeren, die mijn paden kende, maar ook mij bepaalde dat ik niet buiten Zijn bepalingen ging.

Toen moeder ziek werd en steeds achteruit ging, dacht ik wel, als moeder sterft kan ik nooit trouwen, want dan moet ik thuis blijven bij vader, hoewel ik zelf wel wilde trouwen omdat ik veel van kinderen hield, maar ook omdat ik dan naar mijn lust de Heere zou kunnen dienen want dat was een eerste voorwaarde, dat de man die ik begeerde, de Heere zou vrezen en in de vreze des Heeren zou wandelen. Want dat heb ik nooit kunnen begrijpen dat iemand die God vreesde, trouwde met iemand die de Heere niet vreesde, dat was voor mij zo een wonderlijke verbintenis, want in het diepste van je hart was er dan geen overeenkomst. Zeker kan het goed gaan, zoals we dat kunnen bemerken, maar er is een verborgen scheiding, die zeker pijn moet doen

aan het leven dat uit God is.

Ook heb ik wel gehoord van huwelijken tussen twee kinderen Gods dat zeer slecht uit kwam, dat kan ik ook niet verklaren. Heeft de Heere ze dan wel samengevoegd? Ik denk het niet.

Maar ik ga daar vanaf want onder al deze dingen bleef mij toch bij, dat ik begeerte had naar de dood. Dan dacht ik, krijg ik die vrede terug die ik met mijn zeventiende jaar gehad had. Toen ik (zo ik reeds schreef) met mijn 21e jaar, een kou vatte, veel hoestte en tenslotte bloed opgaf van de longen, maakte me dat niet zenuwachtig, neen, toen dacht ik dat de tijd daar was dat ik mijn wens zou verkrijgen.

Mijn oudste broer was ook zo oud geworden en nu mocht ik ook weg. Als ik dan wekelijks naar de dokter ging en die zeide 'het gaat goed' was me dat niet naar de zin. Kwam ik dan thuis in de eenzaamheid, moest ik de Heere om lijdzaamheid vragen om te leven. Jaren later heb ik dat ook in het leven van Elizabeth Cairns gevonden dat ze schreef: 'In die tijd was de dood het voorwerp van mijn begeerte en het levende stof van lijdzaamheid'.

Er was een levende begeerte om bij God te zijn. 't Was wel zo op een keer dat de dokter mij zeide: 'Het gaat goed', hij mijn gedachten als raadde, mij ernstig aanzag en zeide: 'Je moet dat niet zo licht opvatten want hetgeen je hebt is ernstig genoeg'. Maar omdat ik nooit iets van mijn innerlijk leven zeide, kon hij ook niet anders zeggen. Zo ging het leven verder ook na mijns moeders overlijden.

1928

Op mijn **24^e verjaardag** was er een getrouwde zuster, die op een schip voer met haar man en kind. Ze lag ziek op bed bij ons, maar omdat er niemand was (in die tijd was een verjaardag geen feest zoals nu) zegt ze: 'Nu kom ik even aan tafel zitten om koffie te drinken'. De dokter kwam juist voor haar en was verwonderd dat ze aan tafel zat. 'Ja', zegt ze, 'Anna wordt 24 jaar vandaag, voor de gezelligheid zit ik nu even aan tafel'.

'Zo', zegt de dokter, 'dan moet ik u hartelijk feliciteren en nog vele jaren'. Maar juist dat wilde ik nog steeds niet. Hoe ik toen gekeken heb, weet ik niet, maar hij voegde er nadrukkelijk bij: 'Ja, dat kan, hoor!' De Heere onderwees mij nader. Want ik meende nog steeds dat ik zo met mijn sterven ten hemel zou gaan en dan die vrede met God zou deelachtig worden, die ik geproefd had met mijn 17e jaar. Die vrede was ik allang kwijt, maar de smaak was me wel zo bij gebleven dat ik die vrede terug wou hebben. Ook wilde ik zo graag zonder zonde leven en dat kon ik niet.

Kort daarna dacht ik dat ik weer bloed op gaf, maar daar het buiten donker was kon ik dat niet zien. 't Was maar een vermoeden. Ik was in die tijd aardig goed, ook voor mijn werk, alleen dan het zware werk als wassen werd gedaan door mijn jongste zus. Maar met de gedachte dat ik bloed overgegeven had, kwam ik 's avonds op bed in zeer veel benauwdheid. Nu kon ik niet sterven, o, wat had ik het benauwd. Nu had ik dat zo veel jaren begeerd en nu kon het niet, wat heb ik die nacht alleen doorgeworsteld. Nu kon ik niet sterven, wat was daarvan de oorzaak? Was ik dan niet bekeerd, was het dan niet goed tussen God en mijn ziel? Ik kon dat raadsel niet opgelost krijgen en omdat ik nooit met iemand sprak over iets van het geestelijk leven, kon ook niemand mij raad geven. Ik durfde nooit daarover spreken, wel verlangde ik ook wel eens bij Gods volk te zijn, maar dat waren heiligen in mijn ogen en ik, wie was ik?

Dat waren we thuis geleerd, eerbied voor Gods volk, daar werd over geen kerk, ambtsdragers of Gods volk geroddeld en dat is een goede gewoonte. Men miste zelf wat die hadden. Neen, zeide men dan, *Die Gods volk aanrandt, randt Gods oogappel aan.*

Maar korte tijd later kwam **ds. Fraanje** in Tholen preken, op een avond in de week. Hij preekte over de blindgeborene uit Joh 9:35: *Geloof gij in de Zoon van God?* In de toepassing bracht dominee allerlei dingen naar voren die ik meende te kennen, tot hij zeide: 'Zijt gij met God verzoend?' Meer heb ik niet gehoord, dat was vreemde taal voor mij. Met God verzoend; wat was dat? O, wat was ik goed onderwezen, in kerk en catechisatie en uit de boeken die ik las en wat was ik dom, nee, niet verstandelijk dom, maar geestelijk dom. Want hier moest ik leren dat er een breuk was tussen God en mijn ziel. Een verzondigde, verloren gemeenschap, een scheiding vanaf de val in Adam. Of ik dat in één keer wist? O nee, meer en meer kreeg ik daar ontdekking van. En hoe moest het nu verder? Och, dat wist ik ook niet. Het leven ging door.

1929

Vijf jaar na moeders overlijden trouwde mijn jongste zus en ging in Rotterdam wonen. Datzelfde jaar ook een jongere broer. Dat bracht alles zijn zorgen en ook afleidingen mee. Ook weer meerdere werkzaamheden voor de tijd. Precies de tijd weet ik niet, maar het zal wel ongeveer in deze tijd geweest zijn, dat er veel propaganda gemaakt werd door verschillende sekten. Vanaf mijn 16e jaar wel met de Mormonen toen. Maar dat gaat toch altijd door; dan weer door Zevend- Dagadventisten en door allerlei opwekkingsgroepen. Dat geroep zal wel doorgaan, naar Gods Woord: *Zie hier is de Christus of zie daar*. Maar de Heere zegt: *Geloof ze niet, want er zullen valse Christussen zijn en zij zullen velen verleiden, om ze een kind der hel te maken, meer dan ze zelve zijn*.

Maar door al die dingen kan men zo geslingerd worden, want er is wel in iedere sekte wat goeds te vinden maar het komt meestal op zelfbevrijding neer, om door de werken, ook godsdienstige werken, zich aangenaam, aannemelijk bij de Heere te maken. Men erkent niet de algehele doodstaat van de mens, waarin we onbekwaam zijn tot enig goed en geneigd zijn tot alle kwaad. Ja, vanaf de val van Adam, als ons verbondshoofd, is dat vonnis in ons geopenbaard ten dage als ge daarvan eet zult ge den dood sterven. De lichamelijke dood, daarvan is uitstel, geen afstel verleend, maar de geestelijke doodstaat werd direct openbaar, dood in zonden en misdaden. In het gedrag van Adam, die God niet meer erkende als Alwetende, dewijl hij meende zich voor de Heere te kunnen verbergen. En de eeuwige dood zal over ons komen als we in ons tijdelijk leven niet bekeerd worden. Dat de zonde in ons woont vanwege onze afkomst uit Adam, komt duidelijk openbaar, waar men ook komt in de wereld, op plaatsen waar men mensen in de zending ontmoet, mensen waarvan men het bestaan niet kende en mensen die nog in zeer primitieve omstandigheden leven, zonder enig contact met de beschaafde wereld (zo wij dat noemen) die alleen met vliegtuigen in deze tijd te bereiken zijn en toch... alle zonden zijn ook daar in zwang, bekende en onbekende zonden, naar Gods Woord. Elk mens wordt in zonde ontvangen en geboren.

Zo wordt het ook bevestigd dat er niemand rechtvaardig is voor God, dat niemand uit zichzelf ooit iets goeds zal voortbrengen, dat men ten allen dage alleenlijk boos is. Alleen de inperkende, bepalende genade Gods, doet het nog zijn in de wereld zoals het is. Ook omdat in ieder mens nog overgebleven is, de consciëntie, als een stedehouder Gods, zodat de mens nog niet kan doen wat hij wil. Dat wordt in de meeste godsdiensten of sekten niet erkend, ook niet de uitverkiezing Gods van eeuwigheid, waar de Heere, in volkomen vrije soevereiniteit Zich een gemeente ten eeuwigen leven verkoren heeft, die zalig zal worden uit vrije genade. Liefde die eeuwig Hem bewoog en geopenbaard wordt in Christus Jezus, de Heere.

Maar toentertijd wist ik dat nog zo niet en ik las al die vlugschriften met veel aandacht

en vond er dan wel wat goeds in. Dat bracht mij dan zo aan het twijfelen of onze leer waar we in opgevoed waren wel de ware leer was. Zoals altijd sprak ik met niemand over deze dingen. Gods volk? Ze waren er wel, maar daar durfde ik mij niet bij te voegen en geen raad vragen. En met de huisgenoten over deze dingen spreken? Ze zouden mij ook geen goede raad kunnen geven. En ik was er onder zuchtende tot de Heere, er waren immers zoveel richtingen in de godsdienst en allen menen de rechte weg te gaan en toch bedriegen ze zich voor de eeuwigheid. Hoe zou ik dan voor dwalen behoed zijn?

Onder deze dingen zuchtende, stapte ik op een morgen uit bed, toen met kracht deze woorden in mijn ziel daalden: *de zogenden zal Hij zachtkens leiden* (Jes. 40: 11).

Ik viel terstond op mijn knieën en riep uit: 'Heere, dan zal ik nooit meer verdwalen.' O, dat voorrecht om door Hem geleid te worden, vooral als men bang is te verdwalen, dat kinderlijk vertrouwen op die goede Herder, nooit meer te zullen of kunnen verdwalen. Let wel, niet verdwalen, niet omkomen in een dwaalweg. Ook als ik nu, na zoveel jaren nog wel eens moet klagen: *Ik heb gedwaald als een verloren schaap, zoek Uwen knecht, want Uw geboden heb ik niet vergeten.*

Wat is dat woord mij dikwijls tot troost geweest: 'zachtkens'. Als ik zag op anderen in vergelijking met mijzelf en ik zo geen voortgang maakte op de weg des levens, maar dikwijls achter moest blijven, dan had dat woord zo'n waarde voor mij. Zoals Jacob in zijne hoedanigheid als vader en als herder zeide tot Ezau: *Mijn heer weet dat deze kinderen teder zijn en dat ik zegende schapen en koeien bij mij heb; indien men dezelve maar één dag afdrijft, zo zal de gehele kudde sterven* (Gen 53:13).

Maar ook heeft dat woord mij veel in overleggingen en bedenkingen gebracht. Want het woord *zogenden* dacht ik eerst als kleinen, die door de moeder gezoogd worden. Maar als in Gods Woord over zogenden gesproken wordt, zijn dat *moéders die hun kleinen zogen*. Dat vond ik in het onderzoek naar dat woord. Nu dacht ik direct niet aan wat groots, maar meer aan het nuttige, het onontbeerlijke voor de kleinen. Dat overdacht ik biddende, dat een zogende moeder niet sterk is, menigmaal groeit het kind goed, ten koste van de moeder, die wel met veel zwakheden heeft te tobben.

Dan waren mijn verzuchtingen 'Heere, als ik dan niet sterk kan zijn, laat mij dan zijn tot nut van Uw kerk op aarde.' Dat dit iets groots was dacht ik toen niet. Het was de liefde tot de Heere en Zijn Kerk die mij dat deed zuchten. O, die liefde der jeugd, wat is ze zuiver, eenvoudig, kinderlijk oprecht, ze redeneert en berekent niet.

Nu ik oud geworden ben, moet ik me vele malen aanklagen bij de Heere als onvruchtbaar, als onnuttig en dat er van mij nooit iets goeds te wachten is. Dan zeg ik: 'Heere, maak mij maar te zijn, wat Gij wilt dat ik zijn zal, want U alleen zijt Almachtig en bereid Uw eigen beloften te vervullen, op Uw eigen wijze, in of door een ieder die Gij daartoe gesteld hebt, al is het van des mensen zijde bezien nu juist het ongeschiktste voorwerp. Want wie zou slijk nemen om der blinden ogen te openen? Hetgeen geschiedt opdat niet het middel maar U alleen van al die wonderen de eer ontvangen zou.'

Ja, ook heb ik ds. Fraanje wel eens over mij horen zeggen, jaren later (hoewel ik bij mijn weten nooit iets van deze tekst gezegd heb tegen hem): 'Ze is net als Rebekka tegenover Eliëzer, ze zegt niet veel, maar geeft toch te drinken.' 't Verwonderde mij, ik kan niet begrijpen dat ik wel eens nuttig geweest ben voor Gods volk op aarde. Och, wanneer zal ik nog eens Zijn lof vertellen.

De tijd ging voort, ook in mijn leven, ik was nu gewaarschuwd tegen allerlei wind van leer. Nu ik oud geworden ben, kan ik mij soms verwonderen over de lankmoedigheid Gods 't mijwaarts die mij leidde en nog leidt, naar Zijn raad.

Voor ik verder schrijf, wil ik dezen dag een kleine aantekening tussenvoegen. Ik dacht deze morgen, zou ik maar niet ophouden met schrijven, er zijn van Gods volk in vorige tijden zulke waardige geschriften in omloop, die ieder, en ook ik, lezen kan, die zijn en waren nuttig. Wat ik schrijf is zo belangrijk niet. 'k Was wat moedeloos over mezelf. Ik kan soms zo dor en ingezonken zijn wat het geestelijk leven betreft. Maar die moedeloosheid werd overwonnen door de woorden uit Ps. 103: *Vergeet nooit één van Zijn weldadigheden, vergeet ze niet, 't is God Die ze u bewees!* O, dat wonder. 't Is God die ze u bewees! Mij, zo een geringe worm, die zo veel in 't stof wroet, ook door het werk dat me druk bezig houdt. Ik geloof niet dat ik het mezelf opgelegd heb. Hoewel het me ook wel eens doet vragen in moeilijke ogenblikken: 'Heere, heb ik het naar het vlees voorgenomen, wat ik voorgenomen heb?' Ik bedoel nu het werk bij **Dirkje Blonk** (1979).

Maar tot nu toe heeft de Heere geholpen, meer dan wij konden uitdenken. Ook mag ik zelf nog wel eens uit de aantekeningen van jaren geleden moet scheppen en dan zeggen, *vergeet ze niet, 't is Gód die ze u bewees*. Zijn Naam zij de eer. Nu hoop ik dan verder te gaan en de uitkomst aan de Heere over te laten.

1928

In het kerkelijk leven waren er droevige dingen gebeurd in 1928. Daardoor werd in de gemeente waar we iedere zondag opgingen geen Avondmaal meer gehouden vanwege de breuk. Nu was dat voor mij in de stilte geen oorzaak van droefheid. Want toen ik ongeveer 18 jaar was, heb ik voor 't eerst met bewustheid het Avondmaal zien bedienen. ds. Fraanje bediende het toen. Er waren er ook bij van Gods volk uit andere plaatsen. Ik vond het plechtig en mijn hart ging er naar uit om daaraan deel te mogen nemen. 't Was immers nog zo kort geleden dat ik met mijn 17e jaar mij mocht verblijden dat Christus de wet voor mij vervuld had en dezelve verheerlijkt had als Knecht des Vaders. O, dacht ik onder die Avondmaalsbediening, wat zou ik daar graag aan deelnemen, maar ik heb nog geen belijdenis gedaan en dan mag je nog niet aangaan. Nu zal ik dan gauw belijdenis doen, dan kan ik ook aangaan. Maar het Avondmaal werd toen bij ons zo dikwijls niet bediend, omdat we geen eigen leraar hadden. En de bestrijdingen waren soms ook vele. Zou ik me bij Gods volk durven voegen? Dan moet je bekeerd zijn en ik werd steeds onbekeerder. Dan zou ik maar geen belijdenis doen, dan kwam ik niet in verzoeking ook en had ik niet aan te gaan.

Maar toen moeder op 't eind van haar leven was en ik zelf ook niet goed was van mijn longen, 's avonds niet buiten kwam, dus ook niet ter catechisatie kon gaan, zei moeder op een keer tegen de ouderling, die op ziekenbezoek kwam: 'Zij moet van 't voorjaar zich maar aan laten nemen (belijdenis doen), ze is oud genoeg'. In die winter, overleed moeder, ik kon niet meer geregeld ter catechisatie (wat ik wel zeer graag deed), dus gebeurde het zo moeder het nog gezegd had.

Ik werd belijdend lid, evenwel met vreze wat het Avondmaal aangaat. Want wat ik mij in stilte voorgenomen had (waar de Heere evenwel Getuige van was geweest) zou ik niet kunnen doen, dan moet je bekeerd zijn. Nu was het enkele weken voor ik belijdenis deed bediening geweest, dus stelde mij dat wat gerust, want nu zou het toch weer wel wat aanlopen eer het weer was. Dat het evenwel jaren zou aanlopen kon ik toen niet bezien.

Er gebeurde wat in 't kerkelijk leven zo ik schreef, waardoor het Avondmaal werd uitgesteld. De kerkenraad had er geen vrijmoedigheid voor en ik vond het goed. Maar op een zondagmiddag las ouderling Lindhout de catechismusprek voor over het Avondmaal. In zijn dankgebed sprak hij dat het zo droevig was dat Gods volk het Heilig Avondmaal zo kon missen. Of er ook gebeden werd dat het weer bediend

mocht worden? Ik werd daardoor opgewekt om van nu voortaan de Heere te vragen of het bediend zou mogen worden. Dat deed ik dan met veel vrees, want wat moest ik dan doen? Toch deed ik het, want dat was toch niet goed van Gods volk om de instellingen des Heeren niet te betrachten.

1931

Zo tobde ik voort, tot ik ongeveer 27 jaar was en het bediening van het Heilig Avondmaal zou wezen. Ik meen dat **ds. Hofman** uit Krabbendijke, destijds consulente van Tholen, het zou bedienen. Ik had het bang, sprak er met niemand over, maar durfde niet aan te gaan. Wat ben ik nadien beschaamd en verlegen geweest voor de Heere omdat ik Hem verloochend had voor de mensen. Ik dacht dat alle mensen het wel aan mij konden zien. O, wat een verdriet heb ik daarvan gehad.

Het volgend jaar was het weer bediening door **ds. Verhage**. Weer bleef ik zitten, maar nu zonder droefheid en toen dacht ik: nu is het nog erger, nu heeft de Heere mij aan de verharding overgegeven. Nu laat de Heere je aan jezelf over, tot straf dat je Hem verloochend hebt. Nu was het nog erger.

1933

Zo was ik met zuchten en zorgen ongeveer 29 jaar geworden. Zoals ik steeds geschreven heb, leefde ik mijn leven alleen. Sprak met niemand over mijn geestelijk leven. In mijns vaders huis doende het werk dat er voorkwam. Na mijn zusters trouwen met hulp voor de was iedere week. Twee zusters woonden er in Rotterdam en vader ging er wel eens heen. Daar was een buurman van mijn oudste zuster, een bekeerde man, **Van Vuuren** was zijn naam. Mijn vader maakte daar kennis mee en vertelde ook over het volk Gods uit Tholen en zo kreeg die man begeerte om daar eens kennis mee te maken. Vader nodigde hem uit tot bezoek. Zo gebeurde het dat deze man kwam, van zaterdag tot maandag.

Nu ging ik elke zaterdagavond bij mijn tante Johanna, een zuster van moeder, om boodschappen in de winkel. Bij haar kwam Gods volk wel, want zij was een bekeerde vrouw. Toen Van Vuuren dan bij ons was zei vader dat hij 's avonds met mij mee moest gaan, dan kon hij daar volk ontmoeten en zo gebeurde. Zo hoorde ik die avond voor het eerst in mijn leven bekeerde mensen samen spreken en ook de volgende avond, toen wij daar weer heen gingen. Wat verwonderde mij dat. Die mensen spraken naar mijn hart. Hoe kon dat nu: ze klaagden over zich zelf, toch prezen ze de Heere, dat begreep ik echt niet.

Sinds ik dat gehoord had van ds. Fraanje, die vraag: 'Zijt gij met God verzoend?' en ik daar de breuk tussen God en mijn ziel leerde kennen, dacht ik, dat alle mensen, waarvan ik hoorde, en ook geloofde dat het bekeerde mensen waren, dat wel wisten, dat ze met God verzoend waren en dat ze dan niet meer zo hadden te spreken zo ik het nu hoorde. Wat gaf mij dat veel te denken en te zuchten. O, als dat nu bekeerde mensen waren en dan nog zo spreken over hun zielezuchten, als zij dan hun ellende nog moesten uitspreken. Hoe moest het dan met mij die nog onbekeerd was? Dan zou ik wel nooit met God verzoend worden. En toch was ik enigszins vertroost dat er nog meer zulke klaggers waren als ik, hoewel ik het één met het ander niet overeen kon brengen. Ik wist niet over onderscheiden standen in het genadeleven. Veel lezen in Godvruchtige boeken en veel horen in predicaties die ik van verschillende leraars hoorde en die daar zeker over gesproken zullen hebben, hadden mij dat niet geleerd. Daarom denk ik wel dat het nuttig is zich onder Gods volk te begeven bij tijd en wijze, zo er de gelegenheid toe is. Maar ook hierin is de Heere de beste Leidsman. Want een mens waarin de Heere begint te werken, ziet al gauw 'de mensen wandelen als bomen.'

Ik bedoel dat men al gauw denkt dat die mensen in alles onfeilbaar zijn. En volgt hen dan in alles onnadenkend na, veel verkeerde begrippen inzuigende.

Het is daarom dat **Huntington** in zijn boek over *Kleingeloof* spreekt over verkeerde bakkers die zich allen beijverden om de pasgeboren kinderen in des Konings huis te bakken, waarvan die kinderen hun leven lang de verkeerde gevolgen ondervonden. Daar heeft de Heere mij dan in mijn jeugd voor bewaard. Daarom zeg ik nog eens, gelukkig allen, die de Heere tot hun Leidsman en Opvoeder hebben. 'Hij is onfeilbaar.' Met het vertrek van Van Vuuren vatte ik het plan op hem te schrijven. Zo was het toen voor de eerste keer dat ik over mijn geestelijk leven aan een ander iets vertelde. Ik kreeg een brief terug, die misschien wel goed was, maar ik begreep er niet veel van en zo deed het mij geen nut, zo ver ik weet.

1933

Enkele weken gingen voorbij. September 1933. Maatje Quist, de wasvrouw kwam de was doen en deelde mij mee: 'Over veertien dagen komt ds. Hofman Avondmaal bedienen.' Wat schrok ik daarvan. Hoewel ik een goede eter was en ook 's middags mijn bord weer vulde met eten, kon ik evenwel geen hapje eten weg krijgen. zodat ik tenslotte het eten wegzette en zeide dat ik niet eten kon. De reden daarbij niet vermeldende. Hoe ik verder die veertien dagen doorgekomen ben? Vol vrezen en beven, zoveel mogelijk lezende en zuchtende tot God, hoe het moest. Aan de ene kant Hem niet willende verloochenen, aan de andere kant bang voor de verharding. En wat zouden de mensen er van zeggen als ik ten Avondmaal ging. O, dat zou ik niet kunnen of durven doen, dan zou ik bezwijken. O, die mensenvrees, wat kan dat een belemmering zijn op den weg des levens en wat heeft het velen doen struikelen. De man door de vrouw, de vrouw door de man, kinderen door ouders en ouders door kinderen. O, hoeveel roepen moet er zijn tot den God des levens. Dat Hij in ons het kwade overwinnen zal en ons een onfeilbare Leidsman wezen.

Tot hiertoe heeft de Heere dat betoond, ook in die zaak van het Avondmaal. Ik worstelde in mijn eenzaamheid die veertien dagen door. 't Was zaterdagavond. 'k Had een druk leven. 's Zaterdags zorgen voor vader en de broers die maandagnacht weer moesten varen en dan moest eten en kleren gereed liggen om mee te nemen en aan te doen. Zaterdagavond kwamen de getrouwde kinderen thuis. Daartussen was ik dan een uurtje alleen thuis, nog wel werk. Maar daar tussendoor kon ik toch tot God roepen en sprak ik deze woorden: 'O Heere, Gij weet het, bij de wereld hoor ik niet en bij Uw volk ook niet!' En zo onder mijn werk door sprak de Heere dat woord in mijn ziel: *Ik zal hen ook, binnen Mijn huis en binnen Mijn muren een naam en een plaats geven beter dan der zonen en der dochteren, een eeuwige naam zal Ik een ieder van hen geven die niet uitgeroeid zal worden* (Jes 56:5).

Dat woord stilde de storm in mijn ziel. Ik dacht niet meer over ten Avondmaal gaan. O, binnen Gods huis en binnen Zijn muren een naam en plaats te krijgen, die nooit uitgeroeid zou worden, wat was dat groot. Ik had er genoeg aan en heb die nacht rustig geslapen. En bleef rustig tot ik in de kerk zat. Ik had genoeg aan die belofte, en dacht, de Heere zal die op Zijn tijd en wijze vervullen.

't Was zelfs zo, eer we ter kerk gingen dacht ik, ten opzichte van het Avondmaal, wat zullen we van morgen weer voor wonderen zien, denkende aan anderen en niet aan mij zelf. Ja, nadien heb ik wel gezegd, had ik toen geweten dat ik ten Avondmaal zou gaan, 'k was misschien niet in de kerk gekomen vanwege de zenuwen. Zo weet de Heere te lokken. 'k Ging nu bemoedigd om dat woord ter kerk. Maar nauwelijks was ik neergezeten of daar begon de strijd. Nu kwam het erop aan, nu moest de beslissing komen.

Och, ik zuchtte maar: ik kan me niet verantwoorden als ze aan mij vragen waarom ik dat gedaan had. En ook dan weer zei ik in mijn hart: *de Heere zal het voor mij verantwoorden*. Want ik kan het niet. O, die mensenvrees, wat heeft ze mij doen sidderen. En dan waren er soms mensen die zeiden tegen mij: jij geeft er niet om wat de mensen van je zeggen. Doelende daarop dat ik trachtte in des Heeren wegen te gaan in al mijn doen en laten en dan ook wel zelf zeide: Wat geef ik erom wat de mensen daarvan zeggen en dat meende ik dan wel.

Maar van de strijd die ik er van binnen om had, daarvan sprak ik niet. Ook niet opdat ik niemand binnen om die strijd, afkerig zou maken van de wegen des Heeren. Zo zat ik daar dus neder, niet wetende wat te doen, handen wringende.

Nu was het de gewoonte, dat in onze gemeente aan de eerste tafel de mannen gingen. Neen, 't was niet verboden voor vrouwen. 't Gebeurde wel eens ook, dat er een vrouw aan de eerste tafel ging, maar de vrouwen wachtten meest op de tweede nodiging. Tussen die eerste en tweede tafel liet ds. Hofman zingen Ps. 43 vers 2, berijming Datheen.

*Gij zijt toch Heer', mijn sterkte krachtig,
Waarom verstoot gij mij zo gaar,
Waarom laat Gij mij, Heer' almachtig,
Treuren en altijd wezen klachtig?
En voor mijn vijand hier en daar
Veldvluchtig zijn eenpaar.*

Dat deed mij doorbreken. Ik ging aan de tafel en had daar vrede mee. Maar nadien kwam er wel veel vrees in mijn hart, want nu had ik openlijk des Heeren Naam beleden en zou in mijn volgend leven Zijn Naam om mijnentwil gelasterd worden, als ik in de zonde zou vallen. Och, dat waren de ganse nacht en ook daarna mijn verzuchtingen, dat de Heere mij bewaren mocht, dat Hij over mij waken mocht. Dat ik niet terugging de wereld in, dat ik niet in openbare zonden zou vallen. Niemand heeft mij ooit verantwoording gevraagd over het gaan naar het Avondmaal, wat mij voor dien tijd rust gaf.

Nu ik oud geworden ben, acht ik het niet goed te zijn geweest, van degenen die toen voorgangers der gemeente waren. Maar de Heere had mij verborgen en heeft over mij gewaakt. Ook als de zielsvijand mij voorhield: 'Ik zal wel zorgen dat je een naam en een plaats krijgt, maar dan zo één dat wie het hoort, zijn beide oren klinken zullen!' Tot hiertoe heeft de Heere mij daarvoor bewaard en beveiligd. Hoewel mijn verzuchtingen nog steeds zijn dat Hij Zijn woord vervullen mag en mij een naam en plaats geven binnen Zijn huis en binnen Zijn muren. Ook zijn er dikwijls tijden dat ik mij dat onwaardig acht en dan zeg ik 'Heere, ik heb geen naam nodig als Uw Naam maar verhoogd worden mag. omdat U alleen die eer toekomt en dat ik dan maar bij U schuiling mag vinden, want dan zal ik veilig zijn, onder de schaduw Uwer vleugelen ' Laatst werd er gelezen, dat de Heere Zijn volk zou kronen, maar mijn hart antwoordde: O, niet ik een kroon, want U Heere Jezus komt alléén de kroon toe.

1933

Ik was toen 29 jaar. Hoewel het gaan aan de tafel des Heeren mij geen onvrede baarde, zo was ik toch wel teleurgesteld, omdat ik dat onder zo veel strijd deed. Ik had gedacht dat het gaan aan die tafel alleen mogelijk was als de ziel lieflijk werd omhelsd en dus blijmoedig ondersteund werd. Och, wat heb ik veel verkeerde gedachten. Heeft de Heere Jezus het Avondmaal niet ingesteld in de nacht in dewelke Hij verraden werd en hoe weinig hebben de discipelen daarvan verstaan? Thuisgekomen zijnde

werd er niet over gesproken. Vader ging wat psalmen zingen en ik zong mee. Nadien sprak vader wel eens over een echte bekeerde man dien hij gekend had. Die had maar één- of tweemaal in zijn leven Avondmaal kunnen houden. Dan dacht ik wel dat vader mijn Avondmaal gaan niet goedkeurde. Ook ging hij nadien niet meer mee ter kerk als het Avondmaal bediend werd. 't Zou beter geweest zijn, denk ik nu, had ik mezelf uitgesproken en verklaard, maar dat kon ik niet. O, hoeveel jaren heeft mij dat doen zuchten, dat niet kunnen spreken. 't Heeft me zo dikwijls veroordeeld en alles doen miskennen wat de Heere gedaan had.

Die grote Majesteit die zoveel geduld met mij gehad heeft, want wat begreep ik van Zijn wegen en handelingen.

Nadat Van Vuuren bij ons geweest was, kwamen ook zijn vrouw en kinderen wel bij ons logeren. Zo was eens zijn vrouw bij ons. Zo ver ik weet was zij een vreemdelinge van genade, maar daar haar man bekeerd was en zij zodoende met Gods in aanraking kwam, meende zij ook wel over geestelijke zaken te kunnen meespreken. En ik vond dat mooi, want ik was dom en kon niet spreken. Wij gingen dan samen wel hier en daar op visite, ook bij Gods volk. Ze sprak dan ook over de rechtvaardigmaking, zoals des Heeren volk dat leert kennen in de vierschaar der consciëntie. Ik wist daar niet van, voor mij was de vraag open: 'Hoe word ik met God verzoend?' Van rechtvaardigmaking wist ik niet. Hoewel ik het zeker geleerd had op de catechisatie uit het boekje van Hellenbroek en ook uit de verhandeling der catechismus. Maar de zaak zelf hield mijn gedachten niet bezig. Maar nu ik er zo over had horen spreken, wilde ik toch wel weten wat dat was. Dus ging ik aan het bidden, zo meende ik, maar het was meer dwingen, zoals het kind dat kan doen om zaken die het niet passen. Hoogmoedig zijnde vroeg ik als 't ware de Heere, waarom Hij mij dat niet geleerd had, wat rechtvaardigmaking was. Och, die lankmoedigheid Gods 't mijwaarts, die mij niet met één klap van voor Zijn Heilig aangezicht wegstootte. Mij wel bestraffende en terugzette met dat woord: *Gij zijt in de woestijn niet terneergeslagen.*

En ik was klaar met dwingen. O, die goedheid Gods, nog niet ter neergeslagen. Hoevelen gingen in mijn gedachten voorbij mijn aandacht die de Heere in de woestijn had ter neergeslagen, van mijn leeftijd en van mijn geslacht. Gods lankmoedigheid had mij nog gedragen en bewaard, waarom? Dezelfde zondaar of nog erger dan zij die door de dood waren weggemaaid. Wat heeft mij dat toen vernederd. O, mijn hoogmoed, mijn dwaasheid, die mij deed murmureren tegen des Heeren handelingen met mij. Nu zocht ik steeds naar die tekst maar kon hem niet vinden, want naar mijn gedachte moest die staan in de woestijnreis van de kinderen Israëls, maar jaren later vond ik het in 1 Cor. 10:5, waar Paulus schrijft aan de Corinthen ter waarschuwing, *dat het volk Israëls geheel uit Egypte was uitgegaan. In Mozes gedoopt zijn in de wolk en in de zee, dezelfde geestelijke spijs gegeten hebben en dezelfde geestelijke drank gedronken hebben, want zij dronken uit de geestelijke steenrots, die volgde; En de steenrots was Christus. Maar in het meerder deel van hen heeft God geen welgevallen gehad, want zij zijn in de woestijn terneergeslagen. Dat is ons geschreven tot voorbeeld.* O, dat ik toch wakende bevonden mocht worden.

't Was van mij hoogmoed om de Heere voor te schrijven wat Hij mij leren moest. Daar Hij toch altijd plaats maakt (moet maken) in het hart van Zijn volk om hen wat te kunnen leren, ook mij, vanwege mijn tegenstrevendheid, mijn hardheid, onkunde, alle kennis verloren. Ongeloof is opstand tegen de Heere. Wie zal ooit Zijn geduld, Zijn Wijsheid, Zijn liefde in die leiding naar waarde kunnen prijzen. Ik niet, ook nog niet, nu ik oud geworden ben.

De tijd ging door en de Heere liet mij niet hulpeloos varen. Werd het Avondmaal bediend dan ging ik aan de tafel, hoewel zeer beschroomd en bevende. Dat ik de Heere niet zou verloochenen was meestal de drijfveer. 't Was meestal eenmaal per jaar. Ds. Fraanje kwam nogal eens in Tholen preken, dan logeerde hij bij tante Johanna, met haar twee dochters, *Marie en Jaan (Schot)*.

Zo moest hij op een avond, ongeveer in 1934 in Tholen spreken. De tekst was Ps. 45:3 *Genade is uitgestort in Uw lippen*. De volgende avond zou dominee in Dinteloord spreken. Die dag bleef hij in Tholen. Daar kwam die dag één van de dochters vragen of ik 's avonds mee ging naar Dinteloord. Ze gingen met een auto dan kon ik mee. Verwonderd was ik daar over want tot nog toe had ik dat nooit gedaan, men vroeg dat niet en ik zou dat ook niet dikwijls kunnen doen, om mijns werks wil. Ja, ik was wel eens met mijn zuster en haar vriendin naar St. Annaland geweest, als ds. Fraanje daar bid- of dankdag hield, maar dan kwam ik niet bij Gods volk.

Nu was mijn zus getrouwd en woonde in Rotterdam. 'k Vroeg dan aan vader of het goed was dat ik meeding, want ik wilde graag en het mocht. Dominee ging ook mee en nog meerdere van Gods volk. Hoe het mogelijk geweest is weet ik nog niet, met negen personen in die auto. Ik zat wel bij een ander op schoot, want zeiden ze het is maar een eindje en dominee en nog twee waren er vanavond op de terugtocht niet bij. Onderweg werd er druk gepraat over de preek van vorige avond, vooral **Mientje Braal** (of vrouw Bout) had haar leven zo horen verklaren in die preek. Ze was vol over die genade des Heeren, die in Zijn lippen was uitgestort. Ook spraken ze veel over **Hannes Vos**, die kort geleden overleden was; en hun vriend was.

Zo kwamen we in Dinteloord, bij fam. Sturris, een schoenenwinkel. Ik hoorde daar de gesprekken en was dan al blij dat er aan mij niets gevraagd werd. 's Avonds sprak ds. Fraanje over Gen 49:9: *Hij kromt zich, hij legt zich neder als een leeuw en als een oude leeuw, wie zal hem doen opstaan?*

Onder het naar huis gaan hadden de anderen onder elkaar druk gesprek. Wat hadden ze veel gehoord en genoten onder de preek. Zo kwam ik thuis, allen lagen op bed, dus was ik alleen, wat ik wel nodig had. O, wat was ik teleurgesteld, arm teruggekomen. Nu tweemaal ds. Fraanje horen spreken en 't was toch mijn lievelingsprediker en niets ontvangen. Aan de dominee lag het niet, want de anderen hadden zo genoten, dus aan de preek lag het ook niet. Allen wat gehad en ik niet, wat was de oorzaak? Die afvraag kwam in mijn hart op mijn knieën zijnde in het avondgebed. Wat zocht ik in het horen van het woord? Ja, wat zocht ik? Of ik ook iets hoorde, wat ik kende in mijn zieleleven, in hetgeen God mij geleerd had? Of ik mijn naam hoorde noemen, of ik ook bij het volk van God behoorde, om mij daarmee te verblijden. Om te eten en te drinken, om in leven te blijven, geestelijk dan. Zou het ook kunnen zijn dat het woord van de Heere Jezus hier van toepassing was: *Gij zoekt Mij omdat gij van de broden gegeten hebt?* Daar dacht ik toen niet aan, nu ik oud geworden ben, voeg ik dit erbij.

Maar toen ging het vragen verder: 'Waarom heeft de Heere alles geschapen en voortgebracht, ook de mens? Ja waarom? Het antwoord in mijn hart was: *De Heere heeft alles gewrocht om Zijns Zelfs wil, dat is tot Zijn heerlijkheid!* O, daar had ik nooit om gedacht in al mijn tobben en zwoegen om bekeerd te worden. Nooit gedacht om de ere Gods. 'k Had alleen gewerkt om zelfbehoud, om zalig te worden of om in de hemel te komen en niet naar de hel te behoeven. O, dat zelf zoeken van de mens, een vrucht van de val. Ik heb daar een poosje stom gelegen, nooit Gods eer bedoeld, nooit om gedacht. Zo schuldig dat ik het niet kon uitdrukken, daar waren geen woorden voor. Ik zag geen uitkomst.

Och, hoe zal ik het ooit kunnen uitspreken, hetgeen de Heere mij in die ogenblikken wilde leren. 't Was of de hemel geopend werd en mij een blik gegund werd in de

eeuwigheid. Hoe komt God aan Zijn eer? Ik was ook verslagen en verlegen. Totdat de Tweede Persoon in het Goddelijk Wezen Zich openbaarde met de woorden uit Ps. 40: *Zie, Ik kom, in de rol des boeks is van Mij geschreven. Ik heb lust, o Mijn God, om Uw welbehagen te doen en Uw wet is in het midden Mijns ingewands.* O, daar kwam God aan Zijn eer. De ere Gods gered. Niet door mij, niet in een mens, maar in Hem, een beter Verbondshoofd dan Adam was. Die boven alles de ere Gods zou bedoelen. O, wat was ik daar verblijd dat God aan Zijn eer kwam.

Naderhand heb ik verstaan dat de zaligheid van Gods volk, ook van mij, zal bestaan in de ere Gods, die ze boven alles lief zullen hebben. Ook het verschil wat ik wel eens gelezen heb tussen Luther en Calvijn. Luther vragende: 'Hoe word ik zalig?' Calvijn vragende: 'Hoe komt God aan Zijn eer?' Het is beide opgelost in de Heere Jezus Christus. De ere Gods was ook begrepen in de zaligheid van Zijn volk. Dat zal een ondeelbare zaligheid zijn. Eén in Hem, Die het Hoofd van Zijn Kerk is in het genadeverbond van eeuwigheid, geopenbaard in de tijd in het Woord Gods, maar ook in het hart der Zijnen, door de Heilige Geest. Over deze dingen kon ik jaren niet spreken. 't Was te groot voor mij. Zelfs toen ik enkele jaren later wel eens aan ds. Fraanje schreef, heb ik hierover niet durven schrijven.

Dat spijt mij nu nog wel, maar daar is niets aan te veranderen. Wat heb ik daar die avond veel tranen vergoten van verwondering en aanbidding. *Hulpe besteld bij een Held, Die verlossen kan en zal.* Weer reisde ik enige tijd mijn weg met blijdschap. Maar hoewel de gedachtenis blijft, zo zijn het die kostbare uurtjes, die kort van duur zijn. De weg ligt van ons af en verder. *Zegt, de kinderen Israëls dat zij voorttrekken.* We zouden zo graag bij de 'Elims' blijven rusten, maar dan bereiken wij niet het doel Gods.

Zo ging ook mijn leven voort. Ik nam nu wel geregeld aan het Avondmaal deel. Meermalen uit gewoonte omdat ik het niet na durfde te laten. Toch was er een keer dat ik 's morgens voor de bediening in bedenking daarover was. Had ik wel recht om aan te gaan? Geen geloof, geen kennis van zaken en dan toch maar gaan? Wat kan 't dan bang zijn. Ik mocht Gods Woord openen en daar las ik over Abraham met Izak klimmende op den berg om Izaäk te offeren. De vraag van Izaäk was ook mijn vraag des harten: *Zie daar het vuur en het hout maar waar is het lam tot het brandoffer?* En Abraham zeide: *God zal Zichzelf een lam ten brandoffer voorzien, mijn zoon!* Zo gingen die beiden te samen.

Hieruit werd ik onderwezen dat Izak opging in gehoorzaamheid aan zijn vader. Zo moest ik ook in gehoorzaamheid aangaan aan de tafel des Heeren, uitziende dat de Heere er in zou voorzien. Daar mocht ik dan in gesterkt worden en weer vrijmoedigheid krijgen om aan te gaan. Maar wat kende ik mij zelf dikwijls vreemd, een vreemdeling op aarde, ook onder Gods volk.

Mijn broers raakten getrouwd, nu was mijn jongste broer nog thuis. 't Was op een tweede Paasdag 's avonds, ik dacht wat rustig nu toch. Maar mijn hart antwoordde: Ja, wel rustig, maar van Jezus staat: *Des nachts was Hij op den berg om te bidden.* Daaruit ontstond de redenering in mijn hart: Ja, dat is waar, dat staat er, maar waarom deed Jezus dat? Om te lijden, daar moest Hij mens voor worden, maar om te bidden? Dat doet Hij nu aan de rechterhand des Vaders nog, dus daar hoefde Hij niet voor op aarde te komen. En toch wordt er gezegd, dat alles wat Jezus op aarde deed borgtochtelijk was, dus hoe was dat nu toch met het bidden? Ik wist er geen antwoord op. In mijn eenvoudigheid vroeg ik de Heere Zelf om een oplossing. Waarom ging Jezus 's nachts op de berg om te bidden, was dat borgtochtelijk?

Nu woonden we dicht bij de oude brug, waarover het meeste verkeer uit het eiland Tholen passeerde. Toen werd er ook nog bruggeld betaald. Ook werden in die dagen, de zondige uitgangen van de eilandbewoners, gezocht aan de overkant, in Brabant en dan veel in Bergen op Zoom. Nu was het ondertussen twaalf uur geweest, dan begon de terugtocht en daar dikwijls ook de drank in de man was, was het één joelende schreeuwende, vloekende drukte, omdat er wegens het betalen van het bruggeld gestopt moest worden terwijl iedereen haast had.

Toen ik die herrie hoorde, was de vraag in mijn hart: 'Wist je niet wat er 's nachts in de wereld omging en waarom de Heere 's nachts op den berg was en of dat nu ook nog borgtochtelijk was'. Hoor dan maar, onder die joelende en schreeuwende menigte zijn er ook van Zijn volk, die Hij gekregen heeft van de Vader. Zij willen zich verdrinken in de zonde, zij zijn gewillige slaven van de satan, die ze zeker niet vrijwillig los zal laten. En Gods gerechtigheid eist om de zonde hun dood. Daarom bracht hun Borg de nachten door met bidden, opdat ze bewaard zouden worden in hun zondestaat, maar ook daaruit verlost zouden worden. O, dat Borgwerk van Christus. Wie der Zijnen zal dat ooit naar waarde kunnen vatten? Want die brugpassage was toen wel een middel om mij te onderrichten in de nachtsonden, maar wat hebben we allen niet veel nachtsonden. Als we daaraan ontdekt worden, zo vóór als ná ontvangen genade, hoe hebben we dan dien worstelende, biddende Borg en Hogepriester nodig om al onze zonden te verzoenen en hoe is Hij daarin Zijn volk zeer dierbaar. Maar ook als de alles overwinnende Koning om ze van de heerschappij der zonden te verlossen.

Toen mijn broer wat later thuiskwam, vroeg ik hem, of hij ook aan de overkant geweest was. Nee, zeide hij. Toen speet het mij nog ook, omdat ik dacht: Zou de Heere Jezus dan wel voor hem gebeden hebben, om verlost te worden van de heerschappij des duivels? Wat ben ik? O, wat had ik graag gezien dat er van mijn broers en zusters de zonden verlaten en de weg des Heeren bewandeld hadden. Maar nog is de Heere Jezus de biddende en dankende Hogepriester, ook nu nog, aan de rechterhand des Vaders, ten goede van de uitverkorenen. Niet één zal daarvan verloren gaan.

1938

In 1938 trouwde mijn jongste broer en was ik alleen bij vader. Wat mijn zieleleven aangaat, liet de Heere mij niet hulpeloos varen. Hij wilde mij lessen leren, die in de diepte geleerd worden, in een afbrekende weg. *Dat Ik gebouwd heb, breek Ik af, dat Ik geplant heb, ruk Ik uit, ja zelfs dit ganse land.* Precies in volgorde zal ik dat niet kunnen neerschrijven denk ik, omdat ik toen geen aantekeningen hield. Wel kwam ik meer in kennis met Gods volk en ook met ds. Fraanje. Enkele vriendinnen en ik mochten dan samen dikwijls het Thoolse land in gaan, naar Poortvliet, waar we dan samen kwamen met Gods volk van andere plaatsen bij **Kee Bergers** (vrouw van de Slikke).¹⁰ Potappel, Slager (nu dominee), David Hage, Gunter en ook nog vrouwen.

Ook naar St. Maartensdijk, daar kwamen we samen bij Krijn van Gorsel en op St. Annaland bij de weduwe **Scherpenisse**. Ook op Stavenisse zijn we enkele malen geweest waar we dan bij **Sij**¹¹ (zo heette die vrouw) samen kwamen.

Dat waren dan bid- of dankdagen waar ds. Fraanje driemaal die dag het Woord bediende. En als hij in Tholen preekte, kwamen we samen bij moei (tante) Johanna,

¹⁰ Cornelia van der Slikke – Bergers, zie hoofdstuk 1

¹¹ Lisseija Wesdorp. Ze was te Stavenisse geboren op 25 maart 1861, overleden te Barneveld op 4 december 1944 en gehuwd te Stavenisse op 7 mei 1884 met Willem de Rijke, geboren te Stavenisse op 14 oktober 1859, overleden aldaar op 19 februari 1947. Het huwelijk is kinderloos gebleven.

met haar twee dochters Jaan en Marie, waar ik met de ziekte van mijn broer in 1914 drie weken geweest was. Ze was toen al weduwe.

Mijn oom was in 1928 in vrede ontslapen. Maar daar ik onder dat volk meest stille toehoorder was, ook als ds. Fraanje mij wat vroeg, kon ik nooit iets zeggen. Wat is mij dat tot een ontzaglijk verdriet geweest, dat ik nooit iets kon zeggen van hetgeen in mijn ziel leefde.

Ook had ik ds. Fraanje eens een brief geschreven, maar toen hij daarover wou spreken onder Gods volk, kon ik toch niets zeggen, dan zeide hij: Er zijn mensen die kunnen van zenuwachtigheid niet praten, schrijven gaat wel, dus schrijf me weer maar eens een brief. Wat ik dan ook menig keer deed. Terugschrijven deed hij niet, maar kwam hij weer preken dan kreeg ik antwoord in de preek.

Ik werd steeds onbekeerder in mijn waarneming. Zo was het antwoord op mijn eerste brief een preek over die woorden: *Want met één offerande heeft Hij in eeuwigheid volmaakt degenen die geheiligd worden* (Hebr. 11:14). 'Er zijn mensen die hebben zo'n breuk in hun ziel, die kan nergens meer mee gedicht worden, dan met de Heere Jezus Christus'. Die woorden heb ik ervan onthouden. Zo was het met mij.

Die eerste brief, dat was nadat ik hem ontmoet had bij mijn tante en ik weer niets kon zeggen. Er waren twee nichtjes bij die wel konden antwoorden op hetgeen gevraagd werd. Eindelijk zei dominee: Nu moet je me één ding zeggen, wat vind je erger, je eigen zonden of de erfzonde uit Adam?'

O, zeg ik, de erfzonde, dat is de oorzaak van alle zonden. Dat was goed geantwoord, zei hij. Op een andere maal... 'er zijn mensen die voeden zich met stof en as, die leven van hun ellende. Maar anderen zitten neder in stof en as en bewenen hun ellende.' Ook als ik hem ontmoette gaf hij mij onderwijs. O, wat een getrouw wachters gaf de Heere in die tijd. En ik maar zwijgen. Daar klaagde ik in één van mijn brieven over en onder andere schreef ik ook, dat ik mij geen naam kon maken, maar dat de Heere beloofd had mij een naam en plaats te geven. Wat was het antwoord? Spreuken 14:23: *In allen smartelijken arbeid is overschot maar het woord der lippen strekt alleen tot gebrek*. Dat overschot is... die in die smartelijke arbeid der ziel zijn in oprechtheid, houdt God over. Een smartelijke arbeid was het. Want ik wilde leven uit hetgeen de Heere mij geleerd had en dat is de grond niet waarop wij kunnen rusten, want zo houden we Christus buiten, hoewel ik dat toen nog niet wist.

Nog niet lang geleden (1979) vroeg men mij een psalmvers op te geven; ik zeg: Ps. 118:11: *De Steen Die door de tempelbouwers verachtelijk was een plaats ontzegd*. Want ook ik was zo'n tempelbouwer, die Christus een plaats ontzegde. *Maar tot verbazing der beschouwers is Hij tot Hoofd des hoeks gelegd*, door de Heere Zelf. Maar dat is voor het vlees een smartelijke weg.

Toch mocht in mijn leven de prediking van ds. Fraanje, door Gods genade, mij nuttig zijn, ook wel tot troost. Zo was het op een zondagavond thuiskomende in de eenzaamheid, dat het woord in mijn hart viel: *Geen hoop hebbende en zonder God in de wereld*. Dat bracht een strijd in mijn ziel voort. Het sloeg mij neer. Waar de vraag in mijn ziel werd gesteld: 'Zoudt gij dan behouden willen worden, als daardoor des Heeren Naam door de vijand kon gelasterd worden?' Bijvoorbeeld: Gij zou in de hemel komen en de duivel zou kunnen zeggen: 'Voor deze is niet betaald door Christus, dat is niet recht.' O, wat was dat een bange stonde in mijn ziel. Ik was verslagen, totdat ik verwaardigd werd te zeggen: *Uw Naam worde geheiligd*. Ik kan niet uitdrukken, hoe een vrede dat in mijn ziel gaf. Dan liever naar de hel dan dat Gods Naam, Die mij lief was, om mijnentwil ontheiligd zou worden. Voor die avond was het pleit beslecht.

Maar er bleef, ondanks die vrede met dat besluit een onuitsprekelijke droefheid in mijn ziel over. Want nu moest ik toch God missen. Daarna kon ik het maar niet begrijpen hoe dat mogelijk was, dat ik toch eerlijk kon zeggen daarin vrede te hebben, als de Heere aan Zijn eer kwam, al moest ik buiten staan en dan toch zo bedroefd. Ik had daarover niet geschreven aan ds. Fraanje. Maar de Heere wist mijn nood.

Ds. Fraanje kwam preken, waarover, weet ik niet meer, maar in zijn preek sprak hij over Aäron. Dat hij bij den dood van zijn twee zonen Nadab en Abihu (Lev. 10) stil zweeg. Hij mocht Gods recht billijken. 'Maar', zegt dominee: op 't laatst van dat hoofdstuk staat dat Mozes zeer toornig was op de andere zonen van Aäron, omdat ze den bok des zondoffers niet gegeten hadden. Die oude man (Mozes) had geen verlies geleden'. zei dominee. Dan zegt Aäron: *Deze dingen zijn mij wedervaren, zo ik heden het zondoffer gegeten had, zou het goed geweest zijn in de ogen des Heeren?*

Zo kan het in de ziel zijn, zegt dominee, eenswillendheid en vrede met de handeling des Heeren, evenwel toch een grote droefheid, een gepast bedroefd zijn, dat veracht de Heere niet. Dat was mij tot troost in mijn droefenis, dan was toch mijn weg in Gods Woord beschreven.

Wat heeft dominee dikwijls getracht mij onderwijs te geven, ook op een middag dat we samen waren bij tante Johanna. Dat hij over een boom sprak die bloeide. Waar is het de eigenaar om te doen, om de vrucht of om de boom? In de natuur wist ik dat wel, dat de eerste jaren de bloesems uit die boom geknipt werden, opdat de boom groeien zou, dan is de boom nog te jong om vrucht te dragen. Maar voor mijzelf, wat het zieleleven aangaat kon ik er geen antwoord op geven.

Eerst jaren later heb ik kunnen schrijven: 'O ja, dominee, nu weet ik dat het de Heere te doen was om de boom zelf en niet om de vrucht'. En ik maar tobben om voort te komen.

Dan kon ik soms in mijn hart erg boos op ds. Fraanje zijn, want o, dan brak hij, als instrument in des Heeren hand, mijn verwachtingen af. Zo preekte hij eens over Openb. 14:1: *Het Lam met de honderdvierenveertig duizend op den berg Sion*. Over de arbeid die op aarde aan hen verricht werd eer ze op den berg Sion kwamen. Wat ik er van overhield? Als wij op aarde een boom om willen hakken, dan zetten we eerst een touw vast naar de kant waarheen die boom moet vallen. Als de Heere een mens wil bekeren, zet Hij eerst het touw Zijner liefde vast uit het liefdehart Gods in het hart van die mens, hij wordt aan God verbonden. Dan gaan we eerst de aarde rond de boom weghalen en daarna de grove wortels eraf hakken. En dan zo nu en dan aan het touw proberen of hij nog niet vallen wil. Totdat hij valt. Zo handelt de Heere ook met zo'n ziel, want hij of zij, moet naar God toevallen. Als nu zo'n boom gevallen is, dan moet hij nog afsterven, dat kan lang duren. Zo nu en dan kan hij nog wel eens groene takjes voortbrengen, omdat er ook nog wel eens fijne worteltjes in de grond zitten, waar hij nog levenssappen mee optrekt.

Dat bracht dominee dan over op zielen die God wel toevallen, maar toch nog sterven moeten. O, hoelang kan dat afsterven duren. Eerst geheel afsterven en dan pas komen ze (worden ze gesleept) naar de berg Sion.

O, ik begreep zeker wel niet alles, maar toch wel zo veel, dat ik erg boos was op ds. Fraanje, wat ik hem wel geschreven zal hebben, dat het was alsof ik de hele avond die bijlslagen op mijn hoofd voelde. O, mijn vijandschap tegen vrije, soevereine genade, dat wist dominee wel, maar ik wist het toen niet. Dat sterven aan alles wat buiten het Enige Fundament is, dat vatte ik niet. En toch ging ik van dien tijd af de Heere vragen of Hij dan die fijne worteltjes waarmede ik nog in de aarde vast zat, wilde losmaken. Want ik wou toch ook bij het Lam op den berg Sion komen. Nee, *hoe* het moest dat wist ik niet. Ook waren we eens in Poortvliet ter kerk waar dominee preekte en zeide

onder andere. als mensen een oud huis afbreken, om het opnieuw weer op te bouwen, zeggen we wel: laat het oude fundament maar zitten, daar kunnen we wel weer op bouwen. Dat doet de Heere niet, die breekt het oude fundament af waar de mens op wil bouwen: goede werken, tranen, goede gestalten, toezeggingen, enz. De Heere blijft twisten met de ziel, tot ze alle eigen steunsels kwijt is en de Heere een nieuwe fundament legt, waarvan Jezus Christus is de uiterste Hoeksteen.

1939

In 1939 waren er droeve familieomstandigheden bij een zuster van moeder. Haar oudste zoon Karel, getrouwd, wonende in Rotterdam, kreeg een ongeluk op zijn werk en overleed ter plaatse. Haar man werd ernstig ziek, zodat er elke nacht bij gewaakt werd, ook vader hielp daarbij. Mijn tante raakte overspannen, maar wie lette daarop. Haar jongste zoon kwam thuis om zijn vader op te passen. Op een middag ging ik er heen. De vader ernstig, de moeder lag boven op bed. Ze zal zo wel naar beneden komen, zegt hij, ik hoor ze al. Maar ze kwam niet, dus ik vertrok. Amper was ik weg of daar kwam de jongen aangedraafd. *Gauw, kom helpen, moeder in de regenbak!*

Ze had dus staan wachten tot ik weg was. Samen hebben we ze uit de regenbak getild. 'Had me toch laten gaan', zei ze. Ze is toen naar een inrichting gebracht en zes weken later overleden. Haar man heeft nog jaren geleefd.

Maar deze zaak heeft mijn ziel zeer ontroerd en geplaagd, want de satan maakt van alle dingen gebruik. O, wij hadden ook een regenbak achter maar ook een welput. Uit een regenbak kan je nog gered worden, zo werd mij ingefluisterd, maar uit een welput nooit. 't Is zo gebeurd, dat zag je in je tante, niemand kan mij bewaken, want vader was doof, die hoorde niets. Was ik toen baas geweest, zeker had ik die welput gedempt. Ik sprak daar met niemand over, maar o, wat had ik bange nachten. Dat er buiten ons huis nog zoveel water was, daar we aan de Eendracht woonden, dat kwam niet in mij op, of liever, dat zei de vijand niet.

Want onder al die strijd kwam toch Gods Woord tussenbeide: *Zie, Ik maak de zee droog*. O, was het dan in mijn hart: de zee wel, maar die welput niet. Want de zee kon gescheiden worden en alzo een pad maken, maar die welput kon niet op een hoop komen. O, des duivels list en mijn ongeloof. Zelfs in mijn droom werd ik er mee gekweld, zodat ik er wel eens in viel en toch wakker schrok. We weten niet zo gauw te onderscheiden, ik ten minste niet, de listen des satans, die de ziel tot wanhoop trachten te brengen, zodat ze van angst den dood in zou lopen. De Heere heeft mij daarvoor bewaard, al werd ik er veel mee geplaagd en heb gestreden om er onder uit te komen. De zonden werden in die tijd ook levendig. O, wat moest ik ondervinden, zo ds. Fraanje in één van zijn boekjes zegt: 'Jozua sloot vijf koningen op in een spelonk'. Ze waren gevangen koningen maar geen gedode koningen. Zo kunnen de zonden ook tijden, als gevangen koningen, geen kwaad doen. Maar ze zijn niet gedood en zullen zich weer openbaren, als nog levende en schade aan de ziel toebrengen.'

1940

Zo heb ik ervaren, één zonde waar ik veel mee geplaagd was in mijn vroegste jeugd. Ongeveer zestien jaar zijnde was ik ervan verlost, alsof die niet meer bestond. Zo was in mijn leven zijn gedachtenis vergaan. Maar... het bleek een gevangen koning te zijn, want toen ik 36 jaar was brak hij uit als nooit te voren en heeft mij jarenlang gepijnigd. O, wat heb ik toen uitgeroepen: 'Heere, had mij toch in mijn 22ste jaar laten sterven, dan had die zonde mij niet meer gekweld.' Twintig jaar verborgen geweest en

daarna te voorschijn gebracht en mij nog zeker 32 jaar vervolgd. Tot de Heere mij ervan verlost heeft. O, de listen des satans waren mij zo onbekend.

Ds. Fraanje zei wel eens van mij, tegen anderen: 'Zij is bezig de duivel wit te wassen. Maar die blijft zwart hoor!' Toch heeft de Heere mij daarin ook onderwijs willen geven. Want het was niet die ene zonde waar ik tegen te strijden had, o nee, er waren en er zijn nog zo vele listen en aanslagen des duivels op de stad mensenziel, van zonden des vleses en verlokkingen der wereld maar ook van Godloochening en ontkenning van Gods werk en ongeloof en dingen die erg vroom lijken. Ik denk nu aan Petrus dat hij zeide tegen Jezus, toen Jezus Zijn lijden en sterven voorzei: *Heere, dit zal u geenszins geschieden*. De onkunde en de liefde deden hem zo spreken maar wat zeide de Heere tot hem: *Ga achter mij satan*. De Heere onderkende dat wel. En jaren later werd ik ook daarin onderwezen. Ik probeerde in eigen kracht de zonden ten onder te brengen en de vijand te verslaan. Totdat het mij zo hopeloos bleek, dat ik uitriep: *O Heere, twist Gij met mijn twisters en strijd met mijn bestrijders, want ik kan er niet één de baas. Grijp het schild en de rondas en sta op tot mijn hulp en breng de spies voort en sluit den weg toe, mijn vervolgers tegemoet, zeg tot mijn ziel: Ik ben uw Heil*. (Ps. 35). O, dan is de overwinning des Heeren. O, wat geeft die psalm veel onderwijs in de strijd. De overwinning is des Heeren.

Doch tot op den dag van heden duurt de strijd voort. Want het is alleen waar zo een rijmpje zegt:

*Des satans list, die zware strijd
Is niet in 't land daarboven.
De satan zal in eeuwigheid,
Gods volk, de kroon niet roven.*

Dat is waar. Hier wel eens uurtjes van rust in God, maar uurtjes van korte duurtjes.

Wat heb ik in dien tijd veel onderwijzingen gehad, uit de preken van ds. Fraanje. De Heere zij daarvoor gedankt. Ik ging dan mee met anderen naar de bid- en dankdagen die werden gehouden op het eiland Tholen, op Poortvliet, St. Annaland, St. Maartensdijk of ook een enkele maal te Stavenisse.

Op St. Annaland preekte dominee eens over Ezechiël 43:10-11: *Gij, mensenkind, wijs den huize Israëls dit huis opdat ze schaamrood worden vanwege hun ongerechtigheid en laat ze het patroon afmeten. En als zij schaamrood worden vanwege alles wat zij gedaan hebben, zo maak hen bekend den vorm van het huis en zijn gestaltenis en zijn uitgangen en zijn ingangen en al zijn vormen, ja, al zijn vormen en al zijn wetten; en schrijf het voor hun ogen opdat zij zijn gansen vorm en al zijn ordinantiën bewaren en dezelve doen*. O, wat een lessen om schaamrood te worden en toch niet zonder troost.

Ik wil proberen hetgeen ik er van onthouden heb, neer te schrijven. 't Mocht nog iemand tot nut zijn. De Heere moge mij zijn indachtmakende Geest schenken.

Ezechiël had bericht gekregen van de verwoesting van stad en tempel. Hij zat als het ware op de puinhopen van de tempel te Jeruzalem, waar de Heere eertijds Zijne heerlijkheid had getoond. Ja, als in het midden van dat volk had gewoond. Maar om hunner zonde wil was al die heerlijkheid en die schoonheid verwoest. De profeet was daarover zeer bedroefd. Hij was bij de weggevoerden. De Heere bracht hem in een gezicht te Jeruzalem en toonde hem een nieuwe tempel, waarin gerechtigheid zou wonen en de heiligheid des Heeren. In enkele hoofdstukken kan men daarvan lezen. Ook in hoofdstuk 43. *Dat de heerlijkheid des Heeren het huis vervuld had*. Maar daar worden ook de zonden opgenoemd waarom de Heere hun gestraft had, hen weggevoerd, zodat ze ballingen waren in een vreemd land. En stad en tempel was verwoest. Dat kan men lezen. De lessen die ik uit die prediking mocht horen. Want

ook ik zat in die tijd wel op de puinhopen. Zeker in de val in Adam zijn we God kwijt geraakt en met Hem alles wat goed is. Daar had de Heere mij wel enigszins kennis van gegeven, maar ook had de Heere mij dikwijls vertroost en verkwikt, bewijzen van Zijn gunst geschonken, getoond door welke weg er nog behoudenis bij Hem was. Maar nu was ik in een afbrekende weg. Want ik vermengde nog zoveel van het mijne, door hetgeen des Heeren was en verontreinigde alzo het werk des Heeren. Afgoderij, hoererij in het geestelijke en het was zo onmerkbaar. Er was slechts één wand tussen. En toch maakte het scheiding tussen de Heere en mijn ziel, dat moest ook mij bekend gemaakt worden. Zoals Ezechiël het bekend moest maken aan het volk Israël. De schuld moest gekend worden, de zonde beweend, de scheiding tussen God en mijn ziel, juist de zonden mijner godsdienst, waren de diepste de meest God- en Christusonterende, de Geest bedroevende.

Als dan Ezechiël de Huize Israëls die nieuwe tempel moest tonen, in al zijn reinheid en heiligheid, niet verontreinigd door ene zonde, alles volmaakt zonder enige vlek of rimpel naar de wille Gods en ter verheerlijking van God Drieënig, dan was dat opdat het volk schaamrood zou worden, vanwege hun dienen van God (zo zij meenden) en de Heiligheid van den dienst die God alleen behagen kon.

O, als de Heere onder die preek dan in mijn ziel ontdekte, hoe mijn godsdienst bevlekt en besmet was, o, mijn ongelijkvormigheid met hetgeen de Heere kon behagen, dan werd toch ook de nieuwe tempel getoond. Ik bedoel dat in Christus, de dienst des Heeren volkomen hersteld was. Daar ontbrak niets aan. Daar behoefde van mij niets meer bij. Want al wat ik erbij voegde verontreinigde het heilige. Wat heeft dat mijn ziel in vernedering doen bukken en werd ik meer en meer ontledigd en kwam ik buiten de gemeenschap Gods te staan. Toch is het nuttig dat de ziel daarin onderwezen wordt opdat men op geen verrot fundament zou bouwen.

Zo sprak dominee in een andere preek: 'Als mensen soms een oud huis afbreken, dan zegt men soms het fundament is nog goed, we laten dat maar zitten, we kunnen er zo wel op bouwen, het spaart tijd en geld. Maar zo handelt de Heere met Zijn volk niet, neen, die laat het oude fundament niet zitten. Wij zouden dat zelf wel doen want 't is pijnlijk in de beleving van de ziel, toch moeten ze het weten, dat in Adam niet alleen veel, maar dat álles verloren is, álles verdorven, ook het fundament. Ik dacht dan aan het werkverbond hetwelk verbroken is en geen kracht meer heeft om het huis onzer zaligheid op te bouwen.'

Zo verklaarde dan dominee de tekst, dat Christus als een nieuwe fundament in de ziel gelegd wordt, naar Gods Woord, waarop Zijn Kerk als levende stenen gelegd wordt.

O, dat fundament werd van eeuwigheid al gelegd, in de eeuwige Vrederaad. Hoe komt toch steeds in het gehele Woord van God alles uit op dit ene fundament Christus. Ziet, Ik leg in Sion een uiterste Hoeksteen, Die uitverkoren en dierbaar is en die in Hem gelooft, zal niet beschaamd worden (1 Petrus 2:6).

O, Gods Woord was mij zo tot onderwijs, dan wilde de Heere daar de predicates toe gebruiken. Maar ook het dagelijks lezen van de Schrift. Werd het toch maar nooit nagelaten of veracht.

Zo was ik een poosje in het verborgen werkzaam in die tijd, dat de zonden levendig werden en ik gedurig in de strijd daartegen bezig was en ook veel in eigen kracht. Ik had toch betere tijden gekend en verlangde dan naar het einde van de strijd en verlangde naar Gods gemeenschap. Dan gebruikte ik in mijn ellende meermalen deze woorden: *'Heere Jezus, U was toch ook blij dat U van deze aarde weg mocht. U zeide zelfs tot Uw discipelen (in Joh. 14:28b): Indien gij Mij liefhad, zo zoudt gij u*

verblijden, omdat Ik gezegd heb: ik ga heen tot de Vader, want Mijn Vader is meerder dan Ik. O, wat kon ik daarin dwingen.

Van de week (1980) juist gelezen het onderscheid in het gebed, tussen dwingen en dringen. Dwingen is onze eigen wil voorop zetten, maar dringen, dan is er werkelijk nood, die de Heere wil vervullen. Dat van mij was toen dwingen. Toch heeft de Heere Vaderlijk met mij gehandeld in het onderwijs. In het dagelijks vervolg las vader op een morgen Numeri 12. Dat Mirjam en Aäron opstonden tegen Mozes. Ze wilden gelijke rechten hebben als Mozes. De Heere onderwees hen dat Mozes een hogere bediening had ontvangen dan zij. Mozes wordt genoemd de Middelaar onder het oude verbond. *Alzo is Mijn knecht Mozes niet, die in Mijn ganse huis getrouw is. Van mond tot mond spreek Ik met hem en door aanzien en niet door duistere woorden en de gelijkenis des Heeren aanschouwt hij. Waarom dan hebt gijlieden niet gevreesd tegen Mijn knecht, tegen Mozes te spreken?* Mirjam wordt gestraft met melaatsheid, zij was waarschijnlijk de meest schuldige. Aäron roept dan tot Mozes, dat hij hun de zonden waarin zij zottelijk gehandeld hebben, mocht vergeven. En Mozes riep tot de Heere dat Die haar wilde genezen. En dan komt het woord dat mij betrof: *Zo haar vader smadelijk in haar aangezicht gespogen had, zou ze niet zeven dagen beschaamd zijn? Laat ze zeven dagen buiten het leger gesloten worden en daarna aangenomen worden.* O, wat was ik beschaamd voor de Heere dat ik ooit zulke woorden had durven gebruiken, alsof ik gelijke rechten had als de Heere Jezus. Hij die verblijd in God Zijn Vader was dat Hij na volbrachte arbeid op aarde, weder mocht keren in die heilige gemeenschap, die Hij verlaten had, om voor de Zijnen, die gemeenschap te herstellen die in Adam verbroken was en die zij door hun zonden bekrachtigd hadden. Dat was van mij zonde tegen de Middelaar Gods en der mensen. Niet aanmerkende door onkunde, Zijne bediening die Hij boven elk schepsel van de Vader ontvangen had. Ook moest ik weten wie ik was: vanwege mijn zondestaat niet minder dan iemand die door haar vader tot verachting in het aangezicht gespogen was. O, wat een hoogmoed dan om zulke woorden in het gebed te gebruiken. O, dat we toch voorzichtig mogen zijn met onze uitdrukkingen. Ook mocht ik niet dwingen om mijn aardse loopbaan te voleindigen, omdat ik de strijd moede was, want ook ik moest de loopbaan ten einde lopen, die de Heere voor mij bepaald had. O, wat was ik nog onkundig en wat moest ik nog veel leren.

Maar er was toch troost in vervat. Mirjam moest zeven dagen buiten de gemeenschap gesloten worden en daarna weer aangenomen. O, daar lag voor mij toch ook troost in, dat ik niet eeuwig zou buitengesloten worden. Ook nog eens aangenomen worden, in gunst en gemeenschap hersteld, waar mijn ziel naar uit mocht zien.

Jaren later werd er een lijdenspreek gelezen van **Bruinings**. In die preek werd gesproken dat de Heere Jezus voor en in het gericht, over Hem, in het aangezicht gespogen werd. Dan wordt daarin ook deze zaak aangehaald, waar dan gezegd wordt dat Hij dat als Borg verdroeg voor de Zijnen, opdat zij in het Goddelijk gericht over hun, niet door God, de Vader, verachtelijk in het aangezicht zullen gespogen worden, maar in genade aangenomen. Dat mocht ik tot mijn troost verstaan. 't Is niet hetzelfde tegen Wien wij zondigen. O nee. Wat heb ik dikwijls de diepste smart in mijn ziel gevoeld, als ik gedacht de zonden tegen de Heere, als Vader, Die mij altijd goed gedaan had, altijd het goede met mij voor had, maar ik, die mij gedroeg als een afkerige van Hem, Die mijn Oorsprong was.

Nog dezer dagen moest ik met smart gedenken dat er staat in Genesis 6:6: *Toen berouwde het de Heere, dat Hij de mens op aarde gemaakt had en het smartte Hem aan Zijn hart.* Van de Heere is deze uitspraak méér dan enig mens kan bevatten. Toch

heb ik wel eens een moeder horen zeggen, tegen haar zonen, als zij ze vermaande over hun afkerige weg van Gods vreze. Dan gebruikte ze deze woorden: 'O, jongens, dan heb ik zo'n smart, dat ik jullie in de wereld heb voortgebracht.' Wie zal die smart peilen? Wie zal ooit de diepte mijner zonde peilen? We moeten er telkens weer aan ontdekt worden, opdat we niet hooggevoelende zouden zijn.

Maar ook bepaald worden bij de onuitsprekelijke **liefde Gods**, Die Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft maar heeft Hem voor al de Zijnen overgegeven. Alle zonden moesten verzoend worden, er kon er niet één onverzoend blijven liggen.

O, die **liefde des Zoons**, Die met één offerande in eeuwigheid volmaakt heeft, degenen die geheiligd worden.

En dan de **liefde des Heiligen Geestes** die dat werk in het hart en leven der Zijnen heeft uitgewerkt. Het begin was toch in een doden, vijandige zondaar die zich van God had los gescheurd en nooit meer weder wenste te keren, die het in die doodstaat best naar zijn zin had. Alleen de gevolgen van de zonden doen de mens wel eens zuchten op aarde, maar nooit worden de zonden als zonden tegen God de hoogste Majesteit betreurd, als de Heilige Geest niet in het hart het nieuwe leven is beginnen te werken.

O, als ik mijn leven van mijn jeugd af beschouw, hoe zacht maar ook hoe zeker de Heere mij kwam te leiden en een wakend oog op mij hield, zelfs dan, als ik buiten Zijn bereik mij trachtte te stellen alsof Hij niet op mij lette, dan moet ik met zielsverootmoediging denken aan de woorden die ds. Fraanje eens sprak: In Ps. 107 staat niet (in de grondtaal) *die Hij uit de hand des wederpartijders bevrijd heeft; maar er staat gévrijd*. O, dat wonder van eeuwige liefde. Het waren Zijn beminden van eeuwigheid en zij waren niet gewillig om Hem te beminnen. En de duivel, de weerpartij is niet gewillig hen af te staan. Zo moest de ziel gevrijd door eeuwige onveranderlijke liefde, die zich niet terug liet dringen, noch van de weerpartij, noch van de uitverkoren zondaar zelf.

Als ik dat overdenk, hoeveel tegenstand ik gebruikt heb, o, dan kan ik alleen die lankmoedige, verdraagzame Goddelijke liefde bewonderen in aanbidding en uitroepen: *Drieëinig God, U alleen zij de eer*.

10 mei 1940

Toen de oorlog 10 mei 1940 uitbrak, wat we reeds lang gevreesd hadden, was ik in mijn 36ste jaar, tenminste in augustus zou ik 36 jaar worden. Immers was al in 1939 de mobilisatie van het leger uitgeroepen, maar wij wisten niet wat oorlog inhield, al had het in 1914-1918 wel dikwijls bedreigd. Toch hadden er enigen van Gods volk te geloven gekregen, dat de Heere ons land nog uitstel zou geven en de oorlog ons niet treffen zou. Toen nog niet, opdat we ons nog bekeren zouden? Maar dat was niet geschied, o nee, de zonden en afkeringen van de Heere namen toe, hoewel we gedurig genoeg gewaarschuwd werden.

In de jaren 1930-1940 was er grote druk vanwege zeer veel werkeloosheid. Ook in de handel was alles erg goedkoop. Het één is een gevolg van het ander. Ik was bij vader en broers in de huishouding. Wij hadden zelf van die werkeloosheid niet zoveel hinder. Vader en broers hadden werk in de visserij, één broer was timmerman. Ze hadden allen werk en zo met elkaar was dat goedkoop leven. 'k Weet dat ik zes of zeven pond spek voor één gulden kocht, waaruit men wel begrijpen kan, dat niemand daar veel aan verdienen kon. Er was dus armoede maar geen verootmoediging voor de Heere. Och, hadden we naar de stem des Heeren, Die ook daarin sprak, willen luisteren.

Nu was in Duitsland Hitler aan het bewind gekomen, die het volk opzweeptte en overal

zijn aanhangers had, omdat hij een heilstaat verkondigde waarin een zuiver mensenras zou wonen. Daar was het fascisme toe bekwaam. 't Ging immers nergens goed in de wereld. Wat waren de regeringen waard, die de armoede niet konden weren. De mens geeft immers van de val van Adam af, steeds een ander de schuld van de gevolgen der zonde. Hij wil zijn zonden niet erkennen en ook niet verlaten. Het volk beschuldigt de regering en de regering het volk en beiden gaan ze buiten God verkeerde wegen. *Wil dit volk niet horen. Zij werden ras verneerd.*

Zo kwam ook over Nederland het zwaard des oorlogs. Hitler had al zoveel landen ingenomen. Och, ons volk dacht nog dat hij Nederland zou voorbijgaan, omdat ook in 1914 Nederland werd voorbijgegaan. Maar nu had de Heere besloten ook ons land de tuchtiging van de oorlog te doen kennen.

10 mei 1940 werden wij opgeschrikt. 't Duitse leger was zonder oorlogsverklaring Nederland binnen gevallen en had het land in weinige dagen bezet. Eerst was Zeeland nog enkele dagen langer in oorlog, omdat naburige vriendenlanden als België en Frankrijk ook troepen zonden, maar tenslotte moest toch het gehele leger overgegeven worden en werd geheel Nederland bezet land.

Nu kwam er binnen enkele dagen een verordening voor Zeeland, dat de gehele bevolking driemaal ingeënt moest worden, tegen besmettelijke ziekten, want er waren zeer veel doden in Zeeland gevallen, dus was daar de kans op besmetting groot. Dat gaf beroering ook in mijn ziel. We waren nu onder vreemde heerschappij. Zouden we nu moeten bukken?

Zondagavond, ik denk 19 of 26 mei, ging ik Gods volk opzoeken om bij hen raad te vragen, maar ach, dat viel tegen. Ze waren met mij, in de war en zeiden: 'neen, nu zullen we niet kunnen weigeren, we zullen ons zeker moeten laten inenten.'

Zo ging ik teleurgesteld huiswaarts, mocht mijn klacht neerleggen voor de Heere, Die mij moed gaf uit Ps. 10:13, maar meest uit Ps. 10:4: *Gij ziet het immers, want Gij aanschouwt de moeite en het verdriet, opdat men het in Uw hand geve.* En ook Ps. 12:6: *Om de verwoesting der ellendigen om het kermen des nooddruftigen, zal Ik nu opstaan, zegt de Heere; Ik zal in behoudenis zetten dien hij aanblaast.*

Ik kreeg daar hoop uit dat die inenting niet door zou gaan en om tien uur maandagmorgen kwam het bericht dat het niet doorging. De Heere zij daarvoor geloofd. O, dat we toch niet zo gering van de Heere denken, alsof Hij zelfs de goddelooste vijand niet beteugelen kan. O, ons ongeloof doet ons zo dikwijls zwijgen, ook in het roepen tot de Heere, alsof het éne te klein en het andere te groot ware, waaruit de Heere niet wil of niet kan verlossen.

Naderhand hebben we vernomen hoe het toegegaan was. Er was in Walcheren een Godvrezende vrouw (ik meen vrouw Visser).¹² Zij kreeg in haar worsteling voor de Heere, met die zaak van dat inenten, een boodschap van de Heere (welke weet ik niet). In Middelburg was nu onder het bestuur van de bezetter ook een Nederlands burgerlijk bestuur (ik meen dat die hoofdpersoon Dieleman heette). Daar konden de burgers dan heen om hun zaken bekend te maken. Nu kon die Godvrezende vrouw zelf niet naar Middelburg en stuurde zij een kleinzoon met die boodschap die zij van de Heere gekregen had, naar die Dieleman en deze kon daarmee naar de bezetter gaan. En zo bestuurde het de Heere dat die inenting niet door ging. O, looft de Naam van onzen God, die aan dat volk van Zeeland, ook zo diep in schuld, met berouw wilde gedenken. Er zullen zeker wel veel meer van die wonderen geschied zijn in deze bezettingstijd waarin de Heere toch nog onzer gedachtig was. Want dit was nog maar het begin van een vijfjarige bezetting en alleen de Heere weet, hoeveel bloed erin

¹² Keetje de Visser-de Visser te Sint Laurens. Zie deel 1 in deze serie *Bekeringsgeschiedenissen van vrouwen*

vergoten is. Hoeveel breuken geslagen eer de vijand werd verslagen en het land rust kreeg.

Maar o, moest ik het niet neerschrijven, dat ons arme Nederlandse volk, als een onbeteugeld paard, meer dan voorheen voort rende in de zonde en de Godsverlating. Wat tot nog toe steeds doorgaat in zeer ernstige vorm en het doet ons zuchten: 'Zou er nog ooit een wederkeren zijn, of zou de Heere in rechtvaardige toorn ons verlaten en overgeven aan allerlei goddeloosheid, of aan allerlei valse godsdiensten waarmede wij ons bedriegen voor de eeuwigheid en we weer tot het heidendom terugkeren?'

Wat zijn er vele dingen in mijn leven geweest waarop ik geen acht geslagen heb. Of waarvan ik de betekenis niet wist. Dat kwam ook wel omdat ik een erg gesloten karakter had en weinig of nooit iets met iemand van Gods volk besprak of openbaarde. Zo konden zij mij ook geen onderricht geven. Zo zijn er naar mijn gedachte mensen waar de Heere in begint te werken die te vroeg beginnen te spreken, te vroeg in de belangstelling komen en daardoor ook wel verkeerd behandeld worden. Ieder weet toch naar zijn eigen gedachten goede raad te geven, goed bedoeld, maar verkeerd gehandeld. **Huntington** noemt dat in het boek over 'kleingeloof' verkeerd gebakerd worden. Als ik dat hoor ben ik er altijd bang van en moet dan veel vragen aan de Heere of Hij zelf hun Leidsman wil zijn. 't Is zo schadelijk hen dadelijk de naam van Gods kinderen te geven, waarop ze zouden gaan rusten of hoogmoedig op zouden kunnen worden. Waarvan ze ook naderhand de schadelijke gevolgen zouden ondervinden. Want de Heere is een jaloers God op Zijn eer. Als ik dat bemerk ben ik de Heere wel dankbaar geweest dat Hij mij vele jaren verborgen heeft gehouden, want ik geloof dat als we weinig met mensen kunnen raadplegen, we juist meer naar de Heere gedreven worden, om van de Heere raad en leiding te ontvangen, ook ontdekking van hetgeen we nodig moeten leren, naar Zijn vast gemaakt bestek. O, wat een wonderlijk werk wrocht Zijn hand om een ziel te bereiden die Zijn lof zal zingen, hier bij aanvang en eenmaal eeuwig. Want ze zullen terecht komen die de Zijnen zijn. De één wordt vlugger voortgeleid dan de ander, de één maakt meer struikelingen dan de ander en ook wordt de één meer door omwegen tot het gestelde doel geleid dan de ander en door diepere wegen of meer vijandige diepten. En ook worden er van Zijn volk liefelijk geleid. En toch is het, door dezelfde liefde in wijsheid geleid, Goddelijke liefde, Goddelijke Wijsheid.

Laatst (1980) waren we met de vrienden **Kaze en Struik** in Alblasterdam bij **Teus Vlot** (een neef van Marie Vlot). Kaze mocht enkele dingen uit zijn leven vertellen, onder andere vertelde hij een oefening in zijn leven dat hij ontdekt werd dat hij met Jezus wou leven. Men zou zeggen: Is dat niet goed? Bij voortgang in de wegen des Heeren niet. Zo zeide Struik: 'Men spreekt meer over Jezus dan over Christus.'

Deze gesprekken brachten mij in herinnering dat ik daar ook kennis mee gemaakt had in mijn doorleven voor de Heere, zoals ik hiervoor schreef, toen mij, ongeveer 17 jaar zijnde, zoveel geopenbaard werd van de Heere Jezus, die de ganse wet op aarde vervuld had en ik daarna in mijn gebeden mij niet meer zo tot God wendde maar tot de Heere Jezus, dat ik wel eens uitgedrukt heb: *Toen kwam ik bij de Heere Jezus op school*. Dat heeft vele jaren geduurd. Zeker was het wel in die tijd dat ik in die afbrekende weg was, dat ik op een avond weer aan het bedelen was bij de Heere Jezus, dat ik erbij bepaald werd dat de moeder van de zonen van Zebedeüs bij Jezus kwam met het verzoek voor haar zonen, om te mogen zitten, de één tot Zijn rechter en de ander tot Zijn linkerhand in Zijn koninkrijk.

Nu weet ik niet meer wat mijn eigen vraag was, maar wel weet ik dat ik meende, dat

ik ook wel met den doop gedoopt kon worden waarmee Hij gedoopt werd. Ik zei ook, ik kan. Waarop dat woord volgde: *Het staat bij Mij niet te geven, maar het zal dien gegeven worden dien het bereid is van Mijn Vader.* (Ik sprak daar met niemand over, anders hadden ze mij ook wel hoogmoedig gevonden). Maar het antwoord bracht mij wel in verwarring. Hoe moest ik nu bidden, nu ik niet meer zo vrij moedig tot Jezus kon gaan? Ik moest dus verder tobben en was die steun kwijt. Hoewel ik toch met mijn verzuchtingen naar de Heere wilde. Ik sprak daar met niemand over, dus kon ook niemand mij raden.

Nu in het gesprek zoveel jaren later, zeide vriend Struik: 'Als dat geleerd wordt, wordt er plaats gemaakt voor de Middelaarsbediening van Christus.' En zo meen ik dat de Heere mij dat ook wilde leren, na verloop van tijden. *Wijsheid zonder perk of paal, zijn Gods wegen altemaal.*

Wat zag ik veel gevaar op den weg, want op de Heere wachten is dikwijls moeilijk. Dat kan alleen door het geloof. Het ongeloof kan niet wachten. Dat denkt dat de Heere nooit zal komen om Zijn woord te vervullen en Zijn beloften waar te maken. Daar werden en worden wij ook wel tegen gewaarschuwd in Gods Woord en de prediking. Men neemt dan wel voorbeelden uit Gods Woord. Bijvoorbeeld ook Abraham, die een zoon beloofd was en Sara, die ook niet wachten kon op des Heeren tijd. Zo werd Ismaël geboren en wat hebben ze er daarna een verdriet van gehad. Zo zijn er ook mensen die de Heere zoeken, trachten in des Heeren wegen te wandelen, met Gods volk verkeren, veel horen spreken wat er gekend en ondervonden moet worden, wil men een plaats kunnen innemen onder Gods volk, die het wachten op de Heere moede worden. Wat hun geestelijk leven aangaat, zelf aan het werk gaan en met een verstandelijke beschouwende kennis zichzelf helpen, denkende dat ze die zaken van de Heere geleerd hebben. Zo zichzelf en soms ook des Heeren volk bedriegende.

Is nu het werk des Geestes, het leven dat uit God is in waarheid in hun harten gelegd, dan zal de Heere ze zeker terecht brengen. Alleen wat ze gestolen hebben, zullen ze dan terug moeten geven en dat lijkt mij pijnlijk. O, wat heeft me dat doen beven, in anderen dat opmerkende.

De Heere alleen weet hoe menigmaal mij dat tot Hem heeft doen roepen bij dagen en bij nachten, of ik van Hem mocht leren wachten op Hem tot Hij Zijn woord vervullen zou. O, dat ik toch niet mijzelf zou helpen en gaan op een weg die de Zijne niet was. Ik geloof, de Heere heeft mij bewaard, in die tijd, die voor mij gevaarlijk was.

Nadien heeft ds. Fraanje wel eens gezegd *dat ik voor doervloeiën bewaard was.* O, zeker, door God bewaard. Ook in de brieven van Paulus wordt gewaarschuwd tegen doervloeiën. 't Is zo schadelijk voor onszelf en voor anderen.

Vanmorgen (1981) hoorden we een preek over *Jozef in de gevangenis, waar ook twee hovelingen van Farao zaten.* Ze hadden gedroomd. Zo sprak die dominee over dromen: 'Nu,' zeide hij onder anderen, 'spreekt de Heere niet meer door dromen, toen wel. Toen was er geen beschreven Woord van God, nu is er een beschreven Woord van God en spreekt de Heere alleen door Zijn Woord tot ons.' Hij zei wel hoe de mens met dingen bezet kan zijn, zodat hij daarover droomt. Maar de Heere spreekt nu niet meer door dromen zoals toen.

Ik wil daar niet over oordelen, maar dromen geheel uitsluiten wil ik niet, omdat ik weet dat ik wel eens door een droom gewaarschuwd werd. Ik dacht terug, aan de tijd waarover ik aan het schrijven ben, dat de Heere mij in een ontdekkende weg bracht en ik bij hetgeen de Heere mij geleerd had niet meer leven kon. En toch moest ik nog verder doorleven. Hoe moest dat toch? Op een nacht droomde ik. Ik was ergens en vroeg naar de weg. De een zeide zo, maar de ander sprak het tegen en zei *die kant.* Ik

zeg, 'nu als jullie het dan niet weten, ga ik de kant op die jullie niet wijzen'.

Ik ging over een hoge weg. Toen ik er over was keek ik achterom en zag dat die weg zeer gevaarlijk geweest was. Had ik één misstap gedaan, ik was tussen draaiende machines verpletterd. Maar ik was bewaard, dat verwonderde mij. Maar nu was ik in een besloten ruimte terecht gekomen. Hoe kwam ik daaruit? Ja, daar was een trap, maar daar stond iemand bij die mij verhinderde, die trap te gebruiken om uit die ruimte weg te komen, dus liep ik om en om langs de wanden waar ik een opening zou vinden. Ik hoorde aan de andere kant spreken, zonder te horen wat gesproken werd, maar ook waren er in die ruimte kasten, waar eten in stond. Maar in mijn haast om uit die ruimte weg te komen, kwam dat eten op de grond terecht en ik liep het te vertrappen. Opeens was er licht en ik was eruit. Hoe dat toegegaan was, wist ik niet.

Toen ik ontwaakt was, dacht ik erover na, wat lering erin kon zijn. Wij gaan in dit leven meer gevaarlijke wegen dan wij weten. Hoeveel gevaren belooert ons niet in ons doorleven op deze aarde in het natuurlijke, zowel als in het geestelijke leven, waarvan we naderhand moeten zeggen: 'Indien de Heere niet over ons gewaakt had, wij waren allang vergaan'. Wie zal al de bewaring Gods op kunnen tellen?

Soms als we achterom mogen zien en de Heere daarover licht geeft, kunnen we Hem daarvoor prijzen en loven. Een eigen gekozen weg is gevaarlijk. Nu kwam ik in die besloten ruimte, 'ik was besloten en kon niet uitkomen.' Zo was toen mijn geestelijk leven, maar in plaats van op des Heeren tijd te wachten, was ik woelachtig en zocht zelf een weg ter ontkoming, wat niet gelukte. 'Gode zij dank.'

Maar de kasten met eten toonden mij Gods Woord. Dat was in deze tijd ook vol van vertroosting. Ik kon het horen, ik kon het lezen, dat was het eten wat de Heere gaf en wat deed ik ermee? Mijn ziele weigerde getroost te worden. Ik achtte het niet naar waarde, want in welke stand des geestelijken levens wij ook zijn, wij hebben toch voedsel nodig tot onderhoud van dat leven. Zoals het in de natuur nodig is dat we eten tot onderhoud van het leven, zo ook in het geestelijk leven. Terwijl we wachten, moeten we toch eten, maar ik achtte het niet en mijn drift om uit de benauwdheid of beslotenheid mijner ziel te geraken, deed mij het eten verachten, vertrappen in onbedachtzaamheid. Ik heb wel bij mijn boeken gestaan, dat ik dacht: Zij kunnen mij ook niet helpen, aan wie zou ik ze kunnen geven, ze doen mij geen nut meer. Toen ben ik wel wat mijn boekenziekte kwijtgeraakt, want ook daarmede kan men afgoderij bedrijven. Er meer van verwachten dan ze geven kunnen. Och, wat moest ik aan alles gespeend worden! Want hoewel ik weinig tijd had, zo gebruikte ik toch elk ogenblik, te pas of te onpas, om te lezen. Wat heb ik al dikke boeken uitgelezen. Vooral als ik alleen was en ik veel breiwerk had, wat een genot had ik dan, want ik kon breien en lezen tegelijk. Ik veracht het lezen van een goed boek niet, maar als ik iemand van Gods volk hoor zeggen: 'Dat is mijn grootste schat', wijzende op de boeken, dan zeg ik nee. Zij kunnen ons niet zalig maken, zij kunnen ons niet verlossen uit onze ellende. O, in de nood der ziel die schreeuwt naar God, roept het ons al toe, bij mij is het niet. Maar wat ik bedoel met, mijn ziel weigerde getroost te worden. Dan weigerde ik naar die troost te horen, die de Heere mij toe wilde reiken door middel van Zijn Woord en Zijn volk en knechten.

Zeker hoorde daar ook bij wat eens één van mijn oude vriendinnen zei over mij tegen een ander: 'Anna is hard voor zichzelf, dus is ze ook hard voor een ander.' Ik was wel te gesloten van aard, ging ook zeer weinig met Gods volk om en sprak dan nog zeer zelden mijn hart uit. Dat betreurt ik nu wel eens en ik denk dan dat het nuttiger voor mij geweest zou zijn, als ik mij had uitgesproken. Ik verlangde wel dat te doen, maar ontmoette ik ze, dan kon ik geen woord voortbrengen. En met hetgeen de Heere mij had willen onderwijzen, kon ik het niet doen. Dat was Zijn wijsheid, om plaats te

maken voor meerdere genade.

Op een keer werd het Heilig Avondmaal bediend door **ds. Van Stuijvenberg** uit Yerseke. Dominee preekte of sprak over de verloren zoon die thuis gekomen door de Vader hartelijk in liefde ontvangen was, gekleed werd, schoenen aan de voeten, enz. Het gemeste kalf geslacht en zo samen een feestmaaltijd gehouden, allemaal zaken die ik wat het geestelijk leven aangaat, niet kende en zo bleef ik bij de nodiging tot de tafel op mijn plaats zitten. Nadien vroeg die vriendin mij of ik het er niet benauwd mee had. O nee, zei ik, zo die dominee sprak, hoorde ik daar niet. Driemaal heb ik toen het Avondmaal laten passeren zonder er deel aan te nemen. Niemand van de kerkenraad sprak me daarover aan, alleen die ene vriendin sprak me daar wel over aan.

1943

Totdat het 1943 naar mijn gedachten was. Juffrouw Laarnoes was toen in Tholen uit Vlissingen geëvacueerd. Zij bezocht ons veel en sprak daar wel over. Vooral toen het Heilig Avondmaal weer bediend stond te worden. Ik hield dan vol dat ik niet meer durfde te gaan om de tevoren gemelde reden. Maar dat ik het er toch niet gemakkelijk mee had. 's Zaterdagmorgens, toen ik bij haar was, vroeg ze er weer naar. Ze zei dat een ouderling gevraagd had hoe het mij ging. Zij was er niet over tevree dat die ouderling mij zelf niet bezocht om het te vragen, 't Betaamde hem toch naar het aangezicht zijner schapen te vragen.

Een poos tevoren waren er op aanraden van een dominee toch wel twee ouderlingen op huisbezoek geweest bij mij en vader, op een avond. Ik had daar erg tegen opgezien, maar de Heere heeft mij toen te spreken gegeven zodat ik vanaf mijn 10de jaar mocht meedelen wat de Heere aan mijn ziel gedaan had en ook de reden waarom ik de laatste tijd niet aan het Avondmaal deelnam. Nadien had ik niemand meer gesproken, dan die twee vriendinnen.

Toen dan juffrouw Laarnoes mij die zaterdagmorgen vroeg: 'Wat doe je morgen?', zeg ik: Ik weet het niet.

'Bedenk wel', zegt ze, 'wat Judas deed kon Petrus niet en wat Petrus deed kon Judas niet'.

Ik gaf verstandelijk ten antwoord: 'Judas kon Jezus niet verloochenen, wel verkopen en verraden, want hij had Jezus niet lief, Petrus kon Jezus niet verraden, wel verloochenen, omdat hij Jezus liefhad.' Maar met dit antwoord was mijn hart niet overgebogen. 't Werd avond en in ons stil zaterdagavonduurje vroeg ik de Heere raad, Die mij onderwijs gaf uit Zijn Woord. Simeon en Anna, beiden gelovigen uit het Oude Testament, beiden de komst van de Messias verwachtende, gingen steeds op naar de tempel, namen deel aan de offerdiensten die zagen op de Verlosser, Die komen zou. Daarin werden ze gesterkt in hun geloof, dat de Christus eens komen zou. Een ongelovige of onwedergeborene Israëliet deed wel zijn plicht in de offerdienst, maar had geen geloof dat versterkt behoefde te worden, had alleen historisch geloof. Voor het ware geloof had de offerdienst in de tempel alleen waarde. Dus ook voor Anna en Simeon verwachtende de vertroosting Israëls.

Zo mocht ik ook aan het Heilig Avondmaal deelnemen, verwachtende diezelfde Zaligmaker voor mijn ziel. Daarmede was de vraag in mijn ziel opgelost en heb ik de volgende morgen aan mogen gaan. In de tijd kan ik mij soms vergissen. Toch heeft de Heere mij dikwijls door Zijn Woord willen verkwikken, tot mijn onderhoud in die dagen. Hoe zou ik er anders doorgekomen zijn, want ook de zonde bleef mij, tot mijn verdriet, nabij.

Sommige zonden kunnen zo onschuldig schijnen, maar zoals **dr. Owen** in zijn boekje 'Gewetensvragen opgelost' schrijft: Al kan de zonde met genade bestaan, zo kan het heersen van de zonde toch nooit met vrede bestaan. De consciëntie zal er door gekwetst worden. Zo was het op een nacht dat ik weer zo onder die zonde lag, dat er zoveel bestrijdingen in mijn ziel waren, dat ik tegen alle voornemen, tegen alle beloften in, toch weer in deze zonde verlokt werd, dat ik nu wel tegen de Heilige Geest gezondigd had, dus dat daar geen vergeving meer voor te wachten was. Wat benauwde dat ten hoogste. Ik werd weerhouden om uit bed te gaan om toch wat in Gods Woord te lezen, want, zeide de zielevijand, daar kan je niets in lezen dan de bevestiging van uw eeuwig vloekvonnis. Eindelijk kreeg ik toch moed om uit bed te gaan om Gods Woord te lezen. Ja, wat zou ik lezen? Ja, het hoofdstuk maar dat ds. Fraanje kort geleden gelezen had. Het was Filippenzen 2, maar terwijl ik daarnaar zocht las ik ongemerkt 1 Cor. 10:5, een tekst waar ik jaren naar gezocht had, maar nooit kunnen vinden. Dat vertroostte mij even.

Daarna las ik Filippenzen 2 en 3, waarvan het laatste vers luidt: *Die ons vernederd lichaam veranderen zal en maken het Zijn heerlijk lichaam gelijkvormig, naar de werking waardoor Hij ook alle dingen zichzelf kan onderwerpen*. O, dat heeft mij voor de Heere doen buigen. O, die zonde, die zonde waaronder ik mijn lichaam vernederd had. Rein uit de handen des Makers voortgekomen. Maar door de inkomst der zonde in het paradijs, waardoor datzelfde reine lichaam (en ook de ziel) onder de smet der zonde kwam, als straf op de zonde, kan er nooit geen reine meer voortkomen uit een onreine. Dat zien we rondom ons, maar ook in ons leven. Dat brengt ons ook onder de schuld der zonde, waardoor we voor God, het Reine en Heilige, schuldig staan, altijd schuldig, diep schuldig, steeds besmet, zodat we in de ogen des Heeren in ons zelf walgelijk zijn. Soms mogen we ook wel eens een walg van onszelf hebben, tegenover de Heere. Zo horen we zelfs een Paulus uitroepen, ten opzichte daarvan: *Ik, ellendig mens, wie zal mij verlossen van het lichaam der zonde en des doods?* (Rom. 7). Maar wie kan dan de troost uitspreken van dat woord: *Die ons vernederd lichaam veranderen zal en maken het Zijn heerlijk lichaam gelijkvormig*. Dat zal Hij doen. Die gekomen is in de gelijkheid des zondigen vleses, Die reine, Die Heilige, Die heilig, onnozel, onbesmet, afgescheiden van de zondaren was.

Daarom kon ook Paulus vervolgen in Rom. 7:14: *Ik dank God door Jezus Christus onzen Heere*; Wiens lichaam nu verheerlijkt is, nadat Hij de zonden in Zijn lichaam gedragen heeft op het kruis en Zichzelf vernietigd door de straf op de zonde gedreigd, de dood, te ondergaan, er niet in is ondergegaan, maar opgestaan uit den dood, met een verheerlijkt lichaam nu zittende is, ter rechterhand Gods des Vaders, Hoger dan de hemelen geworden. Waar Hij als het Hoofd des eeuwigen Verbonds al Zijn volk daar vertegenwoordigt en hen allen eens tot Zich zal nemen.

Maar hier op aarde wordt de strijd gestreden, tussen de oude en de nieuwe mens. En die strijd zal voortduren tot het einde onzes levens, zoals het geschreven wordt in Gods Woord, als het spreekt over het afsterven van de oude mens en het aandoen van de nieuwe mens. En in Filippenzen 3: *Niet dat ik het alrede verkregen heb, of alrede volmaakt ben, maar ik jage er naar of ik het ook grijpen mocht, waartoe ik van Christus Jezus ook gegrepen ben. Broeders ik acht niet dat ikzelf het gegrepen heb. Maar één ding doe ik, vergetende hetgeen achter is en strekkende mij tot hetgeen voor is, jaag ik naar het wit, tot den prijs der roeping Gods, die van boven is in Christus Jezus*.

Toch heeft mij dat dikwijls vertroost, dat ik eens Zijn heerlijk lichaam gelijkvormig zou worden. Ik zocht het nog zo veel in mezelf, om mezelf naar Zijn beeld te vernieuwen. Zo was ik eens zeer bedroefd over mijn afmakingen. Daar liep ik onder

mijn werk over te wenen, toen dat woord mij stilzette: Waarom draagt gij leed om Saul, daar Ik hem toch verworpen heb? Daar merkte ik uit op dat ik treurde over de oude mens der zonde, die ik wou behouden, vernieuwen en dat kon niet. O, dat willen behouden van onszelf. Zo waren mij ook die woorden tot onderwijzing: *Ziet, Ik maak alle dingen nieuw*. Als de Heere een mens vernieuwt, nieuw leven schenkt in de wedergeboorte dan is dat een geheel nieuwe geboorte uit God. Dan is daar van die mens zelf niets bij, al wat wij er bij willen voegen, zou het gehele werk bederven. In dit alles moest ik nog leren mijn gehele doodstaat, mijn totale verdorvenheid tot in de wortel van mijn bestaan toe. Nu, na zoveel jaren, moet ik dikwijls zeggen: 'Wat heeft de Heere met mij veel geduld gehad, wat heb ik Hem met mijzelf veel in de weg gestaan.' Och, wat moet ik me dan verwonderen over die liefderijke verdraagzaamheid Gods, die zachtens met mij gehandeld heeft.

1942

In 1942 werd ik ziek. Veel, zeer veel pijn. Ook moest ik toen te bed blijven, een maand in bed, een maand in huis. Toen was het weer beter en kon ik mijn werk weer doen. Wat mijn geestelijk leven aangaat, moest ik veel overdenken wat Hosea 2 schrijft: *Twist met ulieder moeder, omdat ze Mijn vrouw niet is en Ik haar Man niet ben*. Zo verder al die vloeken die over haar uitgesproken werden: *en Mij harer kinderen niet ontferme, omdat ze kinderen der hoererijen zijn*. O, wat heeft me dat jaren vervolgd. Hoe verstond ik dat? Waar bepaalde mij dat bij? Eerst in mijn eerste leven, wilde ik door het doen der wet zalig worden. Nu, zoveel jaren later, kon ik niet ontkennen hetgeen de Heere mij geschonken had, in onderwijzingen aan mijn ziel, mij iets geleerd van de diepte mijner val en de snoodheid van mijn zonde, maar ook vele dingen, die getuigden van de grootheid Zijner genade mijn bevattingen te boven gaande, geopenbaard in Christus Jezus, de Heere. Maar deze geopenbaarde zaken mocht ik niet gebruiken als rustbank. Ik zocht mij in mijn zielsnoden daarmee te troosten, zo telde ik als het ware deze dingen in mijn gedachten op. Maar de Heere had mij wat anders te leren wat ik toen niet wist, met die geopenbaarde lieflijke dingen die ik als schatten bewaarde hoereerde ik van de Heere af. En daarom nam de Heere de troost eruit weg. Wilde men mij ermee troosten dan kon ik dat niet aanvaarden.

Nu na al die jaren moet ik de Heere dikwijls erkennen in verwondering, dat Hij met mijn ziel twistte opdat ik niet rusten zou, waar Hij niet rustte. Hij rustte niet in openbaringen, in beloften van zaligheid, maar alleen in het volbrachte werk der zaligheid door de Zoon Zijner liefde. Maar dat wist ik toen niet, daarom ging ik bedroefd daarheen. Wie of wat zou mij kunnen troosten? Ook de woorden uit Ezechiël 16 waren dikwijls in mijn overleggingen verweven: *Daarom, o hoer, hoor des Heeren woord*. Die preek over Ezechiël 16 was mij daarom zo verklarende gesproken door **ds. Pieters**, het werk des Heeren, de zonden van Gods volk in het afwijken het afhoereren van de Heere, met hetgeen de Heere gedaan heeft in hun leven, dat is de grond niet waarin wij mogen rusten. Lees het laatste van Ezechiël 16: *Om Mijn Verbondswil...*

Ook kreeg ik dan nog wel eens bezoek. Die zei: 'Je mag het wel eens nakijken of er geen verborgen zonden zijn. Eerst je arm, waarmee ik tussen de wringer van een elektrische wasmachine gezeten had bij mijn zuster, wat evenwel goed gebeterd was. En nu weer je been. Die was als Jobs vrienden. Dat gaf de Heere mij te verstaan uit Job. Zodat mij dat niet zolang drukte. En ook nadien door een gesprek met een oudere vriendin bevestigd. Ik mocht ook weer genezen van die ischias.

Ik had een vriendin die mij ook dikwijls bezocht en waar ik zielebanden der liefde aan

had. Ze was onderwijzeres en woonde bij haar moeder in Wemeldinge. In Tholen had ze haar kamer en pension. Maar haar vakanties bracht ze veel thuis door, vooral in die oorlogstijd. Haar moeder was weduwe en er waren van de negen kinderen nog vijf ongetrouwd thuis.

Zo ging mijn vriendin dan met de zomervakantie weer naar huis. Ze was erg bezwaard vanwege de oorlog. 't Was ook in de nacht van één augustus 1942 heel erg met het overvliegen van vliegtuigen van Engeland naar Duitsland en omgekeerd. 'k Had er ook lang wakker van gelegen met de gedachte 'wat zal het ook nu zijn'. En in de morgen van 1 augustus kwam daar de droeve mare dat mijn vriendin 's nachts was omgekomen. Ik wou het eerst niet geloven, we hadden immers afgesproken dat ik haar zou waarschuwen als in de vakantie het Heilig Avondmaal in Tholen bediend zou worden en ze dan die zondag over zou komen en bij ons logeren. Maar het was waar.

Er stond in Wemeldinge afweergeschut, er was een vliegtuig in brand geschoten, dat was op hun huis gevallen.¹³ Het huis in elkaar gestort en alles verbrand. Alleen één broer was weggeslagen en zo van den dood gered. In die nacht kwam zij om met haar moeder, zuster, broers en twee kleinkinderen van haar moeder, die de avond te voren gekomen waren voor vakantie. 'k Geloofde het pas goed toen ik bij de begrafenis de ruïne van het huis zag. Ze waren allen zo verbrand dat ze alleen de piloten konden herkennen aan het bewijs dat ze om hun hals droegen.

Voor mij lag er een les in, die de Heere mij heeft willen leren. Ik had enkele jaren tevoren in de krant gelezen dat een man in Rotterdam in zijn werkplaats was verbrand. Bij de begrafenis had **ds. Kersten** gesproken en gezegd dat deze man naar de hemel was gegaan. Ik haalde daar mijn schouders over op. Nee, dat kon niet. Zo zou de Heere Zijn volk niet van de aarde wegnemen, dat was een te harde dood voor Gods volk. Nu zat ik in hetzelfde geval, want nu was mijn geliefde vriendin ook verbrand en 'wat zou het ook nu zijn?' In Gods toorn omgekomen? Daar tobde ik 's nachts over, want het was iedere nacht erg bang met het overvliegen, dus was ik zelf ook steeds in gevaar.

Het hield me wakker, tot er als het ware een stem zeide: 'Het is genoeg.' Ik dacht toen niet dat het woord in de Bijbel stond. Nadien heb ik het menigmaal gelezen. Die nacht sliep ik rustig in.

Maar de volgende nacht was het weer wakker liggen vanwege het vliegtuiggeronk en de gedachte aan mijn vriendin: hoe was haar einde, nu ze verbrand was? O, wat getob. Het beliefdde de Heere het op te lossen met het woord uit Zacharia 9:11: *U ook aangaande, o Sion, om het bloed uws verbonds heb Ik uw gebondenen, uit de kuil daar geen water in is, uitgelaten.* Daar werd het mij verklaard. Dat haar ziel al verlost was om het bloed des verbonds, eer het lichaam verbrand was. Nu kan door duivels toedoen het lichaam wel verbranden, maar de ziel is al verlost om het bloed des verbonds van Jezus Christus de Heere, waar ze met Pasen nog onderwijzingen uit had gekregen en haar geloof versterkt was. Ook had ze dat voorjaar becommernissen gehad. Ze was 35 jaar en kon nu altijd nog naar haar moeder die weduwe was. Als ze nu geen moeder meer had, waar moest ze dan heen? De Heere had ze ook daarin getroost, zo dat ze zeggen kon zoals van Hanna staat: *Haar aangezicht was haar dus niet meer.* De zorgen daarover waren weggenomen. Wij weten de uitkomst, die zorgen waren overbodig omdat ze gelijk met haar moeder aan haar einde kwam.

November 1942

1942 was nog niet ten einde, toen ons land bezocht werd met de besmettelijke ziekte

¹³ Fam. Cysouw

difterie, vroeger genaamd 'keelziekte'. Vele kinderen zijn eraan overleden en sommige hielden er blijvende ongemakken uit over. Zelf kreeg ik weer veel spierpijn en was ik veel bang dat het weer ischias zou worden. 't Was november. De kachel goed opstoken, ernaast zitten in een stoel met een warme kruik in de rug, om de pijn eruit te smoren. Zo heb ik de week doorgebracht vóór 16 november. Want er was iets waarvoor ik niet ziek mocht worden. Mijn zus in Rotterdam verwachtte haar zevende kind. Ik had beloofd te komen helpen, zo ik al meer gedaan had. Nu zou dat naar berekening nog vier weken duren, maar, zo redeneerde ik, als ik ischias kreeg dan kon ik daar niet heen om te helpen, want in 't voorjaar had het twee maanden geduurd. Dus ischias kon ik niet gebruiken, want hoe moest het dan met de hulp aan mijn zus en haar druk gezin. Ik heb in die week wat getobd. Nog maar vier weken, dan moest ik beter zijn. Tot de Heere zuchten, om toch beter te mogen zijn, maar de pijn bleef. Zondag 16 november lag ik nog de hele dag voor de kachel, vanwege die ellende en die vier weken. Tot ik 's avonds bij het naar bed gaan op mijn knieën het avondgebed deed en weer lamenteerde. Hoe moest ik toch over vier weken beter zijn.

Opeens werd ik in mijn smeken afgesneden met die woorden uit Ps. 2 berijmd: *Zal nietig stof Mij 't hoogst gezag ontwringen*. Ik was uitgebeden. Ik moest bekennen voor de Heere, dat ik de ganse week bezig geweest was Hem het hoogst gezag te ontwringen. O, wat ben ik? Wat ben ik dikwijls bezig Hem het hoogst en heiligst gezag te ontwringen. Hoe moeilijk of onmogelijk voor mijn hoogmoedig, eigenlievend bestaan om te bidden: *Uw wil geschiede gelijk in de hemel also ook op de aarde*.

En nu na zo vele jaren (38,5) ben ik nog niet verbeterd. O, dat moeilijk kunnen bukken voor de Heere, wat brengt dat veel strijd in mijn aardse bestaan voort. Dan zeg ik wel eens: ik geloof niet dat er één mens op aarde is zoals ik. Om de minste kruising van mijn eigen wil is mijn ziel in wanorde. Soms om iets dat de moeite niet waard is om daar ontstemd over te wezen. Wat brengt dat eigenlievend bestaan mij veel moeite aan. En wat moet het dikwijls mijn ziel in de schuld en verootmoediging voor de Heere brengen. Genade, als de Heere mij daartoe nog verwaardigt, want het is toch opstand tegen de wijze bedoeling Gods in mijn leven en daar kan ik toch geen vrede in vinden.

Die avond ging ik dus naar bed, uitgevchten tegen de wil des Heeren, rustig slapen. Nu was het mijn gewoonte 's maandags naar mijn zuster, die een winkel had, te gaan, om op de winkel te passen, daar zij dan de distributiebonnen in moest leveren. Want zoals ieder weet was Nederland door de Duitsers bezet en was alles gedistribueerd. Dus maandagmorgen 17 november vroeg vader: 'Zal ik maar zeggen dat je vanmorgen niet kan komen om op te passen?' Nee vader, zeg dat maar niet. Ik heb nu niets geen pijn, dus om negen uur ga ik wel. Ik was beter.

Om negen uur kwam er bericht uit Rotterdam, dat het kind des zondags geboren was en of ik kon komen. Om elf uur ging ik op reis en heb veertien dagen mijn zuster kunnen helpen, geen pijn meer gehad, dus was ik wonderlijk genezen. Op Gods tijd was het kind geboren en ik was ook op tijd gezond om het voorgenomen werk te doen. De Heere handelde wonderlijk in Zijn doen. Hij hoeft nooit over te rekenen. Maar wij en vooral ik, moet met mijn berekeningen nogal eens bestraft worden. Dikwijls moet ik nog wel eens aan dat woord denken: *Zal nietig stof Mij 't hoogst gezag ontwringen?* Dan waarschuwt het mij inwendig om de Heere niet voor te schrijven hoe het moet.

Augustus 1944

In augustus 1944 zou ik mijn **40e verjaardag** gedenken. Enkele dagen later, op des Heeren dag, zou het bediening van het Heilig Avondmaal zijn. Ds. Fraanje zou

daartoe overkomen uit Barneveld. Dat is evenwel niet doorgegaan. 1944 was een droevig oorlogsjaar.

Het eiland Tholen en meer gedeelten van ons land waren geïnnundeerd of onder water gezet. Tholen als stad was daar ook bij. Zo hadden velen al uitgezien naar een plaats waar ze heen konden gaan. Vader liep maar wat heen en weer en zei dan: 'Wij wonen op het hoogste punt van het eiland, als hier het water komt, is het eiland er niet meer, evenwel 'befehl ist befehl'. Zo werd het Duits daar wij aan onderworpen waren nagepraat. Ik verwonderde mij over de plannen die zo veel mensen maakten, ook Gods volk, om weg te gaan en zoveel mogelijk mee te nemen aan huisraad enz.

'Wel', dacht ik, 'waar zouden wij heen gaan?' 't Liefst naar een plaatsje waar water was, voor vader. Wat zouden we meenemen? Ieder een koffer met kleren en wat naaigerei. Zoveel we dragen konden, meer niet. Terwijl dat in mijn gedachten was dat we dan Tholen gingen verlaten en als we op de brug zijnde nog een blik achterom zouden slaan, dan zouden we het graf zien. Zo verstond ik de droefheid van Nehemia die zeide: *De plaats der begrafenis mijner vaderen die woest is*. Ik voelde iets van die droefheid en verstond, dat wij aan een graf gebonden zijn, aan het graf van onze geliefde overledenen.

Na dezen kwam er bericht: Tholen mocht op eigen risico blijven. Dus hebben de mannen een dijkje rond Tholen gelegd. Het gehele eiland en de buitenwijken van het stadje Tholen moesten evacueren. Er kwamen er toen ook velen in Tholen hun toevlucht zoeken, die voor henzelf en hun vee plaats konden krijgen. Zo bleek dat er veel ingeruimd kon worden, wat ook weer diende tot levensonderhoud van de inwoners.

Nu was het dan augustus, 30 augustus mijn verjaardag. Bij ons in huis waren twee kinderen van mijn zuster Maatje: Rinus en Tiny. Vanwege die verjaardag en de gedachte aan het Heilig Avondmaal dat bediend zou worden, was ik des avonds op bed zuchtende tot de Heere. Och, hoe arm was ik en hoe verlaten voelde ik mij. Ik zeide: 'Heere, ik heb wel eens gehoord van Uw volk dat zij een bezoekje van U kregen op hun verjaardag, zou ik dat ook eens mogen krijgen. als een geschenk van U. Dat ik ook eens wat te vertellen had als er morgen bezoek is. Ik ben altijd zo besloten en kan niet uitkomen.'

Maar alles bleef zo het was, hoe werkzaam ik ook was en mijzelf aan 't werk zette. Nu werd ik toch 40 jaar, dan mocht ik toch wel wat hebben! Wat is de mens? Tenslotte ging ik uit bed. 'k Zou dan wat lezen in Gods Woord, misschien dat ik daar iets in las wat mijn wens zou vervullen. Ik opende Gods Woord bij Exodus 29, las over de zalving van Aäron en zijn zonen, tot ik kwam aan het laatste gedeelte van Exodus 30. Waar gesproken wordt over het heilig reukwerk: *Verder zeide de HEERE tot Mozes: Neem welriekende specerijen en zuivere wierook; dat elk bijzonder zij. En gij zult een reukwerk ener zalf daaruit maken, naar het werk des apothekers, gemengd, rein en heilig. En gij zult van hetzelfde heel klein pulver stoten en gij zult daar van leggen voor de getuigenis in de tent der samenkomst, waarheen Ik tot u komen zal. Het zal ulieden heiligheid der heiligheden zijn. Maar naar het maaksel dezes reukwerks, hetwelk gij gemaakt zult hebben, zult gijlieden voor uzelfen geen maken. Het zal u heiligheid zijn voor den HEERE. De man, die dergelijke maken zal, om daaraan te rieken, die zal uitgeroeid worden uit zijn volken.*

Ik werd wat wrevel, wat had dat mij nu te zeggen. Nee, daar zat niets voor mij in. Dicht dat boek, wrevel naar bed en gaan slapen. Dat gebeurde tot 's morgens zes uur. Maar de Heere waakte over mij. O, die vrijwillige liefde Gods, waarover ik mij nu zo dikwijls moet verwonderen. Waarover ds. Fraanje meermalen zei: 'Gelukkige mislukkingen.'

Bij het ontwaken werd dat woord, vooral vers 38, levendig mij voorgesteld. Wat had ik 's nachts gedaan? Getracht het werk des Heiligen Geestes na te bootsen. Dat heilig en rein reukwerk, sprak van het werk des Heiligen Geestes, Die een heilig reukwerk in de ziel ontsteekt, van lof en dank, Gode tot eer. Maar al wie dat nabootst tot zijn eigen lof en eer, om daaraan te rieken, die zal uitgeroeid worden uit zijn volk. Dat had ik gedaan, ik wilde mijzelf opwekken, dat werk nabootsen, om daaraan te rieken, tot mijn eigen vermaak. Ik werd ook terug gebracht, vanaf mijn jeugd, wat ik al gedaan had in mijn godsdienst om mijzelf bij God aangenaam te maken, wat een tranen, gebeden, goede werken, goede gestalten had ik willen gebruiken, als middelaar, in de plaats van Christus, de Enige Middelaar Gods en der mensen. O, heb ik uitgeroepen, voor God de Heere: *o, waar ben ik niet beslapen, waar heb ik niet gehoereerd, waar ben ik niet afgeweken?* Ook de Heilige Geest bedroefd, tegengestaan, weerstaan, hoeveel moet er niet tegen mij getuigen. O, dat mij ook al die zonden van vroeger maar ook van deze nacht, verzoend werden, in dat bloed des Verbonds, in de Enigen waren Middelaar Gods en der mensen. O, wat was mij dat bitter, die zonden om mijzelf te willen helpen, in plaats van op Christus Jezus mijn vertrouwen te stellen, om alleen van Hem geholpen te worden.

Toch kreeg Hij daar meer waarde voor mij en was ik nadien wel bang om in mijzelf het werk des Heiligen Geestes op te wekken en werd het meer mijn bede:

*'Geef mij Uw Geest dat ik mag ervaren
Uw Woord, Ik zal dat houden onderdaan
Van harte in 't midden Uwer dienaren'.*

Ook verstond ik iets van dat woord: *Dat gij deze liefde niet opwekt noch wakker maakt, totdat het dezelve lust.* Wachten, leren wachten op Gods tijd en wijze, wat is dat een zware les voor mijn haastig, eigenwijs bestaan. Toen ik dat bemerkte, o, wat heb ik dikwijls tot de Heere gezucht: 'O Heere, leer mij op U wachten, dat ik mezelf niet helpe, bewaar mij daarvoor, uit genade.'

Die verjaardag heb ik stil doorgebracht. Het Heilig Avondmaal is de volgende zondag niet bediend.

Het was 1944. 1 September werd alle openbaar vervoer van trein of bus afgelast vanwege de oorlogsomstandigheden en zo kon ds. Fraanje niet naar Tholen komen.

De Duitse legers moesten terugtrekken. Tholen en Zeeland werden in oktober/november 1944 bevrijd door de Canadezen. Maar het grootste gedeelte van Nederland bleef bezet door Duitse troepen.

De winter van 1944-1945 was een bange tijd. In het bezette gebied zijn velen van de honger omgekomen en in het bevrijde gebied was het ook bang vanwege de V-1's, afgeschoten, onbestuurde vliegende dingen die overal neer konden vallen. Bij Tholen is er op 17 december één gevallen die echter geen mensen gedood heeft. Op het eiland Tholen in Poortvliet viel er één, negen mensen gedood. Wat was dat bang. Tiny die bij mij sliep, hoorde ze het eerst en zat dan rechtop in bed. Rinus, nog klein, sliep in de krib, werd dan ook wakker en vroeg of hij bij mij mocht slapen. Zo was klein en groot bang. Toch had ik onder alles een kleine hoop dat er in Tholen geen zou vallen en er van Tholen geen mensen zouden omkomen door die V-1's. Zelfs toen er één op het ziekenhuis in Bergen op Zoom viel, waar ook mensen van Tholen verpleegd werden, dacht ik: er zullen geen mensen van Tholen gedood zijn. En dat was ook zo. Ik had daar vertrouwen in uit Gods Woord, Nehemia 6:19: *Tobia dan zond brieven om mij vreesachtig te maken.* Wij mochten in al die beproevingen bewaard blijven.

Mei 1945

In mei 1945 was er de **bevrijding** van geheel Nederland. Duitsland had de oorlog verloren, de bezetting werd opgegeven en de soldaten trokken naar hun land terug. Och, wat is er weinig verootmoediging bij ons Nederlandse volk en wat zijn we na die tijd in Godsverlating toegenomen. want we kregen veel weelde en de weelde staat de zot niet wel. Over het algemeen genomen zijn vorstenhuis, volk en regering van de God der verlossing verre afgeweken en dit afwijken gaat steeds voort.

Wat mezelf betreft, in mijn zieleleven bleef de strijd voortduren. Ik had nog geen rust gevonden. Nu kwamen er in dien tijd 's maandagsmiddags wel enkele vriendinnen bij ons thuis. Wij spraken dan over Gods Woord, of lazen samen wat tot stichting. **Mientje Braal**,¹⁴ **Anna Bergers**, **Mijntje Beret**. Het waren getrouwde vrouwen, maar werden altijd bij hun meisjesnaam genoemd. Ook gingen we nog steeds samen naar de bid- of dankdagen in het Thoolse land, St. Maartensdijk, Stavenisse, Poortvliet, St. Annaland, als ds. Fraanje preekte. Wij, dat waren dan Anna Bergers, Mientje Braal en ik, waar we dan met anderen samen kwamen en stichtelijke gesprekken hoorden. Toch meestal tussen Potappel en ds. Fraanje. Zelf was ik dan ook een stille toehoorder.

Maar omdat ik wel eens aan ds. Fraanje schreef, vroeg hij dan wel eens wat aan mij. Maar ik kon maar zeer zelden enkele woorden zeggen. Dan zeide hij: 'schrijf mij weer maar eens wat'. Dan zeiden die andere vrouwen, die daarbij tegenwoordig waren onderweg naar de kerk tegen mij: 'Zeggen kan ze niks, wel schrijven.' Ze hadden gelijk, ik vond het zelf ook erg, maar kon geen verandering daarin brengen.

Op een keer zei ds. Fraanje: 'zij, ze wil de duivel wit wassen, maar die blijft zwart hoor.' Och, ik kon dat niet onderscheiden waar al mijn klachten vandaan kwamen en in hoeverre de vorst der duisternis mij gevangen hield in ongeloof en verdachthoudingen van de Heere, want hij doet zich ook voor als een engel des lichts. Zo goed als hij ook is een engel des satans die mij met vuisten sloeg.

Nadien heb ik dan ook meer in mijn vertwijfelen uitgeroepen tot de Heere: *Twist Heere, met mijn twisters, strijd met mijn bestrijders en zeg tot mijn ziel: Ik ben uw Heil*. Want ik werd gewaar dat de zielevijand voor mij niet op de vlucht ging en ook dikwijls nam ik schuld op mij die de mijn niet was, maar dat de influisteringen des duivels waren. Dat kan men ook lezen in de **Christenreize** van Bunyan.

En daarom zei ds. Fraanje dat, die dat bemerkte in mijn schrijven. 't Was in huis bij mijn tante waar ik meer van gesproken heb, we waren toen maar samen, ook ds. Fraanje en mijn tante en de nichtjes. Dominee vroeg weer. Wat ik gezegd heb weet ik niet. Maar wat heeft hij een moeite gehad die middag om mij te overtuigen dat de Heere geen vrucht zocht van mij. Onder andere zeide hij: 'Een landman als hij een boom geplant heeft, een vruchtboom, die gaat bloeien en hij knijpt dan die bloesems eruit. Eén keer, twee keer, of nog meer. Waarom doet hij dat? O ja, in de natuur wist ik dat wel. Dat doet men, omdat de boom nog te jong is om vruchten voort te brengen. Men knijpt dan de bloesem eruit, dan groeit de boom steviger op en zal nadien betere of meerdere vrucht voortbrengen.

Toch wat het geestelijke aangaat, kon ik daar geen antwoord op geven. Dan kreeg ik om 't zo eens uit te drukken huiswerk mee. Zo handelt de Heere met de ziel, die denkt dat hij nog vruchten voort kan brengen en gaarne zou pronken met vruchten waar ik zelf mij in zou verlustigen. O die les. In mijn laatste brief aan ds. Fraanje heb ik het nog mogen schrijven. 'Dominee, nu weet ik dat het de Heere niet te doen was om de vrucht, maar om het behoud van de boom.' Wat was hij door Gods genade een trouwe dienstknecht en wat heeft de Heere mij in hem een goede leidsman gegeven. De Heere de eer!

¹⁴ Zie deel 12 in deze serie

En ds. Fraanje die zelf als een zondaar stierf, mag Hem nu zonder zonde dienen en het loon ontvangen van een getrouw leraar.

Nu het in de zogenaamde 'lijdensweken' is en het lijden van de Heere Jezus behandeld wordt in de predicatie, moet ik denken aan hetgeen ik eens tegen mijn vriendin Mientje Braal (vrouw Bout) zei in een gesprek ook in die weken. Zij zeide dat ze zo graag die preken hoorde over het lijden, daar had haar ziel een zoete smaak in. Ik zeide: 'Och nee, ik ben altijd blij als ze voorbij zijn.' Wat is de mens? Hoe denkt men dat men het weet, voor de vleselijke mens is er dan geen gedaante noch heerlijkheid in een lijdende Borg. Toch was Hij mij niet geheel onbekend meer, maar voor alles moet plaats gemaakt worden. Men kan dat ook lezen in Gods Woord, uit de omgang van de Heere Jezus met de discipelen. Ze hoorden niet gaarne over Zijn lijden, zo ook ik niet. Maar daarna kwam er een tijd, dat in een gebed die woorden op mijn ziel gedrukt werden: *Gaat weg, gij vervloekte*. O, daar had ik nooit zo over gedacht, om der zonden wil, om het verbreken van Gods wet liggen we onder de vloek. Nu had ik wel kennis gekregen dat de Heere Jezus de ganse wet had volbracht, die wet ongeschonden hersteld en verheerlijkt had, door Zijne volmaakte gehoorzaamheid, ongeschonden aan Zijn Vader had teruggebracht, maar nu moest ik ervaren dat dát mijn schuld, mijn vloek niet weggenomen had.

O, dat deed mijn ziel beven. Zo kon ik bij God niet in genade aangenomen worden. Maar toen daarop in de 'lijdensweken' weer het lijden van Jezus behandeld werd, o, hoe zoet waren mij de predicaties. In elke preek klonk het in mijn ziel: *Een vloek geworden voor ons*. Nu kan ik nog wel eens met jaloersheid aan die tijd terug denken, want soms moet ik me weer waarnemen, zo lauw en zo koud, omtrent dat diepe ziels- en lichaamslijden, alsof het mij niet aangaat. En toch was het beide noodzakelijk.

In 't vragenboek van Hellenbroek leren wij naar waarheid: *Het lijden van de straf kan wel bevrijden van de straf, maar geen recht geven ten eeuwigen leven*. Dat was alleen beloofd op het doen van de wet. Wat moeten al deze verborgenheden van Godswege in onze ziel ondervindelijk bekend gemaakt worden, zal de arbeid van de Heere Jezus waarde voor ons hebben. 1 Petrus 5:6: *Vernedert u onder de krachtige hand Gods en Hij zal u verhogen te Zijner tijd*. Wat kan een mens voortobben op de weg des levens door de woestijn en toch zichzelf maar bedoelen. In het leven willen blijven (geestelijk dan) en de Heere bedoelt hen aan alles te doen sterven, waarmee zij zich willen behouden. Heeft **Huntington** niet een boekje geschreven: 'De vernieling des doods door de Fontein des levens'?

Zo schreef ik dan eens in mijn ellende aan ds. Fraanje. Ik dacht: 'k zal nu toch eens goed schrijven hoe het met mij is. Vandaag of morgen sterf ik. Dan zullen ze mij nog willen begraven als een bekeerd mens. Dan is het net zo ds. Smytegelt in een preek zegt: 'Men spreekt al dikwijls van mijn vader of moeder zaliger, zonder grond. Het stro ligt nog voor de deur.' (Een gewoonte in die tijd in Zeeland, om een bos stro buiten voor de deur te leggen als er een dode in huis was). Dus zegt ds. Smytegelt: 'Het stro ligt dikwijls nog voor de deur en de ziel brandt in de hel.' Zo dacht ik toen over mijzelf dicht bij de dood (hoewel ik gezond was) en zo ik toen die brief schreef, dat ik dan onbekeerd de eeuwigheid in zou gaan. Dat moest dominee goed weten, in mij was niks goeds.

Toen daarna dominee kwam preken in Tholen was dat over deze tekst: *Vernedert u onder de krachtige hand Gods en Hij zal u verhogen te Zijner tijd*. Toen ik hem daarna ontmoette en hij weer vroeg hoe het met mij ging, was ik boos vijandig en ik antwoordde: 't Zal wel gaan zo het gaan moet!' O ja, dat wist ik nog wel, maar van dat

vernederen begreep ik niets. Och, toen wist ik niet dat ik een vijand van vrije genade was. Hoe kon ik buigen? Wel werd ik aan mijn vijandschap ontdekt. Hoe zal ik de Heere ooit genoeg danken, ook voor hetgeen Hij mij in ds. Fraanje gegeven heeft, als een trouwe knecht des Heeren, die mijn vijandig vlees niet spaarde. Hoe zal ik ooit de Heere waardig danken, Die niet ophield met de twistingen des Geestes in mijn ziel opdat ik niet zou rusten in hetgeen waarin ik rusten wou. Want o, dat rusten in hetgeen de Heere weleens aan de ziel gedaan heeft is zo gevaarlijk. Dan is dat nog zelfzoeking en hebben we genoeg aan de weldaden en vergeten we de Weldoener.

Daarover sprak dominee ook weleens, dan nam hij een voorbeeld uit het dagelijkse leven. Is het goed als mensen gaan trouwen dat de bruid meer ingenomen is met het huis en de inrichting van het huis, dan met haar bruidegom? Maakt dat de liefde uit? IK meen dat de bruidegom dat wel bemerkt. Is het meer te doen, om het loon dat de man thuis brengt, dan om de man persoonlijk? Onderzoekt dat eens nauw, ook in het geestelijk huwelijk, tussen Christus en Zijn bruid. Dan kan men met de geschonken weldaden van de Heere aflopen en aan de weldaden genoeg hebben.

Ook zijn er zielen die zich voeden met stof en as. Ze kunnen vermaak hebben in al maar over de ellende te spreken, zulke zware uitdrukkingen doen over hun zonden. om de hoorders te doen blijken hoe diep ze wel ontdekt zijn en in die dingen rusten ze dan. Maar ook leest men in Gods Woord van zielen die zitten neder in stof en as, die praten er zoveel niet over. Maar die beleven hun ellende voor God. Wie kan zulke verslagen geesten oprichten? De Heere alleen. O, wat nodig de bede uit Ps. 139: 23, 24: *Doorgrond mij, o God! en ken mijn hart; beproef mij en ken mijn gedachten. En zie, of bij mij een schadelijke weg zij; en leid mij op den eeuwigen weg.*

1948

Hoe zal ik verder gaan? Ik meen dat het in 1948 was, dat ik samen met Mientje Braal of, vrouw Bout op verjaardagsbezoek ging bij de vrouw van een ouderling. Toen we heen gingen, drong die vrouw bij mij erg erop aan dat ik nog eens weer zou komen, maar aan Mientje vroeg ze dat niet. Ik begreep dat niet. Ik achtte Mientje veel uitnemender dan mijzelf. Zij had vele zaken van de Heere geleerd en was een bevestigde Christin, zo men dat noemt. En ik kon soms niet begrijpen, dat ze met mij wilde omgaan. Wat had ze aan mij?

Ik had ze lief omdat ze tot Gods volk behoorde. Waarom verkoos die vrouw mij boven haar? Wat had ik daar een hekel aan, ik had dan ook helemaal geen zin om aan de begeerte van die vrouw te voldoen. Wij hadden de gewoonte 's maandagsmiddags met enkele vrouwen samen te komen, bij ons thuis. Mientje Braal (vrouw Bout), **Mijntje Bout**, getrouwd met mijn neef Piet Schot, **Anna Bergers**,¹⁵ weduwe van A. Rijstenbil, toen inwonende bij een oom van mij (Willem Schot). Soms ook **weduwe Moerdijk**. Was er niets te bespreken dan lazen we samen iets, uit het één of andere boek genomen en gegrond op Gods Woord, om elkander tot nut te zijn. De maandagmiddag die volgde op het bezoek aan die vrouw waren Mientje Braal en Anna Bergers de eersten bij mij. Ik zorgde voor een kopje thee en intussen vertelde Mientje over die verjaarsvisite bij die vrouw en dat die vrouw zo onvriendelijk tegen haar deed en zo overvriendelijk tegen mij. Mientje gebruikte daarbij onder andere deze woorden: 'Dat ze veel van Anna houdt kan ik hebben, ik houd ook veel van Anna, maar daarom heeft ze nog niet zo onvriendelijk tegen mij te doen.'

O, dat woord, dat zij, Mientje, behorende tot Gods volk, veel van mij hield, dat ging tot in mijn binnenste ziel. Niet met blijdschap, maar ter onderscheiding. Ja, was het in

¹⁵ Zie hoofdstuk 1

mijn hart, Gods volk houdt veel van je, maar de liefde Gods moet je missen, want God kan je niet liefhebben, zo een schepsel als jij er één bent. O, die liefde Gods te moeten missen was me juist zo bitter. Dat kon niet goed gemaakt worden met de liefde die Gods volk mij bewees.

Toentertijd las ik op de meisjesvereniging voor, dat was dinsdagsavonds. Ik las dan in boeken van **Mac Cheyne**, kleine preekjes. Voor ik dan die dinsdag daarheen ging, keek ik vooraf na wat ik lezen zou en dat was voor dien avond over Jesaja 42:5-8, waarin ik las enkele punten die mij aangingen; met indruk las ik

1. Leer hieruit de grote liefde Gods tot zondaars. Hij spaarde Zijn eigen Zoon niet. Hierin is de liefde. Hij beminde het heil Zijns Zoons, maar Hij had de zaligheid van zondaren liever. Hij aanschouwde gaarne Zijn Zoon in Zijn schoot maar Hij zag liever dat zondaars tot Zijn schoot gebracht werden! Hij stiet zijn Zoon van Zich, om zondaren op te nemen. O, zondaars, hoe zult gij ontvliden, zo gij op zo grote zaligheid geen acht geeft.

Maar nog meer indrukkelijk het volgende:

2. Leer hieruit, dat God hiervan de eer toekomt. Hij wil Zijn eer geen anderen geven. Enige ontwaakte zondaars zien God aan als een onverbiddelijk rechter, maar Christus als een vriendelijk Zaligmaker, die tussen ons en een vertoornde Vader treedt. Nu, denkt eraan dat ge nimmer tot vrede komt zolang als gij dit doet. Hierdoor ontsteelt ge God Zijn eer. Gij moet geloven in Christus en geloven in God. God eist dat gij de Zoon evenzo eert, als gij de Vader eert, maar niet meer dan gij de Vader eert. Gij zult nooit tot vrede komen, totdat gij op Christus ziet als de Gave Gods, totdat gij het hart van God en het hart van Christus als één beschouwt. Totdat God u Zijn hart opent en u toont de liefde welke voorzag, bestemde en de Zoon overgaf.

Met God verzoend

Dat woord ging in mijn hart als voor mij bestemd. Juist zo dacht ik God is een onverbiddelijk Rechter, toornig om mijner zonde wil, Christus een vriendelijk Zaligmaker. O, hoe verborgen was mij alles. Hoe was daar tussen toch ook dat woord van de Heere Jezus, waar ik jaren eerder mee bezig was in mijn gebed. Hoe ik met de twee zonen van Zebedeüs mij in wilde dringen in Christus gunst, om te mogen zijn zittende aan Zijn rechterhand. Dat de Heere Jezus zeide: *Het staat bij Mij niet te geven, maar het zal dien gegeven worden die het bereid is van Mijn Vader.*

Ik heb wel eens gehoord van de orde des heils. De Heere houdt orde in hetgeen Hij Zijn volk leren wil. Hij zal hen aan zichzelf doen sterven, opdat zij Gode leven zouden. Ik was dus ontsteld. O, ik moest de liefde Gods missen. Hoe kon de Heere mij liefhebben, een zondares. Een mens zoals ik mijzelf kende. Weken heb ik daarmee gelopen, dat werd gaandeweg erger. Mij kon God niet liefhebben. O, die heilige deugden Gods. Heilig rechtvaardig, rechtvaardig heilig. Vlekkeloos, heilig, rechtvaardig. Dat heeft mij die zomer beziggehouden. Toen werden de fundamenten waarop ik wilde bouwen mij ontnomen. Ik weet dat ik eens aan ds. Fraanje schreef in mijn ellende: 'Dominee, ik loop als in een doolhof en iedere keer kom ik op 't zelfde punt uit, ik kan er niet uit. Overal loop ik vast' Dit weet ik, de Engel met het uitgetrokken zwaard staat nog in het paradijs om te bewaren den weg tot den boom des Levens.'

Zo tobde ik voort. De Heere had mij ook kunnen laten varen maar hield mij vast, alleen de fundamenten moest omgekeerd worden, zodat alle hoop mij gans ontviel.

Op een avond was ik gans ontbloot. Of ik gebeden heb, weet ik niet meer. In bed zijnde, legde ik mijn hoofd neer, met de woorden: 'en het kan niet.' Wat niet?

Behouden worden. De breuk tussen God en mijn ziel, zo diep, zo wijd, zo in strijd met Gods lieve deugden. Het heilige recht kon om mijnen 't wille niet gekrenkt worden. Jaren later heb ik ds. Johannes van de Poel daar eens over horen spreken. 'Daar', zeide hij 'neemt ziel een heilig afscheid van God. De bekommerde zondaar wil zelf wel goedkeuren dat de Heere hem zou verstoten. Zij erkennen gaarne dat de Heere niet aan hen gelijk is. Ze hebben niets te eisen, ze willen het gaarne overgeven. De dichter zegt: *Mijn ziel is immers stil tot God*. En dan hoeft er niet eens de verwachting van genade te wezen (dat was er ook niet bij mij). De mens veroordeelt gewillig zichzelf. Die het vatten kan vatte het.' Eva van der Groe schrijft: Ik bedong niets. En ik verwachtte niets, ik vreesde niets, ik hoopte niets, ik wenste niets. Zo was het ook met mij. Daar lag ik; neen, vragen kon ik niet meer. Ik kon ook niet zeggen dat het bang was; *ik was het met God eens*. 'Het kon niet'.

Verder kon ik niet. Daar gaf de Heere dat woord: Het welbehagen des Heeren zal door Zijne hand gelukkiglijk voortgaan! (Jes. 53). En de Heere verklaarde het in mijn ziel. Wat onmogelijk was bij mij was mogelijk bij God. O, die Vaderlijke liefde, wat is dat de grootste zaligheid. De Bron van Zaligheid, verkiezende liefde van eeuwigheid. Uit het geslacht der mensen. Zijn volk met name verkoren. Ik weet nu, toen niet, dat daar onderscheiden over gedacht wordt. Verkoor God mensen uit het gevallen mensengeslacht, of verkoor Hij mensen eer ze in Adam gevallen waren? Dat predikte ds. Fraanje. Een kort geleden heb ik een Hervormde dominee horen zeggen: 'De Heere God verkoor mensen vóór de val, want de Heilige Geest kan niets liefhebben dat in de zonde besmet en onrein is.'

Ik schrijf het neer zo het mij toen verklaard werd. Zijn volk verkoren, liefgehad met een eeuwige liefde, zoals geen mens lief kan hebben. Maar ook dat volk der liefde was als mens in het verbondshoofd Adam begrepen en viel in Hem van God af. O, dan die vraag: *Hoe zal Ik u onder de kinderen zetten, u geven dat gewenste land?* Nu kon die liefde Gods geen doorgang hebben en was er menselijk gesproken en onmogelijkheid bij God. Hij kon Zichzelven niet verloochen. O, die diepte van de val in Adam is nooit te peilen. En dan toch die namen van de verkorenen, ook mijn naam dat geloofde ik toen zeker (hoe menigmaal mij dat later bestreden werd) die namen in Gods hart ingezet (dat ik met eerbied over deze heilige verborgenheden schrijven mocht). Die verkiezende liefde bleef ondanks de val, doch hoe zou die liefde tot dat verkoren voorwerp kunnen komen, zonder krenking van Gods heilige, heerlijke deugden. Dat was onmogelijk. O, kon ik dat met rechte woorden neerschrijven. Maar het welbehagen des Heeren zal door Zijn Hand gelukkiglijk voortgaan. O, Christus geopenbaard in mijn ziel, als de gift uit het liefdehart Gods, de Zoon Zijner liefde, als die Gave, mocht ik Hem van de Vader ontvangen.

Ik had gewerkt, geprobeerd om buiten het heilig recht om zalig te worden, weer bij de Vader thuis te komen, doch steeds stond daar die Engel met het uitgetrokken zwaard, om te bewaren de weg tot den boom des Levens. Nu kreeg ik dat recht lief, evenwel moest dat recht voldaan worden. En nu, nu trof mij dat zwaard niet maar dat trof de Zoon Zijner liefde, Die Zich daar gewillig toe overgaf. O, dat ik de zonde recht zou haten, die door de dood Zijns Zoons verzoend moest worden. Want zonder bloedstorting geen vergeving, geen doorgang voor de liefde des Vaders. Ik zag daar dat God zelfs ook een Middelaar nodig had, ik schrijf het met eerbied, tot opluistering Zijner deugden: Eén Middelaar Góds en der ménsen, staat er Timotheüs. (Wat heb ik daar tranen geschreid, dat mijn zonden de oorzaak waren dat het zwaard der gerechtigheid, de Middelaar Gods en der mensen doodde; niet mij. *Indien ge dan Mij zoekt, zo laat dezen heengaan*. Dat maakt de zonde, onze zonden, bitter).

Toen heb ik de Heere gedankt voor al de wegen die Hij met mij gehouden heeft van mijn jeugd af. Waarvan ik dikwijls gedacht heb: al deze dingen zijn tegen mij. Nee, het waren wegen der liefde Gods tot mij. Nu wist ik ook dat het éne liefde was, in het hart des Vaders en des Zoons. Hij, de Borg en Zaligmaker, de Christus Gods, is de Gave uit het liefdehart van God. *Gode zij dank voor Zijn onuitsprekelijke Gave.*

Het spijt mij nu wel dat ik het toen niet heb opgetekend. Ik kon er toen niet direct over spreken, omdat het zulke tere, heilige zaken waren, te groot om te bevatten. Ik verstond er ook direct de strekking niet van, zoals van vele eerdere ondervindingen, die in mijn latere leven meerdere uitleg nodig maakten, hetgeen de Heere wel meer kwam te bevestigen, toen ik ook meer onder Gods volk kwam, die deze dingen konden uitleggen en bevestigen.

Wel heb ik er ds. Fraanje over geschreven, later, die de volgende keer dat hij kwam, preekte over Psalm 136, het laatste vers: *Looft de God des hemels want Zijn goedertierenheid is in der eeuwigheid.*

Ook ben ik eens een keer bij mijn vriendin **vrouw Bout** (Mientje Braal) geweest waar ik er iets van probeerde te zeggen. Ik weet dat ik nog gezegd heb: 'Vroeger wilde ik gaarne sterven om uit een zondige wereld weg te zijn, doch nu zou ik willen sterven om die liefde Gods des Vaders en de liefde des Zoons te kunnen bevatten.'

Maar het gesprek vlotte niet zo. Ze had het zo druk met haar huiswerk en dat remde mij zo dat ik me niet kon uitspreken, dus leefde ik het zo maar bij mijzelf in. Toen enige tijd later die liefde mij weer overstroomde, och, toen moest ik gewaar worden dat ik geen geloof had om dezelve te beantwoorden. En dat ik in een staat van ongelooft geboren was en dat er nu ook een onmogelijkheid was in de Zoon Zijner liefde; als die Gave mocht ik Hem van de Vader ontvangen. Ik had gewerkt, geprobeerd om buiten het heilig recht om zalig te worden, weer bij de Vader thuis te komen, maar steeds stond daar die Engel met het uitgetrokken zwaard, om te bewaren de weg tot den boom des Levens. Nu kreeg ik dat recht lief, evenwel moest dat recht voldaan worden en nu, nu trof mij dat zwaard niet, maar dat trof de Zoon Zijner liefde, Die Zich daar gewillig toe overgaf. O, dat ik de zonde recht zou haten, die door de dood Zijns Zoons verzoend moest worden, want zonder bloedstorting geen vergeving, geen doorgang voor de liefde des Vaders.

Ik zag daar dat God zelfs ook een Middelaar nodig had, ik schrijf het met eerbied, tot opluistering Zijner deugden: Eén Middelaar Góds en der ménsen, staat er in Timotheüs. (Wat heb ik daar tranen geschreid, dat mijn zonden de oorzaak waren dat het zwaard der gerechtigheid, de Middelaar Gods en der mensen doodde en niet mij. *Indien ge dan Mij zoekt, zo laat dezen henen gaan.* Dat maakt de zonde, onze zonden, bitter).

Toen heb ik de Heere gedankt voor al de wegen die Hij met mij gehouden had, van mijn jeugd af. Waarvan ik dikwijls gedacht heb: *al deze dingen zijn tegen mij.* Nee, het waren wegen der liefde Gods tot mij. Nu wist ik ook dat het éne liefde was, in het hart des Vaders en des Zoons. Hij, de Borg en Zaligmaker, de Christus Gods, is de Gave uit het liefdeharte Gods. *Gode zij dank voor Zijn Onuitsprekelijke gave.*

Het spijt mij nu wel dat ik het toen niet heb opgetekend. Ik kon er toen niet direct over spreken, omdat het zulke tere, heilige zaken waren, te groot om te bevatten. Ik verstond er ook direct de strekking niet van, zoals van vele eerdere ondervindingen, die in mijn latere leven meerdere uitleg nodig maakten, hetgeen de Heere wel meer kwam te bevestigen, toen ik ook meer onder Gods volk kwam die deze dingen konden uitleggen en bevestigen. Wel heb ik er ds. Fraanje over geschreven, later, die de volgende keer dat hij kwam preekte over Ps. 136, 't laatste vers: *Looft de God des*

hemels want Zijn goedertierenheid is in der eeuwigheid.

Ook ben ik eens een keer bij mijn vriendin vrouw Bout (Mientje Braal) geweest waar ik er iets van probeerde te zeggen. Ik weet dat ik nog gezegd heb: 'Vroeger wilde ik gaarne sterven om uit een zondige wereld weg te zijn, maar nu zou ik willen sterven om die liefde Gods des Vaders en de liefde des Zoons te kunnen bevatten.' Maar het gesprek vlotte niet zo. Ze had het zo druk met haar huiselijk werk en dat remde mij zo dat ik me niet kon uitspreken, dus leefde ik het zo maar bij mijzelf in.

Toen enige tijd later die liefde mij weer overstroomde, och, daar moest ik gewaar worden dat ik geen geloof had om dezelve te beantwoorden. O, dat ik in een staat van ongeloof geboren was en dat er nu ook een onmogelijkheid aan mijn zijde was, namelijk om te geloven. Dan kan een mens nog niets aannemen, tenzij hem dat ook uit den hemel gegeven wordt.

Het is alles eenzijdig Godswerk. Dan sluit niet alleen de zonde een mens buiten Gods gemeenschap, maar dan kan men niet ingaan vanwege ongeloof. Dat heeft mij daarna veel droefheid gebaard en het ongeloof doen kennen als de grootste zonde.

Dat de Heere Jezus Christus nu staat, als ervan geschreven staat in Hooglied 5:2, kloppend aan de deur van mijn hart: *Doe Mij open, Mijn zuster, Mijn vriendin, Mijn duive, Mijn volmaakte! Want Mijn hoofd is vervuld met dauw, Mijn haarlokken met nachtdruppen!* Vanwege den arbeid die Hij voor de bruid (ook voor mij) gearbeid had, maar dan daar tegenover dat ongeloof van mij, dat Hem buiten de deur van mijn hart hield. O, dat was mij een gedurige droefheid.

Voor Mijn liefde staan ze Mij tegen. Ook in mijn eertijds, wat heb ik die liefde tegengestaan door mijn ongeloof. En dan dat woord: *Ze hebben Mij gal tot mijn spijsje gegeven en in mijn dorst hebben ze Mij edik te drinken gegeven!* O, dat ongeloof van mij, die vijandschap tegen vrije genade. Christus dorstende naar de liefde Zijns volks, ook naar mijn liefde. En ik sloot Hem buiten door ongeloof. Zeker, we kunnen niet geloven zo het ons van Boven niet gegeven wordt, maar het ongeloof heb ik leren kennen als mijn grootste zonde. Mijn schuld.

Wij zijn niet in ongeloof geschapen, maar in de val van Adam het Verbondshoofd, in die verbondsbreuk is het gehele menselijk geslacht begrepen en is die monsterzonde voortgekomen. Als men in de **Heilige Oorlog** leest van Bunyan dat de stad Mensziel weer geheel teruggewonnen werd voor Vorst Immanuël, dan worden vele vijanden (diabolisten) gedood, maar er staat ook in dat men de oude vijand Ongeloof niet heeft kunnen vatten en doden. Hij was gevlucht buiten de stad, maar hij zwerft steeds rond Mensziel en vertoont zich nog in 't gezicht van de stad. Dat zal naar mijn gedachte wel zo blijven, tot het einde toe.

O, dat ik wakende mocht gehouden worden, door grote genade om hem geen gehoor te geven en God, de Heere, door ongeloof te onteren.

*Och, schonkt Gij mij de hulp van Uwen Geest,
mocht Die mij op mijn paan ten Leidsman strekken.
'k Hield dan Uw wet, dan leefd' ik onbevreesd.
Dan zou geen schaamt' mijn aangezicht bedekken.
Wanneer ik steeds opmerkzaam waar geweest.
Hoe Uw geboón mij tot Uw liefde wekken.*

Dat gebed heb ik nog dagelijks nodig. Want de vijand slaapt niet. Ongeloof en twijfelmoedigheid, de grootste, maar zolang het dierbare geloof ons op God doet hopen zal ons niets ontbreken. Want, o ja, dat staat ook in het boek van Bunyan de Heilige Oorlog. Als de kapitein van het leger van El Schaddaï de overgave der stad

bepreiten, dan zegt Mensziel: Als dan onze vrienden Beëlzebul de stad moeten verlaten, mogen ze dan nog in de buurt van de stad blijven, opdat als Mensziel in verlegenheid komt, wij nog bij onze oude vriend om raad kunnen vragen. Neen, is dan het antwoord van de kapitein. Neen, want wij zouden niet weten in wat verlegenheid Mensziel zou kunnen komen waarop of waarin hun Vorst El Schaddaï geen raad of uitkomst zou weten en kunnen geven.

O, dat ongeloof, het wantrouwen van de Heere is zo subtiel, soms onder de naam van nederigheid, niet te geloven omdat de zaken te groot zijn. En daartegenover onze ontrouw en zonden die ons zo beschaamd maken. Zo heb ik ook weleens tegenover de Heere al mijn zonden opgenoemd, mijn onvruchtbaarheid in het goede en ook mijn ongeloof, mijn onvatbaarheid voor hetgeen de Heere mij wou leren. O, zo een lange lijst, niet waardig voor de Heere en wat was het antwoord? *Ik heb u vrijwillig liefgehad.*

O, hoe zakte ik weg. Die liefde kon door mijn onbekwaamheid niet uitgeblust worden. Die liefde is uit God, door God, tot God en die verwekt wederliefde in mijn hart en van allen die God liefhebben. Daar hoeft van mij niets bij. Dat zou die liefde onteren, alsof liefde betaald moest worden. Alleen maar ontvangen, aannemen, waarderen, zich erover verwonderen en bewonderen.

O, dat eigen ik, gesterkt door ongeloof, dat God als het ware tot een leugenaar maakt, dewijl het niet gelooft in hetgeen God getuigt van Zijnen Zoon, Die de algenoegzame Zaligmaker is, door Wiens hand het welbehagen des Heeren gelukkiglijk voortgaat. de grootste zonde is en des mensen verdoemenis zal verzegelen. Ze konden niet ingaan vanwege hun ongeloof Hij, Christus Jezus, de enige Middelaar Gods en der mensen is genoegzaam tot zaligheid.

Het geloof is geen betaalmiddel, maar de hand waarmede we Christus aannemen, aannemen wat God, de Vader in Hem schenkt, aan een ellendig zondaar. die in Zichzelf niets heeft dat hem in 't leven kan houden. Een uitgeledigd zondaar die voor God geen bestaan heeft, in zichzelf aangemerkt. Christus alleen is de genoegzame Zaligmaker. In Hem worden al de volmaakte deugden Gods op het luisterrijkst tentoongespreid. opgeluisterd in Hem, den volkomen, de Enige Middelaar. In Wien wij vrijmoedig tot God mogen gaan. En ook in Hem Gode aangenaam zijn. O, dat ze dan toch buiten Hem geen anderen zouden zoeken, om het om onze tranen, gebeden, boetedoeningen, vernederingen, om onze godsdienst en zelfs om ons geloven niet zoekend rusten zouden. O nee, het is alles en alleen volkomen in Hem de volle zaligheid. Maar het is het geloof alleen waarmede wij Hem kunnen ontvangen en aannemen en de vrucht eruit smaken kunnen.

Daarom, dat de Heere ons wakende mocht maken en houden, want de vijand Gods en van Zijn Volk, de duivel, zal de strijd niet opgeven en ongeloof is de grootste die het geloof tracht uit te blussen. Zo zegt de Heere Jezus: *Wat Ik u zeg, dat zeg Ik tot allen: Waakt.* Dat geldt ons gehele leven.

5. NEELTJE BREEDVELD, Delft

Het is niet precies duidelijk aan wie de onderstaande brieven van **Neeltje Breedveld** geschreven zijn. De brieven komen voor in de bundel *60 brieven van Jac. Boot te Delft*. In deze bundel staan brieven van en aan Cato van Alderwegen, de tweede vrouw van Bloot en Brieven van Mej. Aminabel, later weduwe MECHELSE. Zij stierf op 90-jarige leeftijd te Leiden.

Vrouw Boot schrijft 'dat ze 2 lieve briefjes heeft gehad van Neeltje Breedveld, maar ben nog niet in staat geweest om terug te schrijven.' Waarschijnlijk zijn de brieven gericht aan haar of aan haar man Jac. Boot.

1ste Brief.

DELFT, 27 JANUARI 1863.

Geliefde Zuster in den Heere!

Uit Wiens volheid wij ontvangen genade voor genade. Die fontein is toch nooit geledigd. Och, geliefde Zuster, de Heere is toch Zelf die grote Doorbreker, die de ziel en van de Zijnen zal bearbeiten, en hen bij de hand neemt om ze te brengen bij de put van dat levendige water, zodat ze drinken tot dronken wordens toe, en wel eens met de Bruid mogen uitroepen: *Hij voert mij in het wijnhuis, en Zijn liefde is de banier over mij*. Hij heeft hen toch vrijwillig liefgehad, want ze waren met Hem alreeds gezet in de Hemel van de nooit begonnen eeuwigheid af.

Och, geliefde Zuster, het was mij in de afgelopen week met u zo aangenaam in die vereniging onder het lezen van Hebreë 4: 10: *wij, die geloofd hebben, gaan in de rust*; waarop ik ook begeerte kreeg u een lettertje te schrijven, daar ik niet wist wat de reden was, dat u mij niet schreef, daar ik al zo lang naar uitgezien en verlangd had.

Crisje (Coeland, Den Haag) heeft mij geschreven, maar de brief heb ik niet ontvangen. Zou u zo goed willen zijn haar te groeten en dit te zeggen? Och, mocht de Heere u een briefje te schrijven geven hoe het met u is, ik verlang er zo naar.

U mocht de laatste keer, dat ik u ontmoet heb, de daden des Heeren nog zo vermelden en Zijn onveranderlijke trouw jegens u, en die Waarheid blijft toch voor u: *Ik, de Heere, worde niet veranderd, daarom zijt gij, o kinderen Jacobs, niet verteed*. Het was mij nog tot verkwikking en sterkte, daar de Heere mijn ziel eenmaal uit de banden had believen te verlossen met dezelfde waarheid.

Ik kreeg in kort een brief van **Fransje**¹⁶, ze was onder hevige bestrijding geweest, daar de Heere haar ziel heerlijk uit gered heeft en ze mocht nog roemen in haar Koning. Och Geliefde, die dierbare Borg werd toch veertig dagen weggeleid in de woestijn om aldaar verzocht te worden, opdat Hij de Zijnen in de verzoeking zou te hulp komen. Och, Hij staat toch tot verantwoording van de Zijnen, Die toch de pers voor haar heeft getreden en Borg voor haar is geworden. Och, Hij draagt haar toch op Zijn liefdearmen, ze zijn toch gegraveerd op die gouden borstlap, en Hij zal haar niet laten verzocht worden boven vermogen, maar bij de beproeving zekerlijk de uitkomst geven.

Nu, geliefde Zuster, de Heere zij en blijve toch die onveranderlijke Rotssteen voor u en al Zijn arm en ellendig volk en Hij binde u de behoefte op het hart voor Zijn duur gekochte Sion, met Zijn bloed verkregen. Och, dat wij tezamen nog eens verwaardigd

¹⁶ Fransje, lidmaat in de gemeente van ds. Ledeboer te Benthuisen en hartsvriendin van hem

mochten worden eens diep en laag in de schuld gebracht te mogen worden, en de Heere zij uw sterkte en kracht.

Och, Geliefde, die van Hem geliefd zijt en blijft om Zijns Zelfs wille, uw liefhebbende zuster in den Heere

NEELTJE BREEDVELD.

2de Brief.

DELFT, 1 MAART 1864.

Veel geliefde zuster In Hem, Die trouw houdt in eeuwigheid; om Zijn eeuwig trouwen zoutverbond, dat in Hem, de Drieënige, onveranderlijk vast is en blijft over en met al Zijn uitverkoren volk en hetwelk de Heere op Zijn eigen tijd in hun hart belijft te openbaren. Och, lieve Zuster, daarin ligt toch alleen de sterkte voor al dat lieve volk, die God de Heilige Geest ook geen rust geeft, want ze nemen wel eens rust onder de toelating des Heeren, maar die onmisbare Geest, zo duur voor haar verworven, laat haar ook geen rust voor en aler zij op die enige, ja eeuwige Rotssteen gezet zijn, want buiten die ware Ark is toch geen ruste, maar een eeuwig omkomen. Ach, had de Heere Zich onzer niet ontfermd, die geen medelijden hadden met onszelfen, ook niet over anderen, maar nu wel eens moeten ondervinden de verberging van 's Heeren aangezicht.

Ach, wat zal dat vreselijk zijn, eenmaal die stem te moeten horen: *Gaat weg van Mij, alle gij werkers der ongerechtigheid, Ik en heb u nooit gekend.* O, wat zal dat lot toch vreselijk zijn voor elke ziel, die niet bekleed is met de gerechtigheid van die dierbare Borg, waarmede hij toch alleen in het gerichte Gods zal kunnen bestaan, daar onze beste werken toch blinkende zouden zijn indien onze ziel niet gereinigd is in dat dierbare bloed des Lams, en alleen door het van boven geschonken geloof in Hem, die enige Rotssteen, krijgt te schuilen. Hij is toch die Man, bij Wie verberging is, en onder des Heeren heilige toelating moet de vijand wel eens zijn pijl op de ziel aanleggen, om hen als middel in des Heeren hand te dienen, daar hij toch onder de macht van Die allesoverwinnende Koning staat, en zonder Zijn toelating niets vermag op de ziel van Zijn lieve volk, want ze zijn toch Zijn eigendom en Zijn wettig erfrecht, door Zijn dierbaar bloed verkregen.

O, Geliefde, welk een eeuwig, onveranderlijk zoutverbond! Och, ze kunnen toch niet verloren gaan, want ze zijn in beide Zijn handpalmen gegraveerd en dan moet de vijand hun medewerken ten goede. Hij kan ze niet rukken uit de hand van die alles overdierbare Koning. Och, die dierbare Bloedbruidegom, die toch geen vlek of rimpel in haar ziet vanwege zijn eigen schoonheid, die Hij op haar gelegd heeft. Och, Hij is hun gehemelte wel eens zo zoet, dat ze als in Zijn liefde verslonden worden. Och, wat zal dat toch een eeuwig zinken en verdrinken zijn in die volle oceaan van liefde, daar al het eigen ik voor eeuwig is te niet gedaan. Ach, dáár, ja dáár alleen zal volle verzadiging wezen. Och, Geliefde, daar zullen wij eenmaal, ja eeuwig die vrije genade krijgen te verheerlijken, en dat aan zulken, och, daar zal niet minder dan de eeuwigheid toe nodig wezen en dat in 't voorbij gaan van zo velen.

Och, hoe vrij is eeuwige, onverdiende liefde en genade op haar gevallen, die lag in haar bloed op de vlakte des velds en in dat eeuwige Genadeverbond opgenomen, ja haar naam stond geschreven in dat boek des Levens des Lams, in die rol van Jeruzalem, een gegevene des Vaders, een geliefde van de Zoon, een afgezonderde van de Heilige Geest. Och, dat de Heere Zich also in haar ziel kwam te openbaren, op dat juiste stondekje der minne, in de nooit begonnen eeuwigheid bij Hem bepaald, om Zich daarna te verheerlijken aan haar ziel en Zich als schuldovernemende Borg, ja

haar Bloedbruidegom, aan haar ziel te openbaren, en alzo in Hem overgeplant en tot Zijn Vader is wedergebracht, gereinigd in Zijn dierbaar bloed, wit en rein in Hem, zonder vlek of rimpel, en van de Vader weer op-, in- en aangenomen, alleen in die volmaakte gerechtigheid van de alles overdierbare Borg, als Zijn geliefd kind, Die in eeuwigheid niet meer op haar toornen noch schelden zal. O, nee, die schuldovernemende Borg heeft voor haar de vloek gedragen, en de toorn afgewend, waar ze voor eeuwig onder had moeten blijven liggen, en dat rechtvaardig was, had niet alleen eeuwige liefde tussenbeide gekomen. Ach, ze heeft toch het vonnis des doods moeten ondertekenen, en God moeten rechtvaardigen, daar het toch aan onze zijde buiten hoop is geworden, en ze het leven niet meer in haar eigen hand heeft kunnen vinden.

Och, Geliefde, ik werd hier ingebracht in dit ogenblik, hoewel niet met opzet, daar ik niet wist wat ik u schrijven moest, en er toch begeerte lag om het te doen. Weinige dagen geleden was het, dat de satan, de eeuwige vijand van die alles overdierbare en overwinnende Koning en van Zijn lieve, ware volk, mij dacht te ziften als de tarwe. Maar die dierbare Koning, in Wiens kracht ze toch bewaard worden, had het hem toegelaten. Daar kreeg ik van achteren sterkte uit, dat hij onder de macht van die triomferende Koning stond, en toen moest mijn ziel uitroepen: *ik dank U, Heere, voor die verzoeking*; daar het de Heere behaagde het verbond tussen Hem en mijn ziel krachtig te vernieuwen, in die zalige geloofsvereniging met Hem, zodat ik niet alleen Zijn eigendom was, maar ook door het geloof in Hem mocht leven. O, ik mag met de Apostel betuigen: *Christus leeft in mij, en dat ik nu in het vlees leef, dat leef ik door het geloof des Zoons Gods, Die mij heeft liefgehad, en Hemzelf voor mij heeft overgegeven*. Ik mocht zien hoe Hij mijn ziel liefhad, ook in de oven van beproeving, hoe Zijn Verbond onveranderlijk was van eeuwigheid, hoe Hij mij met een Job van het leem had afgesneden, en mij had opgenomen van het vlakke des velds. O dat Bloed des Verbonds werd mijn ziel bij vernieuwing dierbaar.

En ik kreeg bij vernieuwing geloofsonderhandelingen met dat lieve volk, door dat dierbaar Bloed gekocht, en had ook zo'n verlangen om de juffrouw eens te ontmoeten, doch het mocht mij gegeven worden met onderwerping onder de Heere, als Hij zich daarin beliefde te verheerlijken. Doch, wij zullen Hem toch eens tezamen groot maken met al die gekochten; eenmaal zullen wij de kroon voor de voeten van dat Lam nederwerpen met die eeuwige uitroep: *Gij hebt ons Gode gekocht*. O dat wonder, dat wij om Zijnentwil zullen verwaardigd worden Hem te mogen zien gelijk Hij is, en eenmaal, ja eeuwig met dat Beeld ten volle zullen verzadigd zijn. O, lief volk, dat is uw lot!

Hier moeten wij eindigen, lieve Zuster, niet zonder er iets stamelend van gezegd te hebben, maar daar Boven zal het eeuwig genoten worden. Nu ik afbreek, word ik van binnen aangevallen: gij schrijft al maar grote dingen. Doch die dierbare Koning zal en moet verheerlijkt worden tot spijt van de satan, die het op het leven aanlegt van Zijn volk. De Heere zij uw sterkte en geve u alleen bij Hem te mogen schuilen. Uw Zuster in de Heere

NEELTJE BREEDVELD.

3e brief

Onderstaande brief is overgenomen uit het boekje *Overgeschoten brokskens*, Uitgave Romijn & van der Hof, Gorinchem 1975, met een voorwoord van Hermanus van den Hoven te Giessendam.

DELFT, 22-1-1858.

Ds. Ledeboer!

Geachte Herder en Leraar.

Genade en vrede zij u met al des Heeren lieve kinderen, ook bij vernieuwing in dit jaar. Daar vroeger in het gemoed enige begeerte lag om wel eens te willen schrijven, maar mijne onbekwaamheid, zo uit- als inwendig, mij zulks niet toelaat, nochtans werd ik hiertoe opgewekt op den eersten rustdag in dit jaar. Doch daarna werd ik bang voor mijzelf, dat het mij niet alleen om de eer des Heeren te doen was, maar om iets te willen wezen. En omdat ik zulk een ere-dief ben, moest ik al spoedig in de handen van den vijand vallen. Tenzij de Heere licht over Zijn eigen werk geeft, dan brengt de vijand zichzelf uit.

Want toen u Donderdag om de suiker stuurde, verweet hij mij mijn traagheid. Daar er nu gelegenheid was om het weg te sturen, zo werd het toen klaarder, dat de eerste zaak uit de Heere was, daar de Heere altijd genade belijft te schenken waar wij die het meest verbeurd hebben. Ja wel doet ondervinden, daar de zonde meerder is, Zijn Genade veel meer overvloedig is.

Zo ook aan mij tot hiertoe betoond, zo een die waardig was om eeuwig in de hel haar tong te kauwen en tanden te knersen; zo een belijft de Heere uit eeuwige ontferming, o wonder van genade, o eeuwig wonder, wie zal het hier niet zondige lippen uitspreken, zo een, o wonder, wonder, zo een, ja zo een wordt een verkondigster van de daden des Heeren. Ach, zo een (beter te ondervinden dan uit te drukken) mag die de daden des Heeren vertellen, weer bij vernieuwing betoond aan haar, zulk een onwaardige, die het eeuwig verbeurd heeft. En daarom, zo ik meen, zal het ook eeuwige vrije genade blijven.

Om u nu iets mede te delen van hetgene den Heere behaagde uit vrije ontferming mijn ziel te bezoeken met Zijn Genadige voorkoming. Zo moet ik u dit, (hoewel u niet geheel onbekend) met een enkel woord, nochtans aanstippen.

Toen het den Heere belieft, en dat stonde van Hem bepaald aanbrak, om in mijn ziel de banden des ongeloofs te verbreken, en mijn schuld weg te nemen, ja zo dat in de nooit begonnen eeuwigheid voor mij was voldaan, eer ik die in de daad begaan had, toen ziende op den Persoon des Middelaars, als mijn schuldovernemende Borg, zo werd ik daarna meer ingeleid in *de onderscheiding van de drie Goddelijke Personen in haar onderscheiden werking*. Nochtans één in bereidwilligheid in het verlossen van de uitverkoren zondaar, ook voor mij, die in dat eeuwig verbond was opgenomen van de nooit begonnen eeuwigheid.

Doch de Heere had mij ook daarna nog iets anders te leren. Ik moest ook zowel als ik van mijn schuld verlost was, ook van mijzelf verlost worden, en ik moest nog in de diepte gebracht worden, opdat ik ook alzo anderen zou kunnen dragen. In die toestand kan ik wel zeggen, in die mate niemand te gunnen, als hem de Heere anders belijft te leiden. Doch de Heere, die goed is, weet best wat ieder van Zijne kinderen nuttig is en heeft mij ook dikmaals doen ondervinden, dat als ik slagen verdiend had, Hij mijn ziel met Zijn liefde heeft doen smelten.

En nu verder, zo mag ik uit alles wat mij de Heere van Hem deed ondervinden, uit kracht van dat Verbond, (dat de Heere zelve bij tijden en ogenblikken tussen Hem en mijn ziel kwam vernieuwen) uit kracht van dat Verbond mag en kan ik wel opmaken met God de Vader in een verzoende betrekking te staan, ja heb ook wel in mijn ziel

dat 'Amen' op dat Verbond mogen ondervinden. Nochtans bleef er, als ik anderen van des Heeren kinderen hoorde zeggen, hoe zij dat "Vader" hadden mogen zeggen, dan bleef er over bij mij, dat ik dat nooit kennelijk had ondervonden, hetwelk mij dan ook weer in de behoefte voor de Heere bracht. Zo was er weer eens in mij, dat des Heeren volk het wel gevoelde dat er iets lag, en dit werd mij weder behoefte voor de Heere of er nu ook nog iets ontbrak, dat de Heere er mij aan beliefte te ontdekken, waarop mij voorkwam, dat de Heere Jezus dat alles vervullende Offer was, die ook in mij die ledige plaatse vervuld had. En ik kon toen niets meer vragen.

Nu gebeurde het Zondagmorgen, den eerste rustdag in dit jaar, dat ik als een alles-verbeurde den Heere en mijn ziel moest betuigen, zo de Heere mij op die dag iets beliefte te geven, dat het dan wel vrij zou vallen op zo een alles-verbeurde zondares. Nochtans was het mijn behoefte, dat deze dag eens een gedenkdag voor de eeuwigheid mocht wezen, hetwelk de Heere ook vervulde, toen de Heere mij verder in mijn diepe ellende inleidde. O, niets geheels, o, niet anders dan enkel zonden; beter te gevoelen dan te bespreken.

O, dat ik toen als zo een ellendige mijzelf nog eens bij vernieuwing aan een Drieëenig God mocht kwijt worden en als een gans melaatse tot die Priester mocht gebracht worden, hetwelk de Heere behaagde uit eeuwige ontferming, mij bij vernieuwing in dat bloed van die Borg des Verbonds in te dompelen, waarop ik dat "Amen" in mijn ziel kreeg en daarop dat *Abba Vader, mijn Vader*, zoals ik dit nooit heb ondervonden, en kan ook niet mededelen, wat ik daar onder genoot. Waarop ik die Waarheid kreeg: "Dit zal Mij zijn als de wateren Noachs, toen Ik zwoer, dat de wateren Noachs niet meer over de aarde zouden gaan, alzo heb Ik gezworen. dat Ik niet meer op u toornen noch schelden zal."

Ik kreeg te geloven dat het recht was afgestraft en de schuld, en de Vader geen tweemaal het recht zou eisen. En toen mocht ik mijn ziel zien als "gerechtvaardigd in de Vierschaar Gods." Mijn ziel smolt weg voor de Heere! O, wonder, eeuwig wonder, o, zulk een genade; o, het is genade voor genade. En o, wat mocht ik voor al diegenen geloven, die onder dat Verbond lagen, daar zou toch geen klauw van achterblijven.

Ja Dominee, ik kan u niet mededelen die liefde bij tijden en ogenblikken in mijn ziel te mogen ondervinden. O, wat is de Heere toch voor Zijn arme volk. De laatste rustdag was het mij zo zalig onder dat versje uit Psalm 43 vers 4; daar kreeg ik te geloven, *hoe ik eenmaal daar boven de harp slaan zoude*.

Daarop werd ik teruggedleid in mijn weg en ik verlangde ook dat de Heere u nog eens tot mij mocht zenden in Zijn Gunst. Maar daarna werd het verlangen naar den Heere zo sterk, o, dat die tijd mocht aanbreken om den Heere onmiddellijk te genieten, want is het hier zo zalig de Hemel in het hart. O, wat zal het toch eenmaal wezen, van een lichaam der zonden ontdaan, ja zo een hart vol zonden dat hem hier altijd hindert, ja groot als het mij maar hinderen mag.

Nu moet ik alweer eindigen met de oude klacht over het gebrekkige en ellendige werk dat ik u toezend, maar in deze mag ik zeggen: de Heere weet de begeerte en mocht de Heere u ook zelve nog eens aan deze plaats brengen in Zijn Gunst.

En verder geve de Heere u, onzer in de gebeden te gedenken ook voor en op de naderende Sabbatdag. Zijt verder hartelijk gegroet uw vriendin en zuster

NEELTJE BREEDVELD

Aaltje Pijl, Oud Alblas

Wie Aaltje Pijl was is (nog) niet bekend. In het boek *Zoete banden die mij binden*. Uit het gezelschapsleven in de Alblasserwaard, door H. Natzijl, citeert Arie Jongeneel (1850 – 1914) te Oud-Alblas haar in een brief.

Hij vertelt dat in het jaar 1882 het behaagde de Heere van leven en dood mijn vrouw op 33-jarige leeftijd van mijn zijde weg te nemen. Het was in de maand november, op donderdag de 16e, dat de man van **Aaltje Pijl** begraven werd. Ik was daar tegenwoordig geweest. Enz. Die avond, toen wij te bed lagen, zei ik tegen haar, dat Aaltje nu voor het eerst haar man buiten de deur moest sluiten en dat wij ook eenmaal van elkander zouden moeten scheiden. Ik had zo'n vrees bij mij, dat ik van benauwdheid op mijn knieën in het bed ging zitten. Mijn vrouw zei: 'O, indien ik je eens moest verliezen, dat zou toch wat zijn. En dan met vijf kindertjes te moeten blijven zitten.' Ik zei tot haar: 'O vrouw, als ik je eens moest verliezen, dat zou wat wezen en dan met vijf kindertjes te blijven zitten, maar dat geloof ik, dat er bij ons wat zal gebeuren.'

De daaropvolgende dag ging ik met mijn broer naar Dordrecht. Ik zat onderweg te wenen en zei tot mijn broer: 'Ik heb toch zo'n zwaarigheid bij mij en vrees dat er bij mij in huis wat gebeuren zal.' De volgende dag bleef mij dit bij en de dinsdag daarop werd mijn vrouw ziek en de volgende dinsdag overleed zij. (Zijn vrouw heette Huiberdina L. de Baar; ze stierf 28 november 1882)

OUD-ALBLAS, 19 Maart 1865.

Vriend Wout!

Het is hier in ons huisgezin nogal wel tot hiertoe. Pieter den Besten is hard ziek, *Floortje* heel zwak, erg vol op de borst en veel hoesten, en haar man, die er al jaren slecht aan toe is geweest wordt nu ook erger, waterzuchtig, en Gerrigje heel zwak en naar op zenuwen.

Dus wat een ellende, nietwaar? Alle vruchten uit de zonden. Wat hebben de zonden toch teweeg gebracht tijdelijke en eeuwige ellenden, en de grootste ellende, daar de ellende niet gezien, dus ook niet betreurd wordt.

Och Wout, ik kan er bij tijden wel is veel betrekking op hebben, zo de Waarheid zegt: *Gedraagt u als ellendigen*. Dat zou zo betamen, maar ach, het moet van Boven afdalen. De zonden hebben den mens ontmenst, in plaats van ootmoed hoogmoed. Dus zal het zalig worden altijd een eeuwig wonder zijn en blijven, omdat het een eenzijdig Gods werk zal zijn, dat gans buiten den mens ligt, doch in den mens wordt uitgewerkt door een onwederstandelijke kracht der genade en geen een meer of minder, als die van eeuwigheid zijn uitverkoren, en die worden in de tijd geroepen.

Och Wout, mocht die stemme Gods zo is tot uw ziel komen met kracht: *Ontwaakt, gij die slaapt en staat op uit de doden, en Christus zal over u lichten*. Wij zijn toch met recht dode honden, nietwaar? Och, ik moet u zeggen, dat ik nog de oude dode hond ben, en hoe meer ik dat bij Geesteslicht mag zien, hoe meer betrekking ik krijg op die dierbare en beminnelijke Heere Jezus, Die toch alleen het leven is, die Zelf getuigt: *Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven, die Mij vindt, vindt het Leven, en trekt een welgevallen van den Heere*.

Och Vriend, daar zal toch niets wezen voor den door God ontdekte zondaar, dat zijn naakte ziel kan dekken, als dat kleed van Christus' gerechtigheid, met minder zal de waarlijk ontdekte zondaar het toch niet kunnen stellen, hoewel er tegenwoordig veel

overheen gewerkt wordt, of dat nu zoo nodig niet zou zijn als toen.

Onze Zieners, Van der Groe, Lodenstein Rutherford en meer anderen, die geleefd hebben, getuigen allen als uit één mond dat het Recht Gods vóór de Barmhartigheid ging, en dat stem ik hartelijk toe. O, dat lieve recht dat beminnen ze toch van harte, en in die liefde wordt de ziel gedood en verliest ze waarlijk eerst haar eigen gemeend recht. Daar had ik meer met de deugden Gods op, als met mijn eigen leven en zaligheid.

Och Wout, het is een paradox voor de natuur, doch de zaligheid staat er mee in verband. *Als ze een welgevallen zullen hebben aan de straf hunner ongerechtigheden, dan zou de Heere gedenken aan Zijn verbond.* Ik zal eindigen met het versje uit Lodenstein, dat de Geest u en ons allen mocht geschonken worden:

*Die Geest, gedaald van Boven,
Die Geest van rein geloven,
Die Geest, die levend maakt,
Die blijft niet meer verholen
Als vuur op hete kolen
Die branden wat haar raakt.*

Doet de groetenis aan uw huisgenoten enz., ook van mijn huisgenoten, de hartelijke groetenis van mij, uw vriendin
AALTJE PIJL.

6. FIJGJE BONS

Bleskensgraaf

Zie voor de volledige levensschets en brieven: *Zoete banden die mij binden*. Uit het gezelschapsleven in de Alblasserwaard. Door H. Natzijl / H.J. van Dijk.

DEN HERTOOG B.V. - HOUTEN

Afkomst en bekering

Fijgje Bons werd op 7 oktober 1887 geboren te Bleskensgraaf. Ze was het tiende en jongste kind van Cornelis Bons (1840-1907) en Niesje den Dikken (1844-1919). Haar vader was landbouwer en bewoonde de boerderij waar ook zijn vader en grootvader hun bedrijf hadden uitgeoefend. Fijgje heeft hier haar gehele leven gewoond.

In verschillende mensen uit het geslacht Bons heeft de Heere Zijn genade willen verheerlijken. Zo mocht Fijgje's vader getuigen van de hoop die in hem was. Haar oom Adriaan Bons geeft in een nagelaten geschrift en enkele brieven getuigenis van de rijke genade die hij mocht ontvangen.

Fijgje was ongeveer 17 à 18 jaar toen de Heere haar te sterk werd onder de prediking van ds. J. de Bruin, die van 1903-1906 Hervormd predikant in Bleskensgraaf was.

Fijgje Bons had een vriendin met wie ze vaak 's avonds op de dijk liep. Toen voelde ze dat dát eigenlijk niet goed was, want op de dijk leerde je geen goeds. Nu wilde ze de vriendschap verbreken, maar durfde niet. En och, wat zat er eigenlijk voor kwaad in? Ze kon toch evenwel geloven? Ze las eens de tekst: 'Verblijd u, o jongeling, in uw jeugd...', maar weet, dat God om al deze dingen u zal doen komen voor het gericht' (Pred. 11:9). Van die tijd af ging ze meer met haar hart bidden.

In 1907 werd Fijgje's vader ziek en hij stierf op 5 mei van dat jaar. Dat was een groot verdriet in haar leven. Nu kreeg ze het benauwd: ze had zoveel gebeden dat de Heere haar zou helpen om van de dijk af te blijven en nu was haar vader gestorven en ze had eigenlijk maar weinig voor hem gebeden. Het was voor haar alsof ze een onvergeeflijke zonde had begaan. Ze had het met al deze dingen erg moeilijk. Maar toen kwam de tekst, terwijl zij uit de benauwdheid riep tot de Heere: 'Al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw; al waren zij rood als karmozijn, zij zullen worden als witte wol.'

Op een keer was Fijgje in het land aan het melken. Zij zag in de verte het kerkhof liggen en werd toen erg bedroefd over haar gestorven vader. Ze miste hem erg. Toen kwam in haar gedachte de tekst: 'Die vader of moeder liefheeft boven Mij, is Mijns niet waardig.' Nee, ze moest niet bij haar gestorven vader stil blijven staan; God moest haar Gids en Leidsman worden. Ze voelde dat ze haar vader erg liefhad, maar God niet. Weer kwam in haar gedachten: van nature geneigd God en de naaste te haten. Dat benauwde haar. Had ze God nu wel echt lief leren krijgen? Ze wist hieruit geen uitweg. Daarna kreeg ze die waarheid: 'Het bloed van Jezus Christus, Gods Zoon, reinigt ons van alle zonde.'

Zwak en doorbraak in het geloof

Fijgje was in haar jeugd erg zwak. Ze was ongeveer 20 jaar toen ze geopereerd moest worden. Daar was ze erg bang voor. Zou het wel goed aflopen? Zou ze er wel doorkomen? Vanuit deze nood riep ze gedurig tot God om hulp en uitkomst. De Heere gaf antwoord door de belofte: 'Ik zal u niet begeven en Ik zal u niet verlaten.' En ook: 'Mijn oog zal op u zijn.' In deze spannende tijd ging het Woord van God haar bijzonder aanspreken.

Daarop kon ze zich rustig aan het oordeel van de dokter overgeven. Ze was volkomen bedaard en hoopte dat God haar verder zou ondersteunen en doorhelpen.

Dit gebeurde. Ze kwam goed door de operatie heen. Toch bleef het donker in haar hart en ze voelde wel dat zoiets niet goed was. En die duisternis in haar hart bleef, twee jaar lang. Ze miste het vaste en ware geloof dat ook God in de hemel haar Vader was. Vaak kon ze niet slapen: o, wat had ze het benauwd, en dan maar steeds die onrust! Maar toen kwamen die woorden met kracht in haar ziel: 'Ziet, hier ben Ik; ziet, hier ben Ik', en: 'Maar nu, also zegt de HEERE, uw Schepper, o Jakob, en uw Formeerder, o Israël: Vrees niet, want Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt Mijne.' De duisternis week en ook de benauwdheid van geest verdween.

Fijgje had in die jaren last van zenuwtoevallen. Teuntje Bons, een zuster van Fijgje, schrijft in een brief aan Arie Jongeneel over Fijgje's ziekte. Deze brief is van 14 februari 1912. Fijgje werd door Teuntje, en haar moeder, verzorgd. De brief is geschreven in het 'nachtelijk uur aan het ziekbedje van mijn zusje.' Fijgje had, zo schrijft haar zuster, zaterdag weer een toeval gehad.

De vriendschap tussen de oude Arie Jongeneel en het zieke jonge meisje Fijgje is van dien aard dat Teuntje schrijft: 'En ik geloof toch dat wij geloven mogen, al is het dat gij wegens uw lichaam ongeschikt (Arie was zelf ook bedlegerig) zijt geweest haar te bezoeken, dat gij toch nog al veel aan haar denkt. In uw laatste briefje moogt gij schrijven en betuigen, nog al dikwijls in haar ziekenkamer te mogen verkeren in den geest...' Hieruit blijkt de nauwe verwantschap en diepe vriendschap tussen de oude man en het zieke meisje.

De zenuwtoevallen van Fijgje waren van ernstige aard. Het leek soms net alsof ze

bewusteloos was. Ze was totaal machteloos om maar een vinger te verroeren. Ze was ook niet te bereiken voor de naaste betrekkingen. Zelfs haar eigen moeder kende ze niet. Het wonderlijke was, dat ze in die toestand zachtjes, maar met hoorbare stem, Psalm 27:3 en Psalm 72:7 opzei, terwijl er geen contact mogelijk was. Fijgje was in die omstandigheden vaak buiten bewustzijn en ze had daar zelf verdriet over, vooral omdat de ziekte in het hoofd zat. Maar dan troostte Teuntje haar zuster weer en zei: 'Al ben je dan niet thuis, maar in den vreemde, je God is toch zeker met je?' En dat moest Fijgje weer toegeven. Immers, Gods goedertierenheid is eeuwig en altoos! Zo spraken die twee zusters elkaar moed in met teksten en beloften uit Gods woord. Teuntje bemoedigde dan haar zuster dat er een Redder in de nood was en dan moest Fijgje weer toegeven dat God getrouw was. Al merkte ze meestal gelijk weer op dat ze zelf zo ontrouw was.

Als Fijgje een lange tijd buiten bewustzijn was, was ze soms wel een dag of langer onbereikbaar. En dan, langzaam, kwam haar geheugen terug en kende ze haar huisgenoten weer. Wat was de familie blij als ze weer bij kennis was. Wat waren ze dankbaar tegenover God, Die ook machtig was hun kind en zuster weer beter te maken. Wat was het echter ook voor Fijgje een zwaar kruis dat God haar opgelegd had. Maar... ze had een vast Adres waar ze terecht kon.

Teuntje schreef onderaan de brief: 'Nu vriend Jongeneel, overzie mijn fouten, want wanneer mijn zusje zich beweegt ben ik daar weer bij.'

De zenuwtoevallen zijn overgegaan toen Fijgje ouder werd. Datzelfde jaar, op 10 september 1912, schreef Fijgje zelf aan haar oude vriend Arie Jongeneel. Ze was toen bijna 25 jaar. Ze schrijft hierin nog iets over haar zwakke lichamelijke toestand. De brief luidt als volgt:

Geliefde vriend!

Wat werd ik verblijd door de mededeling aangaande de weldaden des Heeren omtrent uw ziel en lichaam. O lieve vriend, ik gevoel zo dat gij daar woorden tekort schiet om uit te drukken hetgeen gij ondervinden mocht nietwaar, daar zinkt de ziel in verwondering en aanbidding weg, als hij mag ondervinden dat de Heere nog in zulke drukwegen Zichzelve komt openbaren als een God van liefde en genade, dat het liefdekoorden zijn om haar te trekken, om Zichzelve nog aan hen te openbaren, hoe Zijn ingewanden rommelende zijn van ontferming over haar.

O lieve vriend, welk een zalige stonde voor de ziel, als de Heere haar Zijn liefde doet ondervinden, zodat zij wel eens mag betuigen met de bruid, *ondersteun mij met de flessen en versterk mij met de appelen, want ik ben krank van liefde.*

Deze week werd ik op een morgen zo bepaald bij deze woorden: 'Jezus Christus is gisteren en heden dezelfde en in der eeuwigheid.' O, het is niet uit te drukken welk een dierbaarheid er in die Persoon gelegen is, in Wie alle beloften Gods ja en amen zijn, van Welke al mijn welbehagen is, hoort Hem. O wat zinkt de ziel weg, nietwaar, dat de Heere Zich nog tot zulken, die hun weg zo gans verdorven hebben en die Hem nog steeds moeite aandoen met hun zonden, arbeid, hun ongerechtigheden, en Hij Zich in gunst komt te wenden en haar komt te betuigen, dat Hij haar liefheeft met een eeuwige liefde, dat Hij haar overtredingen uitdelgt als een nevel en haar zonden niet meer gedenkt, dat ze verzoend zijn door dat dierbaar bloed van Christus. O lieve vriend, welk een dure losprijs is daar betaald.

Aangaande de strijd over de belofte van herstel, mag ik u schrijven, dat daar ook bij mij veel strijd op geweest is, dat daar het lichaam nog steeds zwakker werd en ook had de vijand daar veel vat op, omdat er ook van Gods volk waren, die meenden dat het door mij te vleselijk verstaan werd; maar in die weg heb ik ook veel troost mogen

vinden uit Psalm 146:4 en Johannes 11:40, uit welk hoofdstuk ook de belofte was uit het vierde vers. En de Heere heeft in dezen Zijn Woord in vervulling doen treden, daar ik de buitenlucht bij zonnig weer kan genieten, zodat het verlangen sterk bij mij is, u als de Heere mij daartoe de krachten wilde schenken en u ook nog eens mocht herstellen, wat ik ook vertrouwen mag, dat wij elkaars aangezicht nog eens mochten ontmoeten, om nog eens van hart tot hart en van mond tot mond mochten getuigen van de werken des Heeren. En mocht het wezen dat het nog eens bij vernieuwing tot eer en verheerlijking Zijns Naams mocht zijn en tot troost en bemoediging op onze weg, die zo dikwijls door duisternis en diepte gaat vanwege onze afwijkingen. Mochten wij maar veel aan elkander gedenken, wat ik ook niet ontkennen mag, waar ik wel eens gevoel hoe de Heere Zelf een band gelegd heeft, zodat het mij zo dikwijls in mijn benauwde en zwakke toestand tot troost geweest is, wanneer ik een bezoek of schrijven ontving van u.

Daar ik nog wel eens omtrent uw lichaam hoorde, hoe het was van de dokter, was ik blij thans deze tijding te vernemen. O vriend Jongeneel, ik heb wel eens in stilte overdenkingen over de wegen en leidingen des Heeren tot op heden toe met mij onwaardige gehouden, en met de dichter van Psalm 72:11 moeten betuigen: 'Zijn Naam moet eeuwig' eer ontvangen', en ook met de dichter van Psalm 138 het laatste vers weleens gezongen, de bede: 'Verlaat niet wat Uw hand begon, o Levensbron, wil bijstand zenden.'

Mochten wij maar veel Zijn bijblijvende, ondersteunende en achtervolgende genade ondervinden door de onderwijzingen en leidingen des Heiligen Geestes.

De overige huisgenoten maken het lichamelijk wel, al is moeder wat kortademig. Mochten hun zielen nog eens welvarende worden, gelijk hun lichamen welvarende zijn.

Nu vriend Jongeneel, ontvang dit gebrekvolle in antwoord op uw verzoek.

Fijgje Bons

Een andere ziekte

Op 20-jarige leeftijd werd Fijgje ze aan de blindedarm geopereerd. Ze bleef echter sukkelen met haar ingewanden. Ze was zo zwak dat ze geheel verzorgd moest worden. De meeste tijd bracht ze op haar bed door. Als het goed weer was, lag ze buiten in een draaibare houten tent. Ze was niet in staat de gezelschappen te bezoeken, die toen nog veelvuldig in de Alblasserwaard gehouden werden. Het gevolg was dat Fijgje zelf zeer veel bezoek kreeg, haar leven lang.

Fijgje's ongehuwde broer Arie (1870-1948) had de leiding over de boerderij. Hierbij werd hij dikwijls geholpen door zijn broers Nijs en Antonie. Na het overlijden van de moeder van Fijgje in 1919 werd de huishouding verzorgd door Teuntje en door de inwonende dienstbode **Aantje Boer**.

Wat de ziekte van Fijgje betreft, hierover schreef de heer A. de Redelijkheid het volgende:

'Wij kwamen er eens met een gezelschap. Aantje Boer, de dienstbode, vroeg al gauw en welwillend: Jullie eten toch straks brood hier? Jawel. Wij zaten aan tafel in die grote kamer van dat boerenhuis. Aan de wand stond het bed van de zieke.

Ik hoor het Piet van de Bas nog zeggen: Fijgje, is het nog in al deze jaren hetzelfde, dat u niets gebruikt dan water en medicijnen.

Zij zei: Van de Bas, nu heeft de Heere er nog een weldaad bij gedaan. Hij heeft de smaak van mij afgenomen. Nu kan ik niet meer zeggen, dat jullie lekker eten, want ik weet niet meer hoe het smaakt. Zodat ik niet meer kan zeggen of denken: ik zou met jullie nog wel eens willen eten. Ik weet mij de smaak niet meer te herinneren. En de

Heere bewaart mij voor opstand.
 Bij een ieder schoten de tranen in de ogen van verwondering.'

In 1933 volgde een ernstige beproeving. Op 16 november van dat jaar overleed Teuntje na een slaapberoerte die vijf dagen geduurd heeft. Ze was 59 jaar.

De Heere had Fijgje beloofd dat Hij haar weer zou oprichten. Enkele jaren na het overlijden van haar zuster gebeurde het ook. Ze kon weer eten, kreeg haar smaak weer terug en ze kon steeds langer uit bed blijven.

Weer later gebeurde het zelfs dat ze bij vrienden op bezoek ging, en in de periode dat ds. J. van Sliedregt in Bleskensgraaf stond, van 1942-1945, ging ze voor het eerst weer naar de kerk. Dit heeft ze nog verschillende jaren kunnen doen.

Vriendenkring

Zoals reeds is opgemerkt, kreeg Fijgje veel bezoek. Het was de wens in haar jeugd om onderwijzeres te worden. Haar moeder had altijd gezegd: 'Ik wil geen juffrouw.' Ze werd het niet. Toch heeft zij in haar leven veel onderwijs gegeven. Ze was een schijnend licht voor haar omgeving en voor de vele vrienden. Zij gaf hun altijd raad en bemoediging. Zij verwachtte het alleen van de verlichting van Gods Heilige Geest, die de beste Onderwijzer is. Door de oefeningen die ze ontving, was ze een ware moeder die vertroosten kon en raad kon geven. Bij de meer gevorderden op de weg der genade was ze bekend als een vrouw die geoefend was in de omgang met God.

Dikwijls heeft zij de gemeenschap der heiligen ervaren. Zo kwam eens de bekende ds. H. Roelofsen van de Gereformeerde Gemeenten bij haar op bezoek. Toen zij met elkaar aan de praat gingen, smolten hun harten ineen. De negen personen die hierbij in Fijgje's tent aanwezig waren, waren er zo verwonderd over, dat ze er vele jaren later nog over spraken. Na over de aanstaande heerlijkheid gesproken te hebben en gebeden te hebben, is ds. Roelofsen met ontroering vertrokken. Hier was op aarde een beginsel van de eeuwige vreugde en van de gemeenschap der heiligen.

Kerkelijk standpunt

Fijgje was haar gehele leven lid van de Hervormde Kerk te Bleskensgraaf en ze leefde kerkelijk trouw mee. Verschillende mensen hebben haar dit kwalijk genomen. Zo kreeg ze een brief van iemand van Gods volk die landelijk grote bekendheid had. Die schreef haar dat hij ging twifelen aan haar geestelijke staat, omdat ze in de Hervormde Kerk bleef. Ze kwam hiermee in de benauwdheid. Ze breidde toen, als een Hizkia, deze brief uit voor het aangezicht des Heeren.

De Heere bepaalde haar toen duidelijk bij Psalm 132:10:

*'k Zal Sions, 'k zal der armen spijs,
 Hier zeeg'nen op de ruimste wijs;
 Hier zal Ik, Mijnen naam ten prijs,
 De priesters met Mijn heil bekleên,
 En 't volk doen juichen, weltevreên.*

Ze had verwachting voor de Hervormde Kerk in haar woonplaats, die in die tijd in moeilijke omstandigheden verkeerde.

Als iemand vroeg bij welke kerk men zich moest aansluiten, dan zei ze *dat men daarvoor bij de Heere moest zijn*. Zou dat de Hervormde Kerk zijn, dan zal men erom gesmaad worden, zei ze. Van 1923 tot 1942 was de Hervormde gemeente van Bleskensgraaf vacant. De oorzaak hiervan was dat men de toenmalige kerkelijke belasting niet wilde betalen. Daarom mocht men geen predikant beroepen. In deze periode kwamen hier dikwijls op zondag en winteravondbeurten predikanten spreken,

als ds. P. Zandt, ds. H. A. Leenmans, ds. D. Th. Keck, dhr. W. van Leeuwen, ds. J. H. Koster, dhr. A. de Redelijkheid en anderen.

De heer De Redelijkheid gaf ook enkele jaren catechisatie in Bleskensgraaf en deed er ziekenbezoek. Fijgje had een bijzondere band met ds. P. Zandt. Als hij er 's zondags preekte, logeerde hij bij Fijgje.

Laatste levensjaren

Met de watersnood moest de familie Bons ook evacueren. Fijgje is toen enkele weken bij mevrouw **A. Bouter-Slob** (1889-1957) te Groot-Ammers (Schoonhovenseveer) geweest.

De laatste maanden van haar leven had Fijgje veel verzorging nodig. Ze werd trouw verzorgd door twee vriendinnen, Jaantje Bos uit Ottoland en mevrouw A. Bouter-Slob uit Groot-Ammers, en door de dienstbode, Aantje Boer. Op 16 september 1955 is Fijgje overleden. Ze was bijna 68 jaar.

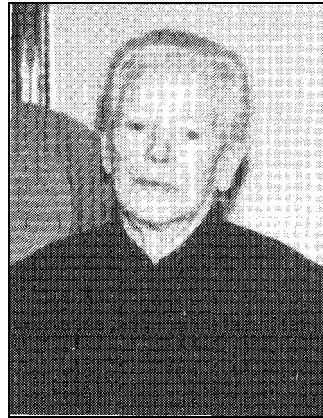
Op dinsdag 20 september vond de begrafenis plaats, die werd geleid door de plaatselijke predikant ds. J.C. Schuurman.

Op de begraafplaats voerde ds. Zandt het woord. Hij sprak met bewogenheid over haar met wie hij door zoveel banden verbonden was: 'Zij is een schijnend licht geweest in deze streek en inzonderheid voor haar vele vrienden. Altijd gaf zij raad, bemoediging en verkwikking voor de velen die haar bezochten. Zij verwachtte het alleen van de verlichting van Gods Heilige Geest.'

Er zijn nog verschillende brieven van Fijgje Bons bewaard gebleven. Vijftig ervan zijn in dit boek opgenomen. De brieven geven een indruk van het gezelschapsleven bij haar in huis en van haar geestelijk leven.

Vierentwintig brieven zijn aan Jaantje Bos geschreven in de periode 1912-1937. Zesentwintig brieven zijn aan de familie Spuijbroek te Raamsdonkveer gericht en zijn geschreven in de periode 1934-1953.

7. Tien brieven van Fijgje Bons aan Jaantje Bos

Jaantje Bos werd in 1883 te Ottoland geboren. Zij was een dochter van de landbouwer Bastiaan Bos.

In 1888 ging Bos met de Doleantie mee. Zo groeide Jaantje op in de Gereformeerde Kerken. Al spoedig kreeg de leer van de veronderstelde wedergeboorte van dr. A. Kuiper ook zijn weerklank in Ottoland. Dat hield ondermeer in dat wanneer iemand geloofsbelijdenis aflegde, men moest beloven deel te nemen aan de viering van het Heilig Avondmaal. Toen Jaantje verzocht belijdenis af te mogen leggen, werd haar ook de vraag gedaan of zij deel zou nemen aan het Heilig Avondmaal. Zij weigerde dit te beloven en dit leidde tot problemen met de kerkenraad. Regelmatig werd zij bezocht en de kerkenraad poogde Jaantje tot andere gedachten te brengen. Ze werd soms bedreigd met sancties die echter in de tien jaren dat deze zaak zich voortsleepte niet werden uitgevoerd. Ook kreeg ze vijandschap van haar familie te verduren.

Jaantje die bekommerd over haar zielstoestand leefde, hield aan haar standpunt vast en bedankte tenslotte. Zij werd later lid van de Hervormde Kerk.

Een grote steun had zij aan Fijgje Bons, met wie de vriendschap steeds nauwer werd.

Zoals reeds is vermeld, heeft Jaantje met mevrouw Bouter uit Groot-Ammers, Fijgje in haar laatste jaren verzorgd.

In 1963 moest Jaantje naar het ziekenhuis in Gorinchem gebracht worden; ze had haar heup gebroken. 17 weken werd ze in het ziekenhuis verpleegd. Het was voor haar zielsleven een gezegende tijd. Jaantje had vele jaren in bekommerde toestand geleefd. Maar nu kwam de Heere over en heeft haar ziel in de ruimte gezet. Zij heeft daarvan ruim mogen getuigen en is ze voor enkele medepatiënten tot zegen geweest.

Een jaar later, op 25 oktober 1964, is Jaantje overleden in de volle verzekering des geloofs. Ze bereikte de leeftijd van 81 jaar en 8 maanden.

Op donderdag 29 oktober vond de begrafenis plaats te Ottoland.

Brief 1. Aan Jaantje Bos

23 oktober 1912

Geliefde vriendin,

Ik was verblijd iets van u te vernemen, daar ik dikwijls gedacht heb aan onze ontmoeting. Ik kan u melden dat ik door 's Heeren goedheid nog steeds herstellende ben. Ik ben nu zover hersteld dat ik buiten kom en de vorige week ben ik, toen het zulk zacht weer was, op Oud-Alblas geweest. Maar Jaantje, de reis naar Ottoland zou nog te ver zijn, maar gij kunt de reis nog wel eens doen indien gij gezond mag blijven, nietwaar.

Gij schreef zo, dat wij zulke treurige dagen beleven. Ja lieve vriendin, de tijden zijn zwaar, maar o, waar wij allerwegen kunnen bemerken, dat de Heere met Zijn gerichten op aarde is, daar mogen wij ook nog vernemen, dat er zo hier en daar nog toegebracht worden tot de gemeente die eenmaal juichen zal voor 's Heeren troon.

De Heere Jezus getuigde Zelf, dat er in het laatste der dagen ontstaan zullen zware tijden. En als wij door genade een opmerkzaam hart van de Heere mogen ontvangen, dan is er veel dat ons doet gedenken, dat die tijd is aangebroken. Maar Jaantje, de Heere zal er de Zijnen uithalen.

O vriendin, hoe donker dan de tijden ook wezen mogen, zo heeft de Heere ook heden nog een overblijfsel dat naar de verkiezing is. Maar gij schreef zo, dat de weg zo wijd open gezet werd in onze dagen.

Ja, de weg is ruim genoeg geopend van 's Heeren zijde, maar aan onze zijde is die weg zo nauw, omdat er niets anders door kan, dan een naakte zondaar. En wij zijn van nature zulke vijanden van de weg der vrije genade.

Maar voor degenen die ontdekt zijn aan hun gans verloren staat, is het een eeuwig wonder dat de Heere van eeuwigheid af gedachten des vredes heeft gehad over een gans doodschuldig geslacht en een weg van verlossing heeft ontsloten in de Zoon Zijner eeuwige liefde.

O Jaantje, Die alleen is de Weg. Die Man zal zijn een verberging tegen de vloed. De Heere schenke u uit genade de onmisbare leiding Zijns Geestes.

Ontvang zo de hartelijke groeten van uw vriendin,

Fijgje Bons

Brief 2. Aan Jaantje Bos

1 januari 1915

Zeer geliefde vriendin,

Wees ervan verzekerd dat gij een plaats in mijn hart hebt, maar als ik op mijzelf zie, dan ben ik zo bang dikwijls te spreken of te schrijven. Want zal de Heere alleen de eer ontvangen, dan zal Hij ook Zelf met het licht van Zijn lieve Geest moeten voorlichten, want anders bedoel ik mijzelf maar, of blijf in mijzelf zitten klagen, zonder een goed gerucht van mijn Koning voort te brengen.

En als het ons nu eens vergund mag worden, een blik te slaan op het jaar dat achter ons ligt, dan moeten wij het toch betuigen, ziende op onze afmakingen tegenover de Heere, dat het alleen de goedertierenheden des Heeren zijn, dat wij niet vernield zijn, dat Zijn barmhartigheden nog geen einde genomen hebben. Ook met ons ganse land en volk, en ach, dat er nog eens een opmerken gevonden mocht worden. Want tot op heden zijn het nog bewijzen van 's Heeren liefde-bemoeienissen, daar Hij, hoewel Zijn heilig ongenoegen over onze gruwelijke zonde en afkerigheid openbarende, nochtans tot op dit ogenblik nog spaart en draagt.

Och, dat het toch nog eens mocht komen tot een bukken en buigen voor en wederkeren tot de Heere. Maar lieve vriendin, dat het ons in de eerste plaats maar veel

uit mocht drijven tot de troon der genade, om voor het aangezicht des Heeren onze zonde te bewenen en belijdenis te doen van onze overtredingen, opdat wij nog vergeving mochten ontvangen in het dierbaar bloed van Jezus Christus, dat alleen reinigt van alle zonden.

Ik ben blij te vernemen dat gij al meer en meer de rampzalige toestand des harten leert kennen. Niet dat wij deze ontdekking anders als tot onze diepste schaamte en smart zullen krijgen, maar omdat het werk des Geestes zo ligt, ons te overtuigen van zonde, ons te ontdekken aan onszelf en te ontgronden in onszelf, om alzo onze ziel voor en toe te bereiden om als goddelozen gerechtvaardigd te worden uit vrije genade, eniglijk en alleen om de kruis- en zoenverdienste van Jezus Christus.

O Jaantje, het is alleen die vrije gunst die eeuwig Hem bewoog. En nu denkt gij dat Fijgje het toch wel gewaar zal worden aan haar hart wie gij zijt.

Nu, ik geloof dat ik dat ook wel eens gevoeld heb, inzonderheid de vorige week, de laatste dagen voor het kerstfeest.

Lieve vriendin, de Heere werke in u wat Hem welbehaaglijk is. Dat Hij u en de uwen en ons allen in dit jaar naar ziel en lichaam genadig zij. Dat de vreze des Heeren uw schat moge zijn of worden.

Nu Jaantje, dat de Heere het nog eens goed mocht maken met Zichzelf. Hij zij u genadig en nabij in elke weg. Dat het in dit jaar nog eens wezen mocht: *het oude is voorbijgegaan, het is alles nieuw geworden*. Bij de Heere is een volheid tegenover al ons gebrek. Wie Hem vindt, vindt het leven en trekt een welgevallen van de Heere. Daar zal ons het goede van Zijn woning, verzaden reis op reis. Maar bedenk het, Jaantje, dat de Heere ons zegt dat Hij er van den huize Jakobs om gebeden wil zijn dat Hij het hun doe.

Nu lieve vriendin, naar het lichaam gaat het op het ogenblik naar omstandigheden wel. Ik hoop dat gij nu binnenkort uw belofte nog eens kunt vervullen.

Verder verblijf ik in afwachting steeds uw innig liefhebbende vriendin,

Fijgje Bons

Ik zal uitzien om te vernemen hoe het verder gaat. Je laat het wel weten als gij eens uit 's vogelvangens net mocht ontkomen.

Brief 3. Aan Jaantje Bos

11 maart 1915

Geliefde vriendin,

Daar gij al enige tijd tevergeefs naar een lettertje zult hebben uitgezien, wil ik mij even afzonderen om u mede te delen dat wij op het ogenblik in zeer bezwaarde omstandigheden verkeren.

Nadat ik weer iets herstellende was, behaagde het de Heere de vorige week onze zeer geliefde moeder door een gevaarlijke krankheid op het ziekbed neer te leggen, zodat wij niet anders dachten dan dat zij binnen enkele dagen uit ons midden zou weggenomen worden.

Dit was voor mijn zwakke krachten haast te veel. Gij weet enigszins wie zij altijd voor ons is en, Jaantje, de toestand van haar onsterfelijke ziel woog mij zo zwaar op het hart. Ik heb drie benauwde dagen en nachten doorgebracht, waarin ik zou bezwijken zijn indien het die dierbare Verbonds-God niet behaagd had Zichzelf over mij te ontfermen en mij eens los te maken van het vlees. Want lieve vriendin, het was of de gerechtigheid Gods mij verteerde. Maar daar behaagde het Hem nog met een oog van ontferming op mij neer te zien *en mijn hart in te winnen om Hem recht en gerechtigheid toe te mogen kennen in al Zijn doen*.

O lieve, ware de Heere in die toestand niet toegeschoten, ik ware eronder bezwelen. Maar nu was Zijn doen rein en Zijn vonnis gans rechtvaardig. Toen kwam de Heere Zijn liefdehart te ontsluiten bij vernieuwing voor mij, ellendige, die Hem alle ogenblikken alle reden komt te geven dat Hij nooit meer naar mij omziet. Maar nu betoonde Hij Zich weer die Getrouwe en Onveranderlijke te zijn.

Wat een zoete en zalige ogenblikjes, als wij eens aan dat liefdehart uit mogen wenen over onze zonde en afkerigheid. O, daar mocht ik bij vernieuwing lot en leven stellen in de hand van die dierbare Ontfermer, biddende, dat Hij mij maar mocht doen rusten in Zijn doen.

En daar heeft Hij het boven bidden en denken nog weer welgemaakt tot op heden, daar de toestand van moeder op het ogenblik naar omstandigheden heel wel is. Ik moet eindigen.

Ontvang dit in haast geschrevene van uw innig liefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 4. Aan Jaantje Bos

6 juli 1917

Geliefde vriendin,

Wat is het toch nog een bijzondere weldaad als men nog eens in vereniging met elkander over de wegen en gangen des Heeren mag handelen. Och, als ik dan later in de overdenkingen kom, dan komt de Heere dat harde hart bij ogenblikjes nog wel eens een weinigje te verbrijzelen. Dan wordt er nog wel eens smart gedragen over de verbreking Jozefs. Maar als er nog eens iets van gevoeld mag worden wat de dichter zegt:

*Ai ziet, hoe goed, hoe lieflijk is 't, dat zonen
Van 't zelfde huis, als broeders samenwonen,
Daar 't liefdevuur niet wordt verdoofd.*

O, waar liefde woont, gebiedt de Heere Zijn zegen en 't leven tot in eeuwigheid.

Met mijn hart ben ik veel bij u en zou uit de betrekking wel eens graag in uw midden willen zijn. Maar waar de Heere in dezen andere gedachten toont te hebben, belieft het Hem nog mij in dezen in stille onderwerping te doen berusten in Zijn heilige wil. *Zijn wil is altoos wijs en goed; 't is majesteit, al wat Hij doet.*

Mocht ik daar altijd maar legeren. Maar helaas, de Massa's en Meriba's zijn de ziel ook geen onbekende legerplaatsen.

Dat het ons maar veel vergund mocht worden om met al onze noden te vluchten naar de troon der genade. Och, dat de Heere nog eens uit mocht storten die Geest der genade en der gebeden. Dat er nog eens een rouwklage gevonden mocht worden over onze persoonlijke en gemeenschappelijke schuld tegenover dat lieve Wezen, want wij hebben God op 't hoogst misdaan. Dan kan het mij dienaangaande wel eens bang worden, Jaantje. Ik vrees dat er zo'n benauwde tijd te komen staat. Gelukkig, wiens ziel geborgen mag zijn in Christus, want over alles wat heerlijk is, zal een beschutting wezen.

Dat de Heere Zich over u en de uwen ontferme en dat ook gij allen nog een schuilplaats mocht vinden in Hem Die is een verberging tegen de wind en een schuilplaats tegen de vloed van Gods rechtvaardige toom.

Ontvang de hartelijke groeten van uw liefhebbende vriendin,
Fijgje Bons

Brief 5. Aan Jaantje Bos

30 augustus 1917

Zeer geliefde vriendin,

Hedenmorgen uw brief ontvangen hebbende, wil ik maar aanstonds een lettertje terugzenden, indien de Heere er de kracht nog toe mocht verlenen.

Wat was ik verblijd nog een lettertje van u te ontvangen waarin gij uw benauwde toestand nog in neer mocht leggen. Lieve vriendin, ik kan uw klachten zo verstaan. Maar dat de Heere eens een oog mocht schenken om van uzelf af op Hem te zien, die alleen de Weg, de Waarheid en het Leven is. Gij zit maar te starogen of gij bij die vervloekte boom van uw eigen zelfbestaan nog enige goede vrucht zoudt vinden hè. Maar die zal in der eeuwigheid niets dan kwade en stinkende vruchten voortbrengen en die is nabij de verrotting. Zo diep zijn wij toch in ons verbondshoofd Adam gevallen in het overtreden van het gebod en het eten van de verboden vrucht, dat de Heere de vloek en het doodvonnis over alle vlees heeft uitgesproken.

Maar nu het eeuwig wonder, dat Christus Jezus die vervloeking op Zich genomen heeft en de dood is ingegaan en daardoor een eeuwige gerechtigheid verworven en het leven en de onverderfelijke aan het licht gebracht heeft voor al degenen die Hem van de Vader zijn gegeven.

Nu zult gij zeggen, *ja, dat geloof ik wel, maar nu vrees ik dat ik daar buiten lig*. Lieve vriendin, de verborgen dingen zijn voor de Heere onze God, zegt Mozes, maar de geopenbaarde voor ons en onze kinderen, waar de Heere nu in Zijn dierbaar Woord Zich openbaart in de aanbidding Zijner genade aan degenen die gebukt gaan onder een last van zonden en schuld en het hun ziel toeroept: *Komt herwaarts tot Mij, allen die vermoeid en belast zijt en Ik zal u rust geven*. Die niet gekomen is om gediend te worden maar om te dienen en Zijn ziel tot een rantsoen te geven voor velen. O, mocht Hij Zichzelf nog eens in de rijkdom Zijner genade aan uw ziel openbaren.

Ik verlang erg dat gij nog eens spoedig een daagje kunt komen en hoop dat gij de volgende week toch op een andere wijze kunt komen, want ik verlang om een daagje samen te zijn, niet dat het mij de vorige keren niet goed was hoor, maar je weet wel dat er dan zo veel blijft liggen, wat wij 't liefst samen af praten hè.

Ik heb een zware strijd waar ik bij ogenblikjes wel eens de ondersteuning des Heeren onder mag gevoelen, maar waar ik toch niet onderuit ben.

O lieve, mijn ellendig bestaan, ik moet met de dichter betuigen:

'k Heb mijn smart en onvermogen,

Steeds voor ogen,

Bij 't vooruitzicht van mijn leed.

Maar in alle weg is mijn enige hope en verwachting dat Hij Die het goede werk begonnen heeft het ook zal voleindigen. En dat Hij Die tot hiertoe heeft geholpen, niet zal begeven noch verlaten en mij hier zal leiden naar Zijn raad en eenmaal, van een lichaam der zonde en des doods zal verlossen en dan opnemen in Zijn eeuwige heerlijkheid, hoewel mij dit geweldig wordt betwist van binnen zodat ik dikwijls veel meer bewogen wordt dienaangaande als een riet dat van de wind heen en weder bewogen wordt.

Ontvang de hartelijke groeten van mij. In alles de Heere bevolen. Uw zielsvriendin,
Fijgje

Brief 6. Aan Jaantje Bos

19 november 1931

Zeer geliefde zielsvriendin,

Daar het alweer veertien dagen geleden is dat we elkander een ogenblikje mochten ontmoeten, wil ik trachten u een paar lettertjes te zenden daar de gedachten en genegenheden des harten zo altijd tot elkander zijn uitgestrekt.

De laatste dagen mag mijn gemoed zo in de levendige uitgangen en betrekking tot mijn Drieënige Verbonds-God werkzaam zijn en een stille bedaardheid des gemoeds, ja een vrede die alle verstand te boven gaat, genieten, bij het dadelijk geloof in deze waarheid: *uw God is Koning*. O, die eeuwig gezegende Koning, die dierbare Heere Jezus is door Zijn Vader gezalfd tot Koning over Sion. Aan Hem is alle macht gegeven in hemel en op aarde. Hij heerst eeuwiglijk met Zijn macht, Zijn ogen houden wacht over de heidenen en over degenen die Zijn Naam niet kennen. Ik kan niet zeggen of schrijven wat zich hierin voor mijn ziel ontsluit tot troost en bemoediging van al Zijn arm en ellendig volk.

Laten de koningen der aarde beraadslagen, de volkeren woeden, de ganse aarde in verwarring en beroering wezen, die Koning heeft het bewind in handen en daarom heeft Hij eenmaal betuigd tot Zijn discipelen: *Vrees niet, gij klein kuddeken, want het is uws Vaders welbehagen, ulieden het Koninkrijk te geven. En niemand zal ze uit Mijn hand rukken, noch uit de hand Mijns Vaders*.

Ik zou beter met u kunnen praten dan aan u schrijven wat er in mijn hart omgaat op deze ogenblikken. Maar o, de eeuwige, onveranderlijke liefde van de Drieënige Verbonds-God is niet te peilen. Zijn onveranderlijke trouw en ontferming en daarin de veiligheid voor die zielen, wiens verwachting en betrouwen alleen de Heere HEERE is. Dat we verwaardigd mochten worden, hoe meer de toom Gods van de hemel geopenbaard wordt over alle goddeloosheid en ongerechtigheid, om des te meer in een nauw en gedurig zelfonderzoek gebracht te worden, om toch een gerede en bekwamelijk toegeruste ziel te mogen bezitten om Zijn komst te verbeiden.

O Jaantje, het is zo dikwijls in mijn hart:

Hij komt, Hij komt, om d' aard' te richten,

De wereld in gerechtigheid.

Al 't volk, daar 't wreed geweld moet zwichten,

Wordt in rechtmatigheid geleid.

Ik mag wel eens gelovig ervaren dat Hij straks verschijnen zal tot eeuwige vreugde van mijn ziel. Dan is het maar: *Deze God is onze God, wij hebben Hem verwacht, Hij zal ons zalig maken*.

O geliefde, haast u allen om uws levens wil. Nog is de dag der genade niet voorbij, nog heeft Gods lankmoedigheid geen einde genomen. Vlucht dan tot Zijn genadetroon, vlucht dan tot Hem, eer Hij de troon zal verlaten hebben om op de troon van Zijn gericht plaats te nemen.

Vele hartelijke groeten van uw zielsbeminde vriendin,

Fijgge Bons

Brief 7. Aan Jaantje Bos

15 juni 1932

Zeer geliefde zielsvriendin,

Ik was zeer verblijd de vorige week een lettertje van u te mogen ontvangen en te mogen vernemen dat de Heere het alles wel gemaakt heeft in de omstandigheden waarin u verkeerde. Och, de Heere heeft in dezen onze stille hoop niet beschaamd, dat

Hij ook nooit gedaan heeft of doen zal aan degenen die in hun noden en bezwaren tot Hem mogen leren zuchten en op Zijn hulp hopen. Toen u weg was, mocht het mij veel een aangebonden zaak zijn om met en voor u, in de gemeenschap, des Heeren genadetroon te bestormen en ik mocht zo stil gelovig krijgen te berusten in 's Heeren trouw, dat ik geloven mocht dat de Heere ulieden voor en in de verzoeking bewaren mocht.

Dat we toch steeds des Heeren bewaring mochten leren zoeken te benodigen met en voor elkander, want de verzoeker is uitgegaan om te verzoeken, degenen die op de aarde wonen en indien het mogelijk ware, zouden zelfs Gods uitverkorenen verleid worden. Maar daar is Jezus Borg voor en waakt over Zijn erfdeel als die goede Herder en Bewaarder van Zijn erfdeel. Echter hebben wij zo nodig Hem veel aan te kleven om bewarende genade te begeren en om niet meegevoerd te worden met allerlei leer, maar het is zo nodig, meer dan ooit, in onze donkere en gevaarvolle tijd die we beleven, om toch dicht bij God en Zijn Woord en ook dicht bij elkander gehouden te worden.

Dat we toch de Heere en elkander niet konden missen. Ik hoop dat de Heere ons er bij de gedurigheid iets van mag laten ondervinden. O, dat zoete samenstemmen over een zaak nietwaar, het is toch zo'n vrije gift, Jaantje. De één geeft de Heere om elkander in liefde te mogen dragen en de ander wordt toegelaten om elkander te verdringen met de schouder en in verkeerde jaloezie of wangunst tegenover andere zielen zich te openbaren. O lieve zielsvriendin, dat toch die liefdebond blijve tot de laatste stonde dat we samen op aarde leven, hoe ook de helhond soms raast of bast van binnen en van buiten.

Nu, ik zie dat mijn brief al vol is. Ik ben nu al een dag of tien binnen om uit te rusten, want ik was zo op van buiten zijn. Nu gaat 't wel weer.

Hartelijke zielsgroeten, je zielsliefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 8. Aan Jaantje Bos

29 april 1935

Zeer geliefde zielsvriendin,

Mocht het de Heere behagen Zijn ondersteunende genade te schenken, om u uit de innige zielsbetrekking enige letteren te zenden.

Bij ons staan er nog drie koetjes op stal. Het was me zo'n wonder toen ik ze allen weer naar de wei zag gaan de vorige week. Want als de Heere toch eens kwam te richten naar onze zonden, wat is het dan een wonder dat mens en beest uit Nederland nog niet uitgeroeid zijn. Ja, daar heeft mijn ziel zaterdag nog onder liggen wenen en nu mag ik tot roem van 's Heeren vrije liefde en genade nog getuigen, dat de Heere Zijn Vaderlijke liefde en trouw aan ons, aller-onwaardigste nog zo komt betonen, dat we er wel eens in schaamte en verootmoediging onder weg mogen zinken. Daar mag nog wel eens ervaren worden dat al onze trouw Gods getrouwheid niet tenietdoet, maar dat Zijn goedertierenheden geweldig zijn over degenen die Hem uit genade mogen leren vrezen.

U zal maandagavond ook wel in vereniging des harten geluisterd mogen hebben hè? De Heere geeft nog getuigen om tegen de zonde te getuigen en het zalig Evangelie nog te verkondigen. O, wat zal het vreselijk zijn, onder al die dierbare genademiddelen geleefd te hebben en ze niet geacht, ja veracht te hebben.

De Heere geve ons een harte, om Zijn gezegende weldaden nog op prijs en waarde te leren stellen en er winst mee te mogen doen voor de grote eeuwigheid. Hij verlene

daartoe de bearbeiding en bediening des Heiligen Geestes en schenke ons armmakende genade, om gebonden te mogen zijn aan de troon der genade, om genade te verkrijgen en verzoening te vinden in het dierbaar bloed des kruises voor al onze zonden. Opdat we verwaardigd mochten worden te zien op dat Lam Gods, Dat de zonden der wereld heeft weggedragen, en wij door geloofsvereniging met Christus in Hem gevonden mochten worden.

Gedenk onzer bij de Heere gelijk wij de uwen altijd gedachtig mogen zijn in onze gebeden en ontvang de hartelijke groeten van je steeds zeer liefhebbende vriendin in de Heere,
Fijgje Bons

Brief 9. Aan Jaantje Bos

10 april 1936

Zeer geliefde zielsvriendin,

Eindelijk zal ik eens trachten u uit de liefdebetrekking des harten een paar woordjes te schrijven als de Heere nog belieft te ondersteunen, daar ik zeer vermoeid ben. Wij zijn tezamen nog gedragen en verdragen in 's Heeren liefde, lankmoedigheid en taai geduld, zodat wij nog leven in het kostelijk heden der genade, terwijl zovelen reeds zijn opgeroepen om voor de Rechter van hemel en aarde te verschijnen en hun eeuwig oordeel dragen. Dat we tezamen nog bearbeid mochten worden door 's Heeren Geest tot zaligheid. De Heere komt ons nog te bepalen bij de gedachtenis van het dierbare borgtochtelijke lijden en sterven van die eeuwig gezegende Middelaar en Zaligmaker tot verzoening van een verloren zondaar.

O, dat die Goddelijke Heilige Geest het aan onze ziel mocht heiligen en toepassen, opdat wij de zalige vrucht en bate voor onze ziel, tot verheerlijking Gods er eens van weg mochten dragen. En we in de herdenking Zijner opstanding eens gelovig Hem mochten leren kennen als de *Opstanding en het Leven* onzer ziel en betuigen met de Zijnen: de Heere is waarlijk opgestaan en is van Simon gezien. O lieve, dat gaf hoop en geloof in het hart der Zijnen.

De Heere mocht u eens een verbeurde zegen op Pascha voor uw ziel bereiden en u de steen eens van het graf afgewenteld doen vinden. En verkondigen dat Hij leeft, ja dood geweest is en leeft tot in eeuwigheid, om de doden Zijn stem te doen horen. En die die Stem gehoord zal hebben, zal leven.

De Heere zij u allen tezamen en ons nabij en lere ons de verborgenheden van Zijn Koninkrijk te verstaan.

Och geliefde zielsvriendin, wat werd het voor Maria toch bij het graf een eeuwig, zalig wonder. Zij zocht een gestorven Jezus en vond een opgestane Heere. Die genade verlene en verheerlijke de Heere nog eens te Zijner tijd aan uw ziel, is mijn bede en wens.

De vele zielsgroeten van je liefhebbende vriendin,
Fijgje Bons

Brief 10 Aan Jaantje Bos

21 juni 1937

Zeer geliefde zielsvriendin,

Nu wil ik trachten eerst eens u enkele letteren te schrijven, daar je wel verlangend zult zijn iets te vernemen aangaande ons samenzijn. Nu geliefde, de Heere heeft 't alles welgemaakt. We mochten nog in liefde en opgewektheid des harten samenzijn. 's

Morgens heeft dominee gesproken uit Filippenzen 1 vers 6 en 's avonds over vers 21 van hetzelfde kapittel. Zijn eerwaarde was zelf zeer opgewekt en mijn ziel was vervuld met verlangen om de Heere te mogen prijzen over de vele en onverdiende blijckjes van Zijn gunst.

U hebt vooral de zeer hartelijke groeten van dominee hoor! Hij vraagt altijd met veel betrekking naar u. Vanmorgen vroeg zijn allen weer vertrokken. Ook **Kniep en de vrouw** en vrienden zijn nog aangenaam bij ons geweest. Wat is de Heere toch goed en goeddoende voor schepselen die niet anders kunnen als hun weg bederven.

Ik moest me de vorige week zo aanklagen en verfoeien voor 's Heeren aangezicht en betuigen: *Och Heere, nu moet ik leven waarin ik niet meer leven kan, want de zonde is mij toch de dood, ja een bitterder ding dan de dood geworden.*

Maar toen kwam de Heere me bij vernieuwing zo lief in te leiden in Zijn eeuwig en soeverein welbehagen in Christus met die woordjes: *Want Sion is van God begeerd, 't wordt met Zijn woning hoog vereerd*, enzovoort.

O, dat lieve, vrije welbehagen Gods. Nu nooit uit zichzelf God begeerd en nu zulken door God en van God begeerd. Ik hoop je het wel eens mee te mogen delen, maar toen werd ik zo bepaald hoe de Bruid in het Hooglied zegt: *mijn Liefste is afgekomen tot Zijn hof*, enzovoort. O, die eeuwige liefde van Christus, die weergaloos is tot zulk een zwarte en ontrouwe bruid. Nu zijn daar Zijn vermaak en wandelingen, omdat Hij altoos maar Zijn eigen werk bezieet en kroont.

Ik moet afbreken met de pen maar nooit met het hart. Ik denk wel eens, waarom heeft de Heere zulke nauwe liefdebanden voor ons gelegd? Dat die liefde Gods in Christus Jezus onze harten en zinnen bewaren mocht.

Wat het lichamelijke betreft komt de Heere nog wonderlijk te ondersteunen. De hooibouw gaat nog niet erg vooruit, maar ook daarin betoont de Heere, dat Hij regeert. Ontvang de hartelijke groeten en inzonderheid een liefdekus en omhelzing in gedachten van je zielsliefhebbende vriendin,
Fijgje Bons

Zie voor de overige brieven de gedrukte uitgave DEN HERTOG, HOUEN

8. Zesentwintig brieven van Fijgje Bons aan L.B. Spuijbroek en

J.J. Spuijbroek-Braspenning

Lambertus Bastiaan Spuijbroek werd op 7 februari 1888 te Raamsdonk geboren. Aanvankelijk was hij metselaar, later was hij houder van een depot van koningsgist en bakkersbenodigdheden. Die producten bracht hij met een bakfiets - later met een motor eraan - bij de bakkers in de omgeving.

Op 3 november 1920 trad hij te Rotterdam in het huwelijk met **Johanna Josijna Braspenning**. Anna, zoals zij werd genoemd, is op 8 mei 1893 te Sprang geboren. Haar vader overleed op jonge leeftijd, waarna haar moeder hertrouwde. Nadat ook haar tweede vader was overleden, vertrok haar moeder met haar kinderen naar Rotterdam. Anna ging daar in betrekking bij een apotheker. Ze kon goed koken. Toen er eens een diner bij haar werkgever werd gegeven, was de kok ziek. Anna moest toen koken, wat zo goed beviel, dat er geen kok meer werd gehuurd. Op zondag wilde ze nooit een diner verzorgen, 'want', zei ze, 'jullie hebben zeven zondagen en ik maar één.'

Anna's ouders waren godvrezende mensen en zelf is ze jong tot bekering gekomen. Na het huwelijk zijn Anna en haar man in Raamsdonk bij zijn moeder in gaan wonen. Later liet Spuijbroek een huis met een pakhuis bouwen. Ze hebben geen kinderen gekregen.

Nadat Spuijbroek niet meer kon werken zijn ze in 1958 naar Hoge Zwaluwe verhuisd. Spuijbroek was een stille man. In 1960 werd zijn gezondheid minder. Op 3 november van dat jaar zouden ze 40 jaar getrouwd zijn. Men maakte zich zorgen of hij die dag nog zou beleven. Maar op die dag ging het redelijk goed met hem. Er waren verschillende mensen aanwezig. Spuijbroek mocht veel van de liefde en goedheid des Heeren ondervinden en sprak daar veel over. Hij dacht dat hij er niet lang meer zou zijn, want de Heere kwam, toen hij zo ziek was, de vreze des doods weg te nemen. *Hij kreeg een groot verlangen naar en betrekking op het hemelleven*, zo schreef zijn vrouw aan een vriend. Bijna acht maanden later, op 30 juni 1961, is hij overleden.

Anna kreeg daarna veel last van de eenzaamheid en is in 1963 gaan inwonen bij neef Pieter en zijn vrouw Gijbertje Spuijbroek in Raamsdonk. Die hebben haar zestien jaar liefdevol verzorgd, wat vooral voor Gijbertje niet altijd meeviel, want Anna had geen gemakkelijk karakter. De Heere had echter Zijn genade rijk in haar verheerlijkt. Kort na haar verjaardag in 1968 schreef ze aan een vriend: "s Morgens 8 mei zei ik zo: *Heere, nu ben ik al 75 jaar een grote dwaas voor u geweest*. En toen kwamen zo deze woorden in mijn hart: *De Heere, uw God, zij u tot een eeuwige woning*.

Och, dan kan de ziel de liefde en de trouw niet op. Maar ze komt er wel meer mee in de onwaarde. En het kort wel meer op. Het verlangen mag ook nog al eens levendig wezen. Ze wensten mij, dat de laatste dagen de beste mogen zijn. Ik zei toen: Dat moet dan wezen om veel te verlangen om boven de zonde te mogen komen. Och, dat dat maar geen oude sleur mag worden, want we blijven in onze aard maar vuil en boos en ontaard. Maar ik mag wel eens waarnemen wat Gods Woord zegt: *Gij zijt niet meer onder de wet, maar onder de genade*. En dat doet dan wel weer nieuwe hoop en moed vatten en het leven dragelijker maken.'

Op 13 november 1979 is Anna overleden op de leeftijd van 86 jaar.

De eerste contacten met Fijgje Bons zijn van 1933. Veel is het echtpaar in Bleskensgraaf geweest. Als ze er de zondag over waren, dan logeerden ze bij Nijs Bons, de broer van Fijgje. Ook waren zij bevriend met ondermeer Jaantje Bos, Jan den Besten uit Noordeloos en Jan-Kees Tukker in Molenaarsgraaf.

Brief 1. Aan familie Spuijbroek

7 april 1934

Zeer geliefde vriend en vriendin,

Eindelijk wil ik onder zuchtend opzien tot de Heere of het Hem behagen mocht een weinigje te ondersteunen, u enige letteren zenden, als antwoord op uw hartsverenigend en deelnemend schrijven, en de pen ter hand nemen.

Ja geliefden, het heeft de Heere behaagd, ons door droeve bedelingen Zijner Voorzienigheid te leiden [het overlijden van Teuntje] sinds we elkander mochten ontmoeten, en ik moet steeds beleven, wat de zonden veroorzaakt en teweeggebracht hebben, en nog bij de gedurigheid de Heere van Zijn eer en de ziel van haar troost beroven. En hoewel het de Heere behaagde door smartvolle wegen voor vlees en bloed ons te leiden, mocht mijn ziel bearbeid worden om Gode te leren zwijgen en Zijn doen als majesteit en heerlijkheid te mogen leren erkennen, om datgene wat ons op aarde omringt, toch maar als leengoed uit Gods hand te bezitten, waar de Heere toch te allen tijde het recht behoudt om het weer te eisen.

Veel is mij ontnomen, maar uit vrije ontferming schonk de Heere Zichzelf in de volheid en overvloed Zijner genade en ontferming. En o, daar mocht ik een ogenblikje met David leren betuigen: *met U loop ik door een bende, en met mijn God spring ik over een muur*. Ja geliefde, daar nam de Heere zo in de dadelijkheid mijn hart voor Zichzelf in, dat ik mij veilig met alles aan Hem mocht leren overgeven en toebetrouwen, gelovende dat Hij het in alles wel zou maken, uit kracht van Zijn eigen beloften en verbond. En moet en mag ik nu veel de waarheid uit Klaagliederen 3 beleven en doorleven: *Hij zitte eenzaam en zwijge stil, omdat Hij het hem opgelegd heeft*. O, nu God eens God te mogen laten en Hem te mogen laten regeren. *En alle onze bekommernissen op Hem te werpen, Die nooit gezegd heeft: Zoek Mij tevergeefs, maar menigmaal betoont: Eer ze roepen, zal Ik antwoorden*, enz.

Nu geliefde, ik moet afbreken. Naar het lichaam ben ik veeltijds zeer vermoeid en afgemat, maar blijf hopen uitzien en wachtende op de vervulling van die beloften: *En geen inwoner zal zeggen ik ben ziek, want het volk dat daarin woont, heeft vergeving van ongerechtigheid ontvangen*.

Ach, Hij maakt op hun gebeden, gans Israël eens vrij, van ongerechtigheden, zo doe Hij ook aan mij en ulieden tezamen is de wens en bede van jullie in zichzelf ellendige, doch liefhebbende vriendin,

Fijgje Bons

Brief 2. Aan familie Spuijbroek

10 mei 1943

Geliefde vriend en vriendin,

Daar de Heere ons tot hiertoe nog heeft gespaard en bewaard te midden Zijner gerichten en oordelen, en uw jaren nog vermeerderd zijn, lieve vriendin, wil ik even trachten uit de liefdebetrekking te schrijven, daar ik tot hiertoe verhinderd was.

O, wat betoont de Heere Zijn heilig misnoegen over onze snode verlating van Hem, Zijn wetten, inzettingen en rechten. Och, ons volk mocht nog eens gebracht worden tot rouwklage en geweent voor 's Heeren heilig aangezicht. Want daar is het, met

eerbied gesproken, de Heere om te doen nietwaar?

Och geliefden, mijn ziel is wonderlijk stil tot God en de eer van Zijn Naam en deugden heeft mijn ziel lief en zij ziet en zucht dan uit, dat de Heere heerlijk worde. O, dat Zijn Naam groot gemaakt mocht worden op de ganse aarde, en de ganse aarde weten mocht, dat Hij God is en niemand meer. Ja geliefden, mijn ziel heeft zulke goedertieren gedachten van dat lieve Wezen. O, we kunnen Hem de zaken gerust toebetrouwen, het is in veilige handen, want Hij regeert en zal Zijn almacht tonen. Zalig, die bij Hem mag leren schuilen. Hij zal ze bewaren als het zwart des oogappels. Ja, Hij bewaart de ziel Zijner gunstgenoten.

Zo-even is dominee [Van Sliedregt] nog een poosje bij mij geweest. De Heere heeft ook in dezen alles wel gemaakt. We mogen in liefde en zielsvereniging met elkander leven. O, mijn ziel zinkt menigmaal in stille verwondering weg, ook in deze gang. Zijn Naam alleen tot eer.

Gisteren is er bediening van het Heilig Avondmaal geweest met als tekst Johannes 10:14. 'Ik ben de goede Herder, en Ik ken de Mijnen en word van de Mijnen gekend.' Dierbaar en getrouw verklaard en vermaand.

Beiden zeer hartelijk gegroet van uw liefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 3. Aan familie Spuijbroek

9 september 1943

Geliefde vriend en vriendin,

Door 's Heeren goedheid mogen we allen nog gedragen en bewaard zijn tot op deze stonde en mogen we in redelijke welstand verkeren, hoewel ik steeds vreselijk moe ben, daar het erg druk is met bezoek en logés.

Maar bij ogenblikjes roept mijn ziel uit: *o Heere, bezoek Gij ons met Uw heil*, want toch alleen in het licht van des Konings aangezicht is leven. Al wat daar buiten is, is de dood, want die Mij vindt, die vindt het leven en trekt een welgevallen van de Heere, getuigt de opperste Wijsheid. O, wat wordt dat de beleving van al Gods arme en ellendige volk: *buiten Jezus is geen leven, maar een eeuwig zielsverderf*. Nu zullen ze uit zichzelf nooit anders als de dood vruchten dragen; maar zullen in Hem alleen blijven door geloofsvereniging en oefening, en zullen vruchtdragende gemaakt en gehouden worden door die dierbare bediening des Heiligen Geestes.

O, om nu maar alleen en geheel in Hem gevonden te worden en één plant met Hem gemaakt te worden in de gelijkmaking Zijns lijdens en dood, opdat ze het ook mochten wezen in de gelijkmaking Zijner opstanding. O, men zal toch aan Hem hangen al de heerlijkheid des huizes.

Ja geliefden, de Kerk gunt haar Ziele-bruidegom alle eer en heerlijkheid, omdat de Vader Hem met eer en heerlijkheid gekroond heeft. Want ze krijgen toch ook hoe langer hoe meer alleen een welbehagen in Hem in Dewelke de Vader alleen een welbehagen heeft. En nu daaruit vloeiende, een mishagen in zichzelf te hebben, Zich voor de Heere te verfoeien in stof en as, en zo wenende en wandelend, steeds weer te mogen komen tot de Heere en Zijn goedheid.

Ontvang beiden de zeer hartelijke groeten van uw zielsliefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 4. Aan familie Spuijbroek

22 februari 1944

Zeer geliefde vriend en vriendin,

Het was ons aangenaam nog een ogenblikje met elkander te mogen zijn in vereniging

en liefde, want o, daar snakt de ziel naar, om in gemeenschap onderling, Hem nog eens te mogen prijzen, Die de enige vermaking der ziel geworden is, omdat Hij de Oorzaak hunner eeuwige zaligheid is geworden. O, wat wordt de Kerk hier gewillig gemaakt, door de bearbeiding en bediening des Geestes, om een eeuwige gewilligheid en vaardigheid te mogen vinden om Hem die kroontjes voor de voeten neer te werpen, met de blijde uitroep: *Gij zijt waardig te ontvangen, de lof en eer, aanbidding en dankzegging; want Gij hebt ons Gode gekocht met Uw bloed.* Dat bloed spreekt van betere dingen dan het bloed van Abel, want Abels bloed riep tot God om wraak, maar Christus' bloed roept om verzoening. O, dat onze ziel dagelijks mocht worden gewassen, in die reine plassen.

Wat hebben jullie weer veel leed en zorgen meegemaakt in de familie. Ja geliefden, het ene maakt hier maar plaats voor het andere. O, wat worden de smartelijke vruchtgevolgen dagelijks ingeleefd en doorleefd. Maar dan in dat alles te mogen ervaren dat de bezoldiging der zonden de dood is, maar de genadegift Gods, het eeuwige leven, door Jezus Christus, onze Heere.

Ontvang beiden ons aller hartelijke groeten, inzonderheid van mij, uw liefhebbende vriendin,

Fijgje

Brief 5. Aan familie Spuijbroek

14 september 1944

Geliefde vriend en vriendin,

Daar we met blijdschap uw liefdeschrijven ontvangen mochten, wil ik even trachten u te melden, dat de Heere ons te midden der gevaren en sprekende gerichten van Zijn gerechtigheid nog in liefde heeft willen dragen en bewaren. O, dat is alleen maar vloeiende uit Zijn soeverein en eeuwig welbehagen in Christus.

Gisterenmiddag werd Ezechiël 9 aan tafel gelezen. Daar smolt mijn ziel onder weg. Wat heeft de Heere ook voor u bij vernieuwing getoond, een wakend en bewarend God te zijn. O lieve, niets maakt onze ziel meer verlegen voor dat Wezen als de overstortende liefdebewijzen die Hij ons komt te bewijzen. Aan ons, gans liefdeloze en trouweloze in onszelf. Och, mochten we verwaardigd worden, om met een schuldbeseffende ziel voor Hem in het stof te buigen, onszelf schuldig kennende voor Zijn heilig aangezicht. Leren pleiten op het verbond, dat vast ligt in die grote Verbonds-God Zelf. Daar heeft Hij van getuigd: *Dat bergen mogen wijken en heuvelen wankelen, maar het verbond Zijns vredes in eeuwigheid niet.*

De Heere maakt en houdt mijn ziel wonderlijk stil in deze dagen en mag liefelijk rusten in Hem en geloven dat het alles veilig ligt in Zijn handen. Die alles en alleen regeert, zonder Wiens wil geen musje ter aarde valt.

O, de Heere geve ons tezamen bij Hem te schuilen onder Zijn vleugelen.

Ontvang ons aller hartelijke groeten inzonderheid van je zeer liefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 6. Aan familie Spuijbroek

7 mei 1948

Geliefde vriend en vriendin,

Even wil ik u door dezen nog feliciteren met het voorrecht dat de Heere u tezamen nog weer heeft willen sparen en u de vermeerdering uwer jaren doet beleven. De Heere zij u goed en nabij in dit mooie leven en geve u maar veel te zien met het oog des geloofs op die overste Leidsman en Voleinder, Jezus Christus, Die door lijden geheiligd is en door vele verdrukkingen is ingegaan. O, als we daar mogen verwijlen,

hoe Hij van God de Vader eer en heerlijkheid heeft ontvangen, uitermate is verhoogd aan Zijn rechterhand en een Naam heeft geërfd boven alle naam, dan blinkt het alles van vertoning, van sterkte en sieraad in Gods woning.

Ik ben de laatste week veel in mijn hart bepaald bij deze woorden: 'Ik ga heen om u plaats te bereiden.' O lieve, dat is Zijn werk, voor al Zijn volk: plaats bereiden in het huis Zijns Vaders voor Zijn duurgekochte bruid. Och, wat een heimwee en zielsverlangen wekt dat in de ziel naar Zijn komst, Die voor eeuwig het heil volmaken zal. Laat ons samen maar eens zingen op uw verjaring: *'k Zal dan gedurig bij U zijn*, enz.

Ontvang onze zielsgroeten, in gedachten en verlangen ben ik veel bij u. Gedenk onzer bij de Heere. Je zielsliefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 7. Aan familie Spuijbroek

16 juni 1950

Geliefde vriend en vriendin,

Hiermede wil ik trachten u een lettertje te zenden. Hoe gaat het op heden? Zo ik van Nijs hoorde, was het vorige week naar omstandigheden iets beter naar het lichaam. En waar ik boven alles verblijd mee was, dat Spuijbroek innerlijk zo welgesteld was.

Och geliefden, wat bevestigt de Heere toch in alle omstandigheden van het leven, dat degenen die Hem door genade mogen vrezen, nimmer zullen missen het nodig goed. Dat die dierbare Koning hen mocht doen ervaren, dat Hij in al hun benauwdheden is benauwd geweest en al hun smarten heeft gedragen.

Ja geliefden, de grote Louteraar houdt Zijn oog nauwkeurig op hen, daar Hij de mate en het einde heeft bepaald van al hun lijden.

*Die weg is afgetekend,
Die last is uitgerekend
En naar uw kracht geschat,
Die God gewogen had.*

O, ik gun u beiden dat Gij in deze weg verwaardigd moogt worden, liefde te leren. Want die de Heere liefheeft kastijdt Hij; ja lieve, recht gelezen brengt het 't bewijs van kindschap met zich.

O, de Heere overstorte uw beider hart met deze liefde, want al zijn we ver van elkander verwijderd wat het lichaam betreft, de zoete vereniging is er voor 's Heeren aangezicht. Hij zij u verder nabij in alle weg en nood en kon het in Zijn raad bestaan, Hij spare u nog wat voor elkander en ook voor ons.

Ontvang zo de vele liefdegroeten van uw liefhebbende vriendin,
Fijgje

Brief 8. Aan familie Spuijbroek

24 mei 1951

Geliefde vriend en vriendin,

Je hebt van Dingeman en Cor 't bericht wel reeds ontvangen van de geboorte van hun dochtertje. Door 's Heeren goedheid mag alles tot heden erg wel gaan. Het deed me nog zo goed te mogen bemerken, al is het dan maar in uitwendige zin, dat ze met de gift de Gever mochten erkennen. Ik zei tegen Dingeman: O jongen, ze zijn alle wel panden van de Heere geschonken, maar het mocht eens een zaadje voor de Heere zijn. Ja geliefden, genade is geen erfgoed. Toch mag ik weleens pleitende zijn bij de Heere voor dat nageslacht, waar de Heere Zijn genade zo rijk en vrij heeft willen verheerlijken in de lijn der geslachten. Zijn Naam zal toch voortgeplant worden van

kind tot kind.

O geliefden, aan de zijde Gods is zo'n eeuwige ruimte, en als het oog des geloofs daar eens voor ontsloten mag worden, dan mogen ze weleens ervaren, wat de Heere als met uitgebreide armen, wachtend, toeroept: *Laat u zaligen, laat u met God verzoenen, laat u leiden.* O, geliefden nu wacht het alles alleen maar op onze toestemming aan dat werk te geven, om door Hem in Zijn weg gezaligd te mogen worden. En waar de Heere in de nodiging het alle einden der aarde toeroept, het tot Hem te wenden, daar roept de ontdekte ziel toch uit: *Heere trek mij, wij zullen U nalopen; bekeer ons tot U, zo zullen wij bekeerd zijn.*

Vele hartelijke groeten van je liefhebbende vriendin,

Fijgje

(Dingeman is een zoon van Fijgjes broer Anthonie)

Bijlage

Hendrika Roest echtgenote van Jan den Besten, vrienden van Fijgje

Jan den Besten werd geboren op 15 november 1885. Hij woonde in Noordeloos. In de tijd dat ds. P. de Groot in de Christelijke Gereformeerde Kerk in Noordeloos stond (1907-1913) was Jan een trouw cafébezoeker. Zo kwam hij op een zondag weer in beschooten toestand van het café, en hij stapte de Christelijk Gereformeerde kerk binnen, waar ds. De Groot juist zijn tekst las uit 1 Petrus 4:18: *'Indien de rechtvaardige nauwelijks zalig wordt, waar zal de goddeloze en zondaar verschijnen?'* Dit sloeg bij hem in en van stonden aan brak hij met zijn zondige levenswandel. Toen dat in het dorp bekend werd, kwam de politie ds. De Groot bedanken, dat hij Den Besten van zijn dronkenschap had afgeholpen. Maar ds. De Groot antwoordde: 'Daar hoeft je mij niet voor te bedanken, want dat heb ik niet gedaan, maar dat is een wonder van Boven!' Waarop de politieagent antwoordde: 'Dat kan wel waar zijn; hoe je het gedaan hebt, heb je het gedaan; maar je hebt het toch maar voor elkaar gekregen.' Hij was de eerste die onder de prediking van ds. De Groot bekeerd werd.

Den Besten trad in het huwelijk met ***Hendrika Roest***. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren. Jan den Besten had een klein veehoudersbedrijf. Hij stond in het land bekend als een geoeftend man met grote achting. Een hartsvriend van Fijgje. Jan overleed in 1968. Op 22 augustus 1969 overleed de weduwe, op de leeftijd van 73 jaar en 5 maanden. De heer A. de Redelijkheid schreef hierover in De lichtende kaars: 'Toen wij 31 oktober 1968 ter aarde brachten Jan den Besten uit Noordeloos, bleef zijn gebrekkige weduwe onder de verzorging van haar kinderen achter. Wat haar verstandelijke vermogens betreft, kon zij dat verlies niet meer begrijpen, noch beleven.

Dinsdag 26 augustus 1969 werd haar stoffelijk overschot op dezelfde dodenakker begraven. Wanneer wij schatten, hadden bijna alle vrienden en vriendinnen van J. den Besten dezelfde belangstelling gegeven aan beide gebeurtenissen. Wel een bewijs dat deze vrouw de achting wegdroeg bij het volk van God.

Wat de uitkomst betreft komen wij soms voor verrassingen, die de Heere als meevallers aan de familie en de vriendenkring geeft. Toen haar sterven telefonisch gemeld was, met het verzoek deze begrafenis te leiden, kwam een ontmoeting in herinnering van tien jaar terug. Toen herdachten Jan den Besten en zijn vrouw met hun familie en kennissen dat zij 40 jaar tevoren gehuwd waren. Die dag was er bijeenkomst. De taal des Geestes werd gesproken. De vrouw zat er toen al gebrekkig bij. Wat keerde er terug uit de herdenking op die dag? Tien jaar is dat blijven liggen. Toen werd in ons hart de band waargenomen die de Heere in hun huwelijksleven had gelegd. En we kregen er geloof bij dat die twee mensen eeuwig bij elkander behoorden. En dat beiden in dezelfde plaats der gelukzaligheid zouden gevonden worden.

9. Zeven brieven van Fijgje Bons aan Pieter en Marigje Mellegers te Sliedrecht¹⁷

1ste brief

Bleskensgraaf, 30 december 1938.

Zeer geliefde vriend en vriendin.

Door 's Heeren goedheid mochten we uw brief in goede orde ontvangen en waren zeer verblijd iets van u te mogen vernemen en zo bemerken, dat de liefde-betrekking wederzijds gewerkt en versterkt wordt. O die liefde vloeit toch alleen uit dat eeuwige volzalige Wezen hé? *Die lief heeft degene die geboren heeft, heeft ook lief die uit Hem geboren zijn*, zo getuigt de apostel der liefde. En o, nu mag Gods arme volk bij al 't geklag over eigen liefdeloosheid, die liefdedrang tegenover al Gods lievelingen weleens in 't hart voelen branden, temeer waar de Heere de rijen zo komt te dunnen en onze liefste vrienden en vriendinnen komt thuis te halen.

O ja geliefden, dan gevoel ik met ulieden mee in 't gemis van onze oude lieve zielsvriendin **C. Boer**. Maar o, zij is verlost en de Heere heeft haar een plaats en naam geschonken, nu voor eeuwig in de Hemelen. Nu mag zij eeuwig Hem de eer en aanbidding toebrengen, Dien ze 't hier eeuwig alleen waardig leert keuren. O, nog een klein ogenblik en wij zullen toch altoos bij den Heere zijn. Ja geliefden, nog een ogenblikje, zo 't de wille Gods is, geleden en gestreden, opdat wij straks de beloftenissen mogen wegdragen.

Ik heb zo vreselijk de kou in mijn hoofd erbij, dat ik haast niet kon schrijven, maar uit de betrekking, daar Pieter morgen jarig is, zo hoop ik dat de Heere u nog voor en met elkander in het leven spaart. Ik zuchtte tot den Heere om hulp en ondersteuning, want och wij zijn uit- en inwendig toch zulke diepe afhankelijke schepseltjes. En nu geliefde vrienden, de eerste grens, ons in Gods Woord gesteld, als het getal van de jaren des levens, zijt gij al te boven en dichter bij de laatste. O de tijd in dit moeitevolle tranendal zal toch voorts zeker kort meer zijn.

O, de Heere verwaardige u maar veel Zijn Naam en lof te vermelden en geve u veel Zijn zalige nabijheid te smaken en schenke ons allen te samen maar gereedmakende genade. Want *Die gereed waren gingen in tot de bruiloft* nietwaar? O, de Heere gedenke ons te samen naar 't vrije van Zijn Welbehagen en doe verzoening over alles in het dierbaar bloed van Christus.

Ontvang de vele hartelijke groeten, ook van Arie en inz. de innige zielsgroeten van je liefhebbende vriendin in den Heere.

F. Bons.

2^e brief

Bleskensgraaf, 29 december 1939.

Geliefde vriend en vriendin,

Door 's Heeren vrije ontferming mogen we te samen nog in redelijke welstand verkeren naar omstandigheden en mochten van De Bruin van ulieden ook nog vernemen, hoe het ging. En daar Pieter niet mee kon komen, kan ik nu uit de innerlijke betrekking niet nalaten een paar woordjes te schrijven, daar we zo kort aan de wisseling des jaars zijn gekomen en gijlieden de laatste dag des jaars nog moogt beleven, zo we hopen, waarop gij de verjaring van onze geliefde zielevriend met

¹⁷ De volgende brieven zijn overgenomen uit: *Een even dierbaar geloof*. (De Palmboom, St. Philipsland, 1980). Zie deel 13 in deze serie *Bekeringsgeschiedenissen*.

elkander mag herdenken. O dat de Heere geven mag, dat gij Zijn weldadigheden en trouw te samen mag ervaren en met de weldaden de Weldoener leren verheerlijken.

O geliefden, dan moet de ziel toch maar in heilige schaamte en ootmoedigheid wegzinken, niet waar, als ze eens in mag blikken in dat eeuwig vrije Welbehagen Gods, Die ze uit eeuwige vrije liefde heeft uitverkoren en in de tijd behaagd heeft Zijn Zoon in hen te openbaren. O ze roepen toch in verlegenheid uit: *waarom was 't op mij gemunt?*

O, 't daarom ligt toch alleen in die vrije gunst verklaard, die eeuwig Hem bewoog. En nu in de doorleving Zijn onderhoudende genade van dag tot dag nog te mogen ervaren in de zoete bediening en inkomst tot de ziel, nietwaar, door die dierbare bearbeiding des Heiligen Geestes, die ze toch van vat tot vat ontledigt, opdat ze uit Christus' volheid zouden ontvangen genade voor genade. Want 't was toch des Vaders welbehagen, dat in Hem alle de volheid wonen zou en nu is Hij Zijn Kerk toch geschonken tot Zaligheid. Wat een volheid voor hun ledigheid en gebrek. Wat een hijgen der ziel om meer en meer den beelde Zijns Zoons gelijkvormig gemaakt te mogen worden, om der zonde te mogen leren afsterven en Gode te mogen leren leven.. Met zuchtend verlangen, om daar te mogen zijn waar Christus is, om Zijn heerlijkheid te mogen aanschouwen. Want o geliefde, 't is hier toch maar een zien als door een spiegel in een duistere rede. 't Is hier toch maar een kennen ten dele, maar alsdan zullen wij kennen gelijk wij gekend zijn en zien aangezicht aan aangezicht.

O geliefde vriend en vriendin, de Heere wekke ons zielsverlangen en genegenheden daarheen op.

Ontvang de hartelijke groeten van Arie en inzonderheid van mij, uw beider zielsliefhebbende vriendin.

Fijgje Bons.

3^e brief

Bleskensgraaf, 27 december 1940.

Geliefden in den Heere.

Tot hiertoe niet kunnende schrijven, wil ik thans trachten u, met 's Heeren ondersteuning, iets te melden. Wij zijn te samen nog bewaard en gespaard tot deze ogenblikjes. Ook u beiden zijn nog de jaren vermeerderd en gespaard voor uw kinderen en lieve vrienden. O 's Heeren barmhartigheden roemen tegen 't welverdiende oordeel, want ze zijn alle morgen nieuw en groot. Mochten we verwaardigd worden in kinderlijke vreze onze dagen te doorleven en in geloof Hem aankleven, Die als die Gift des Vaders geschonken is en in Wien des Vaders welbehagen is. O daar getuigt de profeet Jesaja van, *dat het Welbehagen des Heeren door Zijn hand gelukkiglijk voort zal gaan.*

En o geliefden, nu leert iedere ziel toch een welbehagen kennen in Hem, in Dewelke de Vader alleen een welbehagen heeft. Hij is toch die dierbare Immanuël, Goël en Bloedbruidegom, ja Koning over Sion. O, die de Zijnen met Zijn bloed gekocht heeft en bewaren zal en beschermen in alle weg en nood; totdat ze, als ze de Raad Gods zullen uitgediend hebben, in zullen gaan door de poort met alle blijdschap en verheuging. En als dan geliefden, zullen wij altoos bij den Heere zijn.

Vele liefde-groeten van uw beider zielsliefhebbende vriendin. Ook van Arie de hartelijke groeten, daag.

Fijgje Bons.

4^e brief

Bleskensgraaf, 9 februari 1942.

Geliefde vriend en vriendin,

Even wil ik trachten u een paar woordjes te schrijven. U zal met uw verjaring wel gedacht hebben, dat ik het vergeten was, maar geliefden, ik heb er wel aan gedacht ook in de betrekking u te schrijven, maar in die dagen was de familie uit Rotterdam allen om beurten bij ons en toen die hevige kou. Zo kon ik er niet toe komen, maar in de gedachten ben ik menigmaal met ulieden aan de praat. Want och de ziel kan weleens behoefte gevoelen aan elkander om met elkander één in 't stof te mogen neerbuigen voor die Hoge Majesteit des Heeren Heeren. O geliefde, als daar iets van in onze duistere ziel straalt, o wat worden alle de werken des Heeren groot en gezocht van allen die er lust in hebben. Dan mogen ze bij ogenblikjes 't hoofd nog eens uit de gebreken opheffen en zich in de Almachtige verblijden omdat het Welbehagen des Heeren door Zijn Hand gelukkiglijk voortgaan zal en zij in Christus gevonden worden. In Hem bezitten zij alles wat tot het leven en de Godzaligheid van node is en zo ontvangen zij uit Christus' volheid genade vóór genade.

Geliefden, ik moet afbreken, ontvang de zeer hartelijke groeten van Arie en inzonderheid van mij, uw liefhebbende vriendin.

Fijgge Bons.

5^e brief

Bleskensgraaf, 8 december 1942.

Geliefde vriend en vriendin,

Even wil ik u trachten te schrijven daar u beider verjaring weer naderende is. Wij hopen, dat gij die te samen nog met en voor elkander beleven mag.

O geliefde, wat een onuitsprekelijke weldaad om uit vrije ontfermingen tot de zaligheid verkoren te zijn met voorbijgang van duizenden onzer natuurgelovigen. O die onnaspeurlijke diepten en rijkdommen Gods, geopenbaard en geschonken in Christus Jezus, in Hem in Dewelke al des Vaders Welbehagen was en in Wien al dat arme en in zichzelf ellendige volk alleen een welbehagen krijgt te nemen, om alleen in dien van God verkozen en geopenbaarde Weg, een vrije toegang te mogen ontvangen tot die geopende genadetroom.

O geliefden, Hem heeft toch de Vader verhoogd en verheerlijkt en een Naam gegeven boven alle naam. In Hem alleen is toch gerechtigheid en sterkte, ja de ganse Kerk getuigt toch, dat op Hem de kroon zal bloeien. En zij zal het eeuwig uit mogen galmen: *Gij zijt waardig te ontvangen de lof, eer, aanbidding en dankzegging, want Gij hebt ons Gode gekocht met Uw bloed.*

Ja geliefden, de toekomst des Heeren genaakt. Zien we hier nog door een spiegel in een duistere rede, alsdan zullen wij Hem zien gelijk Hij is. Kennen wij hier nog maar ten dele, alsdan zullen wij Hem kennen gelijk wij gekend zijn en alsdan zullen wij altoos bij den Heere zijn. Och, wanneer komt die dag?

Lichamelijk ben ik de laatste tijd vreselijk moe. Ontvang beiden, ook van Arie, de zeer hartelijke groeten en inzonderheid van mij, uw zielsliefhebbende vriendin.

Fijgge Bons.

6^e brief

Bleskensgraaf, 10 januari 1947.

Lieve zielsvriendin,

Juist een maand na uw verjaring neem ik de pen op om u te schrijven. Lieve, 't is niet, dat ik u 10 december vergeten ben, o neen, dat weet de Heere. Hoewel afwezend naar 't lichaam, toch veel tegenwoordig in den geest, maar steeds werd ik verhinderd.

Nu ontving ik uw schrijven met het bericht van onze lieve vriendin Mina. O, wat zijn 's Heeren gangen onnagaanbaar hé? Maar zalig die ziel, die Hem mag leren verheerlijken, als zijnde 's Heeren doen enkel majesteit en heerlijkheid. Maar voor vlees en bloed zware proefwegen. Bevoorrechte ziel, die maar meer en meer mag leren sterven aan zichzelf en alles wat geen God in Christus is, maar in Hem hun heil en hoogst vermaak, ja zielsgenoegen mogen leren vinden, in de zoete en zalige verborgen gemeenschapsoefening en onderhandelingen met de Heere.

Och lieve vriendin, de tijd kort op, de reis zal niet zo lang meer duren. O de Heere geve ons genade, om dicht bij Hem te mogen leren schuilen en bereide onszelf maar voor om Zijn komst te leren verbeiden. Die komst die voor eeuwig ons heil volmaken zal.

Ontvang de hartelijke groeten van Arie en inzonderheid van mij, je zeer liefhebbende vriendin in den Heere.

F. Bons.

7^e brief

Bleskensgraaf, 9 december 1947

Lieve zielsvriendin,

Daar we hopen dat de Heere u morgen uw verjaring nog mag doen beleven, willen we u hartelijk feliciteren en we hopen, dat de Heere u Zijn Weldadigheden geve te gedenken, die toch vele en groot zijn.

Lieve vriendin, och bij 't licht van 's Heeren Geest zult ge toch moeten getuigen: "Wie ben ik Heere, Heere en wat is mijn huis dat Gij mij tot hiertoe gebracht hebt". Ja lieve, dan moeten ze toch met Jacob getuigen: "Ik ben geringer dan alle deze weldadigheden en trouw"! Dat doet de ziel toch in ootmoed en aanbidding wegzinken voor dat volzalige Wezen en leert de ziel zichzelf verfoeien en schaamrood worden vanwege eigen afmakingen, daar ze toch van hun zijde nooit anders doende zijn als de Heere arbeid maken met hun zonden. Maar nu dat vrije eenzijdige Godswerk. Hij heeft ze liefgehad met een eeuwige liefde, aanschouwende in dat enige, albetalende en rantsoenerende offer van die gezegende Borg des Verbonds.

Ach lieve, dan laat de Heere Zijn gunstgenoten toch wel eens zo ver inblikken in dat Godverheerlijkende werk der verlossing, dat ze er iets van leren, wat Jezus zegt: "En Ik zeg u niet, dat Ik den Vader voor U bidden zal, want de Vader Zelf heeft U lief".

De Heere geve er u veel van te proeven en smaken. Dat is de zielewens van je liefhebbende vriendin. Ook van Arie de hartelijke groeten.

F. Bons

10.

MET EEN KRUIS NAAR DE KROON

Brieven van

ANNIGJE GROLLEMAN

Te

Hasselt

Aan

Enkele kinderen van God

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2004**

(1) Levensschets van Annigje Grolleman

Artikel van de Eerwaarde heer A. de Redelijkheid, uit 'Een lichtende Kaars' van juni 1974

Hebbende de begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn.

Filippenzen 1 : 23.

Uit de gemeente der lijdende heiligen Gods werd thuis gehaald ANNIGJE GROLLEMAN te Hasselt. Zij bereikte de leeftijd van 74 jaren. Zij is meer dan 50 jaren ziek geweest. En is door haar familie verpleegd, inzonderheid door een ongehuwde zuster dag en nacht bijgestaan.

Omdat de rouwdienst gehouden is uit Filippenzen 1, de verzen 21 tot en met 24, heb ik deze woorden boven dit stuk geplaatst. Om enige herinneringen op te schrijven uit haar leven. Ten dienste van haar nabestaanden, die haar zoveel jaren omringd hebben met hun zorgen. Hetwelk zo gewaardeerd behoort te worden door familie en vrienden, welke haar bezocht hebben in al die jaren. En daar zij op een bijzondere wijze contact heeft gehad met Gods volk tot de avondstond van haar leven en niet in eenzaamheid en verlatenheid is prijs gegeven, is een Goddelijke beschikking in haar leven geweest. Hetwelk ik in dit stukje als een gave Gods beschrijf.

Dit is bewezen woensdag 19 juni 1974, toen zij door een schare van meer dan 400 familieleden en vrienden uit alle oorden des lands ter aarde is besteld. Toen de stoet haar stof, - gaande door de Ridderstraat, kon ik, lopende in het midden van de stoet - de eersten en de laatsten niet overzien.

Eer ik iets zeg van de tekst, waaruit de rouwdienst op zo eerbiedige wijze is geleid, vertel ik iets uit haar begenadigd leven.

Ik heb daags na de begrafenis even een vriendin van haar in Staphorst bezocht, welke van gelijke leeftijd met haar ter catechisatie ging op de leeftijd van 14 jaren. Deze vriendin kon wegens leeftijd niet op de begrafenis wezen. Maar wel heeft vrouw Veldman uit haar heldere memorie en latere samenleving aan mij en mijn vrouw verteld, hoe de eerste kennismaking op de catechisatie plaats had. Annigje heeft als 14 jarige deerne twee dienstbetrekkingen in Staphorst gehad. Hetwelk aanleiding is geweest, dat zij daarna als een Godvrezend meisje op haar ziekbed door het Staphorster volk is bezocht.

Als meisje van 14 jaar kwam zij, toen de catechisatie in de herfst begon, alleen in gewone burgerkleding naast die Staphorster meisjes in Staphorster kleding terecht. Toen zij binnenkwam stond ze zo verlegen te kijken in dat volle lokaal. Toen zei Lijs tegen dat burgermeisje: kom hier bij mij zitten op dit puntje van de bank. Dat bleef haar plaats. In het opzeggen van de antwoorden kon toen al door anderen beluisterd worden, met welke eerbied Annigje ze opzegde.

Kunt gij dit alles volkomenlijk houden?

Neen ik, maar ik ben van nature geneigd, God en mijn naaste te haten; en Gods geboden met gedachten, woorden en werken te overtreden.

Het legde beslag op de andere catechisanten. Zij was getrouw aanwezig. Maar na de kerstvakantie was ze verdwenen. De ziekte openbaarde zich al. Naderhand kwam openbaar, dat zij haar dienstbetrekkingen niet vol kon houden. Van haar veertiende tot haar twintigste jaar op bed en van bed. Daarna meest bedpatiënt.

In die tijd werd bekend, dat de Heere in dat jeugdige hart werkte. Het volk uit Hasselt

en Staphorst hadden en kregen meer contact met elkander. Annigje kreeg omtrent 1920 Gods volk aan haar bed. En gaf een goed getuigenis uit de eerste beginselen. En was soms ouderen onder dat heilzoekende volk nog wel eens tot steun.

Tussen 1920 en 1930 werden velen in Zuid-Holland met haar bekend. Ik heb die contacten persoonlijk meegemaakt. Om u te vertellen, hoe wonderlijk de Heere in de eenzame ziekenkamer gegeven heeft, dat zij gemeenschap had met Gods volk en knechten, moet ik u eerst het navolgende meedelen.

Vanuit Hasselt was vertrokken een jonge weduwe, **mevrouw Aalbers** met haar enige zoon Jan. Deze zoon werd benoemd op het gemeentehuis te Herwijnen. Daarna werd hij benoemd als Burgemeester te Krimpen aan den IJssel.

Deze moeder vreesde God in een gestalte van nederigheid en eerbiedigheid, zo er weinigen in die goede dagen waren. De ambtelijke woning, waar de moeder een eigen woongelegenheid in had, was een herberg voor Gods volk.

In die dagen reisde een Staphorster boer naar de vrienden in Zuid-Holland. En logeerde bij Pieter van de Bas te Moordrecht, welke een vriend was van mevrouw en Burgemeester Aalbers. Deze Staphorster was ouderling **Derk Brakke**. Bovendien reisden enkele vriendinnen van Annigje Grolleman, **Dina Hupkes en Bertha Plesant** uit Meppel, enkele malen naar hun geliefde vriendin in Krimpen.

P. van de Bas schreef naar Annigje echte brieven, vol van zijn geestelijke ervaringen en Schriftuurlijke leringen. Hij schreef met de pen eens vaardigen schrijvers. En Annigje was een zakelijke schrijfster. En als die brieven van haar gelezen werden in de gezelschappen ten huize van de families Van de Bas en Aalbers, lokte dat anderen uit, met Annigje te corresponderen. In ontmoetingen met tientallen mensen beluisterden wij en anderen telkens: *Ik heb een brief van Annigje gehad*. Daardoor kreeg zij contact met zieken, die nooit van hun bed kwamen. Welke meer dan 25 jaren ziek waren, zoals **Fijgje Bons** in Bleskensgraaf, waar Derk Brakke ook met ons heenreisde. Toen waren de gezelschappen levendig. Gevolg hiervan was dat in Hasselt bezoeken werden afgelegd door mensen uit alle delen van het land. En wie bij haar aan bed kwam, kreeg onderwijs; zij was eerlijk in haar spreken.

De Heere heeft het ook zo bestuurd, dat zij uit de hand Gods mocht leven. Hoewel deze zieke van de hele wereld afgescheiden was, had zij gemeenschap met degenen, die van deze wereld niet zijn. Zij werd bediend uit de hemel en zij werd verzorgd van de aarde en haar vruchten. En zij deelde uit, alsof zij over veel te beschikken had. Maar de Heere Jezus hield alles in eigen hand. Zodat men altijd een afhankelijk mens aantrof.

Afgelopen winter geraakte zij in verval. Haar einde naderde. Daar was zij mee verenigd en verlangde naar het einde van de reis. *Hebbende begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn*. Om te verhuizen, te verherbergen, uit dit leven te scheiden, om de reis aan te nemen. Doch zij leefde weer wat op. Toen de plaatselijke predikant haar bezocht, zei hij, *dat zij nog weer de woestijn in moest*. Doch dat is maar een kort oponthoud geweest.

Daarom had Ds. K. Exalto tot tekst voor de rouwdienst gekozen Filippenzen 1 : 21-24. De rouwpredicatie werd uitgesproken door genoemde predikant in de Hervormde kerk te Hasselt. Achter de preekstoel tussen die hoge kerkzuilen en kerkmuren was de overledene opgebaard. Ieder kon tevoren haar zien. Toen de familie afscheid van haar genomen had, is zij uitgedragen en met plechtigheid ter aarde besteld. De predikant had vanaf de kansel bekend gemaakt namens de familie, dat bij de groeve ieder de gelegenheid had te spreken.

- Hiervan maakte allereerst gebruik Ds. C. Hegeman, predikant te Tholen, welke voorheen als predikant in Genemuiden had gestaan. En haar vandaar had bezocht en later briefwisseling met haar gehouden had. Iedere luisteraar kon horen, dat de Kerke Gods een hogere plaats in zijn hart had dan de kerkmuren.
- Als tweede spreker zijn wij naar voren gekomen. En mochten haar door God geleid leven voorstellen als een rijk gezegend leven voor velen. In grote trekken gelijk ik die gemeenschap met honderden vrienden hierboven beschreven heb.
- Als derde spreker kwam naar voren Ds. J. van der Haar te Houten. Deze is afkomstig uit Genemuiden. En had 35 jaar geleden vandaar Annigje al bezocht, eer hij predikant was. Zij had hem als jonge man liefderijk onderwezen. Zonder zijn vlees te sparen. Maar *de rechtvaardige sla mij en het zal weldadigheid zijn*. Nadien had hij haar nog al eens bezocht. En tot voor veertien dagen nog briefwisseling met haar gehouden.
- Tot slot las Ds. K. Exalto de geloofsbelijdenis en liet namens de familie zingen Psalm 89: 1: *'k Zal eeuwig zingen van Gods goedertierenheên*; enz. Met de diepste eerbied voor Gods Woord werd deze Psalm gezongen uit het hart. Plechtig klonk het Psalmgezag van tussen het dicht geboomte over dat oude stadje Hasselt. Welks bewoners zo vele jaren bezoekers zagen gaan naar Annigje Grolleman. In stad en land bekend. In de harten der Godsgezinden bekend. *Als een gekende des HEEREN!*

Een gedeelte van onderstaande brieven zijn overgenomen uit: ***Uw geringe vriendin***; ter gedachtenis aan mej. A. Grolleman te Hasselt (O); samengesteld door J. van der Haar, in leven Hervormd predikant te Houten. Uitgave: Uitgeverij G. Kool, Veenendaal, 1976.

De brieven aan de heer Dirk de Jong en zijn echtgenote te Lekkerkerk zijn uit het familiearchief van De Jong.

(2) Brief aan L. Potappel, Stavenisse

Hasselt, 27 september 1948

Zeer geachte en geliefde vriend met de uwen.

'k Heb nog wel geen schrijven, maar wil maar vast een begin maken. Voor mezelf heb ik met u samen en 's middags met die vriendin, er nog bij een lief verenigd dagje gehad, ik hoop u ook, en dat u in vrede en welstand thuis mocht komen. Ik had meelijden met uw dochter; u zag er zo netjes uit toen u kwam en u ging met kathaar aan uw kleren terug. Rika had ook geen tijd meer om het eraf te borstelen. Want de bus was er al, denk ik, niet?

Zaterdag was ik erg naar en pijnlijk. Ik denk door te veel inspanning. Maar het was zoet in mijn ziel. *Wij dan weten, zo ons aardse huis dezes tabernakels verbroken wordt*, enz. O, dat eeuwige onderscheid dat de Heere gemaakt heeft, daar geen onderscheid was om straks met alle blijdschap en verheuging te worden ingeleid in des Konings paleis! Van de gesprekken die wij mochten voeren, is daarna nog een zoete overdenking overgebleven. Vooral wat u zo aanhaalde: *Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, hoe zal Hij ons niet met Hem alle dingen schenken*. O, die liefde des Vaders mocht een ogenblik zo in mijn ziel worden uitgestort, onder de woorden: *Hierom heeft de Vader Mij lief, dat Ik Zijn wille volbreng*. Die zoete overeenstemming in liefde, tot zaligheid mijner ziel en van Zijn ganse Kerk. O, wat heeft mijn ziel daar jaren lang naar uitgezien.

Het was 1917, de 2e augustus, dat de Heere voor het eerst de weg der verlossing in mijn ziel ontsloot. Och, wat mocht ik er toen ruim in zien, in dat alles volbrachte werk van die dierbare Persoon. Wat mocht ik Hem gedurig krijgen te benodigen in al mijn omstandigheden. Zolang dat zoete onderwijs doorging, had ik een zoet leven. Maar o, toen dat gezicht werd weggenomen en de Heere in de weg van ontdekking kwam door te trekken, och, ik had er zoveel van gehad; en tien klonk het in mijn ziel: *Gedenk dan waarvan gij uitgevallen zijt*. En nu was dat geen aanklacht dat ik uit mijn eerste liefde gevallen was, neen, de Heere liet mij zien, dat ondanks al de weldaden die Hij mij geschonken had, ik in Adam uit een Drie-enig God gevallen was, en daar niet in teruggekomen was. Och, gel. vriend, toen ik daarna in veel afsnijdende wegen geweest ben, en de Heere vele weldaden geschonken heeft, maar de Heere heeft mij altijd bij de breuk gehouden.

't Was het jaar voordat de Heere mijn ziel redde, dat ik op een Zondagmorgen zo in de war raakte, doordat de dadelijke begeerte in mijn ziel oprees om bij vernieuwing nog eens weer in die dierbare graveerselen van Christus te mogen blikken; en tegelijk werd ik mijn dadelijk gemis daarvan zo smartelijk en met schrik gewaar, zoals ik dat kwam te missen. 'k Zei bij mijzelf: *O, een klein kind in de wieg kan er meer van weten dan ik*. Wanneer het toch verborgen is, kan de ziel toch nergens wat mee doen. Ik zou die morgen wat in Van Lis lezen, over Ps. 119. Ik dacht dat het nog wat gaan zou, maar toen ik las dat Van Lis daar meer-geoefende Godzaligen mee bedoelde, deed ik in wanhoop mijn boek dicht. En wat er toen in die weken in de overleggingen oprees, wat er op grond van Gods Woord zijn kon, zoals Ezau, Bileam, Saul en veel voorbeelden uit het Nieuwe Testament, en dar. vooral Hebreëën 6.

Och, die bange dagen zijn onder geen woorden te brengen. En het ging erover, hoe ik het ervoor gehouden had, en ook Gods volk in mijn (omgeving), maar dat alles ongenoegzaam was voor een eeuwigheid. Nu gingen deze ontdekkingen mét de

waardij van het Majesteitelijke Gods vanwege Zijn rechtvaardigheid in mijn ziel, en dat sloot mijn mond. O, de schuld niet op Hem te leggen! O, die moedwillige ongehoorzaamheid, en dat de Heere aan mij niets verschuldigd was! En u weet het bij bevinding, dat zoete recht heeft mij voor de wanhoop bewaard. Ik kon in die tijd het woord 'barmhartigheid' niet horen. Want dan zag ik wat de Heere voor Zijn volk was, maar dat ik daar nu voor eeuwig, naar recht, van verstoken moest zijn. O, dan was ik precies als die geesten die uitriepen: *Pijnig mij niet vóór de tijd!* Want die eeuwige verlatingen, dat zal wat wezen. O, wat heb ik toen het leven onder de algemene genade krijgen te waarderen. Want alles wat ik toen had boven de rampzaligheid, was genade. Gedurig zei ik: Wat zal het zijn, als straks alle verkwikkingen ophouden, en alle verschikkingen een aanvang zullen nemen. Als ik eten moest, dacht ik er in te stikken, en was het enige: *Och, Heere, dat ik er toch niet in behoef te stikken.* O, dat leven onder een uitgesteld vonnis, ik wou van geen bemoediging horen. Wat was ik er bang voor ijdele hoop te zullen gaan koesteren, en dan zou de teleurstelling nog te groter zijn.

In die tijd heb ik afscheid genomen van al Gods volk. Toen op een middag viel dat woord met kracht in mijn ziel: *'Ongetrooste!'*

'k Zei: *Ja Heere, dat ben ik;* en tegelijk was het: *Breng voort, dat blinden ogen en doven oren hebben.* O, dat ging met zoveel verschikkingen gepaard.

'k Zei: *Ja Heere, Gij hebt mij ogen en oren gegeven om het vonnis van Uw rechtvaardigheid aan te horen.* O, ik werd zo in het gericht geplaatst. En toen ik daar dacht weg te zinken, klonk het met kracht in mijn ziel: *Hoe zal Ik u overgeven, o Efraïm, hoe zal Ik u stellen als Adama en Zeboïm?* Toen werd ik gewaar dat Hij mij niet over kón geven, maar wilde zegenen. De verschikkingen werden weggenomen, en kreeg af te wachten en uit te zien, wat Hij doen zou.

Dit duurde veertien dagen. Och, als des Heeren Woord dan in mijn ziel verklaard werd, dat Hij zei: *Zij zullen komen te Sion, onder hen zullen zijn blinden en lammen en zwangeren en barenden,* dan zei ik: *Heere, wat zullen dat hachelijke toestanden zijn.* Dan kon het zo kennelijk aanlopen, hoe zal het nog komen nu? Straks is het een wederkeren tot datzelve en vond het ledig, het laatste van die mens was erger dan het eerste. Want ik was als een mens, die niemand toekwam. De Heere had gesproken tot mijn ziel, dat Hij mij niet kon overgeven, maar had mij niet geëigend. Dat duurde tot zaterdagmiddag.

Hoewel ik nergens meer naar omzag, zou ik vanwege tijdkorting wat lezen. En ziet, vriend **Potappel**, mét dat ik ga lezen, valt de verzuchting zo: *Och, mocht ik in die heilige gebouwen, de vrije gunst, die eeuwig klem bewoog!* O, en tegelijk was het toen met kracht: *Ja, Ik heb u liefgehad met een eeuwige liefde.* En tegelijk kreeg ik toen die dierbare inleidingen van Zijn Middelaars-graveerselen en Majesteitelijkheid in mijn ziel. *En men zal haar Manninne heten, omdat ze uit de Man genomen is.* Toen kreeg ik te blikken in Zijn doorboorde zijde, waar bloed en water uitkwam, en dat nu Zijn dood mijn leven was; dat ik toen was als terwijl hij sliep, *Eva uit hem genomen was, en ik uit Hem.* O, daar zonk ik onder weg, en meende ik dat Hij mijn wettige Man geworden was, en zei ik: *Heere, nu zult Gij het toch in alles voor mij opnemen.* Het was: *Indien gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn; en door de rivieren, zij zullen u niet overstromen,* enz. O, wat heb ik toen in mijn ongelegenheden wel zoet ondervonden, dat die Man uit Jesaja 32:2 een ware en veilige Schuilplaats was en een krachtige Hulp!

Maar daarna zijn nog wel twee jaar verlopen. Want ik ben geen vlugge leerling. O, die beleving, *wat Ik gebouwd heb, breek Ik af, en wat Ik geplant heb, zal Ik uitrukken.* O, toen kreeg ik in te leven: *Opdat Ik u niet naakt uitstrobe en u stelle als ten dage dat gij*

geboren waart.

Ik riep uit, dat was: *zonder Heere en zonder God in de wereld; zonder hoop! O, waar moet ik dan heen met alles wat U mij geschonken heeft?* En toen deze waarheid: *Geef sterke drank dengenen die verloren gaan, en wijn dengenen die bitterlijk bedroefd zijn, opdat zij hunne armoede vergeten en hun moeite niet meer gedenken.* Toen zag ik, wanneer iemand schulden heeft in de natuur, sterke drank gaat drinken, zodat hij zijn schulden vergeet, hoewel ze niet weggenomen zijn; en dat ik alzo in de geopenbaarde gerechtigheid in mijn ziel de schuld bedekt geworden was, maar niet weggenomen, en hoe gedurig Hij mij met de wijn van het Evangelie - de beloften - was komen verkwikken, maar dat de Kerk een toegerekende gerechtigheid kende. Om nu nog eens te mogen zeggen: *Hij heeft mij bekleed met de klederen des heils, de mantel der gerechtigheid heeft Hij mij omgedaan.*

Daar kreeg ik te zien wat de Heere mij geschonken had, maar ook wat ik nog miste. Och, dat is de Heere nog gedurig in mijn ziel komen repeteren. Maar ik werd gewaar, hoe soms de Tweede Persoon Zich al weer aan mijn ziel kwam te onthouden. Ach, dan was ik zo in de war. Totdat de Heere eens sprak, *dat als een vrouw die getrouwd was en nog eens trouwde, terwijl haar eerste man nog leefde, zij dan nog een overspeelster genaamd zou worden.* O, dat ging met licht gepaard, en ik zag, dat hoewel ik meende dat Christus mijn wettige Man geworden was, dat ik toch aan mijn eerste man, de Wet, niet gestorven was. O, wat was het toen billijk, dat Hij Zich aan mijn ziel kwam te onttrekken. Want ik zei (met eerbied gesproken): *Zal Christus Zich daarvoor laten gebruiken?* O, neen, recht en gerechtigheid zijn de vastigheden Zijns troons en Sion zal door recht verlost worden. Maar hoe, daar wist ik niets van.

Nu hoop ik hier later in te gaan als de Heere er licht over geeft. Ik ben nu moe van schrijven en wil deze maar liever wegsturen tot beschaming van al uw binnenpratens. Hopende dat u het in

Rotterdam maar beter mag treffen en met meer vereniging; dat gun ik u van harte, hoor! Wees nu met uw dochter in liefde gegroet van uw liefhebbende vriendin,
Annigje Grolleman

Hasselt, 5 Oktober 1948

Thans zal ik trachten u verder te schrijven. Hoe is het zo met u en uw dochters? En mag u voor uzelfs nog al wat verenigd met den Heere verkeren? Want ik bevind altijd bij mijzelf als dat dit iets van de Hemel op aarde is. Zo u ziet heb ik het andere schrijven al eerder geschreven. 'k Zou zo zeggen, doe maar geen moeite om ds. Zand te schrijven, want de man heeft het erg druk. Misschien dat u hem toch nog wel eens ontmoeten mag. Och, mochten wij in al die gangen den Heere meer nodig krijgen, want zonder Hem zal er toch niets ten gunste gedijen, maar ook niet voor land en volk. 'k Heb vorige week de vrienden gehad en 't was nog een verenigd dagje. Och, ziende op mezelf kan ik het niet begrijpen hoe ze er nog zoveel moeite en kosten voor over hebben.

Nu zou ik een weinig terug willen gaan, naar mijn voorgaande schrijven, hoe de Heere mij in een weg van onthouding, ook van onderwijs, altijd weer kwam te bepalen dat bij al de weldaden die de Heere mij schonk, er zulk een groot gemis in mijn ziel was. En nu was die wel standelijk - als een gedurige voorspraak mijner ziel - weggenomen; en, net zoals u toen schreef en Vermeer het ook verklaarde over het 'Onze Vader', daartoe vervrijmoedigd te worden, zegt hij: *Ziel, laat het wel gaan.* Gods Woord zegt: *Men doet een dief geen geweld aan, als hij steelt, als hij honger heeft, maar daarna*

zal hij zevenvoudig weergeven.

Het was in 1935, dat ik op Nieuwjaar des morgens wakker werd met deze waarheid: *En gij zult een nieuwe naam ontvangen, welke de mond des Heeren uitdrukkelijk noemen zal.*

'k Zei: *Als dat eens gebeuren mocht, van U een nieuwe naam te mogen krijgen!* Daarna ben ik nog eens zeer bemoedigd onder het lezen van Johannes 15 en 16, waar mijn gemis zo in verklaard lag, en de Heere mij beloofde, *dat de waarheid mij vrij zou maken.* O, dat viel met zoveel kracht: *opdat uw blijdschap vervuld worde.* 's Middags daarop las ik in een preek die tot voorwoord had: *En die man zal niet rusten, voor hij deze zaak voleind hebbe.* En dan zo in onderscheiden toestanden, mocht ik wel eens moed scheppen, dat n.l. mijn gemis bij de Heere bekend was.

U begrijpt, alles te schrijven zou te uitgebreid worden. Dus de voornaamste punten. Het was dan in Maart, dat ik op een morgen in alle gemis en ellende terneer lag, en in de dadelijkheid gewaar werd, nog eens met een rechtvaardig God van doen te mogen krijgen; waar mijn ziel onder in schudding en vijandschap geraakte, omreden ik gewaar werd het dan te moeten verliezen, en dat ik op dat ogenblik wenste dat er geen God was. O, dat vreselijke en in de dadelijkheid gepaard, dat mijn vonnis als het ware daar geveld werd, dat onze ouden noemden, dat de zonde *een Gods-moord* was. Ja, had ik daar het bestaan Gods ongedaan kunnen maken, ik zou het gedaan hebben. Daar kreeg ik tegelijk een indruk van Zijn lieve Wet, dat die Wet liefde eiste, en ik niets dan vijandschap was.

O, daar gel. vriend kwam ik in de dadelijkheid, door de Wet aan de Wet te sterven, en nochtans werd het in mijn hart verklaard, *dat de Wet heilig, rechtvaardig en goed was.* Nu kon ik niet meer zalig worden, en werd onder het recht der Wet besloten, en wist niet, hoe ik ooit opgelost kon worden. Dit is met op-en-neer zo doorgegaan tot 21 juli. Het was de week daarvoor, dat ik lezen mocht in Hugo Binning over: *Wij vallen af als een blad.* O, in de vereniging met wat ik mij waardig gemaakt had, mocht ik nog gemakkelijk lezen, toen ik daar aan toe kwam, dat die leraar verklaarde, wat de zondaar was in zijn wezen; dat de hel er nog te goed voor was. Dit kreeg ik zo hartelijk over te nemen, dat ik zo mijn boekje liet zakken, en zong:

*Zijn doen is enkel Majesteit,
Aanbiddelijke heerlijkheid,
En Zijn gerechtigheid oneindig.*

's Zondags daarop werd ik 's morgens om 6 uur wakker met deze woorden met kracht in mijn ziel: *God is het Die rechtvaardig maakt.* 'k Zei tegelijk: *Dat is de Eerste Persoon van het Goddelijk Wezen, Die spreekt,* maar meer niet.

Ze hadden mij daarna nog geholpen, en naar gewoonte een versje gezongen, van Ps. 97. Och, dat toevallen: *Hem dekt met Majesteit der wolken donkerheid,* enz.

Daarna onder het lezen van het vervolg van H. Binning, over '*wij vallen af als een blad*', enz. Maar ach, het was niet zoals de vorige zondag ik het gelezen had.

Het was ongeveer tien uur, en zoals ik lag te lezen, was het opnieuw met kracht: *God is het Die rechtvaardig maakt.* En tegelijk werd des Heeren heilige Wet in mijn ziel afgelezen, en o! of ik evenals Adam overeenkomstig alle weldaden die de Heere hem geschonken had, want de Heere had hem toch in de volheid van alles gezet, en zo werd ik bepaald bij alles wat de Heere voor mij gedaan had, hoe Hij Zich in mijn leven geopenbaard had: *'Ik ben de HEERE, uw God'*, enz., en wat ik daar tegenover geweest was, en dat ging van gebod tot gebod. O, ik kan niet zeggen, hoe dat *uw* en dat *mijn* door mijn ziel sneed; dat stopte mijn mond en ik kon op duizend vragen niets

antwoorden. Ik moest rechtvaardig verloren gaan.

Maar o, wat werd dat zoete recht in mijn ziel verklaard, en wat kreeg ik de Heere in Zijn recht lief! O, de Majesteit van dat oordeel! Want het klonk in mijn ziel:

*Het oordeel keert vol Majesteit,
Haast weder tot gerechtigheid.
Elk die oprecht is van gemoed,
Die merkt het op en keurt het goed.*

Dan mocht ik de Heere voor eeuwig vrij verklaren van mijn bloed, maar tegelijk kwam in mij de vraag op: *Is er dan nog een middel om de welverdiende straf te ontgaan*, enz. O, dat hartelijke van die welverdiende straf, en toch werd geroepen: *Wie is Hij Die met Zijn hart Borg worde?*

En toen bood Zich die dierbare Borg aan: *Zie, Ik kom om Uw wil te doen, en Uw wet is in het binnenste Mijns ingewands*. O, die Wet die ik niet beantwoordde, kreeg ik te zien, hoe Hij die voor mij vervuld had in Zijn lijdelijke en dadelijke gehoorzaamheid. Toen was het: *Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods?* O, wat klonk het Majesteitelijk in mijn ziel: *God is het, Die rechtvaardig maakt; wie is het die verdoemt? Christus is het Die gestorven is, ja wat meer is, Die ook opgewekt is, Die ook ter rechterhand Gods is, Die ook voor ons bidt.*

Daar mocht ik een bevredigd God in Christus ontmoeten, en Hij was het Die ook de Geest Zijns Zoons uitgezonden heeft in onze harten, door Welken wij roepen: *Abba, Vader!* O, dat zoete kind worden, daar heb ik uitgeroepen: *O, liefde Gods des Vaders, o liefde Gods des Zoons, o liefde Gods des Heiligen Geestes!* Daar kreeg mijn ziel een thuiskomen in een Drieënig God. Dat wonder dat God nu verzoening gevonden had!

Wat zong het in mijn ziel:

*Nu wijkt verslagenheid
Na zoveel angstig slaven,
Nu God hem Zelve leidt
In de begeerde haven.*

O, zei ik, en dat op de Sabbatdag, daar de Heere zegt, *dat alles wat Hij gemaakt had, zeer goed was*. Hoe nu God in Christus weer rusten kon in het werk Zijner handen. Nu was alles nieuw in Christus. U begrijpt, hier zijn geen woorden voor te vinden. O, dat wonder! Maar ik zei: *Hoe zal ik dat nu kunnen beantwoorden?* En toen beloofde de Heere: *Mijn genade is u genoeg. Mijn kracht wordt in zwakheid volbracht*. O, dat wegzinken, dat nu Zijn eer uit het stof mocht oprijzen. Wat hebben wij die dag gezongen uit Ps. 116: *Gij slaaktet mijne banden!*

Daarna vele weldaden ingeleefd, maar veel gewaar geworden, *dat waar de ziel met recht kind wordt, hij in alles geholpen moet worden*. Ziet het maar in de natuur. Anders zouden zij in hun werk omkomen. En dat geeft een arm, afhankelijk leven. Ja, die tijd heb ik veel armoe ingeleefd, maar ik zou er niets af willen hebben, hoor.

Nu moet ik eindigen, waar zou ik anders eindigen? De eeuwigheid zal niet te lang zijn, om dat wonder te bewonderen, en dat aan zoenen.

Nu hoop ik, dat het u niet teveel zij, dat ik zo uitvoerig geschreven heb. Het viel een weinig los, zodoende heb ik dat gedaan. Ik kom daar niet veel aan toe.

Nu, weest u met de uwen in liefde gegroet, van uw in zichzelf een ellendige en arme vriendin,

Annigje Grolleman.

Dit is geschied 21 Juli 1935.

(3) Drie brieven aan N.N.

Hasselt, 11 augustus 1962.

Zeer gel. Vr. met de uwen!

Uw brief mocht ik vanmorgen ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. Ja, zo is het dan nu toch gelukt, om elkaar af te wachten, hé. Nu Gel., uw schrijven was als uit mijn hart gepraat. O, die overeenstemming, zoals u schreef, wat de godsdienst van deze tijd is. En wat u schreef uit Boston, en dat uiteindelijk Gods Woord toch verklaart, zoals ze nu door de wereld beschouwd worden als verachte fakkels.

Ja Gel., Gods volk trekt zich als een vanzelfheid in veel dingen terug, omdat ze toch niet met de wereld mee kunnen. Maar wij openbaren lang niet die afzondering die ons zou betamen vanwege de nieuwe geboorte en dat leven dat door Gods Geest in de ziel gewerkt is en door Gods Geest alleen maar onderhouden wordt. De Heere werkt wel middellijk, maar gel., wat wordt het toch ondervonden dat de middelen het niet alleen kunnen doen. Maar bij de godsdienst van deze tijd kunnen zij zich ook met de middelen alleen redden. Ja, zoals u schreef, ze kunnen volop van alles genieten, en als ze sterven gaan ze naar Jezus. O, Gel., wat zal het voor velen een vreselijk ontwaken zijn. O, dat neerstorten van de top van eer en zelfingenomenheid in eeuwige verwoesting.

Och, Gel., dan toch maar eenzaam en veracht, daar het toch waar zal blijven: 'en moeten door vele verdrukkingen ingaan'. Het natuurlijke leven met al zijn bekommernissen vanwege de zonde is terecht zoals ons Doopsformulier zegt, niet anders dan een gestadige dood. Och, als de Heere soms eens even geeft om over alles heen te zien. Het wordt toch zo bang op aarde, daar alles zich toch zo uitleeft in vakanties. Het moet vreselijk zijn op plaatsen waar veel natuurschoon is: tentje aan tentje en allemaal caravans, en dan uitvallen als het weer niet naar genoeg is, terwijl Gods rechtvaardige oordelen zo laag over ons hangen. Ziet men op de politieke toestand, hoe de vreselijkste aller oordelen steeds dreigt los te breken, dan is er toch gans geen opmerking en ook geen vrees. Het is, alsof wij een overgegeven volk geworden zijn.

Ja Gel., dat u daar ook met een jong gezin wel eens moeilijkheden mee heeft, kan ik mij best indenken. Och, men zou ze de vreze des Heeren zo gunnen, hé. O Gel., wat u zo gelezen had bij Boston, wat werd daar mijn hart in verklaard. In deze vakantietijd heb ik zo nogal eens wat mensen gehad.

Deze week ook J. de J. nog. Maar o Gel., zelf ben ik zo ledig en zo uitgeschud. Er ligt de laatste dagen veel in mijn hart:

Dat op uw klacht de hemel scheure;

Dat Zich de HEERE ontdekk',

De God van vader Jakob beure

U in een hoog vertrek.

Och, hier zou ik alleen mee gebaat zijn; dat gelooft u wel, hè? Gel., ik moet bij welzijn de tweede helft nog lezen in Van Lis, over Ps. 119:153.

Nu Gel., een brief met van alles. U ziet wel, dat mijn ledigheid er in uitgedrukt is. O, Gel., soms zucht ik wel eens, of het nog ooit weer veranderen zal. Ziende op mijzelf, kan ik dit niet verwachten. O, dat de Heere Zijn Kerk ten goede, nog eens aan Zijn verbond mocht gedenken. Wat zijn toch de wijze met de dwaze maagden in slaap gevallen; en dat, waar wij als het ware op een vulkaan leven, en volgens de vruchten die gezien worden, Christus' wederkomst ten oordeel aanstaande is.

O, Gel., alles verlangt naar en praat over vakantie. Mocht de Heere Zijn volk een

geheiligd verlangen geven naar de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, op dewelke Gerechtigheid zal wonen. Ja, Gel., dat laatste kan de ziel toch begerig maken, hè?
 Nu moet ik eindigen, en 'k ben zo moe, 'k heb de pen al zo vaak neergelegd. Och, mocht u mijner gedenken in uw verzuchtingen, en wees u met uw man en kinderen in liefde gegroet van mij,
 Uw geringe vriendin,
 Annigje Grolleman.

P.S. Gisteren mocht ik met veel vereniging lezen de tweede helft van de predicatie over Ps. 119:153. Het was zo maar uit mijn hart gepraat. Maar o Gel., het kan mij gedurig zo aangrijpen, dat het maar zo lang is als ik lees, en er zo weinig van overblijft. Ziende op alles ben ik zo bezwaard. Alles leeft zich maar uit, hè. Dag hoor.

Brief 2 aan een vriend

Hasselt, 17 juli 1965.

Geliefde Vr. met de Uwen!

Uw brief mocht ik verleden week ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. O, Gel., wat ontroerde het mij, dat u schreef van dat sterfgeval van de man van uw dochters' vriendin! De Heere zal toch met zulke roepstemmen Zijn wijze bedoelingen hebben. En Gel., wat blijkt het toch in alles, dat wij dood zijn voor de dood, en heimelijk rekent een mens op een ziekbed, alsof de Heere dit aan ons verschuldigd is, nietwaar? Daar Gods Woord zegt: *Neemt Gij hun adem weg, dan sterven zij.*

Maandagmorgen.

Gel. vriendin, zoals u ziet, was ik in het schrijven weer opgehouden, en hoop nu verder te kunnen gaan.

Gel., ik heb gisteren de predicatie uitgelezen over Rom. 4: Dat Abraham niet getwijfeld had door ongelooft. O, wat kwam Van Lis toch het minste geloof als een kracht Gods te verklaren, nietwaar? Het is toch onder geen woorden uit te drukken, wie en wat de Heere voor Zijn volk is. O, wat is de wereld toch nameloos arm. En om dan zo maar op het onverwachts te worden opgeroepen om voor God te verschijnen. Het besef hiervan is toch zo ver weg, hè? Het is vreselijk voor degenen die achterblijven. Menigmaal zijn ze onder omstandigheden waar geen doorzien aan is. En toch is er nog nooit wat vastgelopen, nietwaar? Maar o, voor degenen die weggenomen worden, is en blijft het toch een eeuwige lotsbeslissing, en dat kan een mens niet beseffen wat dat zijn zal, terwijl Gods Woord ons daar niet over in het onzekere houdt. Och, mocht het voor degenen die achterblijven nog wat nalaten! Daar er toch voor een ieder die het hoort, uit te leren valt: het gevaarvolle om met een ongeredde ziel te leven. O Gel., zo op alles ziende, wat leven wij dan in een tijd van verharding, nietwaar?

O Gel., de Heere heeft gegeven dat wij zo in liefde verenigd mochten zijn, en dat er nog wederzijds opening was. Het was middellijk naar aanleiding van de gesprekken, dat de Heere zo'n zoete terugleiding gaf in hetgeen Hij voor mij geweest was; en de Heere het waargemaakt heeft, dat Gods Geest in al de waarheid leidt, en Hij zal u indachtig maken al wat Ik u geleerd heb.

O Gel., ik mocht toch zo zoet teruggeleid worden, hoe de Heere jaren geleden - toen ik op een Zondagmorgen zo naar en ziek was, dat ik zelfs niet kon lezen en ook te ziek

was, dat ze mij voor konden lezen, en dat op Gods dag! - mij deed begeren, dat Hij mijn ziel middellijk kon bearbeiten, maar dat Hij dit ook onmiddellijk kon doen; dus de verwachting, dat de Heere alles vermocht. En mét dat ik daar zo onder terneerlag en Gel., niet beseft wat ik uitgedrukt had, gaf de Heere zo in de dadelijkheid gemeenschap met de triomferende Kerk. O Gel., dat daar nu alle heiligen en Engelen niet anders deden dan volmaakt God Drieënig te verheerlijken, en dat alles daar uitriep: *Want Gij zijt het waardig te ontvangen alle lof, eer, aanbidding en dankzegging.* O Gel., ik heb daar nooit woorden voor gehad, wat dat was, die heerlijkheid. Vrede en blijdschap, en dat '*Gij zijt het waardig!*' O, dat bewonderen hiervan en dat diepe buigen in mijn hart. Maar mét dat ik dit kreeg in te leven, word ik in de dadelijkheid gewaar, hoe menigmaal ik met een stomme mond van Hem terneerlag.

O Gel., en dit sloot mij in de dadelijkheid buiten. Maar o, dat buiten! en dat de Heere hierin geen onrecht deed. Maar Gel., dat buiten is ook onder geen woorden uit te drukken. Maar mét dat ik daar zo terneerlag, mocht ik ingeleid worden in de vernederde Borg; en dat er met kracht in mijn hart kwam: *Welken de hemel moest ontvangen tot wederoprichting aller dingen.* O, hoe het voor Hem was, dat Hij de Kerk als een loon op Zijn arbeid gekregen had, nadat Hij Zijn ziel tot een schuldoffer gesteld had. Maar o, Gel., hoe de hemel Hem nu móest ontvangen, en dat Hij opvoer met gejuich, de Heere met het geklank der bazuinen. Hoe er geroepen werd: *Doet de poorten der Gerechtigheid open, opdat de Koning der ere inrijde.* O, dat gejuich, dat Hij was de HEERE der heirscharen, en toen de hemel innam met en voor Zijn Kerk. En dat de Kerk nu met Hem mede gezet was in de hemel. O Gel., dat ik nu in mijzelf alle recht had verloren, maar in Hem een recht van ingaan had.

O Gel., die Zondagmorgen heb ik een onmiddellijke bediening mogen inleven; wat ik tevoren of daarna nooit zo weer gehad heb. O, dit alles is verleden week zo zoet terug mogen komen, dat het waar was, dat een mens in het Koninkrijk der hemelen onderwezen, uit Zijn schat nieuwe en oude dingen voortbrengt. O Gel., dat kan dan als het ware een vernieuwde weldaad zijn. Want ik mocht het toch met zoveel zoetheid inleven, alsof ik het voor het eerst ingeleefd had; en het laat zo'n zoete vrede na, en een levende hope op wat het straks eenmaal zijn zal.

Ook in het boek van u, het Brievenboek, mag ik met vereniging lezen. Ik vind het zo aangenaam, dat het allemaal brieven zijn. Het is geen boek om zo aaneen door te lezen. Maar met genoeg neem ik het telkens weer op. De breuk van de tijd waarin wij leven, wordt er wel in verklaard.

Nu Gel., ik moet nu eindigen. Weest u met de uwen in liefde gegroet. O Gel., wat is het toch een droevige zomer, hè. O, het is mij gedurig net, of heel de natuur treurt, en dat waar de mensen er geen besef van hebben. Hier in de omtrek is het ook erg. Veel hooi is er weggedreven, en wat is blijven liggen, daar hebben ze alleen maar werk mee, daar het zo naar vis stinkt, dat geen dier het eten kan.

Gel., ik weet niet of ik het u geschreven heb, dat het laatste vers van Ps. 20: 'O, Heere, behoud' zo met kracht in mijn hart kwam. '*Die Koning verhore ons ten dage onzes roepens*'. O Gel., om het toch maar gewaar te mogen worden, dat Gods volk de schuld op zich aan mocht krijgen, en zo de Heere aan Zijn verbond mocht gedenken. O, om Hem in Zijn ambtelijke bediening eens nodig te krijgen, waartoe Hij van de Vader gezalfd is. O Gel., wat zou het toch een weldaad zijn, als de Heere Zijn volk eens op hun plek bracht. Nu Gel., moge de Heere ons voor en met elkander aan Hem verbinden om de Heere in alles te mogen benodigen.

Nu dag hoor! Met heel veel groeten, met de uwen, van mij,

Uw geringe, doch zo liefhebbende vriendin, Annigje Grolleman.

(3) Brief 3 aan een vriendin; de eerste brief uit een bijna 20-jarige correspondentie

Hasselt, 11 mei 1956.

Zeer geachte mej.

Uw brief mocht ik deze week ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. Ja, uw naam heb ik wel eens horen noemen, maar verder weet ik eigenlijk zo niets van u, dan hetgeen u mij nu schreef. U is zeker al een mens op leeftijd? Is u alleen?

U schrijft dat u heel ongelukkig bent en het éne nodige mist; dat u niets heeft dan zonden, en een openstaande schuld. Waarde vriendin, indien u het inleeft zoals u het schrijft, dan mag u wel een wanhopend mens zijn. En dit zou niet zo erg zijn, als u maar kreeg te wanhopen aan uzelf en niet aan de Heere. U zegt dat u geprobeerd hebt de zonden oprecht te haten en te vlieden, maar dat het vanbinnen een moordkuil is. Ja, Geliefde, wij zijn in onze diepe val onszelf toegevalen, en daarom zullen wij het ook met onszelf proberen om onze schuld effen te krijgen. Maar dit is toch zulk een Godonterend en zielsverwoestend werk. Daarin komt onze vijandschap openbaar. Want wij willen in ons bestaan liever door eigen doen zalig worden dan ons laten zaligen. En de Heere zegt in Zijn dierbaar Woord, dat Hij niet gekomen is voor besten, maar voor verlorenen, voor alles-missende schepselen. Niet om gediend te worden, maar om te dienen. Dus heeft Hij niets van ons nodig dan zonde en schuld.

O Gel., kreeg u dit eens in te leven, om langs die weg een onderwerp te worden voor vrije genade. Dat de Wet eens een eisende Wet mocht worden, zodat u in die heilzame wanhoop terecht kwam, om zo Christus als het einde der Wet te leren kennen, en de Wet als een tuchtmeester tot Christus. Gel., dat u met een openstaande schuld leeft, kan ik mij wel indenken, maar wat zal u dan een bang leven hebben.

Heeft de Heere nooit door Zijn Woord en Geest tot u gesproken, nooit u één toezegging of belofte gedaan, zodat u toch wel eens hebt mogen ondervinden, dat Zijn Woord u ondersteunde, hoewel u uit blijft zien naar de vervulling? De Kerk onder het Oude Verbond heeft onder alle beloften en ceremoniën onderwijs gehad, om daardoor uit te zien naar de vervulling. Daar de Apostel later zegt: *deze allen hebben de belofte van verre gezien en geloofd en omhelsd.*

Zoals ik al schreef, ken ik u verder helemaal niet. Maar al is het nu duister, zo kan ik toch bijna niet geloven, dat u nooit onderwijs middellijk onder het lezen der oudvaders hebt gehad. Maar een belofte is geen vervulling. Ik las in Hildersham dat de allerkleinste genade die in iemand wezen kan, is te hóngeren naar de genade die ons ontbreekt. U is met een bemoediging niet gebaat. Maar toch kan ik niet denken, dat de Heere voor u een land van uiterste donkerheid is geweest. Bedenk dan wel, dat het kleinste korreltje genade toch ook genade is. Maar Gel., moge de Heere uw uitzien en verlangen eens vervullen. Want: het zal toch niet onverschillig liggen bij u, wat de Heere doet?

Och, ik zag ook tegen schrijven op, maar ik heb getracht uw briefje te beantwoorden. Moge de Heere nog eens opening geven in het terugzien, om nu mijn briefje te beantwoorden. Moge de Heere Zich uwer ontfermen, en wees u in liefde gegroet van uw geringe vriendin,

Annie Grolleman.

P.S. Weet u, dat vrouw K. steeds minder wordt? Maar is voor haarzelf, niet ongemakkelijk.

(4) ACHT BRIEVEN AAN DS. J. VAN DER HAAR**1ste brief**

Hasselt, 14 okt. 1949.

Zeer geachte vriend met de uwen!

Uw boekje over 'Het gebed' mocht ik ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. Ik kan toch zo goed begrijpen, hoe moeilijk het voor u zal zijn, om op alle die menigmaal weetgierige vragen, zoals ze menigmaal op jongelingen- en mannenvereniging voorkomen, te antwoorden. Want juist waar die vragen uit de nood der ziel oprijzen, worden ze door het ontdekkend werk van Gods Geest geboren, maar ook beantwoord. Och, dan heeft men er menigmaal zo weinig aan, wat een leraar of een van Gods volk daarvan zegt.

Maar ja, u bent nu eenmaal Bedienaar des Goddelijken Woords, en wanneer u de vragen gedaan worden, hebt u ze te beantwoorden. Het zijn menigmaal zulke tedere zaken, die vanwege de nood der ziel in de binnenkamer geleerd worden.

Hetgeen u schreef over deze zaak, is wel goed. Maar daar u mijn mening gevraagd hebt, zou ik het niet aardig vinden, wanneer ik die niet eerlijk zei. Nu, waar u in het laatste opgeeft om tot onderzoek de opgegeven werken na te zien, wil ik niets zeggen van die schrijvers, omreden ik die niet ken. Uitgezonderd Van der Groe; maar heb wel met veel vereniging over het gebed gelezen: een werk van Erskine, vertaald door Van Woerden, en dan van A. Gray, 'k meen genaamd: *De waarneming van de plicht des gebeds*. Dan heeft A. Comrie in 'de kwijnende staat', meen ik, een predicatie over Ps. 102, genaamd '*de ontblote bidder*', zeer dierbaar. En dan dit (wat wel een andere strekking heeft), namelijk '*Het Hogepriesterlijke Gebed*' van Temminck. Dit schrijf ik, omreden het laatste zo dierbaar is.

De preken van J. Vermeer over het gebed, in de Catechismus, zijn ook zeer verklarend en bemoedigend. Dan wordt nog veel verklaard over de Kanaänese vrouw in Rutherford. Ik voor mij vind, dat de ouden zakelijker zijn dan de nieuwere. Ziezo, nu weet u een weinig mijn gedachte.

Ontvangt u met uw vrouw de zeer hartelijke groeten van uw minste vriendin

Annigje Grolleman.

Mag het met de kinderen goed gaan?

2e brief

Hasselt, 3 jan. 1950 (op kaartje).

Zeer geachte vriend met de uwen!

Hartelijk dank voor uw mij toegezonden briefje, en wederkerig wil ik u toewensen, dat u maar veel met ontdekkend genadelicht en daardoor met armmakende genade bedeed mag worden. Zoals u schreef, is de verdeeldheid groot allerwege. Kennelijk zien wij, dat het oordeel begonnen is van het Huis Gods, en toch zal het onder alle gerichten door, uiteindelijk gaan om de levende Kerk. Hij zal komen, Wiens wan in Zijne hand is, om Zijn dorsvloer te doorzuiveren.

Zo u schrijft, heeft u een aangename tijd beleefd. Maar kan dit niet beantwoorden, omreden u niet schreef, waarin het bestond. De Heere moge door u Zijn bediening nog tot zegen stellen. Zijn Woord zal nooit ledig wederkeren. 't zij tot oordeel of tot voordeel. De Heere moge u door alles aan Hem komen te verbinden, en dat u veel door Hem geleerd wordt als die Leraar der gerechtigheid.

Met de zeer hartelijke groeten, samen, van uw geringste vriendin

Annigje Grolleman.

3e brief

Hasselt, 10 nov. 1953.

Zeer geachte vriend en vriendin.

U zal wel zeggen: Wel, wel, daar is dan toch eindelijk eens bericht uit Hasselt terug. Ja, ik heb heus al eerder een begin gehad aan een briefje om u te bedanken voor het courantje van 15 aug., waar u het leven en sterven van **Kaatje de Bruin-Vermeulen** in beschrijft.

Maar ben er weer afgedwaald, en het schrijven werd weer uitgesteld. Maar ik was het er niet mee eens, hoor! Vandaar dat ik nog eens opnieuw begin.

Hartelijk dank voor die kerkbode. Want heus, ik ben toch altijd blij, als er nog een leraar is, die zich verbonden voelt aan Gods volk, en dat alleen om hetgeen de Heere erin gelegd heeft. Want anders zou u niet een onkerkelijk mens kunnen verdragen.

Van **Juffr. Aalbers** had ik nogal eens van deze oude vrouw gehoord. Zelf kende ik ze niet. Dat begrijpt u wel. U moet nu niet denken, als u zo eens wat in druk brengt, of laat ik liever zeggen in druk laat brengen, dat ik er dan heel geen belangstelling voor heb. Maar u weet mijn gebondenheid aan de ouden, en daarom kom ik er meest niet toe, om de lectuur van de tegenwoordige tijd aan te schaffen. Maar heeft u zo eens wat te lezen, dan mag u het gerust sturen. Daar ik toen in die kerkbode zag, dat u met vakantie ging, heeft mij dat ook eerst weerhouden om te schrijven.

Hoe heeft u het anders zo? Voor uzelf en in uw gezin en gemeente? Zo u in het kerknieuws ziet, is Hasselt ook druk bezig om een leraar te beroepen. Och, ik hoop toch zo, dat wij er een mogen krijgen, die den Heere vreest. Want die zou ook de lasten kunnen dragen en brengen, waar alleen alle hulp verwacht mag worden. Maar u weet het zelf, dat het een tijd is van veel godsdienst, maar weinig vreze Gods. En dat is het zwaarste oordeel, waar land en volk onder gebracht kan worden. Als ik dan met de Bid- en Dankdagen een preek in Van der Groe lees, en die zo zegt, dat wij de ordinantiën als de bediening van Gods Woord en der Sacramenten nog wel zouden behouden, maar de Heere Zijn lieve Geest tot waarachtige bekering zou wegnemen. O, dan is het om bang van te worden, dat wij dat in heel ons land en in alle kerken waarnemen.

Heeft u nog mensen, die den Heere vrezen in uw gemeente, en mag u er zelf in de oefeningen nog wel eens wat van hebben, of is het alleen maar Ambtelijk, zolang u op de preekstoel staat? Ach ja, al bent u dominee, wij hebben toch samen hetzelfde nodig. Een tijdje terug is ds. X. nog een poosje geweest, met twee kerkenraadsleden, uit IJ. Och, de arme man klaagde bitter over de verberging van des Heeren aangezicht. Och, dat wij toch een ieder in onze omstandigheden bewaard mogen blijven voor aanpassen aan de omstandigheden. Want dan mogen wij doorgaan; krijgen misschien veel aanhang, maar de Heere gaat niet mee. Och, en dan is alles te vergeefs.

Zelf lees ik de laatste tijd in Johannes Temminck, over *het Hoge priesterlijke Gebed*, waar nog wel eens wat van afdruipt. Maar ja, ik word ook wel gewaar, hoor, dat de letter op zichzelf dood is, en Gods Geest alleen maar levend maakt. Zo kom ik onder alles door, mijn steile en diepe afhankelijkheid in te leven.

Enige weken geleden las ik: '*Al het Uwe is het Mijne, en al het Mijne het Uwe, en: Ik ben in hen verheerlijkt*'. Toen mocht ik met veel insluiting gewaar worden, dat er zo een Enig en Drieënig God tot zijn gelukzaligheid nodig is. O, dat eeuwige en eenzijdige Godswerk, en dat inwilligen van die dierbare Borg in die eeuwige vrederaad! Hoewel Hij toch wist, wat bloed, tranen en lijden het Hem kosten zou, hoe

Hij Zijn erfenis als zulk een verwoeste erfenis kwam te aanvaarden. En dat nu uit die eeuwig verkiezende liefde Zijn opzoekende en verlossende liefde voortvloeide. Maar o, nu de waarneming van Zijn onderhoudende liefde. Hoe die dierbare Borg Zijn Kerk daarin onderwezen had; dat Hij was de ware wijnstok en Zijn Vader de Landman, en alle rank die in Hem vrucht droeg, dat Hij die zou reinigen, opdat ze meerder vruchten zou dragen, en: *'Zonder Mij kunt gij niets doen'*.

O, dan zegt Durham zo zoet in Jesaja 53: Om Hem nu in Zijn verheerlijkte Ambtelijke bediening te benodigen tot doding van de zonde, en tot levendmaking in heilige plichten. Maar het wordt wel ondervonden, dat de Heere dat meestal in vlees-dodende wegen leert. Maar het is toch zo'n eeuwig wonder, een onderwerp van die bediening te mogen .zijn, nietwaar?

Zaterdagsmiddags lees ik volgens gewoonte in Durhams 'Jesaja 53'. Dat middellijk nog wel eens tot verkwikking mag zijn. Och, dan bevind ik altijd nog, dat de ouden ons het wezen verklaard hebben, en de voetstappen der schapen. En dan is dat zo onderwijzend, nietwaar?

Ziezo, nu heb ik al telkens gerust, en wil nu maar ophouden. Want zo al schrijvende vergeet men wel eens, dat men een man van wetenschap schrijft. Maar ik gun u evenals mijzelf veel een aangebonden leven aan de troon der genade, vanwege de dodelijke armoë van binnen.

Wees u nu met uw vrouw en kinderen in liefde gegroet, van
uw geringe doch liefhebbende vriendin,
Annigje Grolleman.

4e brief

Hasselt, 24 juni 1969.

Aan de Weleerw. Heer Ds. J. v. d. Haar!

Zeer geachte vriend met de uwen! 'k Had u steeds al willen schrijven, maar het is zomer, en nu al eens bezoek. U weet: met de vakantietijd komt er nog al eens bezoek. Soms dacht ik ook, dat u misschien al op vakantie zou zijn. Ik had het in de predikbeurten nog willen nazien, maar ik ben er niet aan toegekomen. Maar ik wilde u toch schrijven, dat ik toch met zo een zoete vereniging het boekje van W. Teelinck gelezen heb en dat er soms zo mijn hart verklaard werd, vooral in dat gedeelte op bladzij 66 (nl. van 'Soliloquium'): Die deze Uw waarheid verzegeld gevoeld hebben aan hun hart, dat Gij hen boven anderen met eeuwige genade omhelsd had, en tot eeuwige zaligheid, zonder hun toedoen, had gebracht.

O, wat mocht ik mij daar in de uitverkiezende liefde Gods verliezen. Het was mij, als de wateren waarvan Ezechiël zegt: die van onder het Altaar vloeiden en die eerst laag, maar daarna een diepte kregen, dat hij erin zwemmen moest. O, als de rijkdom van de genade Gods in Christus bij vernieuwing ontsloten en toegepast mag worden, dan is bij vernieuwing alles weer nieuw.

Ja, voor alle moeite die u voor dit werk over had, dacht ik u dit toch te schrijven, daar het toch een weldaad is, daartoe middellijk gebruikt te mogen worden. Moge de Heere ook uw ziel erin doen delen, daar het toch altijd bij vernieuwing een weldaad is, als het door Gods Geest weer wordt toegepast, nietwaar?

Hoe mag het zo met u en de uwen gaan? De druk zal u ook wel niet ontgaan. Daar het de gewone weg is volgens Gods Woord, dat zij door vele verdrukkingen zullen ingaan in het Koninkrijk Gods. Maar de verdrukkingen die als van den Heere Zelf ons opgelegd worden, zijn meestal niet zo zwaar te dragen, als hetgeen ons door mensen wordt aangedaan. En nog zwaarder wordt het, zoals u mij toen vertelde, als de moeilijkheden door het eigen vlees en bloed worden aangedaan.

Maar waarde vriend, wij hebben er in de regel zo weinig besef van. Tenminste die waarneming doe ik bij mijzelf op, dat het door blijft gaan, zo de Heere in het Paradijs gesproken heeft: *Ik zal vijandschap zetten*, en wat nu niet vóór is, dat is tegen; wat niet vergadert, dat verstroot. Maar de Heere bedoelt door alles heen, dat het ons aan Hem mag verbinden. Moge de Heere het zo in alles met Zichzelf wel maken, als dat alleen Alles-ervullende Wezen. Moge de Heere u hierin samen ondersteunen.

Nu zal ik toch eens eindigen, maar was gister al begonnen (toen ik door bezoek opgehouden werd). Ja, anders zou ik maar te veel van uw kostbare tijd vragen.

Nu, moge de Heere geven om elkander in de verzuchtingen te mogen gedenken, en ontvangt u hiermee met de uwen de zeer hartelijke groeten van mij,

uw geringe vriendin

Annie Grolleman.

5^e brief

Hasselt, 4 dec. 1969.

Zeer geachte vriend met de uwen!

Uw zo hartelijk en meelevend schrijven mocht ik door des Heeren onderhoudende goedheid ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. Nu, dat u wel eens een vermaning krijgt om kalmer aan te doen, kan ik mij indenken. Maar een mens sterft toch niet voor zijn tijd. Kennelijk is het op te merken, dat de Heere een bepaling gemaakt heeft, die wij niet overgaan zullen. Heb zelf de dood menigmaal van nabij waargenomen. Maar werkelijk sterven doen wij maar één keer. Maar hoe diep zijn wij gezonken, dat wij eigenlijk gedurig niet eens weten wat de dood is. Verleden jaar verloor ik een vriend die erg hartpatiënt was, maar een zeer nauw leven had. 'k zou zeggen: nabij den Heere en nabij de dood leefde. En toen hij plotseling stierf, was hij lichamelijk zeer goed. Nadat hij 's morgens zo het een en ander gedaan had, zei hij tegen zijn vrouw: *ik word zo vreemd zenuwachtig. 'k Ga even op de divan liggen*. Nu, zijn vrouw zag dat zijn mond open viel, maar heeft niets meer gehoord. Dus had zij er geen erg in, dat dit de dood was. Moge de Heere ons maar wakende vinden.

Nu, het is groot, dat u zoveel lust tot lezen der oudvaders mag hebben. Och, dat de Heere er met Zijn lieve Geest onder mee mag komen. (-)

Een paar maanden geleden had ik weer een abces op mijn rug, dat met veel koorts en pijn gepaard ging. In de middellijke weg mocht door penicilline-inspuitingen de koorts zakken, maar de pijn bleef. Toen ik op een middag iemand bij mij had zitten en haast niet liggen kon van de pijn, mocht ik toch zo zoet krijgen in te leven., dat er geen ding bij geval gebeurde, maar de Heere het alles van Zijn Vaderlijke hand mij deed toekomen. Toen was alles goed. O, wat sterkt dan Zijn gunst meer dan de uitgezochtste spijzen. Op heden mag het weer wat gaan.

'k Las zondag in Watson, dat de wereld maar een herberg was voor Gods volk, maar de hemel hun Thuis komen. O ja, wat al een moeite en verdriet is er, maar weinig dat de zonde zo smart.

Nu, zo u schreef, heeft u de gehele bibliotheek van Mijnheer X. geregistreerd. Ja, hij zal een grote voorraad hebben. Och, dat het nu opgroeiende geslacht nog eens liefde tot de waarheid mocht krijgen, daar het nu zo weinig in tel is, vindt u niet?

Het boek van Baruth over *de school des kruises* ken ik niet. O, dat in deze donkere tijden de Heere Zich mag doen zien, blinkende door de traliën van Zijn dierbaar Woord en instellingen.

'k Lees nog wel eens een paar brieven, 's avonds, van Rutherford. O, wat een goede tijd was het toen toch! O, als Gods Geest erin meekwam, zouden wij toch nog gewaar

worden, dat het geest en leven gaf, nietwaar? Ja, dat u ook in uw gemeente wel eens droevige dingen meemaakt, kan ik mij wel indenken. Dat de zonde als zonde eens gekend en beweend mag worden.

Moge de Heere uw arbeid zegenen, en wees u met uw vrouw en kinderen in liefde zeer hartelijk gegroet, ook van mijn zuster en mij, uw geringe vriendin,
A. Grolleman.

6^e brief

Hasselt, 15 jan. 1973 (correspondentiekaart).

Zeer geachte vriend met de uwen!

Hiermee wil ik u vriendelijk bedanken voor uw meeleven, dat u mij het Kerstblaadje gestuurd heeft. U mag nog veel werk doen tot onderwijs van hen, die den Heere daar begerig toe gemaakt heeft. Och, moge de Heere het met de bearbeiding van Zijn Geest, Die Hij beloofd heeft, gepaard doen gaan. Die Geest Die in alle waarheid zou leiden, en Die Hem zou verheerlijken. O, wat beleven wij toch donkere tijden, hé? Daar wij nog zoveel waarheid mogen hebben, maar o wat wordt Gods Geest veel gemist. Dit is wel het zwaarste oordeel, dat over ons kon komen. Daar zonder de bearbeiding van Gods Geest toch niemand bekeerd kan worden. Ziende op alles, is het of de wijzen met de dwazen in slaap zijn gevallen. Maar toch hoor ik en mag het zelf ook soms gewaar worden, dat de Heere nog ondersteunt. *Ik de HEERE, worde niet veranderd*; en dat is het alleen, wat Zijn volk nog staande houdt.

Waarde vriend, u zal het wel met mij ondervinden, dat op iedere dag een nacht volgt. Maar o, dat blijde vooruitzicht dat aldaar geen nacht meer zijn zal. De Heere is mij bij vernieuwing komen in te winnen in de weg waarin ik verkeer. Met de laatste verzen van Hebréeën 11; ziende waar de Kerk toen inleefde en wat het die dierbare Borg gekost heeft, dan heb ik niets meer te zeggen, maar houd in alles over. Dan is het waar, zoals de Psalmist zegt: *Die u kroont met goedertierenheid en barmhartigheden*. Moge de Heere het ook met u en de uwen wel maken, en mocht u mijner gedenken in uw verzuchtingen. Met de hartelijke groeten samen, van mij, uw geringe vriendin Annigje Grolleman.

7^e brief

Hasselt, 19 jan. 1974.

Aan de Weleerw. zeer geachte en geliefde vriend met de uwen.

Ja, u zal vreemd opzien van mij een brief te krijgen, maar het ligt al zo lang in mijn hart, zodat ik nu proberen wil het te doen. Om u alsnog te bedanken, voor het boekje dat u mij de laatste keer meebracht van W. Teellinck, 'Ogenzalf', daar ik zo menig maal met zoete vereniging daarin lezen mocht.

Zo u weet, kan ik vanwege mijn ogen maar weinig lezen. Maar nu deze geschriften niet meer in de handel zijn, vind ik het toch zo groot, dat de Heere u de lust en kracht geeft om dit grote werk te ondernemen; heb een oude vriendin, die er ook zoveel aan mocht hebben. Maar als de ziel niet met ontdekkend genadelicht bedeed wordt, om in te leven wat wij door de zonde geworden zijn en de diepe vernedering van de lijdende Borg, dan wordt er niets van verstaan. –

Ja, ik ben ook, nadat u hier geweest bent, nogal ziek geweest. Half sept. begon het met galbraken. Och, mijn zuster was toen ook weer zo zwaarmoedig, en wist niet, hoe daardoor te komen, totdat ik het niet meer zelf wist, en de Heere gaf mijn hart voor Hem uit te storten. Mocht toen zo bemoedigd worden met Ps. 105:

*Vraagt naar den HEER' en Zijne sterkte,
naar Hem Die al uw heil bewerkte.
Zoekt dagelijks Zijn aangezicht.*

O, toen moest ik zeggen: Heere! als ik een dagelijks gebonden leven aan Uw genadetroon zou hebben, dan heb ik druk nodig, daar ik van mijzelf maar een weglloopster ben, en het probeer zelf te doen. O, dat zelf-bedoelende, God-onterende bestaan, dat ik bij mijzelf gewaar word!

Toen ben ik al meer ziek geworden, en werd het braken zo erg, dat wij dachten op een nacht, dat het einde aanstaande was. Mijn zuster hilde zo. Och zei ik, kind, ik word gewaar, dat ik nu een stap moet doen, die ik nooit eerder gedaan heb, en dat het de laatste vijand is.

Maar terwijl ik zo naar was, mocht ik zo in de vernederde en lijdende Borg ingeleid worden onder de woorden van de Geloofsbelijdenis: *'Die geleden heeft onder Pontius Pilatus, is gekruisigd, gestorven en begraven, nedergedaald ter helle. Ten derde dage wederom opgestaan van de doden, opgevaren ten hemel, zittende ter rechterhand Gods, des almachtigen Vaders, vanwaar Hij komen zal'*. O, ik wou dat ik iets van de blijdschap kon schrijven, die er toen in mijn hart daalde; en zei: *o Heere! mocht U geven in de harten van al Uw volk, dat Gij komende zijt*. O, om Hem te mogen verwachten tot verlossing van Zijn ganse Kerk, van de zonde; waar die dierbare Borg voor geleden heeft. Heb toen zo menigmaal geroepen: *O Israëls Verwachting ten tijde van benauwdheid; en dat Zijn goedheid in nood en dood voor ons, Zijn volk, oneindig groot was*. Daar heb ik toch zoveel ondersteuning uit mogen hebben.

Maar o, wat is het waar, dat als men zich zo ziek gevoelt en dan nog bekeerd zou moeten worden, dat het dan wellicht te laat is. Hoewel de Heere niets in de weg staat. Maar een mens heeft dan zoveel met het lichaam te stellen, dat men nergens verder aan toekomt. Het is waar, wat de Prediker zegt: *eer de kwade dagen komen, en men zeggen zou: ik heb geen lust in dezelve*. Ja, ik heb die ondersteuning en zoete overdenking lang mogen hebben. Maar ben ook aan de weet gekomen, dat op iedere dag een nacht volgt en dat de Heere voor de tijd een bepaling gemaakt heeft, die wij niet overgaan zullen.

En lig nu uitziende naar de vervulling van Jesaja 64: *Och, dat Gij de hemelen scheurdet, dat Gij nederkwaamt*, enz. O, als het toch niet altoos weer vernieuwd zou worden, dan zou men altoos maar weer aan de weet komen, dat men enkel zichzelf overhoudt. En men komt hoe langer hoe meer aan de weet, dat er uit deze boom geen vrucht kan voortkomen. Maar hoe armer de Heere ons maakt en houdt, des te groter wordt de rijkdom Zijner genade in Christus Jezus.

Heb al die tijd weinig bezoek gehad, daar het mijn lichaam het toeliet, maar heb wel eens mogen gewaar worden, dat het waar is: *'Ik geloof de gemeenschap der heiligen'*, Het is een groot woord, ziende op mijzelf. Maar de betrekking gaat toch om hetgeen de Heere in Zijn volk gelegd heeft, en dan kan er gemeenschap zijn, zonder dat men bij elkaar is, nietwaar?

Nu, waarde vriend, als ik dit zeggen mag, ik moet vanwege mijn lichaam eindigen. Nu, waarde vriend, moge de Heere u nog lang de krachten schenken om dit werk - de oude schrijvers weer klaar te maken voor herdruk -, daar wij toch zo'n donkere en bange tijd beleven. Het is, of Nederland in de zonde wegzinkt, en alsof ze alles mogen doen. Dat is niet best, nietwaar? Ik hoop dat het met uw vrouw en kinderen goed moge gaan.

Ontvangt u hiermee de zeer hartelijke groeten, en mocht u mijner in uw verzuchtingen gedenken. Uw geringe vriendin

Annigje Grolleman.

(P.s.) Ik ben misschien wel wat langdradig geweest voor uw weinige tijd. Heeft u daar nog van Gods volk in uw gemeente? Ik zou het u gunnen. Dan heeft u lastdragers in uw zware taak. Dag hoor.

8ste brief

Hasselt, (?) febr. 1974.

Aan de Weleerw. Heer Ds. J. v. d. Haar!

Zeer geachte vriend met de uwen!

Was erg blij met uw brief. Want werd gewaar dat wat de Heere had geven in te leven, dat u dat verstond en overnam, en dat gebeurt maar zo zelden, en daardoor gevoelt men zich menigmaal een vreemdeling in een vreemd land. O, als de mensen het toch eens wisten, wat het is om niet te weten, en in te leven, dat de Heere Zijn volk zo duur gekocht heeft. Ja, ik weet wel, dat daar ontdekkend genadelicht toe nodig is, daar wij alle kennis van dat lieve Wezen zijn verloren. En wij beleven een tijd, dat de Heere zo met Zijn Geest geweken is, Die de Heere nog op aarde zijnde beloofd heeft; *Die zal het uit het Mijne nemen en ulieden verkondigen. Want Die zal Mij verheerlijken.* Och, zolang die Geest gemist wordt - of werd Die maar recht gemist! -, dan kunnen wij het met godsdienst stellen. Als de mensen dan 's zondags een goede preek horen, daar op veel plaatsen waar de kennis nog van is, maar ze vragen zichzelf niet af, wat er voor hen zelf bij was, en dat het aan den Heere verbindt; dat hetgeen er gepredikt wordt, toegepast mag worden, daar men zo weinig werkzaamheden daaromtrent hoort.

Daar het toch gaan moest, zoals onze Catechismus ons zegt: *Wat baat het u, en wat gelooft gij?* Dan noemden onze oudvaders de zondag de geestelijke marktdag, daar ze voor heel de week tot hun onderhoud ophaalden. Maar o, dat nare dat het is, dat als ze maar naar de kerk geweest zijn en een goede predicaatie gehoord hebben, dat dan alles goed is, en de geestelijke werkzaamheden achterwege blijven. Dan hebben ze net zo lang en zoveel godsdienst, als ze in de kerk zitten. Daar is het, en daar blijft het. O, wat een vreselijk oordeel ligt er in dezen over ons land en volk, dat de Heere zo met Zijn Geest geweken is, zonder Dewelke toch niemand bekeerd kan worden.

Och, het merendeel der mensen heeft daar niet eens erg in, dat dit het zwaarste oordeel is, dat over een land en volk gebracht kan worden. De vruchten komen wel openbaar, daar bijna alle gezag geweken is, dat toch van God is ingesteld. Maar op verharding, zoals wij nu beleven dat Gods Woord geen nut doet, kon wel eens een verlating volgen; en dan zegt de Heere: *'Ook wee hen, als Ik van hen zal geweken zijn'*. O, toen heb ik ingeleefd wat het geweest was voor die dierbare Borg, dat Hij dan droevig en zeer beangst werd, terwijl er van buiten geen oorzaak voor was. Maar o, dat Hij de last van Gods toorn tegen de zonde kreeg te dragen, zodat Zijn zweet werd tot grote druppelen bloeds, die op de aarde aflieden.

Zie, waarde vriend, dan zijn zulke omstandigheden nodig om het ons bevindelijk te leren, wat het Hem gekost heeft. Maar ik zal niet al te uitgebreid worden. Maar o, iemand te mogen ontmoeten, die ons daarin begrijpt, dat is een zeldzaamheid. Dat zal u ook wel gewaar worden.

Doordat ik erg ziek geweest ben van dat galbraken, heb ik heel de winter al van eind sept. af, geen bezoek kunnen hebben. Nog 2 keer vrienden gehad, die er een verre reis voor gedaan hadden, en die maar kort hier waren, omdat ze zelf zagen, dat het niet ging. Dan vind ik het heel erg, dat ze dan zo'n verre reis voor doen. Het mag nu wel wat beter gaan, maar vanwege de leeftijd komen mijn krachten zomaar niet weer

terug, en kan mij zo moeilijk verstaanbaar maken. Dus vind het maar niet erg, dat u geen tijd heeft om de grote reis naar hier te kunnen doen. Als ik zo stil alleen lig, dan kan ik wel wat schrijven. Ben ik dan moe, dan leg ik de pen een poosje neer.

Maar in al die tijd, dat ik verstoken was van de enkele vrienden die ik nog overgehouden heb, mocht ik wel eens gewaar worden, dat er *gemeenschap der heiligen* - ja, het is een groot woord, ziende op mijzelf - gewaar werd, ook al was men niet bij elkaar. Dat werd u toch ook gewaar, dat u mij kreeg te ontmoeten, op uw ziekbed, terwijl ik bijna dezelfde tijd u lag te schrijven. Zo beleven wij wel een uitzonderlijk donkere tijd, en hoewel de Heere Zich in de eenzaamheid soms niet onbetuigd laat.

Ik weet niet, of ik u dit geschreven heb, dat ik aan de weet gekomen ben, dat op iedere dag een nacht volgt, waarin al het gedierte des wouds uittreedt. Maar de zon opgaande, leggen zij zich neder in hunne holen. En nu ben ik uitziende, dat die Zon der Gerechtigheid opnieuw over mijn ziel mag opgaan. Want ik ben dat zoete leven geheel kwijt. O, wat ondervindt men dan, dat het geloof een gave Gods is, en dat men evenmin kan geloven, als met onze hand aan de hemel reiken. Maar de eis blijft, er liggen, hé, om te geloven dat de Heere goed is, en het ongeloof geen plaats te geven, dat altoos God-onterend en ziels-verwoestend is.

Ja, u moet maar niet zoveel van mij vertellen aan de mensen, daar ik mijzelf zo uitgeschud waarneem. Och, u moet de mensen tot bezoek maar niet aanmoedigen, daar ze mij al zoveel aangevallen hebben, al die jaren door, dat de brieven wel gewichtig, maar de tegenwoordigheid gering is. Dus kan het niet anders dan tegenvallen; en zoals ik schreef, heb ik de kracht nog niet om veel te praten. Dus als u in de gelegenheid is en dicht bij, dan hoop ik dat u aankomt, maar doe er heus geen moeite voor. Daar is de afstand te groot voor.

Mag u zo hier en daar nog eens iemand ontmoeten, daar u mag waarnemen de opwassing in de kennis van Christus? Want dat is toch de bedoeling met Zijn volk, dat wij Hem kennen mogen, waartoe Hij van God gezonden is. Och, wilt u wel geloven, dat als ik daar iets van hebben mag, dat ik mij dan nog nooit verveeld heb ik al de jaren, die ik gelegen heb, ja dan ben ik, om zo te zeggen, tijd te kort gekomen. Daarom is het geen wonder, dat er een eeuwigheid zonder begin of einde toe nodig is, om God te loven en te prijzen.

Maar kom, ik lig net te schrijven, alsof u geen ds. was. Maar gelukkig, mag u tussen de traliën van Zijn Woord en inzettingen doorzien in Zijn noodzakelijkheid, dierbaarheid en gepastheid, en dan zal u ook zeggen met de Bruid: *Al wat aan Hem is, is gans begeerlijk*.

Ik kan niet zeggen, nergens om, hoe goed het mij deed, dat u mij begreep; daar het toch volgens Gods Woord is, dat ze elkaar om hetgeen de Heere in hen werkt, liefhebben, zoals de Apostel zegt, *dat ze ook liefhebben degenen die uit Hem geboren zijn*. Nu, ik heb de pen al zo vaak neergelegd en moet eindigen, daar ik moe ben. Maar nu heeft u dan toch wel een grote brief.

Nu, met heel veel groeten samen, en nog hartelijk dank voor uw meeleven. Nu, dag hoor, ook van mijn zuster, en mij,

uw geringe vriendin

Annie Grolleman.

(P.s.) Ik hoop dat u het lezen kan.

11.

**22 brieven van Annigje Grolleman aan X; en aan zijn weduwe,
te Lekkerkerk**

1ste brief

Aan den Heer X,

Hasselt, 13 maart 69.

Zeer geachte en geliefde vriend met de uwen!

Uw brief met inhoud mocht ik vanmorgen door des HEEREN onderhoudende goedheid ontvangen waarvoor mijn hartelijke dank. Maar hoop toch niet dat u zich om mij zal bezwaren vanwege de insluiting. Ik ben heus met uw brief al erg blij daar het toch zo ledig en zo stil is op aarde. O, als dan een briefje nog overeenstemming geeft dan is dat zo groot.

Geliefde vriend, ik kon u zal daarin verstaan dat u met insluiting had mogen luisteren naar C. van den Oever op de begrafenis van de weduwe Kooimans. Ik ben zelfs ook zeer aan Cornelis verbonden. De man mag veel licht en gezicht hebben in dat eenzijdige Godswerk. Gedurig vrees ik dat als de Heere de weduwe Duijzer weg komt te nemen dat Cornelis er dan ook niet lang meer zijn zal. O, wat is er toch weinig die overeenstemming des harten, nietwaar? Die man heeft ook een zeer tobberig lichaam. Nu is het zo groot dat wij elkaar uit de overeenstemming des harten dan nog wat mogen schrijven.

O geliefde vriend, ik kon u zo verstaan in wat u schreef dat de Heere u daarvoor in gewonnen had om in die ware vernedering des harten daarvoor in gewonnen te zijn om in alles achter de Heere aan te komen. O, Die in alle vernedering Zijn volk is voorgedaan. Zodat Hij de weg gebaad heeft en zo in onderworpenheid bad: *Vader, niet Mijn wil maar Uw wil geschiede*. O het wil wat zeggen dat die dierbare Borg een ziel leert: *indien iemand Mijn discipel wil zijn, die verloochene zichzelf en nemen zijn kruis dagelijks op zich en volg Mij*. En zo geliefde vriend, zal de kerk nooit in een ongebaande weg gebracht worden, daar Hij in alles al voorgedaan is. O wat zou diepe beschaamdheid ons hart vervullen als de Heere ons door het licht van Zijn Geest geeft in te leven dat onzerzijds maar duisternis zweeft op de afgrond van onze harten.

En geliefde vriend, ik kon u wel verstaan dat u blij was dat de vrienden van Werkendam bij u waren geweest; al kunnen ze niet verklaren zoals dat ligt bij Van den Oever, maar vanwege de levende begeerte hebben ze toch een levendig oor. En dan wordt u toch gewaar dat u in de armoe afnemers had. En dat is er toch ook al zo weinig meer.

Zaterdagmiddag zijn ze hier samen geweest, Leen en zijn vrouw, zijn zuster Beth, Neel (?) Visser en Woud hun zoon, die chauffeurde. Ja, u weet dat ze allen even hartelijk zijn. Had al enige dagen een brief klaar liggen om te vragen of Leen nog zin had om te komen voordat hij naar Utrecht moest wegens operatie aan zijn oog waar star op groeide. Hun moeder had dit ook gehad toen zij nog maar 62 jaar was. Leen is anders heel wat verminderd de laatste jaren, nadat ze door die brommer van de dijk gevallen waren. De man heeft toch zo; 'k heb zo met hem te doen, daar hij vanwege zijn zenuwgestel een gebroken man is; en heb diep medelijden met hem. Ze hebben er zozeer geen erg in gehad dat ze elkaar zo opgebouwd hadden; dan is het afvallen pijnlijk, nietwaar? O dat zou ik hen gunnen om met hun zelf vast te lopen om aan een eind te komen, om alzo aan de zijde Gods te mogen vallen.

Geliefde vriend wij kunnen en willen het van onszelf niet. Maar o, dat zoete plekje

voor de Heere in het stof te mogen komen. Ja, de Heere weet dat ik blij was toen ik hun zag; ze zijn niet erg lang geweest maar het mocht zo verenigd zijn. O het is elkaar toch zo te gunnen, het te mogen verliezen. Daar dit verlies enkel winst is.

Geliefde vriend, heb toch uw schrijven met zoveel vereniging mogen lezen. Maar geliefde vriend wij vergeten het zomaar weer, als dat dit lessen zijn die voor heel ons leven gelden.

Zondag heb ik weer een gedeelte mogen lezen in Charnock, *God verzoend, de wet bevredigd*, enzovoort. O geliefde vriend wat mocht mijn arme ziel verkwikt worden toen ik op blz. 71 las: *de wille Gods gaat vóór de toestemming van Christus en de wil en het welbehagen Gods was tot onze heiligmaking.*

O, dat die dierbare Borg nooit tot Zijn lijden gesleept werd, maar dat hij meer gewillig was dan wij gretiglijk tegen God gezondigd hadden. Geliefde vriend mocht toen zo ruim zien in dat eenzijdige Gods. Dat Gods uitverkiezende liefde voor alles gaat en hoe die dierbare Borg is een Gift des Vaders, het Hoofd van het verbond, de Borg van het verbond, de Uitdeler van het verbond, zo in alles komt te voorzien. En mocht het in mijn hart zo zoet gaan zingen van Psalm 68:

Spring op van vreugd', verhef met lof,

Die daar Hij woont in 't hemelhof

Een Vader is der wezen.

Kan niet zeggen hoeveel bemoediging en ondersteuning daar in lag, in die eerste en laatste regels, dat Hij de gevangenen uit boeien redt; maar ook door eigen schuld gewaar wordt dat Hij de verlaters van Zijn wet, doet in het dorre wonen.

Nu geliefde vriend, dat er zo dan nog eens een kruimeltje vallen mag, dan is dat toch zo groot, daar wij toch zo een donkere tijd beleven.

Gisteren was het hier de Overijsselse biddag, die vroeger nog door de Overheid vastgesteld is. En heb in Van der Groe gelezen over het Hooglied: *ontwaakt, Gij Noordenwind en kom Gij Zuidenwind, doorwaai mijn hof, opdat zijn specerijen uitvloeien.* O dat verlangende uitzien naar de bearbeiding van Zijn Geest! Het is niet uit te drukken hoe ver dat alles weg is.

Ik mis ook zo mijn geliefde vriend Swets daar wij zeer nauw altoos aan verbonden waren. Och die was ook met zoveel vreze voor de dood bezet. Maar de Heere heeft het toch zo wel gemaakt.

Geliefde vriend ik vond deze week nog een stukje papier wat ik enige jaren geleden uit Comrie over geschreven had, daar ik toen ook een ganse tijd met zoveel vreze des doods bezet was, en las toen in de derde zondag van Comrie:

Ten derde; de gerustheid die de mens had, - doordat hij niet alleen niet sterven zal, maar dat hij na het gebod gehoorzaamd en de proef uit gestaan te hebben in volmaakte eeuwige en onveranderlijke gelukzaligheid zou gebracht worden, - is nu verloren. De ziel is met schuld en vreze bezet telkens als er de minste vermaning komt dat zij den dood zal sterven. En deze dood is voor de natuur een koning der verschrikking; niet alleen voor de zondige maar ook voor de onzondige natuur. Hier vandaan al die angsten en vervaardheden waarmede ieder mens bevangen wordt zelfs in het hoogste toppunt van blijdschap; die nimmer of tenminste zeer zelden zonder enige inmengselen van vreze voor de dood genoten worden.

O geliefde vriend, wat is het dan onuitsprekelijk groot dat men dan verklaard krijgt wat in het hart leeft en dat dit dan de voetstappen der schapen zijn. O wat mogen dan de oudvaders menigmaal tot onderwijs zijn, nietwaar? En dan maakt de Heere het ook in de eenzaamheid met Zichzelven gedurig wel. O wat zal het toch een eeuwig meevallen zijn, als het eens blijken mag dat het waarheid geweest is.

Toen ik begin januari zo ziek was kon ik niet zeggen, dat de vreze des doods daar in

meekwam. Maar moest bij mijzelf vandaan zeggen, als dat ik niet wist wat de dood was. Daarom geliefde vriend is het onder geen woorden uit te drukken wat wij vanwege onze diepe val geworden zijn.

Nu geliefde vriend kan mij zo indenken dat u gewaar wordt dat uw lichaam afbreekt. Bouwman uit Andel, die geregeld bij Van den Oever kwam, ligt nu enige weken in den Bosch in het ziekenhuis. Kon niets meer vanwege bronchitis. Als hij in de zaak nog wat deed, zoals rekenen, kreeg dan vreselijke hoofdpijn en kon bijna niet meer lopen, zo moe. En ademnood. Ze vreesden met elkaar dat het longkanker zou zijn. Had een paar jaar geleden twee broers aan deze ziekte verloren en daarom werd het onderzoek van een specialist, vanwege de vreze steeds uitgesteld. Maar toen hij begin januari griep kreeg, kon de man niets meer en moest er een dokter komen die er gelijk een specialist bij haalde, welke zei dat hij longen had als een man van tachtig jaar vanwege de bronchitis. De vreselijke moeheid en hoofdpijn waren enkel gebrek aan zuurstof. Moest toen eerst weer wachten tot de griep weer over was en is daarna opgenomen. Wel krijgt hij capsules en wordt door een masseur behandeld daar de longen tegen de borstkast zaten en werd dit losgekoppeld. Deze behandeling hoort men meer; daar bij ons in de buurt een vrouw is die ook zo behandeld wordt.

Geliefde vriend heeft u die behandeling ook wel eens gehad? De man is nu nog in het ziekenhuis; is daar zo'n drie weken geweest en hoopte met een week bij welzijn weer thuis te zijn. En mag middellijk heel wat beter zijn. Dit zou ik ook u nog zo gunnen.

Nu geliefde vriend, heb de pen al zo vaak weggelegd. Zodat ik nu moet eindigen. Moge de Heere u ondersteunen en het met Zichzelf in alles wel maken.

Weest u hiermee met de uwen zeer hartelijk gegroet van mij uw liefhebbende, geringe vriendin.

Annie Grolleman.

Moge de Heere ons geven om malkander in de verzuchtingen te gedenken. Dag hoor!

2^e brief aan de Fam. X,

Hasselt, 12 juli 69.

Zeer geachte en geliefde vriend met de uwen!

Daar ik verleden week een brief van uw zo geliefde en zorgzame vrouw mocht Ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. Maar meende daaruit op te kunnen maken dat u deze zaterdag bij welzijn weer naar huis mocht.

Geliefde vriend, u heeft daar wel weer veel mee gemaakt, maar of u er veel beter van geworden is, betwijfel ik. Maar hoop het nog wel, temeer daar u het zo benauwd had dat uw lichaam het bijna niet meer aan kon. Och daar het toch zo eenzaam wordt op aarde, daarom zal ik des te meer hoop dat de Heere u nog wat sparen mocht. Toen een paar weken geleden Den Breejen hier was met de beide weduwen Ravenhorst en Smets, was hij het mij een heel gemis, ziende dat ze verleden jaar nog samen waren. Maar geliefde vriend, mocht er toch een weinig indruk van hebben, als dat de Heere Zijn doel in hun bekomen had, zo als de Heere in Zijn dierbare Woord beloofd had: *Ik zal u tot Mij nemen, opdat gij ook zijn moogt waar Ik ben*. Och toen was het mij toch zo goed. O het is alleen maar, dat de Heere ons verenigd met Zijn doen. En dan ontbreekt er niets aan, nietwaar?

Geliefde vriend, uw geliefde vrouw schreef, als dat u den HEERE onder alles door een onderworpen hart gegeven had en wat van Zijn hoogheid heeft mogen inleven. Nu ik hoop dat, als uw lichaam nog wat zal mogen sterken, dat u het mij nog eens schrijven kan. O wat vermag den Heere het toch alles met Zichzelf wel te maken, nietwaar? O dan heeft de Heere nog nooit te veel opgelegd.

Och geliefde vriend, hoewel ik mijn ledigheid niet onder woorden kan brengen zo mag ik toch soms nog goedertieren gedachten van den Heere hebben. En dat geeft vervrijmoediging, om ons hart voor den HEERE uit te storten. O dat de Heere een Zon en Schild is voor degenen die op Zijn goedheid hopen. O dat wonder dat de Heere de Onveranderlijke is en dat terwijl Hij mij toch altijd in mijn doodstaat vindt. O dan is het onder geen woorden uit te drukken, als dat de zonde altijd de dood werkt. Maar dat de Heere alleen het leven is en leven mee brengt. Zo mocht ik deze week nog wat zoete overdenking hebben aangaande Zijn volkomen genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid. O die volmaakte overeenstemming in dat eeuwig verbond. Daar Christus Borg voor zondaren geworden is. O daar is het kleinste kruimeltje genade nog van afdalende. Dat hij Zichzelven gesteld heeft tot een Fontein tegen de zonde en tegen de onreinheid. O wat heeft Hij Zijn volk duur gekocht.

Geliefde vriend, dat Zijn heilgeheimen maar ontsloten en toegepast mochten worden, wat zouden wij daar goed mee zijn. Zoals de Psalmddichter zegt: *hier weidt mijn ziel met een verwonderd oog*. Hoe temeer de Heere waarde bij onze ziel bekomt. Hoe veel te lager wij zakken. Dat leert de bevinding, nietwaar?

Nu geliefde vriend, is het maandagmorgen. Door bezoek was het blijven steken. Gisteren niet ongemakkelijk gelezen in Watson over Psalm 112. Maar het was maar zolang als ik leesde. Ik hoop dat bij u het meevallen groter is. O als men niet anders dan zich zelfs waarneemt, wat 's zijn wij dan toch naamloze stumpers, nietwaar? O dan blijft er mijnerzijds niet een levendige zucht over. O dat de Heere de onveranderlijke is en het alles uit Zijn uitverkiezende liefde voortvloeit. Daar de Heere het toch nooit kan doen om iets dat in ons is. O geliefde vriend daarop ziende is de minste weldaad zo enkel uit Zijn uitverkiezende liefde vloeiende.

En geliefde vriend, u mag zich voor mij niet vermoeien maar misschien dat het uw geliefde vrouw nog wel weer doen wilt om te schrijven hoe het met u is en of u er nog een weinig baat bij heeft gehad dat u in het ziekenhuis geweest is. Het zou een groot meevallen zijn als dit zo was, nietwaar? Uw lichaam is al zo afgebroken dat u niet veel verwachting meer zal hebben. Och dat de Heere alleen uw hoop, uitzien en verwachting zijn mag. Moet nu eindigen. Weest u hiermee in liefde met de uwen, zeer hartelijk gegroet van mij uw geringe vriendin.

Annigje Grolleman

Geliefde vriend mocht u mijner in uw verzuchtingen gedenken.

3^e brief.

Hasselt, 18 juli 69.

Geachte en geliefde vriend met de uwen!

Vanmorgen mocht ik de brief van uw geliefde en zorgzame vrouw ontvangen als dat u zoveel als vandaag bij welzijn naar huis mocht. Nu geliefde vriend, ik hoop dat u nog enige verlichting hebt gekregen middellijk, daar u toch zo ijselijk moe en benauwd was, toen u de laatste keer hier was. Ja, zo ik van **Leen Kieboom** hoorde kon het nog wel wat duren voordat u naar huis mocht en daarom had ik u dan toch geschreven. Maar nu weet ik niet of u vanmorgen deze brief nog ontvangt. Ik hoop het wel. En anders zullen ze u de brief wel nasturen.

Ik had er nog een kleinigheid in gedaan. Daar de kosten toch zo vreselijk hoog zijn. O geliefde vriend ik hoop dat de Heere u ook hierin nog bijgestaan heeft, daar dit al een grote zorg op zich zelfs is. En geliefde vriend, u moet zich geen zorgen maken hoor, want al wat ik missen kan is ook niet van mij. Dus aanvaardt u het maar als de

gemeenschap der goederen. Mocht het zijn zoals het in het begin was, als dat ze alles gemeen hadden; dan is er bij u geen tekort.

Nu geliefde vriend, ik ben erg blij om u, dat u weer naar huis mag, maar hoewel ik heel graag een briefje van u heb zo moest u toch niet schrijven zolang u nog zo moe is, hoor! Gisteren is De Lange, de **weduwe Van Leeuwen** uit Bussem, en de **weduwe De Wit** uit Dordrecht nog samen geweest en het mocht nog verenigd zijn.

Nu geliefde vriend mocht u mijner gedenken. Weest u samen in liefde gegroet van mij uw geringe vriendin,

Annie Grolleman

Als u de brief niet ontvangen heeft, dan zullen ze die heus wel nasturen. Dag hoor; wat zal uw vrouw blij zijn dat u weer thuis is.

4^e brief

Hasselt, 2 aug. 69

Zeer geachte en geliefde vriend met de uwen!

Zo uit de verte hoor ik dat u nog niet zoveel beter is. Nu is het ook erg vermoeiend weer, of dat er misschien nog wat invloed op heeft. Ja geliefde vriend als het aan ons lag dan zouden wij elkaar wel voor alle ellende willen bewaren. Maar o, de Heere die de Opperste Wijsheid, goedheid en liefde Zelf is, zal toch wel weten wat goed, nuttig en nodig voor ons is. Daarom zal dit het grootste onder alles zijn, als de Heere en Zijn lieve Geest het alles aan onze ziel mag heiligen en wij Hem er in mochten verheerlijken, hoe de omstandigheden dan ook zijn. O geliefde vriend, wat zouden wij daar goed mee zijn.

Zoals u weet heeft L. Kieboom een lichte beroerte gehad. Nu ik geloof dat hun er niet zoveel zorg over hebben, maar het bezwaard mij erg en vrees dat het een begin is van het eind. Och, dat de Heere het voor hem op mocht nemen en dat alle wettische werken, - al zijn ze dan met liefde en achting voor en tot Gods volk gedaan, - maar ze gelden bij de Heere niet. De man zal vanwege zijn meeleven een grote ledige plaats nalaten; ook voor zijn familie had hij de meeste zorg. O de verdeeldheid vanwege de jaloersheid is daar toch zo droevig groot.

Geliefde vriend, daar ik zelf nog al een wat grote steenpuist tussen de neus en mijn ogen heb en zo met een ooglap voorlig en er gelukkig toch nog bij kan zien, maar daar niet lekker van ben, kan ik niet zoveel schrijven; en zeker niet daar ik mij zelve zo'n ledig en uitgeschud waarneem. Maar kreeg gisteren fl. vijftig voor u. Ja, ik mocht het niet zeggen, maar ze zijn van de weduwe M. F. van Leeuwen, Sint Janslaan 66, Bussum. U hoeft haar niet terug te schrijven, want daar zij tachtig jaar is, en een zeer zwak hoofd daardoor ziet ze heel erg tegen schrijven op. Dus geliefde vriend als u er ook tegen op ziet dan mag u het heus zo laten. Deze week had ik twee vrienden uit Genemuiden en er lag een vriend in het ziekenhuis al enige weken, daar de man een plastic slokdarm en een gedeelte plastic maag gekregen had. Een lieve bekommerde, maar een die ook wat de kosten betreft ook geholpen moet worden. Ik zei zo, *of het niet bezwarend was?*

O neen, zei die vriend, *als er maar een weinig liefde is dan gaat het van zelfs.*

Nu geliefde vriend, ik hoop dat u het ook zo bezien mag en de Heere in alles op mag merken en dat de aarde des Heeren is, mitsgaders haar volheid. Ach dat u mijner in uw verzuchtingen mag gedenken en wees in liefde zeer hartelijk gegroet met de uwen en uw geliefde vrouw van mij uw geringe vriendin

Annie Grolleman.

5^e brief

Hasselt, 5 augustus 69.

Zeer geachte en geliefde vriend met de uwen!

Ja, ik was erg blij met uw brief, maar het was toch niet de bedoeling dat u mij met zo een zwak en vermoeid lichaam zal schrijven. Ja, ik had uit de verte gehoord dat u het thuis veel benauwder had dan in Utrecht. Ja, verandering van lucht doet soms zoveel voor ademnood.

Geliefde vriend, wat was ik blij dat u **Cornelis (van den Oever)** daar had ontmoet. Ja kan mij indenken dat het de reis voor u goed maakte. O, de man is zo eenvoudig weet wat het is om met alles aan de zijde Gods te vallen en daar alleen wordt de ware rust geschonken, nietwaar?

Nu geliefde vriend ik ben blij dat het in uw hart ligt om bij gelegenheid naar hier te komen maar denk erom het moet kunnen. Ja ik had Zaterdag gelijk een kaart in de brief moeten doen dan had u daar geen werk mee; temeer daar het voor een ieder zo warm is, hé. Dus als u nu alleen het adres op de kaart zet en dat wil uw geliefde en zorgzame vrouw nog wel doen, dan is dat alleen al genoeg. Ik zal eerst zelf wel een brief of zo naar de weduwe Van Leeuwen schrijven, als die maar weten mag dat het over gekomen is. Dit voorjaar is het een paar keer gebeurd dat een brief met geld er in weg gekomen is en dat is sneu temeer daar men er geen navraag naar kan doen, want het mag niet zomaar geld insluiten. Zelf heb ik er nooit zoveel bezwaar over gehad. Dus als uw vrouw dit dan doen wil is het goed, hoor.

Zelf ben ik ook erg moe, heb een steenpuist bij het oog zitten, maar is gistermorgen doorgedaan en daardoor minder pijnlijk. O wat handelt de Heere in alles toch nog zachtken met ons, nietwaar?

Ja, dat van Kieboom heeft mij ook erg aangegrepen. Gisteravond belden ze bij mijn broer als dat het toch aardig goed was en heel rustig. Och, dat de Heere het voor hem mocht opnemen daar zal hij alleen maar mee gebaat zijn. Nu, ik ben ook zo uitgeschud, moge de Heere ons geven om elkaar te mogen gedenken.

En wees samen in liefde gegroet door mij uw liefhebbende, geringe vriendin,
Annigje Grolleman.

Ik hoop dat u het niet erg vindt dat ik wat (..) mocht. O dat wij meer op den Heere dan op de omstandigheden mochten zien. Dag hoor!

6e brief

Hasselt, 15 september 69.

Zeer geachte en geliefde vriend met de uwen!

Hoe mag het zo met u gaan? Och zo te merken heeft u niet veel baat gehad van de laatste behandeling in het ziekenhuis te Utrecht hé? Och, ik las gisteren in Watson dat Christus en het kruis nooit gescheiden zijn en zo ook voor Zijn volk niet. Soms denk ik, als u een plekje had waar zandgrond was en de lucht hoger was, wellicht kon u daar veel gemak van hebben, daar u astmatisch is. Ja, geliefde vriend het wegje dat de Heere voor ons afgebakend heeft dat zullen wij wel niet ontlopen.

Enige weken terug mocht ik zo terug geleid worden in de weg die de Heere met mij gehouden heeft, hoe ik voordat ik met die zieke rug kwam te liggen, de Heere beloofd had, *als dat ik zijn zou als de man in welks mond geen tegenredenen waren*; en hoe ik na een en half jaar gelegen te hebben toen zo erg ziek werd dat ik zelfs bij de familie maar ook de dokter niet anders dacht als dat ik toen sterven zou, terwijl ze alle

nachten waakten.

Nadat er bange dagen vooraf gegaan waren, ik daarna zo gemakkelijk, ja als onder een geopende hemel ziek lag. O die inleving *dat de HEERE geen zonde zag in Zijn Jakob, noch boosheid in Zijn Israël. Want de Heere Zijn God is met hem; en waar het woord des Konings was, daar was heerschappij.* O het was alles goed wat de HEERE zou doen hetzij ik leven of sterven moest. Maar dat ik op een morgen zo om een uur of vier in slaap viel en toen ik wakker werd zei ik tegen die bij mij waakte: *nu is het anders en zal niet sterven.*

En geliefde vriend, dat ik toen gebed kreeg en van de Heere begeren mocht, dat als ik toch nog wat moest blijven leven, *och of ik de Heere dan wel zien mocht blinkende door de traliën van Zijn Woord. En of ik Zijn volk nog eens mocht ontmoeten.* Ik was te ziek om bezoek te hebben en het mocht niet van de dokter maar hoe de Heere die verzuchting verhoord heeft als ik terug mag zien. Het was toen mei, en het was winter toen ik een predicaatie las in **Aegidius Franken** over deze woorden: *doch Jezus zweeg stil.*

O geliefde vriend wat mocht ik toen terug geleid worden en dat het nu enkel Zijn Borgtochtelijke verdiensten waren dat Hij gezwezen had en daardoor voor Zijn volk verworven had dat hun een bukkende ziel en een zwijgende mond krijgen. Ja zijn mogen als een man in welks mond geen tegenreden waren. O geliefde vriend, wat is het toch waar, dat, *zo zij ook iets vermogen, zulks komt van u o HEERE!* O geliefde vriend als de Heere ons door genade een onderworpen hart geeft daar krijgen wij om zo te zeggen geen pluim van op de hoed, maar het zal alles zijn: *door U, door U alleen om het eeuwige welbehagen.* Ja, dan komen wij er in een weg van doding en zelfverloochening iets van aan de weet als *dat de Koning zo eeuwig moet leven.* Het gaat enkel maar dat Gods eer onze zaligheid is.

Nu geliefde vriend, ik hoop dat u weer wat opgeknapt mag zijn; maar zoals uw laatste schrijven was, kon ik wel zien als dat u geen man was om te reizen en als u zo moe en zo naar is dan moet u dat ook niet doen daar uw lichaam daar veels te veel onder moet lijden. O wat zou ik u gunnen dat u de ondersteuning des Heeren gewaar mag worden. Geliefde vriend u kan wel denken dat als het uw lichaam toelaat dat ik blij zal zijn als u eens komen kan maar dan moet het kunnen.

Nu geliefde vriend, dit ingeslotene is weer van de weduwe M. F. van Leeuwen, Sint Janslaan 66, Bussum. Als het kan, en anders zal uw vrouw dit wel voor u willen doen, dan zou ik graag hebben dat u haar een briefje schrijft of een paar lettertjes dat het goed overgekomen is. Ja, dat begeert zij niet van u, anders zou ze het mij niet laten doen. Maar u kunt wel denken dat het voor mij gemakkelijker is dat u haar dit laat weten. Geliefde vriend u moet verder u maar nergens zorgen over maken het is zo groot dat er nog een klein kruimeltje liefde mag zijn; toen het volgens Gods Woord ook was dat ze alles gemeen hadden. Moge de Heere u ondersteunen en samen goed en nabij zijn.

Mocht u mijner in uw verzuchtingen gedenken en wees u in liefde zeer hartelijk gegroet van mij uw liefhebbende vriendin

Annigje Grolleman.

7^e brief

Hasselt, 25 oktober 69.

Zeer geachte en geliefde vriend en vriendin met de uwen!

Daar verleden week zaterdag Leen en Arie Kieboom hier waren en hun zuster Beth uit Canada daarbij nog twee kinderen van Beth Kieboom, een zoon Wijnand Heins en Beth Heins, zo hoorde ik toen van u dat uw dochter zo erg ziek was en zo hun zeiden dat u van uw huisdokter er niet heen mocht om haar te bezoeken. Nu dat zou voor u toch hard zijn. En nu hoorde ik een paar dagen geleden dat uw dochter overleden was, 42 jaar.

O geliefden, wat zal u dit smartelijk zijn aangaande uw vlees. Ik weet niet of zij ook man en kinderen nalaat. Ook wij hebben dit zelf mee moeten maken toen een zuster van 29 jaar overleed die een man en 4 kinderen naliet. O men moet het meegemaakt hebben, zal men weten wat of dit is. Onze zuster had toen erg ziek geweest van longontsteking en Pleuritis en was naar de mens gesproken bijna hersteld, toen zij aan hartverlamming plotseling overleed. O zij was in de natuur een lief mens maar heel niet anders dan godsdienst; en was daarop gestorven.

O geliefde vriend dat smartelijke, niet anders te kunnen denken dan dat zij voor eeuwig verstoken was van het aangezicht Zijner heerlijkheid! O dat naamloze; en dit is doorgaan totdat ik de Heere in Zijn heilig recht mocht toevallen. Toen dit in mijn hart verklaard werd:

Gij zijt volmaakt, Gij zijt rechtvaardig Heer'.

Uw oordeel rust op d' allerbeste wetten.

Uw loon, Uw straf beantwoord aan Uw eer.

O geliefde vriend, daar onder kreeg ik in te leven als dat de Heere er niet bij te kort was gekomen. Daar zowel Zijn loon als Zijn straf aan Zijn eer beantwoordde. O die rust die daar is, maakt arm en mocht het daarin loslaten. En mocht toen veel zoete gedachten van de Heere hebben.

In die tijd was ik zelf erg ziek en hoewel zij in Zwolle gestorven was maar toch in Hasselt begraven, en haar niet meer had gezien, was ik bang voor mijzelf als ik horen zou dat ze met de auto voor de deur zou komen en er niet meer in zou komen. Maar toen ik de lijkwagen hoorde, mocht er toch zo zoet in mijn hart vallen:

Maar in dit smartelijk verdriet,

Mistrout mijn hart Uw goedheid niet.

En mocht ik daarin een onveranderlijk en goeddoend Wezen ontmoeten. Och geliefde vriend, heb van achteren wel eens mogen zeggen, als dat ik in de meest moedbenemende wegen de Heere een alles vervullend Wezen voor mij geweest was. En dan ontbrak er niets aan.

Zo zou ik u van hart gunnen dat u daar iets van in mocht leven. Als dat de Heere het in alles met Zich Zelfen wel mocht maken. En geliefde vriend, ik hoop dat ik uw droefheid door onwetendheid niet nog groter gemaakt heb door mijn schrijven. Och als het kan zal uw geliefde vrouw dan misschien eens een paar regeltjes kunnen schrijven hoe dat het met u is.

Nu ontvangt u hiermede zeer hartelijke groeten van mij, uw geringe doch liefhebbende vriendin

Annie Grolleman

Mocht u mijner in uw verzuchtingen willen gedenken.

Och, dat de Heere u ondersteunen mocht naar ziel en lichaam beide. Naar omstandigheden mag het op heden weer wat gaan. Heb weer een abces op mijn rug gehad dat nu zo goed als beter mag zijn. Vanmiddag is de weduwe Van Leeuwen geweest met De Lange uit Woerden en met beide dochters en mochten nog een poosje in vrede samen zijn. U had elkaar nog gesproken op de begrafenis van L. Kieboom; och wat is de man nog gauw weg geweest, nietwaar? En laat toch voor velen een

ledige plaats na.

Ik had gedacht dat het wat rustiger zou worden op Werkendam, maar zo ik hoorde had Cees Kieboom, Henk en Riena afgesneden dat ze niet op de lezing mochten komen. Ik werd er koud van toen ik het las. Wat moet dat daar nog eens worden?

Nu geliefde vriend moet ik eindigen. Ontvangt u hiermee nogmaals de zeer hartelijke groeten ook van mijn zuster en mij, uw geringe vriendin Annigje.

8^e brief

Hasselt, 18 december 69.

Zeer geachte en geliefde vriend en vriendin!

U zal vanmorgen hoop ik de briefkaart ontvangen. Maar daar ben u niet mee voldaan. Ja geliefde vriend, zie mij er maar voor aan, het is mijn schuld dat u zo over uw schrijven in de war bent geraakt. Toen ik uw brief gelezen had, toen had ik u gelijk terug moeten schrijven maar ik had de brief zo gemakkelijk en met zoveel vereniging gelezen en daar ik een vriendin moest schrijven heb ik haar uw brief laten lezen, daar ik er zo groot op zag dat u in deze zo donkere tijd zoveel van des Heeren zoete uitlatingen mocht gewaar worden. Maar toen was de brief weg en daar ik zo kort van gedachten ben kon ik hem zonder weer te lezen niet beantwoorden en moest daarom wachten tot de brief terugkwam.

Ja, geliefde vriend en dit is de oorzaak dat u in de war is gekomen. Ik wilde dat op die briefkaart niet schrijven; nu u er zo van in de war zijt geraakt; maar geliefde vriend vergeef het mij maar. Want ik heb niet doorgedacht. Toen de brief kwam was ik niet erg lekker en kon de brief zo niet beantwoorden en dacht ik zal hem eerst maar laten lezen. Nu als er huiselijke omstandigheden in gestaan hadden dan had ik dat nooit gedaan hoor! Wees daar maar gerust op maar nu u zoveel goeds van de Heere mocht schrijven, o dat gun ik dan zo een ander ook, dat ze dit tot hun bemoediging mee mogen lezen.

Ja, geliefde vriend ik heb tijden in mijn leven gehad dat ik zei: och dat ik dan van ouderen nog maar eens horen mag als dat de Heere toch nog goed doende is van de hemel; om dan daar moed uit te mogen scheppen. O geliefde vriend, wat kan ik mij uw toestand indenken als het zo laag bij ons zelf is afgelopen.

Nu geliefde vriend alles schijnt samen te spannen terwijl ik schrijf dat u vanmorgen wellicht mijn briefkaart zal ontvangen breng de post deze terug omdat er vijf cent porto bij moest. Dus kan het nu niet helpen dat het nu nog langer duurt, want ik had het niet gezien. Veel mensen weten nog niet dat op een briefkaart twintig cent zegel moet. Maar u moet hierover geen bezwaar maken, hoor!

O ja, met de zelfde post ontving ik een brief van **Leentje Heijwegen**. Zij is net zo'n stumper als u, wat haar ademhaling betreft. Ik weet niet of u haar kent. Zij nam onder de vriendin niet zo'n grote plaats in maar ze willen het er toch allen wel voor houden dat zij van de Heere bearbeid is. Zij schreef dat ze het vaak erg benauwd had vanwege haar luchtpijpen die verlamd zijn. Maar als ze het erg benauwd had mocht het van binnen nog al eens rustig zijn en was eenswillend met wat de HEERE deed; en mocht dan wel ondersteuning hebben uit Psalm 65 vers 2, 3 en 6. Ook dat de Heere Zijn vriendelijk aangezicht deed lichten was haar zo groot. O, dat de Heere Zijn volk uit de ruisende kuil had uitgehaald en haar voeten op die Steenrots gesteld had. Zij werd dan ook wel eens van de vijand besprongen. Maar mocht ook gewaarworden dat de Heere haar niet verzocht heeft boven haar vermogen en dan mocht het haar goed zijn wat de Heere doet. Ja, lichamelijk is zij even zo'n grote stumper als u.

O geliefde vriend wat was u er goed mee dat u krijgt waar te nemen bij het ontdekkend licht van Gods Geest hoe verarmd u in uzelf was. Maar ook wat een volheid er in Hem was en dat u met wederliefde bezield mocht worden. O 'k kan mij indenken dat u daar wel had willen blijven liggen. O als men in die eeuwige verkiezende liefde ingeleid mag worden, dan blijft er enkel maar verwondering over. Dat de vijand u dit niet gunde is geen wonder, die gunt het ons niet, maar ook de Heere niet dat Die in de harten van Zijn volk dan verheerlijkt mag worden. Daar de duivel een eeuwige vijand van God en Zijn volk is.

Ja geliefde, zo geeft de Heere wel eens op het onverwachts dat dierbare geloof dat door alles heen mag zien. Het is alleen het verschil als het weer opgekeerd is dan wordt men gewaar als dat wij wel van stand maar niet van plaats veranderd worden. En dan zitten wij nog op hetzelfde plekje en komen aan de weet, zoals Zijn dierbaar woord zegt, *dat wat niet is, dat kan niet geteld worden*. Maar geliefde vriend, als de Heere de ziel zo met dat dierbare geloof bedeed, voor zolang ontbreekt er niets aan want het geloof omhelsd. En het laat ook wel zo een zoete nagedachtenis achter dat men het de Psalmddichter na mag zeggen: *geen leed zal het ooit uit mijn geheugen wissen*.

O geliefde vriend wat zal het toch eenmaal zijn om van onszelf verlost te mogen worden. Daar de zonde altijd weer de scheiding werkt tussen de Heere en de ziel.

Geliefde vriend, zondag las ik in Watson die predicatie: *Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien*. O geliefde vriend om kennis gekregen te hebben aan die Fontein die er geopend is tegen de zonde en tegen de onreinheid; en wie de Heere beloofd heeft: *Dan zal ik rein water op uw sprengen*. O, de HEERE zal Zijn volk nooit in hun zelve aanzien maar altijd in Hem en Zijn borggerechtigheid, o, als Die in Dewelke Zijn ziel een welbehagen had en heeft tot in eeuwigheid.

O geliefde, als ik dan terugdenk hoe den Heere mij jaren voordat Hij mijn ziel redde dat welbehagen in mijn ziel te openbaren en te verklaren gaf; en het was of de Heere mij meenam naar het paradijs, waar Hij de eerste belofte gaf; dan door kwam te leiden door alle beloften en de ceremoniën onder het Oude Verbond, waarin Hij Zijn welbehagen in openbaarde en verklaarde; toen de engelenzang; dan de doop in de onderdompeling van een duif als de Heilige Geest, bij Dewelke Ik een welbehagen heb. Zijn wegvoering in de woestijn, hoe de engelen kwamen en Hem dienden en Zijn naamloos lijden in de hof, hoe een engel kwam en Hem versterkte. O geliefde vriend, ik mocht door alles heen het welbehagen Gods zien.

En u heeft er wel bevinding van wat zoet dat dit voor de ziel is. Dan is er geen tekort bij. En zo zal u het nu ook ingeleefd hebben.

Maar geliefde vriend het is zo waar wat u schreef, dat wij toch zo een donkere tijden beleven. O dan neem ik mijzelf gedurig zo uitgeschud waar en krijg zo mijn vreemdelingschap in te leven. En toch mocht ik zondagmorgen nog weer moed scheppen toen het in mijn hart ging zingen:

't Is de HEER' Die vreemdelingen

Met een wakend oog beschouwd.

En mocht daarna wat lezen uit Watson, *dat zij zullen God zien*. O wat dat zijn zal, dat gelijk als de Heere ons komt weg te nemen het woord vervuld wordt: *Heden zult gij met Mij in het paradijs zijn*. O geliefde vriend, omdat Zijn volk het loon is op Zijn arbeid, komt niets van hen in aanmerking, maar zal de Heere in Zijn Eigen werk verheerlijkt worden. O ja, wat dat eens zijn zal, dat wij eens van ons zelve verlost mogen worden. Dat is niet uit te drukken.

Verder geliefde vriend en vriendin, zie ik de tijd toch zo donker in en acht ze zo gelukkig die de Heere voor het oordeel heeft weggenomen. Och dat de Heere mij

maar veel dat lage plekje mag doen inleven wat ik mijzelf door de zonde heb waardig gemaakt. Dan hebben wij niets te zeggen. Och dat de Heere in alles mag geven dát in te leven, ook in Zijn verberging:

Hem dekt met majesteit

Der wolken donkerheid.

O geliefde vriend, dat geeft een de zwijgende mond en een bukkende ziel. Ik moet nu eindigen, doch hoop wel dat u niet al te veel ellende heeft ingeleefd; maar de vijand gunt het u niet. En nu u geen antwoord kreeg kon hij daar gebruik van maken.

Nu ik hoop dat het uw lichaam nog weer eens toelaat om te schrijven maar dat u boven alles mij en mijn lieve zorgzame onbekeerde zuster bij den Heere mag gedenken. Wees u samen in veel liefde gegroet van mij uw, u liefhebbende vriendin, Annigje Grolleman

Geliefde vriend, u moet het maar niet erg vinden dat ik uw brief laten lezen heb, daar het alleen maar ging dat de Heere zo goed voor u was; maar daarom heeft u zo lang moeten wachten. Ik hoop dat u het mij niet kwalijk neemt. Dag hoor! Mag het met uw lichaam nog gaan? Daar het nogal helder weer is hé?

Geliefde vriend ontvangen dit niet van mij, maar als van de Heere. Dag hoor! Uw liefhebbende vriendin Annigje Grolleman.

9e brief

Hasselt, 8 januari 70

Zeer geachte en geliefde vriend en vriendin!

Uw brief met inhoud mocht ik door des HEEREN onderhoudende goedheid ontvangen waarvoor mijn hartelijke dank. Geliefde vriend ik verschrok er eerst van en dacht dat u van mij niet wat wilde aanvaarden, maar las toch dat u het gekregen had om uit te delen. O geliefde vriend, het is niet te vatten, zonder inkomen en zo een dure tijd en dan nog over te houden. Maar o geliefde vriend mocht de Heere de wolken eens doen druipen en onze arme zielen nog weer eens bevochtigd worden. Dit is toch het grootste, om wat van de Heere in ons arme hart te krijgen, nietwaar? Geliefde vriend dat u nu met zulk mooi en helder weer het nog benauwd heeft, is ook wel het bewijs dat u meer afbreekt. Maar geliefde vriend, de Heere heeft een bepaling gemaakt die wij niet overgaan zullen.

Ik heb een vriendin in Voorthuizen, **Betje van der Zwieten**, en die mag morgen bij welzijn tachtig jaar worden; leeft al jaren op niets anders dan twee liter melk waar niets anders bij komt dan thee; geen snoepje, zelfs geen slokje water. Heeft al 18 maag bloedingen gehad; en van die twee liter braakt ze ook menigmaal nog. Het is voor ons verstand niet te vatten, nietwaar? Zo zien wij dat de Heere Zijn volk tot wondertekenen op aarde stelt, hé.

Nu geliefde, ik was erg blij dat de weduwe Van Leeuwen u zou bezoeken en dat het zo goed gevallen is. En dan is het met recht zoals de apostel zegt, dat toen hij de broeders gezien had mocht hij moed scheppen. En zo is het ook in de ontmoeting met elkaar hé. Geliefde vriend en vriendin, ik schrijf nu maar een kaartje daar ik nogal hoofd- en rugpijn heb. Mocht u mijner gedenken en wees u in liefde samen gegroet van mij uw,

Annigje Grolleman.

10e brief

Hasselt, 28 januari 1970.

Geliefde vriend en vriendin met de uwen!

Daar u mij om zo te zeggen, zo veel aanziet als dat u uitzielt naar een briefje, zo durfde ik het nu niet verder uit te stellen. Ja troost u maar als dat mijnerzijds ledigheid en vermoeidheid de oorzaken zijn, dat ik u nog niet geschreven heb. Zaterdagmiddag was mijn geliefde vriendin de weduwe Van Leeuwen hier; twee van haar dochters; haar schoonzoon uit Bussum; en vroegde of u op de begrafenis was van onze zo geliefde vriendin de **weduwe Duyzer** was geweest; maar hoorde dat u er niet was en dit ook niet zou kunnen vanwege uw lichaam. O geliefde wat zijn wij toch zeer veel verloren in vrouw Duyzer. U zal haar hier en daar wel eens hebben ontmoet bij de weduwe Aalbers, vroeger of later wellicht ook bij Kieboom.

Nu, twee weken geleden is de weduwe Kieboom hier ook geweest met haar zoon Woud en haar schoondochter die nog al doof was. O wat was zij nog verdrietig! 'k Kan verstaan dat haar gemis groot was, daar ze toch altijd samen waren, hé.

O geliefde vriend als ik terugzie op vroeger o wat is het dan toch eenzaam geworden op aarde. Maar ik denk dat u daar ook wel erg alleen zit, nietwaar?

O geliefde vriend, toen ze belden dat B. Duyzer een beroerte had gehad o, toen zei ik in mijn hart: *O Heere, U weet het toch, als dat een mens bij brood alleen niet kan leven. O mocht U nog eens Uzelven komen mee te delen als dat levende Brood dat uit den hemel is nedergedaald.* O dat de Heere nog eens geven mocht Zijn uitnemende liefde die beter is dan de wijn.

Geliefde vriend, ik ben vanwege de eenzaamheid gaan lezen in Goodwin over Jesaja 51, *een kind des lichts wandelende in de duisternis*. Och zo onder het lezen durf ik niet te ontkennen dat mijn hart niet eens verklaard geworden is. Maar als het boek dicht gaat is het weer alsof de wagen stilstaat. O mocht van morgen nog een ogenblik gewaar worden die grote bemoeienissen, hoe de Psalmddichter zo zegt:

*Die Zijn volk als bij de hand,
Leidde door woestijn en zand.
Want zijn gunst alom verspreid,
Zal bestaan in eeuwigheid.*

O geliefde vriend, om dat aan de weet te mogen komen; Zijn bemoeienissen.

Geliefde vriend ik was heel blij dat de weduwe Van Leeuwen u opgezocht heeft. Nu heb ik het mogen begrijpen hoor, als dat u wat gekregen had om uit te delen. O wat is de Heere goed om ons in alle nooddrift te verzorgen en dan nog mee te mogen delen.

Geliefde vriend al is het maar een paar regeltjes maar ik zou zo graag willen weten hoe het met u en uw vrouw is. Zelf ben ik op heden erg moe daar onze zuster gistermorgen met haar man is gekomen. Die wonen in Rotterdam en waren verleden jaar 15 maart op de boot gegaan naar Australië, waar ze 15 april mochten aankomen; en zijn nu 19 januari terug mogen komen. Och, het is zo groot dat de Heere nog gespaard en gedragen heeft. Ze zijn naar hun zoon geweest, die 13 jaar geleden, toen ze getrouwd waren, daarheen waren getrokken; en verlangden ze zo om hun kinderen en kleinkinderen nog terug te mogen zien. En dat is nu gebeurd.

Och zij mogen in de natuur nog een zoete onderlinge liefdeband hebben daar wij nog met vier zusters en 3 broers zijn, maar zij hebben allemaal Godsdienst en missen niets. O wat is het waar wat Groenewegen zegt van Gods volk, *dat zij elkander nader zijn dan de band van d' aardse min*. Anders zou de eenzaamheid nu niet zo groot zijn.

Maar geliefde vriend daar ik erg moe en pijnlijk ben - helemaal niet om te klagen, - maar enkel om te doen weten dat de brief nu niet zo groot wordt. Betje schreef

beschouw het maar als een liefde- en levensteken.

Nu daar de post gehaald wordt, moet ik eindigen. Ik hoop dat ik een volgende keer meer te schrijven heb. Och, mocht u mijner gedenken wees u samen in liefde gegroet van mij, uw geringe vriendin,
Annie Grolleman.

11^e brief

Hasselt, 5 februari 70

Zeer geachte en geliefde vriend en vriendin!

Uw zo hartelijk en meelevend briefje ontvangen en begrijpen nu hoe toen het geld in de brief gekomen was. Ja dan geeft de Heere het wel eens in te leven als dat de liefde mededeelzaamheid is. O dat kan mij zelf soms ook zo'n groot wonder zijn! Al jaren nergens op te kunnen rekenen en altijd nog overgehouden. Het grootste vond ik altijd, dan ook nog mee te mogen delen. Daar de Heere ook dit ons nog geeft, daar het naar Zijn Eigen woord *zaliger is te geven dan te ontvangen*.

Och geliefde vriend, als ik dat alles overdenk dan kan ik dit met mijn verstand niet bevatten. U leeft ook in een weg van afhankelijkheid en daarom zal u mij enigszins kunnen begrijpen. O het ligt alles maar verklaard, hierin dat de aarde des HEEREN is, mitsgaders hare volheid. En dat de Heere vervuld wat Hij beloofd heeft, dat Hij mij met alle nooddrift naar lichaam en ziel verzorgen zou.

O geliefde vriend, dat was in 1939 dat de Heere dit beloofde en Hij heeft nog niet een van Zijn goede woorden doen ter aarde vallen. Durf hier bijna nooit uit te praten want dan zeggen ze in mijn hart, dat ik een brood-God heb, en dan zwijg ik maar liever. Daar de Heere zelf voor de bewijzen zorgt als dat Hij Zijn Woord waar maakt. O had ik ook hierin nooit dat Godonterende- en zielsverwoestende ongeloof. Wat word ik daarin soms gewaar wat ik toch door de zonde geworden ben. Daar het ongeloof altijd de Heere verdenkt.

Ja, M. Bouman schreef mij dat toen haar broer Kees bij de dokter zulke goede tijding kreeg, hij aan Cornelis (van den Oever) vroeg om met hem en de andere samen naar u te gaan en dat haar broer zelf gereden had. Nu, ik was daar zo blij mee en kon u dit zo van hart gunnen. Daar ik weet wat het leven tussen de Heere en zijn ziel aangaat, Cornelis nog een eenling in ons land is. O, had zo met hem te doen toen hij de weduwe Duyzer moest missen. Temeer daar hij altijd zich zo gemakkelijk tegen haar mocht uitspreken. Maar geliefde vriend, ik heb zo krijgen te geloven dat middellijk of onmiddellijk de Heere het zeker met Zichzelf wel zal maken. O als de Heere ons er een weinig besef van mag geven, wat Hij ons in het onderwijs die oudvaders heeft nagelaten, dan kan ik dit gedurig niet op.

Zo mocht ik zondag met veel vereniging lezen Watson over *de waarde der ziel*. En daarna in Comrie, de eerste Zondag. Waar in het voorwoord zo aangeraden werd om te lezen en te herlezen, onze Catechismus en noemde ook Van der Kemp nog, die ook zo lief en eenvoudig is; maar om met Comrie de Institutie van Calvijn en de geloofsbelijdenis van Olevianus te lezen. O wat wisten onze oudvaders dat men ijzer met ijzer scherpt! O, 'k heb toen zo gemakkelijk gelezen en mocht zo een zoete terug leiding hebben in dat eeuwige verbond der genade waar Christus Borg van geworden was, Die beloofde alles te zullen doen wat de Vader van Hem eiste voor de Zijnen. O dat zoete: *zij waren Uwe en Gij hebt ze Mij gegeven*.

En geliefde vriend, mocht zo zeker geloven om nu in Zijn kracht bewaard te zullen worden door het geloof tot de zaligheid. O *dat Hij het goede niet in nood, onthouden zal, zelfs niet in den dood*. O het was of ik de andere dag er nog iets van gewaar mocht worden, toen het in mijn hart zo ging zingen:

*De Heer' is groot een heerlijk God
Een Koning, Die het zaligst lot,
Ver boven alle goôn kan schenken.*

O nu zijn wij in onze geliefde vriendin Betje Duyzer wel veel verloren maar het is net of ik in gedachten zo maar met haar voortleef. Omdat zij nu alle last der zonde heeft afgelegd en nu nooit meer haar zelfs, maar altijd de Heere mag bedoelen en zich verliezen in Hem, om Hem alle eer lof en aanbidding en dankzegging toe te brengen. Och, dat de Heere ons daar maar veel naar doe verlangen, want dat maakt zo los van al het ondermaanse, nietwaar?

Nu geliefde vriend ik zie u in gedachten veel in uw eenzaamheid zo zitten, maar ziende op uw leeftijd en uw zo zwakke lichaam, dan zal het toch niet zolang meer duren. Hoop dat u alles waar u nog aan gehecht is, maar bij den Heere mag kwijt raken.

Nu een paar weken geleden is de weduwe L. Kieboom hier ook geweest met haar zoon Woud en schoondochter. Ik had met haar te doen daar zij haar man heel erg mist en waren altijd zo samen. Och dat de Heere het verlies voor haar en haar kinderen nog mocht zegenen. Nu moge de Heere u geven nog veel te zuchten dat u een gebonden leven mag hebben aan Zijn genadetroon. Och dat u mij dan bij den Heere mag gedenken en wees u samen in liefde en zeer hartelijk gegroet van mij, uw u liefhebbende geringe vriendin,
Annigje Grolleman.

Och geliefde vriend wat zijn wij er goed mij als wij die rechte zelfsverfoeiing zo mogen inleven; o dan mag Hij wassen en wij minder worden. Dag hoor.

12^e brief

Hasselt, 19 februari 1970.

Geliefde vriend en vriendin!

Uw brief mocht ik ontvangen. Het is nu avond dat ik een begin maak, daar het voor mijn gevoel geen brief is die ik zo maar eerst kan laten liggen om ze dan eens te beantwoorden. Daar er op zulk een schrijven heel wat af kon komen. Ik was vandaag ook niet erg lekker. Ik denk ook van de sneeuw daar ik moeilijk tegen kan. Wat is het de laatste tijd guur weer, hé. Ik kan mij indenken dat u het er ook moeilijk mee heeft gehad.

Eerst toen u het kind door verdrinking moest missen en later weer in verwachting zijnde het gewaar mocht worden dat de Heere het weg zou nemen en u daarvoor ingewonnen mocht worden. Och het is toch zo groot als de Heere dan nog zulke bemoeienissen met een mens komt te houden. En dat u toen ook mocht zien op de lijdende Borg. En daar kwam, voor zolang dit levendig bij u was kracht in mee. Maar u zal na alles ondervonden hebben als dat men in zulke omstandigheden wel veranderd van gestalte maar niet van plaats. Dit verklaart u zelfs dat u daarna telkens in omstandigheden uw vijandschap gewaar wordt. Ja, dat is onze grondslag waren wij door eigen schuld in terecht zijn gekomen. Dat u eens het tegendeel gewaar werd als dat uw gelukzaligheid daarin verklaart werd, om de Heere alle eer, lof en eer toe te brengen. Zo hebt u er toen wat van geproefd wat zalig worden eenmaal zijn zal.

Maar geliefde vriendin, nu schrijft u dat u telkens maar zo uw vijandschap gewaar wordt. Och dat de Heere u hierin onderwijzen mocht, als dat Hij daartoe gekomen is om de vijanden met God te verzoenen. Ja geliefde, nu weet de Heere wel wie en wat wij zijn. Maar als wij met ontdekkend genadelicht bedeed worden, dat wij het zelf

ook gewaar worden wat wij door de zonde zijn. En nu is dat niet aangenaam, maar wel noodzakelijk. O nu zou ik u gunnen dat u vanwege de inleving gewaar mag worden dat u de maat vol maakt en er uwerzijds geen doen meer aan is. O dat met God verzoend te mogen worden door de dood Zijns Zoons en in te leven dat:

Brandoffer noch offer voor de schuld

voldeden aan uw eis noch eer.

Toen zei Ik, zie Ik kom o HEER'.

De rol des boeks is met Mijn Naam vervuld.

Mijn ziel u opgedragen,

God maar alleen kan behagen.

O dan zal die Borg voor u noodzakelijk, dierbaar en onmisbaar worden. Daar de Heere maar enkel in Zijn Eigen werk verheerlijkt zal worden.

Ja zo mag een mens dan wel eens een leerzame en zoete onderwijzing hebben, maar geliefde, wij zullen eens aan de weet komen dat God wil dat aan Zijn gerechtigheid genoeg geschiedde en dan moeten wij óf door onszelf óf door een Ander betalen. En hoe meer u aan u zelf mag ontdekt worden des te onmogelijker zal het voor u worden.

Geliefde, ik kan u wel verstaan dat u schrijft dat u uw vijandschap zo gewaar wordt. O toen ik dit zelf ingeleefd heb, dat was in 1935, o had ik gekund, dan had ik het bestaan Gods ongedaan gemaakt. En ik wist dat ik vanwege mijn vijandschap verliezen moest en wenste dat er geen God was. Toen aan de weet gekomen dat onze ouden de zonde *een Godsmoord* noemden. Maar o daar kwam de Heere Zich in Zijn volmaakte wet te openbaren als dat God volmaakte liefde, volmaakte gehoorzaamheid eist ja alles volmaakte kwam te eisen, omdat Hij ons alzo geschapen had dat wij dit konden doen. O kan niet zeggen hoe ik de volmaaktheid van God zo zag als in alles heilig en goed. En dat ik nu het tegenovergestelde gewaar werd in mijn hart, zo kwam ik daar in de dadelijkheid door de wet aan de wet te sterven en werd daar onder het oordeel besloten. Maar geliefde, daar kan de Heere met eerbied gesproken ons geen kwaad meer doen. O wat zou ik u gunnen om in die totale onmogelijkheid gebracht te worden.

Nu zijn de wegen die de Heere met een mens komt te houden zo onderscheiden; en wat zou het groot zijn als u op de akker van Boas mocht gebracht zijn. O dat meevallen dat er dan wat voor u bij mag zijn. Hoewel u dan ook zeggen zal: *nademaal ik een vreemde ben*. O dat wij onze gescheiden staat mochten inleven om zo door ontdekkend genadelicht onderwezen te mogen worden waarvan en waartoe wij verlost moeten worden. Dat die man tegen u zei: *dit loopt alles op niets uit*. Ja, als er niet meer zal gebeuren kan hij gelijk hebben. Maar daar de Heere begint daar voleindigd de Heere ook. Och dat de Heere u een aangeboden leven moge schenken aan de troon der genade in de gedurige verzuchtingen:

Verlaat niet wat Uw hand begon,

O Levensbron,

Wil bijstand zenden.

Hoop dat u veel mag opmerken wat de Heere door Zijn Woord en Geest tot uw ziel mag spreken. Daar de Heere altijd een waarmaker van Zijn Woord zal zijn.

Nu geliefde moet ik eindigen, ik hoop niet dat ik u met mijn schrijven bezwaar. O, mag wel eens moed scheppen dat de Heere beloofd, dat Hij de blinde zal leiden en dat op die weg waar zelfs de dwaas niet zal dwalen. Daar ik mij zelf gedurig als een blinde en dwaze kom waar te nemen. O het is niet uit te drukken wat wij in onze grondslag geworden zijn.

Nu moge de Heere u samen ondersteunen in uw zo eenzame en moedbenemende omstandigheden. Nu als de krachten het nog eens weer toelaten hoop ik nog eens weer wat van u te horen. Och kan wel begrijpen dat uw man dan vaak te moe is, maar hoop dat u het dan nog maar eens doet. Hoop maar dat het nog wat beter mocht worden, maar terugziende wordt het eerder minder, nietwaar? Och, nu maar voor alles ingewonnen te mogen worden. Moge de Heere geven elkander te gedenken en wees u samen in liefde gegroet van mij, uw u liefhebbende vriendin,

Annigje Grolleman.

13^e brief

Hasselt, 9 maart 70.

Zeer geachte en geliefde vriend en vriendin!

Nu weet ik niet eens meer van wie ik het gehoord heb, ik vermoed van Werkendam, maar dat u jarig was geweest. Och geliefde vriend, al heeft u dan een zeer stumperig lichaam, toch zou ik zo hopen dat u voor uw geliefde en zorgzame vrouw, kinderen en uw vrienden, noch wat gespaard mag blijven. Ja uw zoon uit Bilthoven heeft wel eens gezegd, dat hij zijn vader zo gelukkig achtte en zichzelf zo ongelukkig. Nu geliefde vriend, dat is nog geen geringe weldaad dat uw zoon zijn ongeluk mag gewaar worden. Temeer daar men dit zo weinig meer hoort. Ja dan moet ik bij mijzelf zeggen: *o dat de Heere mij maar aldoor met Zijn ontdekkend genadelicht mocht komen te bedelen*. Ik weet niet of ik het u geschreven heb, maar dat ik onder het lezen van Charnock zo zeggen moest: o wat heeft Ledeboer toch terecht geleerd, *als dat dit des mensen grootste ellende is om zijn ellende niet te kennen*. Ja zouden wij dit niet krijgen in te leven door Gods ontdekkende genadelicht, dan zouden wij toch ook niet weten wat wij met Jezus moesten doen. Waar geen schuld is, daar is een Borg overbodig, nietwaar?

Maar geliefde vriend, daar het toch zo eenzaam wordt op aarde; o dat de Heere zo uw broze en zwakke lichaam nog wat ondersteunen mag en wat sterken. Daar de Heere toch een bepaling gemaakt heeft, die wij niet overgaan zullen. En dat u zo nog wat gespaard mag blijven. In de waarneming kom ik ook veel aan B. Duyzer te missen. O zij schreef nog al eens en dan is er toch gemeenschap en een samenleving. Ja geliefden, u woont wel ver weg, maar hoop toch dat u van die kant nog eens een mens krijgen mag. Och het begroot mij dan zo als dat ook het schrijven u zo zwaar valt. Kon u dit nog wat met gemak doen, dan zou dat nog heel wat zijn. Maar och dat wij het toch maar onvoorwaardelijk goed mogen vinden, zoals Job eens zei: *Hij brengen over mij, wat Hij over mij bescheiden heeft*.

Och, geliefde vriend, wat zouden wij er toch goed mee zijn als wij onze belijdenis een weinig praktikaal mochten beleven. Want daar zal het toch op aankomen, nietwaar? Och geliefde vriend, wat zou het mij groot zijn om het altijd in de dadelijkheid te beleven. Hetzij in mijn ellende of mijn armoe. Want dan zou ik toch weten waartoe ik Hem nodig had. Daar Pilatus terecht gevraagd heeft: *wat zullen wij dan met Jezus doen?*

Nu geliefde vriend, ik hoop dat uw zwakke lichaam toch nog wat lezen in de oudvaders toelaat, te meer dat het daarin nog het meeste mee mag gevallen.

Als het steeds nog zo koud blijft en de natuur met veel sneeuw, zal dat nog wel invloed op uw lichaam hebben. Ja al kom ik heel niet buiten dan de merk ik dit toch nog.

Mijn zuster is op heden erg aan het tobben met eczeem. Ze had het al een hele tijd,

maar stelde het maar uit om er mee naar een dokter te gaan. Maar een week of vier geleden heeft ze het dan toch gezegd, toen de dokter hier was; maar is het nadien erger geworden en is nog onder behandeling van een specialist in Zwolle. Waar ze donderdagmiddag heen moet bij welzijn voor bestraling. Zij mag niet met de handen in het water komen. Maar wij vinden, dat de handen al het meest opgeknapt zijn. Maar nu is verleden week heel onverwachts onze zuster uit Amsterdam gekomen en die heeft nu het grootste deel van de schoonmaak voor haar gedaan. Nu daar zijn wij blij mee, dat kan u wel denken. Die is 65 maar veel sterker als een Rika. Och, zo is er altijd nog een meevallen.

Maar geliefde vriend, mocht de Heere nog eens bij vernieuwing zeggen: *Ziet hier ben Ik. Ziet hier ben Ik!* O wat zou dat een meevallen zijn. Verder neem ik mij toch zo uitgeschud en zo ellendig waar. O dat wij onzerzijds nu maar nooit anders doen dan de Heere te vermoeien, om zo te zeggen. O daar de zonde altijd de dood werkt.

Nu geliefde vriend, heb zo maar een paar lettertjes uit liefde en liefdeplicht tegenover u geschreven. Och ik hoop dat het nog een weinige gaan mag. Och ik heb niet te klagen over de Heere, maar wel over mijzelf. En ik acht ze toch zo gelukkig die de zonde te boven mogen zijn.

Nu ontvangt u dan hiermede zeer hartelijke groeten van mijn zuster en mij, uw u samen liefhebbende geringe vriendin,
Annigje Grolleman

14^e brief. Aan weduwe X; na het overlijden van X

Aan Mej. De Wed. X,

Hasselt, 21 april 70.

Geachte en geliefde vriendin met de uwen.

Uw brief mocht ik ontvangen waarin u schreef over de laatste dagen van uw man; daar hij toch zo een vreselijk vermoeid en tobberig lichaam had. Och ik kan mij zo indenken dat de eenzaamheid groot is voor u en de ledigheid nameloos. Och ik had al wel eerder willen schrijven maar ziende hoeveel u kwijt is, kon ik er haast niet aan beginnen.

Zoals u wellicht wel weet is uw zoon uit Bilthoven hier geweest. Och mocht den Heere in de lijn der geslachten eens doorwerken, daar er bij uw zoon wel overtuiging ligt. Och mocht het met ontdekking gepaard gaan daar het anders menigmaal overgaat en wat zou dat erg zijn. Daar het voor de kinderen toch zo erg is om een biddende vader te verliezen. Nu geliefde, ik hoop dat u uw steun en troost bij den Heere mag zoeken en vinden daar u daar buiten niet anders dan teleurstelling zal opdoen.

Door dat de afstand van de vrienden groot is kunnen die ook niet zo vaak komen. Ik meen dat de dochter van Anna Kieboom nog wat dicht bij u woonde. En zo zij toen schreef, mocht zij uw man nog al eens bezoeken. Geliefde vriendin, als zij bij u komt zal u haar dan de groeten van mij willen doen? Och ik word zo vergeetachtig dat ik nu niet eens meer weet of ik haar op haar laatste brief wel of niet terug geschreven heb. Maar och, laat zij dan maar eens eerst schrijven, daar ik hoop dat zij wat te schrijven heeft.

Och geliefde, ik hoop dat u in het grote gemis dat u heeft, maar gedurig mag zien op

wat uw man heeft afgelegd en aangedaan. O als u daar in komt dan is hem dit toch zo te gunnen, daar hij een dubbele verlossing heeft aangedaan. O geliefde, dat u met uw eigen toestand maar aan de Heere verbonden mag zijn om den Heere gedurig te benodigen.

O wat zou ik u gunnen, hoe het destijds - ik geloof dat het nog in de oorlog was - dat de Wed. Van Vliet in Gouda haar man moest missen. De man had een vreselijk smartelijk ziekbed wegens kanker dat in het laatst ook in het gebeente zat. Zodat een paar weken voor zijn sterven zo maar zijn been brak. De man mocht ziende op de lijdende Borg daaruit veel ondersteund worden., en mocht zijn vrouw aan de Heere achterlaten. Hij had haar getrouwd toen ze al ziekelijk was volgens de dokter t. b. c. in de ingewanden. Zij is altijd een zeer zwakke vrouw gebleven. Och Gods Woord zegt zo, als dat de Heere Zijn volk als wondertekenen op aarde zal stellen. Nu dat is bij velen van Gods volk waar te nemen. Als men ziet op Dirkje Blonk en Betje van Zwieten, en als ik zie op mij zelfs daar ik voor jaren al terug gedurig in het dadelijk gezicht van de dood lag. Maar wij zien dat een mens niet sterft omdat wij ziek zijn, maar omdat onze, van den HEERE vastgestelde tijd, daar is. Want anders bleven zwakke mensen niet leven en sterke mensen stierven niet plotseling, meestal nog in de kracht van hun leven.

Ja zo heeft tot hiertoe de weduwe Van Vliet nog jaren geleefd nadat de Heere haar man had weggenomen, die zo in liefde voor haar zorgde. Maar geliefde, ik moet nog de brief krijgen daar zij de eerste keer in schrijft over het gemis van haar man; maar altijd dat ze het hem zo gunt dat de Heere hem tot Zich genomen heeft. Nu is het wel een vrouw waar ook de vreze Gods in ligt en die o zo graag alleen in haar huisje is en veel in de oudvaders leest. Zij is nu 82 of 83 jaar. Heeft wel iemand die het werk wel voor haar doet, maar is nog graag alleen. Kinderen hebben ze nooit gehad. Wel had zij altijd veel bezoek van de vrienden. Zij is meer een bekommerde vrouw die er zo naar uitziet of de Heere hier haar banden nog eens los mag maken.

Ja geliefde, ik schrijf u dit om u te doen weten dat er meer zijn die alleen zijn en een eenzaam leven hebben. Maar waar de Heere het in alles met Zich Zelfen heeft wel gemaakt. En heus geliefde, dat zou ik u zo gunnen. Dan zou u ook nog alleen kunnen zijn, nietwaar?

Geliefde wat heb ik toch eigenlijk wel eens met veel verwondering hier over liggen denken, dat waar ik zo jaren terug al van u samen hoorde door de oude juffrouw Aalbers, die vroeger in Hasselt gewoond heeft; en ook door De Ridder en zijn huishoudster Gé van Dijk. Toen in die tijd uw kind verdronken is en dat ik u de laatste paar jaar pas leerde kennen en u samen ontmoeten mocht nadat u eigenlijk bij de Kieboom kwam, en die ook bij juffrouw Aalbers kwam. O wat zijn de wegen en leidingen des HEEREN toch wonderlijk met Zijn volk, nietwaar? Het zal wellicht ook wel gekomen zijn doordat uw geliefde man wellicht toen al zo een zwak lichaam had en zijn boerderij had; dus daardoor een druk en bezet leven. Zo zien wij als dat er toch niets bij geval gebeurd. En dan houdt al onze redeneren op en blijft er enkele maar verwondering over.

Nu geliefde vriendin, neem mij niet kwalijk dat ik wat lang heb gewacht. Was ook niet zo erg lekker en heb veel gal gebrakt. Op heden mag het zo naar omstandigheden weer wat gaan. Nu ontvangt u hiermee de zeer hartelijke groeten. Och dat de Heere u maar veel aan de oudvaders mag verbinden en daar uw hart in verklaart mag worden. De oude Knoester van Scheveningen zijn vrouw is in '53 overleden en was toch zo'n lief mens. Maar nu schrijft hij, daarna mag het wel eens zijn dat hij veel in de oudvaders leest, want dan is het hem of hij zijn vrouw hoort praten.

Nu geliefde, moge de Heere u leren en ondersteunen en weest u met de uwen in liefde gegroet. Moge de Heere geven om elkander in de verzuchtingen te gedenken. Dag hoor, met de groeten van mijn zuster en mij van uw zeer geringe vriendin

Annigje Grolleman.

Dag hoor, met de groeten. Hoop dat u lichamelijk nog wat gezond mag zijn. Dag hoor!

A. Grolleman
Eikenlaan 34
HASSELT (OV)

15^e brief.

Hasselt 29 mei '70.

Geliefde vriendin met de uwen!

Daar het toch al een tijdje geleden is sinds ik u geschreven heb en geen bericht terug heb gekregen, zo wil ik toch eens horen hoe dat het zo is. Ja geliefde, dat u te lusteloos zal zijn om te schrijven nu u voor uw gevoel zo eenzaam ben achtergebleven, zo zal ik mij dit heus kunnen indenken. Ook heb ik steeds gedacht dat u wel eens naar de weduwe L. Kieboom zou gaan. Temeer daar zij ook zo eenzaam is. Ja, ze heeft wel haar kinderen om haar heen en die heus wel alles zullen doen wat ze kunnen, daar er liefde was onder elkaar. Maar heb tot hertoe nog niets gehoord dat u daar geweest is. Geliefde, hoe is het zo? Is uw jongste dochter van zeventien jaar, zo u toen meende en schreef, veel bij u thuis. Ja zij zal toch ook haar vader missen. Daarom hoop ik dat u hierin veel meeleven van haar mag hebben.

Maar het allergrootste zal zijn dat u gewaar mocht worden de ondersteuning van Boven. O uw geliefde man zal u toch gewisselijk bij den Heere achtergelaten hebben; en de Heere belooft dat Hij een Man der weduwen en een Vader der wezen zal zijn. O dat de Heere u hierin op Zijn Eigen woord mocht geven te pleiten. Och geliefde, het zal u moeilijk vallen van huis af te gaan, te meer daar u altijd gewend was samen te gaan. Maar als u dit dan niet kan, probeer dan uw hart eens uit te praten op het papier. Een mens heeft toch behoefte aan meeleven.

Laatstleden kreeg ik nog een klein briefje van de dochter van Anna Kieboom en heb haar gevraagd of zij u nog eens op de wilde zoeken. Maar geliefde, wat zou ik u gunnen dat de Heere het met Zichzelven wèl maakte. Daar de Heere alleen maar een hartvervullend Wezen is. Geliefde vriendin, u zal wel niet zoveel bezoek krijgen. Daar er zo weinig meer zijn die men verwachten kan. En zo u weet is Cornelis (van den Oever) al een hele tijd dat die nergens kan komen vanwege de ontsteking in zijn been. Verleden week zijn hier C. Bouwman met zijn beide zusters Mijntje en de weduwe Schouten uit Giesen geweest. Ik denk dat ze beiden wel op de begrafenis van uw man zullen geweest zijn. Hoewel ik niet zo erg goed was mochten wij toch in liefde verenigd samen zijn. Nadien hoorde ik dat de vrouw van Gerrit Bruigom een levenloos kindje had gekregen waar zij nog al erg aan geleden had wegens veel bloedverlies. Zo u weet is hun oudste kind heel ongelukkig. O geliefde, wat heeft de zonde toch al teweeg gebracht, nietwaar?

Hoe mag het met uw dochters zijn die aan spierverslaving lijden? O geliefde, ziende op alles wat uw man afgelegd en wat hij aan gedaan heeft, o dan kan ik enkel maar jaloers op hem zijn. Hoewel mijn hart soms met veel verlangen uitzielt zoals de

Psalmdichter zegt:

*Hoe branden mijn genegenheên,
Om 's Heeren voorhof in te treên.*

Och dat de Heere ons maar los make van de aarde en naar Hem dat alleen alles vervullende wezen ons doel verlangen. O wat heeft Lodensteyn het terecht gezegd:

*Hier beneden is het niet.
't ware leven, lieven, loven;
is maar daar mijn Jezus ziet.*

O dat uw geliefde man nu alle gemis, alle zonde en smart daarover te boven mag zijn. Geliefde nu kan ik niet zoveel schrijven. Voor de Pinksteren was ik ook nogal verkouden geweest en nu verleden week opnieuw kou gevat. Moest veel hoesten maar daar ik niet zoveel koorts had dacht ik, dat het nog wel gaan zal. Maar dinsdag is de dokter toch geweest en moest toen penicillinecapsules gebruiken met een hoestdrank. Ik kan niet anders zeggen dan dat het hoesten wel wat minder wordt maar gevoel mij toch niet erg goed. De Heere weet wat Hij over ons besloten heeft, nietwaar?

Nu hoopt morgen bij welzijn onze zuster uit Rotterdam met haar man te komen en zal Rika dan eens even weg kunnen. Daar ze dit altijd om de beurten deden om dan voor mij en de huishouding te zorgen. Zo kan dit verleden jaar niet doordat onze zuster met haar man toen tien maanden naar Australië zijn geweest naar hun zoon die daar 13 jaar woonde en die ze nog nooit terug gezien hadden. Het was een maand heen en een maand terug met de boot; en zijn toen acht maanden bij de kinderen geweest. Nu wilde ik het helemaal uitstellen nu ik minder goed was. Maar dat hoefde tenslotte ook nog niet.

Met de Pinksteren heb ik toch met zoveel insluiting in Ambrosius gelezen. Zodat ziel en lichaam er door verkwikt mochten worden.

Maar geliefde, nu laat mijn lichaam niet toe om meer te schrijven, dus moet eindigen en hopen dat het een andere keer beter mag gaan. Hopen dat u eens schrijft hoe het met u en de uwen gaat.

Nu wees met de uwen in veel liefde zeer hartelijk gegroet van mij uwe liefhebbende, geringe vriendin,
Annie Grolleman.

Moge de Heere geven om elkander te mogen gedenken. Ook de groeten van Rika. Dat uw zoon uit Bilthoven hier toen geweest is heb ik u toen, meen ik, geschreven. Mag ik nu eens horen hoe het met u is? Ja het zal wel stil en eenzaam zijn, te meer daar u veel zorg over uw man had. O wat was het toch lichamelijk een stumper hé? Maar o dat wonder: *en God zal alle tranen van hun ogen afwissen*. Dag hoor!

16e brief.

Hasselt, 29 oktober '70.

Geliefde vriendin met de uwen!

U zal wel zeggen, nu hoor ik nooit meer wat. Och het is toch niet dat u geheel uit mijn gedachten is. Maar wel denk ik vaak er aan, - hoewel ik weet dat er niets bij geval gebeurd, - en vindt het dan zo jammer, dat waar ik jaren van uw man gehoord heb. Ja toen ik hoorde van het grote leed dat u samen getroffen had toen uw jongetje verdronken is, dat ik uw man en u maar zo kort gekend heb. Hoorde altijd van u door de oude vrouw Aalbers toen uw man daar nog kwam. Of u ook nog omgang gehad heeft met C. de Koning en zijn vrouw Cornelia dat weet ik niet; maar doordat de dochter van de fam. van Dijk uit Zwolle - zij was toen de weduwe Bakker en had in Apeldoorn gewoond nadat de Ridder overleden is - heeft zij nadat haar zuster overleden was de man van haar zuster toen getrouwd en wonen in Hardinxveld. Maar doordat haar ouders in Zwolle woonden kwamen zij zodoende hier ook wel eens met de Ridder, en hoorde dan gelijk van de vrienden die daar zo in uw omgeving woonden. Cornelia de weduwe De Koning is ook nog wel eens geweest. O dat kon dat mens aangenaam praten hé!

Ja geliefde, zo u wel zal opmerken ben ik helemaal verzeild in vroeger. O wat zijn er toch veel van die lieve vrienden weg en wat is er weinig voor in de plaats gekomen. Vandaar dat het zo eenzaam is op aarde. Ja geliefde vriendin, dat zal u ook gewaar worden. Toen uw geliefde man nog leefde moesten de vrienden al van ver weg komen en daar ze ook bijna allen oud zijn en hetgeen waarvoor ze kwamen weggegaan is, daardoor zal u maar weinig bezoek krijgen.

Och geliefde, dat u de God van dat volk tot uw Deel mag krijgen dan krijgt u Zijn volk toe. Geliefde wat zal u daar goed mee zijn in uw grote eenzaamheid. Want dat u uw man heel erg mist kan ik mij zo indenken. De weduwe Kieboom en de weduwe Swets missen ook beiden zoveel aan hun man.

Geliefde vriendin, komt u dan nog wel eens op Werkendam. Ik hoor er weinig van; ik meen dat u er geweest was met de begrafenis van J. W. van de Heuvel; de vader van Henk en de Dina. En dat toen Hermenet er ook geweest was de zondag over. Och, ja ik kan wel begrijpen daar u ook niet zo sterk bent dat u daar ook weer tegenop zie, of ze moeten u brengen of halen. Ja zo kan uw leven niet anders dan eenzaam zijn, temeer daar uw man ook zo zwak was en u jarenlang de zorg had om een zieke man. Wat was het toch een stumper wat zijn lichaam betreft. Daarop ziende is het een dubbele verlossing voor hem geweest en zal u dit uw man wel kunnen gunnen. Maar kan mij ook uw grote eenzaamheid indenken.

Ja ik had wel verwacht dat u zelf eens geschreven had. De dochter Anna Kieboom uit Sleewijk zal zeker nog wel eens komen. Enige weken geleden belde ze bij mijn broer op of ze komen mocht. Rika was daar net en het was toen een paar weken erg druk geweest, dat ze van Werkendam, van Brakel en van Nederhemert en ook nog een auto vol van 's Gravendeel geweest hadden. Ik was zelf erg moe en mijn zuster ook.

Och die tobt zoveel met het eczeem. Zij is dinsdag weer naar de specialist geweest en die zegt dat ze kalm moest leven want dat het uit haar zenuwgestel voortkomt. Nu toen heeft Rika gezegd, dat ze eerst nog wat moest haasten daar het zo druk was en heb haar daarna geschreven dat ze wel een keer komen mocht. Het wordt nu wel weer wat rustiger. Toen ze van Werkendam geweest zijn, Marie Kieboom met haar man en zoon en dochter, kwam die middag Hermenet uit Gouda ook. Dat mocht toch zo gemakkelijk vallen. Het maakt zulk een verschil als ze komen dat ze zelf wat praten of

dat ik het alleen moet doen. O toen Cornelis geweest is, dat mocht toch zo verenigd zijn, was daar geheel van verkwikt. Alida was er ook bij, maar die was erg moe en vond ik er zo vervallen uitzien. Ja ze is ook tachtig jaar, maar het zal mij niet verwonderen als ze voor de laatste keer geweest was. Toen ze verleden week geschreven dat Jan Ome zo ziek was en niet geholpen kon worden en Ai van Doorn was ook erg ziek. O ik werd toen zo verdrietig, het was net of er niets over zou blijven.

Maar geliefde, mocht daarna zo vertroost worden uit Psalm 23. *De God des heils wil mij ten Herder wezen*, enzovoort. O dat zoete dat daar in mee kwam. Zodat de Heere het in alles met Zichzelf wel maakte. En dan die laatste regels:

*Hij sterkt mijn ziel, richt om Zijn Naam mijn schreden
in 't effen spoor van Zijn gerechtigheden.*

O mocht toen zo in de gangen van de vernederde Borg ingeleid worden. Hoe Hij dat spoor der gerechtigheid effen gemaakt had en de verheerlijking van alle deugden Gods. O hoe Hij veracht was geweest en de onwaardigste onder de mensen en dat de zonden van de ganse kerk op Hem gelegd zijn en dat door Zijn striemen ons de genezing geworden is. O daar mocht zoveel zoete vertroosting in meekomen, zodat de Heere het alles met Zichzelf wel maakte en ik aan de Heere genoeg mocht hebben. O dan is het alles goed wat de Heere doet.

Wij hadden deze week een nare week daar er een vrouw die dicht bij ons woont aan de Eikenlaan vrijdagavond door een auto werd aangereden en was gelijk overleden. Zij is gisteren op haar 55e verjaardag begraven. Zij kwam terug van het melken. O moest maar zeggen, het had Rika ook kunnen zijn. En wat onderscheidt ons dan nog. Zij was godsdienstig maar verder nooit wat gehoord. O wat is het erg! *Zo zijt dan altijd bereid, want gij weet niet in welke ure uw Heere komen zal.* Ze hadden nog twee ongetrouwde kinderen, een in de verpleging en de ander die een melkzaak heeft en op trouwen stond. Dan is het voor zo'n man ook erg hé?

Ja, de auto's zijn zo gemakkelijk want men kan voor de deur instappen en is aan geen tijd gebonden, maar o als men dan leest dat er door elkaar negen doden per dag vallen! Wat een zee van ellende voor hen die ze zo thuis krijgen. En dan de stumpers die er overblijven die voor hun gehele leven vaak ongelukkig zijn. Dan wordt het gemak dat de auto meebrengt duur betaald, hé? Ja men leest het dagelijks maar hoe dichter bij het gebeurd hoe meer weet men ervan heeft. En zo is het in alles zo maar wat de Psalmddichter zegt,

Dat het best van onze beste dagen

Baart dikwijls zorg, geeft dikwijls stof tot klagen, enzovoort.

O gelukkig die het leed nog aan hun ziel geheiligd mag worden.

Nu geliefde vriendin, ik heb al zo vaak de pen neergelegd en moet nu eindigen. Ontvangt u hiermee met de uwen de zeer hartelijke groeten van Rika en mij. Uw geringe vriendin,
Annigje Grolleman.

Hoe mag het zo met de dochters van uw man gaan die spierverlamming hebben? Een nicht van de broer zijn vrouw die 8 augustus overleed en die naast ons wonen, die heeft het verleden jaar ook zo in eens gekregen; maar dat is zo droevig en gaat zo hard achteruit. Verleden week dachten ze dat ze zo maar in een klein stukje vlees zou stikken. Die kan ook haast niet praten, erg droevig. O wat heeft de zonde toch al tweegebracht hé? Nu dag hoor!

17e brief.

Hasselt, 15 januari 71.

Geachte en geliefde vriendin met de uwen!

Daar ik van de weduwe Van Leeuwen hoorde dat u daar was geweest. Ja geliefde ik kan mij uw grote eenzaamheid zo voorstellen. Want al gaat u dan nog eens hier en daarheen u komt toch weer in een ledig huis terug. Uw man was, als hij niet in een ziekenhuis lag altijd thuis en het was zo een zorgzame, goedaardige man en daar u hem al zoveel jaren in alles bij moest staan, zodoende is het gemis des te groter. De weduwe Kieboom mist ook zoveel aan haar man daar die ook zo zorgzaam was in alles.

Ja geliefde, zo komen wij allen een keer voor eigen rekening alleen te staan. Gelukkig die dit hier eens in mag leven en gedurig maar weer om met onszelf aan het eind te komen.

Nu geliefde, ik had u al wel eens eerder willen schrijven maar kon dat niet. U zal wel gehoord hebben dat ik vanaf begin november al een of ontsteking heb en wel aan het ene oog daar ik mee zien kan, heb er veel pijn aan geleden. Maar de Heere heeft het gedurig met Zichzelf wel gemaakt. Ja geliefde, had groot verlangen dat de Heere mij weg zou nemen als het in Zijn raad mocht bestaan. En zag er naar uit dat de Heere mij los mocht maken. Maar dat gebeurde niet. Och nu ligt het nog al eens in mijn hart: *Hij brenge over mij wat Hij over mij bescheiden heeft.*

Geliefde, nu is de dokter met een specialist geweest en die zei, het kon nog wel vier maar ook nog wel zes weken duren. Daar het uit de ziekte van het lichaam mede voortkwam. Nu ben ik blij dat ik met de donkere bril op zo onder het lampje wel zien kan en schrijven. Want lezen kan ik niet, maar heb een schoonzuster die goed lezen kan en die doet dit voor mij.

O geliefde, ziende op de verzorging dan kan ik het gedurig niet op, daar die dierbare Borg moest zeggen, dat Hij niets had waar Hij Zijn hoofd op neer kon leggen. Rika was ook helemaal op van de zenuwen. Ze had het zich alles zo aangetrokken. De beide zusters zijn steeds om beurten wezen helpen en vinden dat Rika nu wel iets vooruit gaat.

Nu geliefde moet ik nodig eindigen. Heb al telkens de pen weggelegd. Ontvang u hiermee de zeer hartelijke groeten van mij, uw u liefhebbende vriendin, Annigje Grolleman.

18^e brief.

Hasselt 5 april 71.

Geachte en geliefde vriendin met de uwen!

Daar het nog al eens in mijn gedachten komt u een paar lettertjes te schrijven. Maar u weet hoe dat soms is. Er is zo vaak iets dat tussen beide komt. Hoe mag het zo met u zijn? Ja de eenzaamheid daar u in geplaatst ben sinds dat uw man overleden is, dat blijft. Maar zal de ene keer wel draaglijker zijn dan de andere, maar het leven gaat door. En dat toch vanwege de zonde niet anders is dan moeite en verdriet. Daar u ver weg woont zal u ook niet zoveel bezoek krijgen, wel? Och het grootste zal zijn als de Heere u mag verenigen met Zijn doen. Het zal nog groot zijn als bij uw uitwendig gemis uw inwendig gemis ook nog wat mocht blijven en u dit aan de Heere mag verbinden. Daar dit toch de alleen veilige weg is. Daarbij is het voor ieder zo een persoonlijke zaken. Het mocht zijn dat de Heere dit eens mocht vervullen. Dan zal u Zijn volk toe krijgen. Maar geliefde, de Heere alleen is toch zo een alles vervullend Wezen.

Nu, zelf tob ik nog al door met mijn ogen. Maar mocht het mij verleden week zo een wonder zijn dat ik na al dat getob er nog mee kan zien. Nu gaat schrijven beter als lezen, dat kost meer inspanning. Zondags leest de vrouw van onze jongste broer mij altijd een predicatie voor. Rika heeft geen sterke stem en kan dit niet hoewel zij het graag doen wil. Maar die is ook al van streek vanaf dat ik de ontsteking kreeg en er zo van gebrakt had. Ze was geheel overspannen, heel slecht eten en weinig slapen en ging zo beven. Dat laatste is middellijk nog het meest mogen opknappen, maar verder is zij nog niet zoveel waard. Ja, dat soms een hele zorg geeft. Hoewel ik niet kan zeggen dat ze pijn heeft of bijzondere klachten.

Zo ik uit de verte hoor gaat het met Dirkje Blonk ook terug. Och het is haar wel te gunnen na zo een lijdensweg, daar zij gewis een is, die uit de grote verdrukking komt. Maar o wat zal zij een grote ledige plaats nalaten. Temeer daar het toch al zo eenzaam is op aarde. Daar de Heere meer van Zijn volk wegneemt als dat er bijkomen.

O wat beleven wij toch donkere tijden, nietwaar? Als men zal alles hoort, de uitleving in goddeloosheid dan zijn wij Sodom en Gomorra gelijk geworden. Gelukkig die onder alles door bij de Heere de toevlucht mag hebben.

Verleden week zondag was er bij onze zuster in Rotterdam ingebroken. Dat wel vermoedelijke jongens waren, daar ze door een voorraam in de keuken door gekropen waren. Nu, de portemonnee met ruim 45 gulden was wel weg. Verder een kistje daar ze hun geld in bewaard hadden en waar hun trouwboekje en reispassen in lagen; dat hadden ze meegenomen.

Och zei Rika toen de kostganger vrijdagsavond wegging, nu ben ik toch ook maar alleen. Ik zei: ja kind, als wij niet bewaard worden; wij kunnen toch geen politieagent op dak zetten. Och de Heere heeft ons tot hiertoe voor onnodige vrees bewaard. Maar als men alles zo hoort is het wel een bang van te worden.

Ja geliefde, daar het wel eens ongelijk ligt, zo mag ik soms ook wel eens blij zijn dat de tijd opkort. O dat de Heere mij maar met losmakende genade moge bedelen. Een paar weken terug mocht ik zo zoet en met kracht deze waarheid in leven: *Uw ogen zullen de Koning zien in Zijn schoonheid*. O moest toch zo uitroepen dat dit toch het grootste wonder voor mij zijn zal, als dit vervuld zal worden. O het is toch enkel dat eenzijdige meevallen Gods, daar de Heere het nooit kan doen om iets dat uit mij is.

Nu geliefde vriendin als u lust heeft tot schrijven, doe u dit dan ook eens. Ik hoop dat Leentje van Anna Kieboom u nog wat blijft opzoeken. Daar heel alleen altijd niet meevalt, nietwaar?

Nu geliefde, als ik beter gekund had, zou ik u wel eerder geschreven hebben, maar soms kan alles zo te veel zijn. Ook is het hier nog schoonmaken, maar gelukkig is onze zuster uit Amsterdam hier verleden week een paar dagen voor gekomen. Daar dit veels te veel is voor Rika. En volk om het te laten doen is niet te krijgen en bijna niet te betalen. Nu hoopt onze zuster die zaterdagmorgen weer is vertrokken bij welzijn morgen, dinsdagavond terug te komen en als haar man dan vrijdag of zaterdag bij welzijn komt dan is het meeste klaar; en hoop dinsdagmorgen over veertien dagen onze schoon zuster, de vrouw van onze jongste broer dan mijn kamer schoon te maken. Het is te druk om alles te gelijk te doen. Daar kan ik zelf niet tegen en Rika ook niet. Dus doen ze kalm aan maar het is een weldaad om weer geholpen te worden, nietwaar?

Nu moet ik eindigen en hoop dat u het lezen kan. Nu met de zeer hartelijke groeten van mij, uw geringe vriendin

Annigje Grolleman

Ook de groeten van Rika, hoor.

19^e brief.

Hasselt, 23 september 71.

Geliefde vriendin met de uwen!

Ja doordat ik vanmorgen een briefje van uw zoon kreeg uit Bilthoven, kwam mijn schande zo boven dat ik zolang gewacht had met u te schrijven. Het komt natuurlijk ook wel voort dat wij nooit nog zo een drukke briefwisseling hebben gehad, daar ik uw man maar zo kort gekend had. Ja daar ik door de oude juffrouw Aalbers al zoveel jaren eerder van uw man gehoord had, vond ik het daarna altijd jammer, toen ik uw man eenmaal had ontmoet dat ik hem niet eerder had leren kennen. Maar wij moeten het aannemen als dat er geen ding bij geval gebeurt. Ja heb het ook zelfs altijd graag af willen wachten, daar het toch zo waar is als dat God volk elkaar wel alles gunnen kunnen, maar elkaar niets kunnen geven. En daarom hoe pijnlijk het ook zijn kan zo kunnen toch de teleurstellingen die wij met mensen opdoen, zelfs nog met God volk, de middellijke weg zijn tot nut als de Heere de teleurstelling daartoe wil gebruiken.

Nu geliefde het is nu vrijdagmiddag. Gistermiddag is C. van den Oever met zijn vrouw en de weduwe J. van Vliet Bruigom hier geweest; die haar dochter woont in Zegveld en was al heel wat jaren getrouwd en verwachtte toen haar eerste kind. Ze vreesden eerst dat het kind in het ziekenhuis geboren moest worden; op het allerlaatste mocht het nog meevallen. Ik meen dat ze zei, dat het een meisje van negen pond was. Ja dan kan men toch met de mensen verblijd zijn. Daar jonge mensen toch verlangen naar een kind.

Maar geliefde, ziende op de tijd waarin wij leven dan denk zo vaak aan een neef van ons die in St. Pancras jaren gewoond hadden en daar zijn vrouw van Genemuiden kwam zijn ze, daar hij 65 jaar was, gaan wonen in een bejaardenhuisje. Ik vroeg hem of hij het niet erg vond om zover van zijn kinderen en kleinkinderen af te wonen. Och, zei hij, Annigje, als kinderen klein zijn dan zijn ze vaak heel lief, maar dat zijn ze meest niet meer als ze groter zijn. Dan weten ze het meestal veel beter als hun ouders. En dan wordt men er wel wat los van gemaakt. Och geliefde, hierin is die man niet alleen. Er zijn al wat wegen en omstandigheden toe nodig om ons te doen sterven aan alles buiten de Heere.

Ja geliefde, dan kan ik mij zo indenken dat u ook alleen is met al uw zorgen en verdriet. Daar het uitnemendste van dit leven enkel moeite en verdriet is. Maar moge de Heere het alles willen gebruiken tot aanbinding aan Zijn genadetroon. En dat u achterna nog eens zeggen mag, het is zo goed voor mij verdrukt te zijn geweest. Och dat u veel uw lieve en verstandige man mist en de eenzaamheid u wel eens groot is, kan ik mij o zo goed indenken dat de eenzaamheid u wel eens te veel zal zijn.

Geliefde vriendin, ik heb er niets van gehoord of u op de begrafenis van de weduwe Ravenhorst was. Och die is ook maar kort ziek geweest en heeft een grote ledige plaats nagelaten. O ziende op dat alles wordt het toch zo eenzaam op aarde.

Zij was hier dit jaar nog twee keer geweest. De eerste keer met M. den Breejen, daar de weduwe Swets bij was. En de tweede keer weer met Den Breejen toen Cornelis en zijn vrouw erbij waren. Och ik kon het haar zo gunnen maar zij heeft een grote ledige plaats nagelaten. Heb haar ook jaren gekend en veel liefde van haar gehad. Maar ook dat wordt nu weer gemist.

Na de verjaardag van Cornelis, 14 augustus was ze daar nog een paar dagen gebleven. Maar heeft weer kort daarna die beroerte gekregen waar ze eerst zo vreselijk onrustig was en dat was al niet goed, daar ze toch veel nodig had voor haar hart. O ze klaagde de laatste tijd veel over moeheid. Maar mag nu van alle zonden verlost en nu Hem zien daar ze al zo jong in de arbeid was om Hem te kiezen boven de wereld. O wat zal dat zijn, zoals Gods woord zegt: *en aldaar zal geen nacht meer zijn*, terwijl de

duisternis hier al meer toeneemt. Het wordt een bange, benauwde wereld. Dus kan men ze gelukkig achtten die verlost zijn. O zo zal u uw geliefde man ook menigmaal nastaren.

Nu geliefde, moet ik eindigen. Mijn zuster uit Rotterdam is hier deze week om Rika wat te helpen. Daarom had ik ook Cornelis gevraagd. Want als Rika alleen is kan ik haast geen bezoek meer hebben, daar ze overal zo tegen op ziet. Ze doet haar werk nog wel zo'n beetje, maar ligt verder veel op bed, zo ook met de kleren aan, dat ze er ook zo weer af kan. Woensdagmiddag is de weduwe L. Kieboom geweest, waar ik blij mee was. Och die is erg rustig, en dan zo maar alleen. Zij is een hartelijke en toch missende vrouw. Mocht de Heere haar gemis in haar grote eenzaamheid in- en uitwendig eens vervullen.

Ja geliefde, met mijn zuster is het heel erg tobben en heb daar zo veel zorg over, daar ze menigmaal zo moedeloos is en zegt, *dat ze zo niet leven kan*. Als de Heere haar niet bewaard, vrees ik vaak het ergste. Ze hoeven maar een ogenblik losgelaten te worden en ze zal te veel pillen in nemen, zoals ook C. Bouman heeft gedaan. Dan is het gedaan. O dat doet mij gedurig zuchten:

Laat mij, o Heer' naar het welbehagen

Dat Gij in Uw volk steeds heb getoond

Ook roem op Uw bescherming dragen.

Maar geliefde, de Heere doet toch geen onrecht daar wij in onze diepe val vrij- en moedwillig de vorst der duisternis zijn toegefallen en hebben de duisternis liever gehad dan het licht. Moge de Heere haar omtuinen en voor dat onheil bewaren. Want ziende op mij zelf, dan weet ik ook niet hoe het moet, daar onze beide zusters te oud zijn om mijn verzorging op zich te nemen. Daarbij zijn ze ook getrouwd; de een woont in Rotterdam en tobt al veel met te hoge bloeddruk en de andere woont in Amsterdam.

Och geliefde, moge de Heere geven in te leven om niet bezorgd te zijn over de dag van morgen. Daar wij niet weten wat die dag brengen zal; en iedere dag heeft genoeg aan zijn zelfs kwaad.

Nu geliefde moet ik eindigen. 'k Hoop dat u mij niet kwalijk neemt dat 'k u zo al mijn narigheid geschreven heb. De mensen begrijpen het dan vaak niet dat ik bijna geen een bezoek kan hebben. En durf dat niet, want dan is Rika te druk en te veel alleen; en dat is ze niet vertrouwd om alleen te zijn. Een paar weken geleden zijn ze van die dicht bij u woont, - dat beide dochters zijn van Anna Kieboom, - hier geweest. O dan schaam ik mij gedurig wat ze in haar zenuwachtigheid zegt. En zou de mensen wel zo terug willen sturen. Lichamelijk is ze wel gezond; zij is de laatste paar maanden hier weer een paar pond gegroeid, maar was toch 24 pond afgevallen en niet van te weinig eten, maar enkel van de zenuwen. Dus u kan wel denken dat het zorgvol is. Moge de Heere zich onzer ontfermen. Ik durf niet te zeggen dat de Heere niet ondersteund.

Nu geliefde, ontvangt u hiermee de zeer hartelijke groeten, samen van mij uw geringe vriendin,

Annie Grolleman

20ste brief.

Hasselt, 15 november '72.

Geachte en geliefde vriendin!

Uw brief mocht ik vanmorgen ontvangen, waarvoor mijn hartelijke dank. Ja ik had het Leentje, de dochter van Anna Kieboom gevraagd of ze u de groeten wou doen. Maar toen ik uw brief las gevoelde ik toch als dat dit niet voldoende was. Och ik hoop dat u

van anderen meer meeleven heeft dan van mij. Niet dat ik niet om u denk, maar men wil ook wel eens een woordje van meeleven, hé? Dat u het gedurig moeilijk met uw dochters heeft, dat kan ik mij indenken. Daar wij toch zulke vreselijke tijden beleven en het net is of alle gezag weg is. En dat is in alle lagen van de maatschappij, in gezin, op school, op de kantoren, ja overal, en dat is het meeste bewijs dat de Heere ons verlaten heeft, met Zijn Geest. Deze smart kan zo bitter zijn temeer daar zonder de bearbeiding van Gods Geest niemand bekeerd kan worden. Wij hebben nog wel waarheid in ons arme land, maar moeten de Geest die in alle waarheid zal leiden, zo missen.

Vanmorgen kreeg ik het overlijdensbericht van Gerrit ten Hage uit Middelharnis. Als het die is daar ik de vrienden wel eens over gehoord hebt, dan is de man de zonde nu voor eeuwig te boven. Maar ik kende hem zelf niet. En heb ook geen briefwisseling nooit met hem gehad. Daar de andere vrienden hem wel eens op een begrafenis of gezelschap ontmoeten, zo heb ik het vermoeden dat deze het is. Ja het wordt zo maar eenzaam op aarde en geliefde, het blijft voor ons allen zomaar een persoonlijke zaak. Dat u ook in uw omstandigheden gewaar wordt, nietwaar?

Met mijn zuster blijft het steeds nog maar droevig gesteld. Zo u misschien gehoord zal hebben heeft zij deze zomer van 17 juli tot 10 augustus in het ziekenhuis gelegen. Toen ze terugkwam was haar eczeem zo goed als genezen maar zij had zulke zware tabletten dat ze totaal al haar krachten kwijt was. En nu is het eczeem al weer net zo erg als toen. Och, ik ben er zo verlegen mee, temeer daar haar zenuwgestel, daar dit uit voortkomt, er zo onder lijdt. Zij zou het liefst maar niemand zien. Dat is zo met de vrienden, maar met de familie is het bijna even zo erg. Als er dan toch zo onverwachts nog eens iemand komt, dan probeer ik het altijd maar zo kort mogelijk. Daar ik er toch rekening mee moet houden dat zij zenuwziek is. Ze verzorgd mij wel weer en doet het huishoudenwerk een beetje, maar ze wil veel meer als dat ze kan. En u kan wel denken dat dit onverenigdheid werkt. Daar alleen de onderwerping rust geeft.

Een tijdje geleden mocht ik zo moed scheppen uit de verheerlijkte Borg. Als dat Hem alle macht gegeven was in hemel en op aarde. O kan niet zeggen, hoe dat mijn ziel vervrijmoedigde. O hoe die dierbare Borg in Zijn vernedering zoveel wonderen gedaan had, hoeveel te meer Hij het nu kan doen in Zijn verheerlijkte staat en Hem alle macht gegeven was. O dit duurde zo een tijdje toen ik al maar aangezet werd om te zien op die macht. En daar er niets gebeurde werd ik er zo mee aangevallen als dat het alles beschouwende kennis was. O geliefde daar heb ik het zo bang mee gehad! En dat is doorgedaan totdat ik ook mijn zuster overgaf in het soevereine Gods, als dat de Heere niets aan mij verplicht was. Maar ik aan Hem alles. Toen mocht ik inleven als dat de onderwerping rust gaf. En mocht verenigd worden met Gods doen. En zo ligt het nog enigszins wel zoals de Psalmddichter zegt:

'k Zal Zijn lof zelfs in de nacht,

Zingen daar ik Hem verwacht.

O terugziende hoe het geweest was, mocht ik met Job zeggen: - niet dat ik Job ben hoor, - *met het gehoor heb ik U gehoord maar nu ziet U mijn oog en daarom heb ik berouw in stof en was.* O ik wilde van schaamte wel onder mijn bed kruipen. Och mocht ik Hem blijven verbeiden Die alleen weet wat goed, nuttig en nodig is. Ja ik wou zo nog wel wat meer doorpraten maar moet eindigen. Ontvangt u hiermee de zeer hartelijke groeten van mij uw geringe vriendin,
Annigje Grolleman.

21ste brief.

Hasselt, 1 juni '73.

Zeer geachte en geliefde vriendin!

Als u al de brieven ontvangen had die ik voorgenomen had u te schrijven, dan zouden het er nog wel wat geweest zijn. Ja geliefde zo gaan mijn gedachten nog wel eens over u, hoeveel u uw geliefde man zal missen. Och, hij is hier maar kort en weinig geweest. Toen was hij al zo'n stumper, hé? Maar o wat heeft de Heere uw lieve man door lijden geheiligd. En was hij ook een van die uit te grote verdrukking kwam. Maar nu is hij allang alle leed te boven. O die toch van hen zelfs verlost mogen zijn en daarmee van alle zonden, die altoos maar weer de scheiding tussen de Heere en de ziel maakt. Maar ziende hoe ledig en hoe donker het is, dan kan men het hem zo gunnen. O wat wordt het toch eenzaam op aarde! Gelukkig dat de Heere ons de oudvaders nog tot onderwijs gelaten heeft. Nu kan ik vanwege mijn ogen maar weinig meer lezen, maar de Heere geeft toch steeds in Zijn oneindige goedheid dat het soms mijn hart mag verklaren.

Maar geliefde doordat mijn zuster zo zenuwziek geworden is, dan is het nu voor mij al zo een zeldzaamheid als ik nog eens een poosje van de vrienden een enkele mag ontmoeten. In februari is Cornelis op een zaterdagmiddag met Cees Kieboom nog een poosje geweest en zou twee weken geleden nog weer eens gekomen zijn met M. den Breejen. Maar toen was mijn zuster zo naar zodat ik het niet aan durfde en het af moest schrijven. Nu hoop ik dat ze nog weer wat rustiger mag worden. Tot hiertoe verzorgd ze mij toch goed, maar ik lig toch met een gedurige vreze, *hoe lang nog?* Want als het erger met haar wordt, dan moet ze weg naar Ermelo of naar Raalte. En dan moet ik ook weg. Daar de beide zusters die ik nog heb wel een paar dagen kunnen waarnemen, maar te oud zijn om langer. Dus kan u wel denken dat dit zorgen geeft. En dan is bezoek voor mij om haar te druk daar zij het steeds zo in haar hoofd heeft.

Nu hebben enkele van de vrienden wel aangeboden dat ze mij wel willen hebben om te verzorgen, maar daar ik geen licht over en ook geen vrijmoedigheid toe heb. Dus kan ik niets anders doen dan afwachten. Tot hiertoe heeft de Heere ons nog bewaard en omtuind, maar heb veel bange dagen en nachten meegemaakt, daar mijn zuster gedurig zo moedeloos was, dat ze zegt: *zo kan ik niet meer leven*. Nu heeft ze verleden jaar 3 en een halve week in het ziekenhuis geweest daar ze toen wel rustiger is geworden en tabletten heeft gekregen die het eczeem dat uit de zenuwen voortkwam, veel beter is geworden. Maar de zenuwen op zich zelf zijn nog lang niet beter.

Verleden week mocht 'k moed scheppen uit Psalm 91: *In de benauwdheid zal Ik bij hem zijn*. En daar mocht ik ondersteund worden.

Een poosje geleden mocht ik lezen in Rutherford en was het of mijn hart verklaard werd. Toen ik las in een predicatie over Hebreeën 12: "Wij zullen geen betere weg krijgen, dan de Heere ons vergunt. Hij heeft ons tot lijden geroepen en er is geen steen in onze weg, die daar bij toeval ligt, doch door Zijn wijze voorzienigheid is, want al de wateren gesproken, al de stromen, stormen en stenen, zijn in Zijn boek geschreven." O, toen mocht ik toch weer moed scheppen. Nu geliefde vriendin, ik ben gisteren al begonnen en moet nu eindigen.

Ontvangt u hiermee de zeer hartelijke groeten van mij, uw geringe vriendin
Annigje Grolleman

22ste brief; waarin het overlijden en begrafenis van X gememoreerd wordt

Aan den Heer A. M. van den Bergh,
Gooyerdijk 6,
Driebergen.

Hasselt 10 april 70.

Geliefde vriend en vriendin met de uwen!

Ja ik had al telkens gedacht, ik hoop toch maar dat Van den Bergh schrijft. Och ik ben soms wel eens wat vlug met de pen, wat, denk ik, komt doordat men dan bij elkaar geweest zijnde, als men alleen ligt dan in gedachten samen verder praat. Zal het niet?

Nu, hartelijk dank voor uw brief. Nu dat Cees Kieboom gebromd heeft, daarom moet u zich maar niets van aantrekken want als het nodig, is dan zal ik het zelf wel doen. U weet wel dat ik niet zo verlegen ben en hoop dat de omgang met elkaar het leiden kan om te zeggen zoals het is.

Nu ik was blij dat u vanwege de betrekking toch nog naar het graf was gegaan, maar ziende op uw zwakke hart en dat het zo kort was, moest u wel haast thuis gebleven zijn. Ja ik geloof dat de vrouw van De Jonge er wat mee in de war zat om de vrienden alleen te vragen, daar ze geen ruimte genoeg hadden. Dit vertelde mij de zoon van de weduwe L. Kieboom al gauw. Daar die ook de gewoonte hebben als het kan naar de begrafenis te gaan, of ze wel of niet gevraagd zijn. En heb nog van andere mensen gehoord die geen bericht hadden gehaald maar dachten dat dit vergeten was en vroegen of ze met nog een paar mochten komen. Maar dat vr. De Jong gezegd had, liever niet, daar er geen ruimte voor was. Och, zij heeft er misschien later wel veel narigheid mee gehad, want om zo iets te zeggen dat valt nooit mee. O ja ik heb het X ook zo gegund, daar het zo een dubbele verlossing voor hem zal geweest zijn. Maar heeft weer een grote ledige plaats nagelaten. Had jaren over hem gehoord maar kon hem de laatste twee jaren pas en hield veel van hen.

Woensdagmiddag is zijn zoon uit Bilthoven een poosje geweest, die toen met zijn vader hier kwam. De laatste keer toen zijn vader achter was, hilde hij zo, omdat, zei hij, *zijn vader zo gelukkig en hij zo ongelukkig was*. Ik hoopte toen dat dit uit de ontdekking voortkwam, maar vrees nu dat het meer uit het natuurlijk gemis is. Ja hij zag groot op zijn vader. Maar geliefde vriend, de eigenschappen van honger is om eten te zoeken, nietwaar?

Geliefde vriend het spijt mij dat ik u gewezen het op de predatie van Comrie, dat u er niet in gevonden heeft wat ik u zo gunnen zou, dat u het vinden mocht. U schreef hoe nauw Comrie het gesepareerd heeft, dat de Heere zeer nauwkeurig zal toezien of het om de hemel of dat het om een heilig God te doen is. Och geliefde vriend, dan heb ik wel eens uitgeroepen: *och Heere, ik kan zonder U niet leven*. O de scheiding wordt dan zo in geleefd en dan is het werkelijk niet om de gaven, maar om den Gever.

Geliefde vriend, zal een nauw bevrucht zijn, zoals Comrie dat met een embryo komt te verklaren, wel eens niet moed scheppen uit de overeenstemmende eigenschappen van hen die verder zijn, dan zij het voor zich daarvoor te houden? Ja dan ziet u er bang tegenaan dat Comrie zegt, dat hij geloofde dat er in de hemel zullen zijn, die hier nooit een bevindelijke staatsverandering beleefd hadden.

Ja geliefde vriend, er wordt heel wat afgetobd. Och moge de Heere door het getuigenis van Zijn Geest u moed doen scheppen uit de gelezen eigenschappen. Het boekje van **Saldenus** zal een zeer gewichtig boek zijn. Ja geliefde vriend, ik denk dat u zichzelf de honger zal gunnen, die u vroeger had toen u met dat boekje in de zak en in de schuur zat te lezen. O wat was het er toen nog echt om te doen, nietwaar? O dat de

Heere die ware honger en dorst nog weer eens werken mocht. Daar dit over het geheel zoveel gemist wordt. O als ik dan op mijn eigen leven zie, hoe zo een aangebonden leven ik mocht hebben en hoe het nu is, dan moet schaamte mijn aangezicht bedekken. Ach de werkingen van God geest worden toch zoveel gemist.

Ja geliefde vriend, met dat ik even terug leesde, zag ik dat ik u geen antwoord heb gegeven en waar u toch wel erg mee zat, omdat Comrie zegt *dat er in de hemel zullen zijn die zich geen staatsverwisseling bewust waren.*

Och geliefde vriend, ik denk dat Comrie hier veel gezien heeft op de bekommerde kerk die zo menigmaal een *standsverlies* schijnt in te leven, maar geen *staatsverwisseling* kennen. O wat heb ik vroeger in mijn eigen leven veel de droeve ervaring opgedaan, als het dan eens mee mocht vallen en ik geloven mocht dat het op grond van Gods Woord door de Heere gewerkt was, dat ik dan, als het weer op geteerd was, er pas achter kwam dat ik in die tijd wel van stand, maar niet van staat veranderd was; en zo aan de weet kwam dat ik nog op dezelfde plek zat.

Geliefde vriend, wij zijn er maar goed mee, als de Heere ons met Zijn ontdekkend genadelicht mag bedelen om aan de weet te komen hoe het tussen de Heere en onze ziel ligt. Daar het toch zo een hoogst belangrijke zaak is en ook zo een persoonlijke zaak.

Geliefde vriend, 'k hoop dat u mij eens weinig vatten kan en dat het niet mijn bedoeling is u op een rustbank te zetten. O nee, maar ik zal u zo gunnen dat de Heere u licht mocht geven over hetgeen u wel eens mocht beleven. Maar dat u er wat bij mocht krijgen.

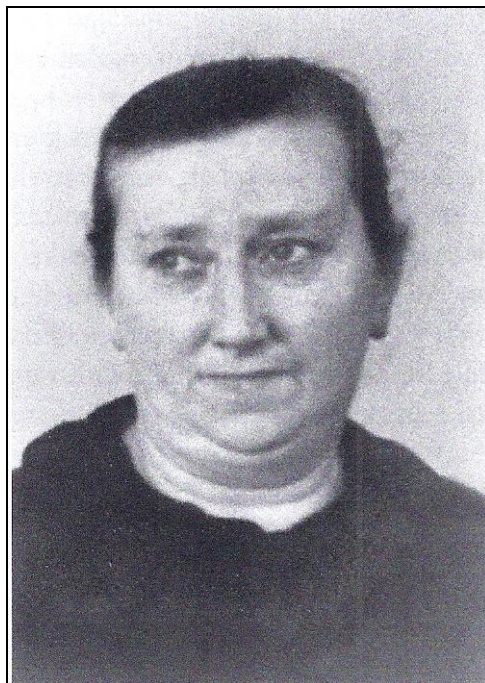
Nu is het zaterdag en moet nu eindigen. Ontvangt u hiermee met uw vrouw en kinderen de zeer hartelijke groeten van mij,

uw u liefhebbende geringe vriendin,

Annie Grolleman.

Ook de groeten van Rika hoor!

12. Johanna Cornelia HEEMSKERK-VAN RIJN, Katwijk

Zie voor volledige tekst: *Met langheid der dagen verzadigd*. UIT HET LEVEN VAN J.C. HEEMSKERK-VAN RIJN. Door J. Mastenbroek.
DEN HERTOOG - HOUTEN

Johanna Cornelia van Rijn werd op 25 april 1888 in Katwijk aan Zee geboren. Haar roepnaam was Han, of Han-chris. Naar alle waarschijnlijkheid werd zij door dominee W. J. van Elden in de Nieuwe Kerk gedoopt, aangezien de Oude Kerk, het bekende witte kerkje, in 1886 gesloten werd. Ds. Van Elden was van 1887 tot 1892 aan Katwijk verbonden.

Han-chris bracht een deel van haar jeugd door bij een niet onbemiddelde oom en tante. Waarom? Dat blijft gissen. Onder de kleinkinderen van vrouw Heemskerk is men de mening toegedaan dat deze oom kapitein ter koopvaardij was. Dat betekende, dat hij veelvuldig langere tijd van huis was. Waren oom en tante kinderloos, zodat vrouw Heemskerk in de ongetwijfeld ruime woning wat aanspraak en gezelligheid bracht? Vast staat dat vrouw Heemskerk daar op tamelijk royale wijze haar jeugd doorgebracht heeft, want later zou een van haar zusters, die het in de wereld niet breed had, haar eens toevoegen: 'Jij hebt nooit armoede gekend.' Bijkomende zaak was, dat die tante keurig Nederlands sprak en niet het platte Katwijkse dialect. Later zou vrouw Heemskerk daar veel gemak van hebben, toen ze vaak op reis was en in grote delen van ons land bij Gods volk logeerde. Dan kon iedereen haar tenminste volgen in wat

ze vertelde.

Op jonge leeftijd kreeg zij kennis aan haar man, **Thomas Heemskerk**, een man van eenvoudige komaf. Die kennismaking nam vastere vormen aan en liep uit op een trouwdag. Die brak aan op woensdag 21 september 1910. Bruidegom Thomas Heemskerk was 24 jaar toen hij trouwde. Hij was in Katwijk aan Zee geboren op 25 oktober 1885. Zijn bruid was ruim twee jaar jonger.

Vier ouders waren bij deze huwelijksvoltrekking aanwezig: Jacob Heemskerk en Agada Oudshoorn, en **Christiaan van Rijn en Arrisina Plokker**. Thomas' ouders waren niet meer zo jong toen hun zoon trouwde: vader Heemskerk was 59, zijn vrouw vier jaar jonger. Ze waren zeer eenvoudige mensen. De ambtenaar van de burgerlijke stand maakte op de huwelijksakte de opmerking dat deze mensen de akte niet ondertekenden, 'hebbende verklaard wegens onge oefendheid niet te kunnen schrijven'. Er werden zelfs geen kruisjes gezet.

Christiaan Van Rijn was nog maar vijf weken tevoren 50 geworden, zijn vrouw telde 44 jaar. Vier getuigen tekenden eveneens het officiële document. Allen waren familie van de bruidegom: zijn broer Willem uit Naaldwijk, metselaar van beroep, zwager Theodorus Bakker, reiziger uit Leiden, Cornelis Ouwersloot, eveneens een zwager en van beroep barbier te Rijnbrug en de Katwijkse groentehandelaar Johannes Oudshoorn, zijn oom.

Thomas Heemskerk behoorde tot de Gereformeerde Kerk, zijn bruid was Nederlands Hervormd.

Op 4 oktober 1911 werd hun eerste kind Jacob geboren. Het jaar daarop, op 20 december, werd een tweede zoon geboren, Christiaan.

Acht jaar later, op 6 november 1920, volgde een derde zoon, Thomas en op 17 mei 1922 werd dochter Arrisina geboren. Drie zoons en een dochter - vrouw Heemskerk zou hen allen overleven. Ook haar man.

Bekering

Toen vrouw Heemskerk 29 jaar (ca. 1917) was, heeft God haar opgezocht. Toen werd ze stilgezet op de brede weg met de woorden uit Prediker 12:1: 'En gedenk aan uw Schepper in de dagen uwer jongelingschap, eer dat de kwade dagen komen en de jaren naderen, van dewelke gij zeggen zult: Ik heb geen lust in dezelve.' Toen ging zij aan haar Schepper, Maker en Formeerder gedenken en naar God vragen. Ze leerde dat er uit haar nooit meer iets goeds voor de Heere kon voortkomen. 'Uit u worde geen vrucht meer in der eeuwigheid.' Dat was de ene kant, die van haar. Maar aan de andere kant was er het woord van Hoséa: 'Uw vrucht is uit Mij gevonden.'

Toen zij jaren later de bewuste rechtvaardigmakende daad beleefde, kreeg zij de woorden uit Psalm 91:16: 'Ik zal hem met langheid der dagen verzadigen, en Ik zal hem Mijn heil doen zien.' Die woorden werden waar in haar leven. Haar leven lang heeft ze ervan getuigd: 'Deze woorden heb ik van de Heere gehad.'

Dat heeft ze ook verteld tegen ds. B. Toes, predikant bij de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Kinderdijk tijdens de laatste ontmoeting die zij met hem had. Dat was in juni 1973. De predikant was aan het einde van zijn leven gekomen en vrouw Heemskerk kreeg uit betrekking op hem de innerlijke begeerte om hem nog eenmaal te ontmoeten. Ze wist van zijn wankelende gezondheid en hoorde dat hij lichamelijk hard achteruitging. Een week voor zijn dood kwam er voor haar gelegenheid om hem nog te bezoeken. Ze vertelde - dominee Toes was toen ook al 81 jaar - dat de Heere haar de belofte uit Psalm 91 had toegezegd. 'Nu ben ik 83 jaar, dominee, en wat de Heere sprak over het met langheid der dagen verzadigen, dat is nu vervuld. Maar nu dat tweede: *en Ik zal hem Mijn heil doen zien, daar zie*

ik naar uit.'

Dominee Toes reageerde letterlijk: 'Wat, wat, wat! Er zijn toch zaken gebeurd? Er zijn toch zaken gebeurd?'

'Ja dominee, en dat zal ik ook niet kunnen ontkennen, maar de woorden 'Mijn heil doen zien', die slaan niet op hier, maar op Boven!'

Dat aan haar jaren vanaf die tijd er nog bijna 27 zouden worden toegevoegd, had ze niet kunnen denken.

Het gezin Heemskerk woonde eerst aan de Burgersdijkstraat. Naderhand verhuisden ze naar een grotere woning aan de Te Brittenstraat 7. Kennelijk was Heemskerk financieel gezien in staat om deze woning aan te kopen. De royale indeling liet het toe om vooral tijdens de zomermaanden een of meer kamers beschikbaar te stellen voor verhuur aan badgasten. Op deze wijze werd nog wat extra inkomen ontvangen. Lang zou die periode niet duren. In 1942 werd door de Duitse bezetter de behuizing aan de Te Brittenstraat en omgeving tot aan de Boulevard toe afgebroken om vrij zicht op zee te krijgen. Zelfs de toren van de Oude Kerk werd tot aan de rand van het dak afgebroken en dit alles vanwege de Atlantic Wall. De Ortskommandant had bevel gegeven om de Oude Kerk tot goothoogte af te breken. Zover is het niet gekomen; het sloopbedrijf brak alleen

De afgeknotte Oude Kerk met een stuk van de Atlantic Wall de toren af. Maar alle bebouwing eromheen moest wijken voor de aanleg van de betonnen muur. Honderden woningen werden gesloopt.

Er werd een ander onderkomen gevonden in een huurwoning aan de Sluisweg 85, die op 1 juni kon worden betrokken.

Thomas Heemskerk man was heel aangenaam in de omgang, maar had een wat gesloten karakter. In 1915 was hij als een van de dertien opvarenden ongewild en passief getuige van een dramatische gebeurtenis aan boord van de zeillogger KW 171, de 'Noordzee', waarop hij als matroos aangemonsterd had. Als gevolg van godsdienstige waanideeën van een van de opvarenden kwamen drie bemanningsleden op gruwelijke wijze om het leven. Overigens werd in het gezin Heemskerk nooit over deze zaak gesproken, hoewel 'het best bewaarde geheim van Katwijk' onder de autochtone bevolking als de geschiedenis met de 'Gekkenlogger' voldoende bekend is. In een van de boeken die deze gruwelijke kwestie beschrijft, wordt Thomas Heemskerk met de naam Leen Guijt aangeduid.

Ongetwijfeld heeft dit voorval grote indruk op Heemskerk gemaakt. Hij was een stille in den lande, van wie zijn vrouw toch goede gedachten mocht hebben aangaande zijn staat voor de eeuwigheid. Als vrouw Heemskerk 's nachts eens een weldaad mocht ontvangen en een bezoekje van de hemel kreeg, hilde zij van verwondering en haar man van jaloersheid. Dan was het wel: 'En scheppen moed uit mijn behoudenis.'

Weduwe

Thomas Heemskerk overleed op 2 november 1945; een week eerder had hij de leeftijd van 60 jaar mogen bereiken. De laatste tijd van zijn leven liep hij als een oude man met een stok. Hij leed ook aan hoge bloeddruk. Toen hij stierf waren de twee oudste zoons al getrouwd, zodat vrouw Heemskerk met haar twee andere kinderen overbleef. Maar ze mocht ervaren: 'Uw Maker is uw Man, HEERE der heirscharen is Zijn Naam.' Door zijn jarenlange ziekte was er weinig inkomen. Toen Thomas stierf, was er letterlijk geen cent in huis. Zijn vrouw wist daarom niet hoe hij begraven moest worden. Die nood dreef haar uit tot de troon der genade. In de dadelijkheid vertroostte de Heere haar met deze woorden uit Psalm 68:14:

*Zij zullen u, van allen kant,
Zelfs uit het allerverste land,
Vereren met geschenken.*

Inderdaad kreeg ze van alle kanten giften, tot uit het buitenland toe. En toen de kerkenraad van de Gereformeerde Gemeente kwam om te condoleren en haar aanbood om de begrafenis te betalen, kon zij zeggen: 'Dat hoeft niet.' De broeders kerkenraad zeiden verwonderd: 'Wij begrijpen er niets van! Uw man is zo lang zonder werk en zonder inkomen geweest!'

Haar reactie was een onderwijzing: 'Maar ik heb ook geen begripsleer, ik heb een geloófsleer!' En het geloof beschaamt niet. Tijdens de condoleance kwamen er vier mensen uit Zeeland om hun meeleven te betuigen. Dochter Arrisina (Sientje) stond naast de kist waarin haar vader lag opgebaard. Ze zag dat die mensen geld in een potje stopten, dat op een kastje stond. Met dat potje ging het als met de olie van de weduwe van Zarfath, het is zolang vrouw Heemskerk in behoeftige omstandigheden verkeerde, nooit meer leeg geweest.

In die tijd had vrouw Heemskerk heel nauwe banden aan 'oude Willem van Gerrit', een visserman die erg in de bekommering liep vanwege zijn zonden. Hij voer op een logger waarop veel kinderen Gods waren, totdat de reder hem overplaatste naar een schip met wereldse bemanning. En juist op die reis sprak de Heere tot zijn ziel, terwijl het aan boord met Gods volk stil in zijn hart bleef. Toen hij aan de wal kwam, ging hij haast elke avond naar vrouw Heemskerk. Men kon hem dan door Katwijk zien lopen met de *Keurstoffen* van Smijtegelt onder z'n arm. Als hij dan bij vrouw Heemskerk binnen zat, klonk het steevast: 'Preekje lezen, Han?' en dan werd na de preek koffie gedronken en nagepraat over wat gelezen was. Vrouw Heemskerk was zo op hem gesteld dat er jarenlang op een kastje een foto van hem stond, naast een foto van de oude Jan van der Marel met z'n grijze ringbaardje. Twee foto's van haar zielenvrienden.

Vrouw Heemskerk las veel. Ze was doorkneed in de oude schrijvers en wist ook vaak daaruit iets op te zoeken. Zelf boeken kopen was er niet bij; ze kreeg ze van haar oude vrienden. Naderhand gaf ze een aantal boeken aan haar kleinzoon, die theologie studeerde en zich voorbereidde op het predikambt. Daaronder waren zowel een (roomse!) uitgave van *De nae-volginge van Christus* van Thomas Kempis, in 1727 te Brussel gedrukt.

Bijzonder voelde zij zich thuis in de boeken van Th. Avinck en Hendrik van Lis. Als ze dan ergens 'Heer' zag staan, nam ze een potlood en zette er uit eerbied een 'e' achter. Ook de *Eigenschappen* en *Het ABC des Geloofs* van Comrie, met de *Kruis Triomph van Vorst Messias* van Hellenbroek en *de Twist des Heeren met Syn Wyngaerdt* van Witsius las ze met smaak voor haar geestelijk leven. Vooral in het laatste boek zien we dat dit doorgegeven werd in de vriendenkring. 'Dit boekje heb ik gekregen toen ik uit dienst ging in het jaar 1919 te Scheveningen van de weduwe Verboom, C. Punt' staat op het schutblad. Naderhand kreeg vrouw Heemskerk dit boekje, dat zich nu in de bibliotheek van haar kleinzoon bevindt.

Geen karig God

In november 1949 verhuisde vrouw Heemskerk naar een kleinere woning aan de Bestevaerweg 14. Op dat adres, in die eenvoudige huurwoning, zou ze meer dan 38 jaar blijven wonen. Ze trok er niet alleen in, haar getrouwde dochter Arrisina, haar schoonzoon Ewoud van der Mark en drie kleinkinderen verhuisden mee. Aan de woning moest het nodige veranderd worden. Van de keuken werd een kamertje

gemaakt en van de schuur een keuken. Op den duur ging het ruimtegebrek zich wreken. Vrouw Heemskerk heeft de Heere menigmaal gesmeekt of haar dochter bij haar in de buurt zou mogen blijven. Het behaagde de Heere om die vele zuchten te verhoren, toen er in dezelfde straat op nummer 37 een huis voor haar dochter en haar gezin vrij kwam. Zo was er toch iemand heel dicht in haar buurt voor het geval dat nodig zou zijn. En dan kon ze voor zolang dat mogelijk bleef, toch op zichzelf blijven wonen. Ze hield van Katwijk.

Arigje de Bruijn-van Maurik (1873-1953), de vrouw van een kolenhandelaar uit Hoornaar met wie ze bevriend was, heeft heel wat keren gesoebat of ze toch bij haar wilde komen wonen. Ze deed het niet en bleef Katwijkse, tot het niet langer meer kon en ze in Gouda terecht kwam. Vrouw De Bruijn had een uitgebreide vriendenkring en evenals vrouw Heemskerk was het ook haar begeerte om met Gods volk te verkeren. Niet om elkaar op te bouwen, maar om de Koning groot te maken. Uit innige zielsverbondenheid wilden haar vrienden vrouw Heemskerk zo graag dagelijks bij zich hebben.

Het heeft vrouw Heemskerk nooit aan iets ontbroken. Haar brood was zeker, haar water gewis. 'De Heere zal voor mij zorgen', zei ze dan. Ze was in geen enkele verzekering, ontving van het werk van haar man geen pensioen en heeft ook nooit AOW willen aanvaarden. Tot het einde van haar lange leven heeft ze uit de hand des Heeren mogen leven. Ze mocht ervaren dat de Heere geen karig God voor haar was, niet in het maatschappelijke leven en bovenal niet in haar geestelijke leven. Gods volk mocht voor haar tijdelijk welzijn zorgen.

Zo zorgde het bevriende echtpaar Noorland-van Haarlem uit Nieuw-Lekkerland van tijd tot tijd voor wat eten. Als Noorland in zijn tuin peen had staan, was een flinke bos voor vrouw Heemskerk bestemd. Voor hij ze in een doos deed om naar het postkantoor te brengen om naar Katwijk te versturen, zocht zijn vrouw de mooiste voor haar uit. Vrouw Heemskerk mocht ervaren wat staat in Psalm 33:18 en 19: 'Ziet, des HEEREN oog is over degenen die Hem vrezen, op degenen die op Zijn goedertierenheid hopen; om hun ziel van den dood te redden, en om hen bij het leven te houden in den honger.' Dat was haar ervaring, zowel in tijdelijk als in geestelijk opzicht!

Van kerken veranderd

Wat haar kerkelijke leven betreft: vrouw Heemskerk behoorde met haar man tot de Nederlandse Hervormde gemeente van Katwijk aan Zee. Voor een viertal ouderlingen bestond groot respect vanwege hun geestelijke leven. De namen van die vier ambtsdragers zijn niet meer met zekerheid te achterhalen; naar werd verteld zouden dat Teun Nijgh, Gerrit Vooijs, Huig van Beelen ('Huig Olie') en Jacob van der Plas (ede Keg') zijn geweest. Ook werden in dit verband Maarten Kuijt, Daan Klein en Teun van Rhijn genoemd. Die mannen gaven vrouw Heemskerk geen vrijmoedigheid om de gemeente te verlaten. Ze zei eens over hen, dat die mannen er meer van geleerd hadden dan zij.

Toch zou ze later de overstap maken naar de Gereformeerde Gemeente te Katwijk. Middellijkerwijs kwam dat door een spreekbeurt die ds. Lamain begin jaren dertig in haar woonplaats vervulde. Deze beminde prediker kwam in 1929 als kandidaat te Leiden. Tot 1932 zou hij aan de gemeente in deze stad verbonden blijven. Thomas Heemskerk had hem al eens horen spreken toen hij nog maar 19 jaar was. Zijn hart ging al jong uit naar de dingen van de eeuwigheid. Toen hij al getrouwd was, hoorde hij deze predikant opnieuw. Uit de dienst thuisgekomen, zei hij tegen zijn vrouw: 'Ik heb nu een man gehoord, die praat net eender als jij!' In die periode, op 8 februari

1931, hield ds. Lamain de eerste dienst in een zaaltje aan de Zeesteeg te Katwijk, achter de Boulevard. Het was een oude schuur of garage waarin 120 mensen een plaats konden krijgen. In die tijd waren er inwoners van Katwijk die elke zondag de wandeling naar het kerkgebouw aan de Nieuwe Rijn in Leiden maakten, om daar ds. Lamain te horen preken. Later is hij regelmatig in Katwijk voorgegaan, ook op zondagen. Dan liep de predikant van Leiden naar Katwijk en weer terug om daar een derde dienst te vervullen. De halve kerkenraad vergezelde hem dan op die weg. Vrouw Heemskerk was dan ook vaak onder het gehoor van dominee Lamain te vinden. Niet iedereen was er gelukkig mee dat een dominee uit een ander kerkverband voet aan de grond kreeg in het door en door hervormde Katwijk aan Zee. Men zag hem als een scheurmaker. Het gebeurde wel dat enkele jonge mensen uit pure vijandschap aan weerskanten van het zaaltje stonden waarin de predikant zou voorgaan. Ze gooiden stenen tegen de deur en beschimpten de kerkgangers.

Toen vrouw Heemskerk eens met dominee Lamain in contact kwam, vroeg hij haar of ze er wel eens aan gedacht had om lid van de gemeente, die hij op 9 januari 1932 daar geïnstitueerd had, te worden. Ze zei: 'Ach dominee, dat zou ik wel graag willen, maar ik wacht tot de Heere mij een woordje tot aanwijzing daartoe geeft.' Ds. Lamain wees haar terecht: 'Dat moet u maar niet verwachten, want als je mag geloven dat je onder de waarheid gebracht mag worden en die waarheid mag toevallen, dan komt de Heere daarin niet te spreken, hoor.'

Vrouw Heemskerk heeft dan ook geen aanwijzing van de Heere daarvoor ontvangen. Toch kreeg ze de vrijmoedigheid om zich korte tijd later als lid bij de Gereformeerde Gemeente aan te sluiten. Moeilijk voor haar was het, dat de vier geoefende ouderlingen die vrijmoedigheid niet kregen, maar lid bleven bij de Hervormde gemeente. Tussen haar en die mannen is er nooit enige verwijdering gekomen. En ondanks alles waarmee ze het niet eens was, bleef ze met respect over de Hervormde Kerk spreken. Toen schrijver dezes (Mastenbroek) haar voor de eerste maal ontmoette in haar woning aan de Bestevaerweg, en haar voor de eerste maal een hand gaf, bleef ze de hand lang vasthouden en voegde hem toe: 'Ik weet niet wie je bent, maar zul je de Hervormde Kerk nooit verachten?' De eerste zin die ze sprak! 'De Hervormde Kerk is de moederkerk na de Reformatie', zei ze eens.

Ds. Lamain behield goede herinneringen aan zijn voorgaan in Katwijk. Van bevriende zijde ontvingen wij het volgende, letterlijk weergegeven citaat uit een preek, die hij in Scherpenisse heeft gedaan: 'Ik heb vroeger in Katwijk zo vaak gepreekt. Ja, die oude vissers daar. Die oude Van der Marel en zoveel van die oude mensen. Als het dan goed ging in dat garagetje waar we preekten, het was maar een garagetje en soms die jongens schopten tegen de deur, dat ze de deur kapot schopten, dat is ook wel eens vroeger gebeurd. Maar daar waren van die oude bekeerde mensen, die nu al jaren in den hemel zijn, en dan snikten ze zomaar onder het preken. En hoe harder ze dan snikten, hoe beter dat ik preken kon. Werkelijk hoor, het was wonderlijk, de overeenstemming in het werk van God!'

In 1953 is zij met een aanzienlijk deel van de gemeente overgegaan naar de Gereformeerde Gemeente in Nederland, ook omdat ze zich daar thuis voelde en zeer verbonden was aan bepaalde leraars en vrienden, hoewel ze altijd 'interkerkelijk' is gebleven. Haar vrienden behoorden ook tot diverse kerkgenootschappen en dat stond haar niet in de weg. Ook haar kinderen kerkten verdeeld: haar oudste zoon Jacob was lid van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Daarna volgde dochter Sientje, die tot de Gereformeerde Gemeenten behoorde. Christiaan en de jongste zoon Thomas waren Nederlands Hervormd. Christiaan had een brood- en banketbakkerij, waarin vrouw Heemskerk, die veel in dit gezin kwam, regelmatig hielp. Zij was bijzonder

gesteld op een kleinzoon van Christiaan, ook een Chris, een kind met het syndroom van Down. Bijna elke zaterdagochtend was hij bij haar. Als zijn overgrootmoeder aan hem vroeg of hij een versje wilde zingen, gaf hij bijna altijd dezelfde Psalm op: '*God heb ik lief*'. Hij kende er maar een paar, maar dit vers heeft vrouw Heemskerk talloze malen met hem gezongen.

Jaren lang ging vrouw Heemskerk na de ochtenddienst de ene week naar de woning van diaken A. de Vreugd aan de Remisestraat 4, samen met twee anderen: vrouw De Vreugd-Klok uit de Vriesestraat en Jaapje de Mol-Ouwehand en de andere week waren deze drie vrouwen bij diens broer J. de Vreugd aan de Remisestraat 3, de koster van de gemeente.

Vrouw Heemskerk was ook bijzonder gesteld op ds. S. de Jong, die van 1978 tot 1986 de Nederlandse Hervormde gemeente van Katwijk aan Zee diende. Als hij haar bezocht - zij was zijn achterbuurvrouw - en hij aan het einde van het bezoek met gebed wilde eindigen, wilde zij altijd een Psalm met hem zingen. Dat deden ze dan samen; was mevrouw De Jong er ook bij, dan werd er met z'n drieën gezongen.

Ook bezocht vrouw Heemskerk de gezelschappen die in de pastorie van ds. De Jong aan de Hogeweg 6 werden gehouden, als weduwe *Zwaantje Westland-Schaap* uit Huizen en weduwe *Baaltje Breen* uit Ouddorp er waren. Het is ook eens gebeurd in de woning van ds. De Jong dat vrouw Heemskerk er was, tegelijk met weduwe *Grietje Verhage-Knape* uit Middelharnis, weduwe Westland en *Jaantje* 'uut de dunen' ook wel: 'Van d'n duunkant' (vrouw *Tanis-Tanis* uit Ouddorp). Bij die ontmoeting was er zoveel stof tot spreken, dat vrouw Heemskerk van 's middags drie uur tot negen uur bleef zitten, terwijl zij had aangegeven om voor het avondeten weer naar haar huisje te gaan. Zij heeft toen buitengewoon mogen spreken uit haar zielenleven.

Sterven van een achterkleinkind

Dominee De Jong had eens een wonderlijke overeenstemming met vrouw Heemskerk met betrekking tot het sterven van haar achterkleinkind. Dit meisje was een kind van haar kleinzoon Gijs Heemskerk en zijn vrouw Hanneke van der Marel. Gijs was een zoon van haar jongste zoon Thomas. Die ouders moesten in 1981 een kindje missen dat drie dagen na de geboorte overleed. Het huisje van vrouw Heemskerk zat, zoals vaak gebeurde, weer eens vol met mensen. Maar toen zij hoorde dat haar eerste achterkleinkind was gestorven, was ze niet meer in huis te houden. Ze wilde naar het sterfhuis. Dominee De Jong zou de begrafenis leiden. Hij zei tegen zijn vrouw dat ze tegen niemand mocht zeggen dat hij op de begrafenis zou spreken ***over het kind van Jerobeam, in wie iets goeds voor de Heere gevonden werd.*** Hij had mogen geloven dat dit kindje Boven was. Toen waren er ook de binnenpraters, die hem bestreden: 'Zou ik niet te hoog hebben gegrepen?' Dat vroeg de dominee zich af door de bestrijdingen van de vorst der duisternis, die twijfel probeerde te zaaien. Toch mocht hij geloven dat de Heere ook in dit kindje, evenals het kind van Jerobeam, iets goeds had gelegd.

Voor de begrafenis zou aanvangen, kreeg vrouw Heemskerk vast te geloven dat haar achterkleinkind een gekende van eeuwigheid was. Ze werd bepaald bij Psalm 43:4, waar staat:

*Die, na kortstondig ongeneugt,
Mij eindeloos verheugt.*

Ja, dat was het voor dit kindje geweest: een kortstondig ongeneugt. Slechts enkele dagen had dat kindje veel moeten lijden. Maar daarna volgde die eindeloze verheuging. Vrouw Heemskerk kon er niet over zwijgen. Ze was voor zichzelf heel

goed gesteld. Ze bleef spreken, niet tot eer van dat kindje, maar tot lof en eer van Hem, Die op dat jonge leventje had willen neerzien met gunstig ogen, op een van eeuwigheid gekocht en gezaligd kindje. Ten slotte zei men tegen vrouw Heemskerk: 'Nu moet u maar ophouden, straks komt de begrafenisbedienaar.'

Het kindje kreeg een koninklijke begrafenis. Wereldse mensen spraken daar met verwondering over. Het was voor ds. De Jong bemoedigend, dat de Heere waarmaakte wat ons de Heilige Schrift leert, *dat in de mond van twee of drie getuigen alle woorden Gods zullen bestaan.*

Naderhand moesten Gijs en Hanneke nog twee kinderen verliezen. En dat gebeurde eveneens op zeer jonge leeftijd. Het ene kindje was zes en een halve maand en het andere vier en een halve maand. Ook voor deze kinderen kreeg vrouw Heemskerk geloof dat hun een beter lot was bereid.

Daarna werden er nog drie gezonde kinderen geboren, tegen alle verwachtingen en uitspraken van de medische professoren in. Gods Naam is immers Wonderlijk!

Beukelman werd dierbaar

In de Gereformeerde Gemeente in Nederland te Katwijk aan Zee was het op zondag doorgaans lezen. Een enkele maal per jaar kwam er een predikant om Heilig Avondmaal te bedienen. Doopsbediening gebeurde in een weekdienst. Vrouw Heemskerk had zo haar voorkeur voor bepaalde oudvaders. Van dominee Joannes Beukelman moest ze eerst niet zo veel hebben. De reden? Ze had in het boek Hollandse geloofshelden zijn portret gezien. Daarop was een bijzonder corpulente man te zien. 'Vreselijk dik, zijn jasje kon niet eens dicht, die man heeft nooit strijd gehad', zei ze. Maar ze moest op haar woorden terugkomen. Want wat gebeurde?

Het was op een tweede kerstdag. Ze had er behoefte aan om naar de kerk te gaan, toen ze eens ergens logeerde. 'Al is het nu leesdienst, of we naar een leraar gaan of naar lezen, als de Heere met Zijn lieve Geest erin meekomt, dan is het een levende bediening', zei ze. Zo kwam ze in de Oud Gereformeerde Gemeente te Papendrecht terecht. Ouderling J.B. Philibert las een preek. Daaronder mocht ze bijzonder gesticht kerken, ze kreeg zielsonderwijs. Na de dienst ging ze met Philibert mee naar zijn huis en onder koffiedrinken vertelde ze wat ze in de kerk had mogen ervaren. Toen vroeg ze ook van wie de gelezen preek was, want dat werd niet afgelezen. 'Van Beukelman', zei Philibert. 'Beukelman, Beukelman?' vroeg ze verwonderd. Toen moest ze voor deze oudvader vallen en vanaf dat moment is deze oude schrijver haar dierbaar geworden.

Ds. L.W. van der Meij kwam in zijn studententijd op zondagavond heel vaak bij vrouw Heemskerk. Zij was een kennis van zijn ouders. Van 1969 tot 1972, het jaar waarin hij in het huwelijk trad, las hij voor haar bij het licht van de petroleumlamp een preek van Beukelman. In de oude druk, want zij zei dan: 'Pas op, vooral geen nieuwe letters, die kun je niet vertrouwen!'

Van preken via een geluidsband moest ze niets hebben. Toen haar eens werd voorgesteld om naar een opgenomen preek op de bandrecorder te luisteren, reageerde ze direct: 'Wég met dat ding, 'k mot geen ingeblikte preek!'

Het sterven van Arrisina

Haar dochter Arrisina van der Mark-Heemskerk werd ernstig ziek. Er bleek geen kruid tegen de ziekte gewassen te zijn. Ze had een zeldzame longaandoening die feitelijk alleen maar in Oost-Europa voorkwam. Een arts in Duitsland beschikte over medicatie, maar niets hielp meer. Ze had het de laatste dagen van haar leven bijzonder benauwd.

Toen ze op 28 augustus 1977 gestorven was, kwamen enkele vrienden uit Kinderdijk condoleren. Eerst gingen ze even bij vrouw Heemskerk langs. Ze zat verblijd in haar stoel. 'Jullie mogen condoleren, en als je daar geweest bent, moeten jullie weer naar mij komen', commandeerde ze.

Sientje lag in haar woning opgebaard, schuin tegenover het huisje van vrouw Heemskerk. Na het condoleren gingen deze vrienden weer terug naar vrouw Heemskerk. Haar huisje zat weer vol mensen, zodat haar eigen kleinkinderen die na het condoleren nog even bij hun oma wilden aangaan, er niet meer bij konden en er voor hen niets anders op zat dan maar weer naar hun eigen woning te gaan.

Zulk soort voorvallen konden de kinderen niet waarderen - altijd weer een huis met volk en dan konden zij er niet meer bij, dat werd ervaren alsof er voor hen geen ruimte was. Dat viel dan niet mee: wel vreemden, geen eigen.

Zo begon vrouw Heemskerk die avond haar bezoekers te vertellen over het sterven van haar zo geliefde dochter. Ze was de dag voor haar heengaan nog bij haar geweest. Haar een kus geven kon niet vanwege de zuurstofaansluiting. Toen gaf vrouw Heemskerk haar een kus op de hand. Sientje werd vertroost uit Psalm 25. Toen zij afscheid van haar dochter nam, zei ze: 'Tot weerziens', daarbij doelend op het hemelleven. Toen zij de straat overstak naar haar eigen huis, kwam de bestrijder op haar af en vroeg haar wat ze nu gezegd had tegen haar stervende dochter. Toen werd ze bepaald bij de woorden: 'Er is één Middelaar Gods en der mensen.'

's Nachts kon ze niet slapen. Ze kreeg overdenkingen over de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan, die zich ontfermde over de reiziger die door rovers was overvallen en halfdood langs de kant van de weg was achtergelaten. Die man was verwond door de wet. Toen hij daar lag in zijn benauwde omstandigheden, kwam de Samaritaan. Vrouw Heemskerk werd in de geest door Christus meegenomen en naar Boven geleid. Zij kreeg veel licht over deze zaak met betrekking tot Sientje, die zij voor de hemelpoort mocht neerleggen. Ze wist dat Sientje het had beleefd *om gewassen voor de poort te mogen liggen*. Ze werd bepaald bij het bekleed te mogen zijn met de klederen des heils en met de mantel der gerechtigheid, die Christus nu Sientje had omgehangen. Zijzelf moest daarentegen haar weg door dit Mesech nog vervolgen. Maar wel mocht ze iets zien van wat haar zoveel malen had bemoedigd: 'Ik zal hem met langheid der dagen verzadigen en Ik zal hem Mijn heil doen zien.' Toen heeft ze dat heil mogen aanschouwen, dat ook voor haar was weggelegd van voor de grondlegging der wereld, naar het vrije en soevereine van Gods welbehagen.

Toen Sientje de laatste adem uitblies, zag haar moeder haar niet langer meer verwond langs de kant van de weg liggen, geslagen door de Wet, maar op hetzelfde moment als waarop de ziel en het lichaam van haar dochter van elkaar gescheiden werden, zag ze Sientje aan de ronde tafel zitten. Ze staarde haar dochter met jaloersheid na en het was opvallend dat, wanneer zij later over Sientje begon, haar gezicht steeds weer opnieuw begon te glanzen. Vanaf het sterven van Sientje vroeg ze haar bezoekers altijd om Jesaja 61 te lezen, het hoofdstuk waar in vers 10 gesproken wordt over *de klederen des heils en de mantel der gerechtigheid*.

Sientje overleed op 28 augustus 1977 op de leeftijd van 55 jaar. Haar man, die op 15 mei 1922 geboren was en twee dagen jonger was dan zij, stierf op 23 oktober 1996. Op de grafsteen staat boven de naam van Arrisina: 2 Tim. 2:19. 'Evenwel het vaste fundament Gods staat, hebbende dit zegel: De Heere kent degenen die Zijne zijn; en: Een iegelijk die den Naam van Christus noemt, sta af van ongerechtigheid.'

Toen Ewoud van der Mark begraven was, werd Psalm 145:6 (berijmd) in de grafzerk gebeiteld.

Ds. Joh. van der Poel kwam eens bij vrouw Heemskerk toen hij, na een aangenaam

gesprek over God en Goddelijke zaken, aan haar vroeg: 'Mag ik je begraven?' Zij had meteen haar antwoord klaar. 'Nee. Ik ga de kerkelijke weg, ik ben van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland.'

Ds. Van der Poel zei: 'Maar jij bent toch m'n zusje?'

'Ja, maar dan hoef je me toch nog niet te begraven?' Ds. Van der Poel kende haar interkerkelijkheid, die haar echter niet van de kerkelijke weg deed afdwalen.

Vrienden uit Middelburg

De schrijver van deze serie *Bekeringsgeschiedenissen* heeft vrouw Heemskerk op bijzondere manier ontmoet met zijn vrouw. Van Zwaantje, Grietje en Jaantje in Ouddorp hoorden we regelmatig over Vrouw Heemskerk. Daardoor viel er een band met haar. De weg er naar toe werd onverwacht geopend.

In de kerk zaten op een zondag mensen uit Katwijk, die enkele dagen in Middelburg bleven. Ze heetten familie De Vreugd. De Vreugd met z'n vrouw liepen enkele dagen later voorbij ons huis. Hij kwam terug en bleef staan, want hij wilde graag naar binnen. Tijdens het gesprek kwam naar voren dat ze in Katwijk woonden. Op de vraag of ze vrouw Heemskerk kenden, antwoordde hij, dat ze vlak bij hen woonde. De Vreugd gaf zijn huisadres met verzoek eens langs te komen en tegelijk bij Han-chris aan te gaan.

Zo gezegd, zo gedaan. Haar deur stond de hele dag open; althans niet op slot. Zoals dat vroeger en nu nog voorkomt op de dorpen. Ze was toen al blind. Als er iemand de kamer binnenkwam ze: 'Wie ben je? Waar komen jullie vandaan?' Ze had een behoorlijk Katwijks accent, met overeenkomsten met de Zeeuwse tongval.

Wij komen uit Middelburg.

'Hoe is het daar?'

Middelburg was vroeger een stad der waarheid, maar nu is het een hoer geworden.

'Jae, dat is hier ook zo en we zijn het zelf ook. Want we leven allen ver van de Heere af, in onze diep vervallen en donkere tijden.'

Toen ontstond een gesprek over onze diepe afval van de levende God in onze val en onze dagelijkse afmakingen. Daarna over de enige Godverheerlijkende Weg van Verzoening met de Vader in de Borg.

Ze vertelde enkele dingen uit haar leven; over de bekeringsweg en de trouw des Heeren. Klaagde over het gemis van Gods volk en van de zaligmakende werkingen van de Heilige Geest.

Aan het eind van het bezoek vroeg ze een kapittel te lezen. Openbaring 14 vers 9 tot het einde. *Over de martelaren en de verlore schare uit de grote verdrukking*. Na het gebed bedankte ze hartelijk en gaf haar vereniging te kennen.

In later jaren, toen ze in Winterdijk was opgenomen, was ze niet meer bereikbaar. Ze gaf soms wel een goed antwoord, maar meest zat ze stil voor haar uit te kijken.

Huize Winterdijk

Vrouw Heemskerk is op 100-jarige leeftijd verhuisd naar Huize Winterdijk in Gouda. Daar werd ze op 16 juni 1988 opgenomen. Het kostte haar heel veel moeite om haar geliefde Katwijk, waar zij een eeuw gewoond had en waaraan voor haar zoveel dierbare herinneringen verbonden waren, los te moeten laten. De tijd was er ook wel rijp voor; haar zoons Jacob en Thomas bezochten hun moeder dagelijks enkele malen en er werd zo veel als mogelijk was, goed voor haar gezorgd. Maar toch - de gebreken van de hoge ouderdom deden zich steeds meer gelden. Zij moest met alles geholpen worden, mede omdat ze niet meer kon zien.

Op een avond kwam Jacob weer bij zijn moeder vandaan en bij thuiskomst zei hij

tegen zijn dochter Klazien: 'Dit kan zo niet langer, dit is zo geen doen meer.' Zijn dochter belde meteen naar Huize Winterdijk en er was in Gods voorzienig beleid ook direct een plaatsje voor haar. Achteraf gezien was Jacob al zonder dat hij het wist aangetast door een dodelijke ziekte. Het jaar nadat zijn moeder in Gouda was gaan wonen, is hij aan kanker overleden. Dat was op 26 augustus 1989. Vrouw Heemskerk was nog in staat om kort voor zijn sterven afscheid van hem te gaan nemen. Met een rolstoelbus werd zij naar Katwijk gereden. Zijn begrafenis heeft zij echter niet kunnen bijwonen.

In dezelfde tijd dat vrouw Heemskerk naar Gouda verhuisde begon ze dement te worden. Ze had ook heimwee naar Katwijk. Ze moest ook wennen aan al die voor haar onbekende gezichten in haar nieuwe woonomgeving. Als haar zoons en de kleinzons haar bezochten en weer naar huis terugkeerden, hoorden zij haar op de gang nog roepen: 'Ik wil naar Katwijk, ik wil naar Katwijk!' Het gebeurde eens dat ze mopperde over het feit dat ze niet meer in haar geliefde Katwijk woonde. Ze wilde terug, hoe dan ook.

Een van de medebewoonsters, mevrouw Van der Starre-Sturris, vroeg toen aan haar: 'Vrouw Heemskerk, is de Heere hier dan niet goed voor je?' Toen draaide ze zich naar deze bewoonster toe en begon haar hele weg te vertellen, hoe de Heere haar geleid had door dit Mesech tot nu toe. Op zulke ogenblikken was ze weer geheel bij haar hart en mocht ze roemen in de Heere.

Naderhand kreeg zij een plaats op de afdeling Rustenburg, een afdeling voor mensen die behoorlijk dementerend waren. Maar van 'rust' was doorgaans geen sprake. Ook zij moest in deze weg

Vrouw Heemskerk heeft ook veel begrafeningen van het oude volk bijgewoond. Toen ouderling Krijn van Gorsel in Sint Maartensdijk begraven zou worden, werd ze naar deze Zeeuwse stad gereden. Met **vrouw Van Mullem**, die eveneens in Huize Winterdijk haar laatste jaren heeft doorgebracht, sprak ze in de auto uit het leven der genade. Het was opmerkelijk dat ds. G. van de Breevaart, die aan de rouwplechtigheid leiding gaf, op de preekstoel alles naar voren bracht wat vrouw Heemskerk in de auto had besproken.

Vrouw Heemskerk kreeg in Huize Winterdijk een liefdevolle verzorging. Eens op haar verjaardag zongen de aanwezigen haar toe. Toen de mensen weer naar hun kamer teruggingen, liep ze in de gang en zong ze ineens Psalm 42:1 uit de berijming van Datheen:

*O Heer', wanneer komt die dag
Dat ik toch bij U zal wezen
En zien Uw aanschijn geprezen.*

Op zulke ogenblikken ging haar ziel uit naar wat haar eeuwig te wachten stond. Dan viel Katwijk weg, ja dan viel alles weg en mocht ze met de Heere verenigd zijn en met Zijn doen, dat enkel majesteit is.

Ook citeerde zij heel dikwijls de volgende regels van een bekend gezang van Hieronymus van Alphen:

*Eens zullen wij met Jezus leven;
Dan voelt, dan kent men geen verdriet.
Dat uitzicht moet ons nooit begeven;
Zij, die geloven, haasten niet.
O zaligheid, niet af te meten,
O vreugd, die alle smart verbant,*

*Daar is de vreemd'lingschap vergeten,
En wij, wij zijn in 't Vaderland!*

Op 17 oktober 1997 overleed Thomas Heemskerk. Zijn moeder heeft dat niet meer beseft. Thomas was een aantal jaren ouderling in de Hervormde Gemeente en was kerkelijk zeer betrokken. Voor zichzelf was hij erg gesloten, maar het was bekend hoezeer hij bezet was met de dingen van de eeuwigheid. Zeker toen hij ernstig ziek werd, heeft hij het geestelijk erg moeilijk gehad. Hij was dag en nacht roepende tot God en hij kon Psalm 69 nazeggen: 'Mijn keel is hees, zij is van droogt' ontsteken.' Als hij bij zijn moeder de kinderen Gods hoorde spreken, had hij in zijn eigen waarneming niets van dat leven. Toch heeft hij wel eens vrijmoedigheid gekregen om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal, waar hij overigens hoog tegenop zag.

Sterven en begrafenis

Op 22 Maart 1998, 's middags om half vier, brak voor vrouw Heemskerk haar stervensuur aan. In haar goede dagen had zij eens tegen vrienden gezegd: 'Ik mag wel eens over de dood heen kijken. En dan is het goed, dan is het rond.' Ze werd bijna 110 jaar oud.

Haar begrafenis werd geregeld door haar kleinzoon Th. Heemskerk. Het sprak vanzelf dat zij in Katwijk ter aarde zou worden besteld. Er werd gelegenheid tot condoleren gegeven in Huize Winterdijk. Van alle kanten kwamen mensen om de familie te condoleren en om een laatste blik te werpen op de overledene. In het condoleanceregister stonden 144 namen van belangstellenden, uit alle windstreken van ons land: uit Urk, Kootwijkerbroek, Werkendam, Maartensdijk, Barneveld, Poortvliet en Lienden, om maar enkele plaatsnamen te noemen. Niet iedereen heeft het register getekend en ook waren er echtparen van wie alleen de man of vrouw had getekend, zodat het aantal bezoekers rond de 200 is geweest. Onder hen waren ds. A.J. Wijnmaalen, ds. L.W. van der Meij, P.H. Duijzer uit Brakel en ir. B.J. van der Vlies uit Maartensdijk, die haar jarenlang om de veertien dagen op zaterdagavond heeft bezocht.

De rouwplechtigheid op vrijdag 27 maart kon niet in het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente in Nederland te Katwijk worden gehouden; zoveel belangstellenden kon dat gebouw niet bevatten. Daarom kwam men voor de begrafenis zou plaatsvinden samen in het Hervormd Kerkelijk Centrum Het Anker aan de Voorstraat 74. Daar stond zij opgebaard; de kist werd daar geopend voor de vele vrienden die nog een laatste blik op het gezicht van de geliefde overledene wilden werpen.

Ds. F. Mallan las Psalm 91, waarvan de laatste twee verzen luiden: *Hij zal mij aanroepen, en Ik zal hem verhoren; in de benauwdheid zal Ik bij hem zijn; Ik zal er hem uittrekken en zal hem verheerlijken. Ik zal hem met langheid der dagen verzadigen, en Ik zal hem Mijn heil doen zien.*

Na de rouwplechtigheid ging men onder plechtig klokgelui van de Nieuwe Kerk lopend naar de begraafplaats, waar zeer velen zich hadden verzameld die haar de laatste eer wilden bewijzen. Onder doodse stilte werd de kist op de schouders naar het graf gedragen. Zij werd bijgezet in het keldergraf van dochter Arrisina en haar schoonzoon Ewoud van der Mark. Niet bij haar man, wiens stof in een onbekend zandgraf werd begraven op de oude begraafplaats.

Aan de groeve werd het woord gevoerd door ds. S. de Jong en ds. Mallan. Na hun woorden werd, zoals vrouw Heemskerk dat zelf nog had aangegeven, Psalm 43:4 gezongen. Voor vrouw Heemskerk was het waar geworden dat zij is opgegaan tot

Gods altaren en dat zij, ondanks haar zeldzaam hoge leeftijd, die toch maar een *kortstondig ongeneugt* bevatte, eindeloze verheuging mocht ontvangen.

Na deze droeve plechtigheid ging men terug naar het Hervormd Kerkelijk Centrum, waar ds. D. Heemskerk, kleinzoon van de overledene, de nabegrafnis meditatief afsloot.

Drie brieven aan Betje Duijzer

Zeer geliefde vriendin, kinderen,

Hoe gaat het met u op zo een hoge leeftijd? En hartelijk gefeliciteerd met de kinderen. Ik had eerder geschreven maar hoopte uw aangezicht te mogen zien. Maar had niemand die mij weg bracht. Ik was wel erg moe maar had het toch gedaan en het kon het laatste keertje wel wezen.

O geliefde vriendin, de Heere schenke u Zijn nabijheid. Die lieve David mocht zo zeggen: Heere, als de ouderdom daar is, verlaat mij niet en begeef mij niet. Dat u met dat giftje bedeed moge worden. Wat onderscheidt ons nog, geliefde vriendin, dat de Heere onze blinde ogen heeft willen openen en ons getrokken heeft uit eeuwige, soevereine liefde uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht. En door dat licht onze duisternis te leren kennen als een verdoemelijk Adamskind. En dat het lieve Wezen een weg uitgedacht heeft in die stille eeuwigheid om Zijn dierbare, enige Zoon te willen zenden voor die diep gevallen Kerk die van eeuwigheid in Zijn hart was besloten. Als hij daar een indruk van krijgt, dan maar bewonderen.

Daar had ik deze zondag niet, maar die vorige, had ik nog zo makkelijk mogen lezen in Justus eermeer, en kreeg 's avonds erge krampen in de bloedvaten en ik had het vanbinnen en buiten benauwd, en kreeg te zuchten. Vroeg: *Heere, wat zal ik doen?* Je bent altijd alleen, zou ik de kinderen vannacht bij mij nemen?

En geliefde vriendin, toen dat dierbare in mijn hart kwam: 'En Ik gestadig bij u zijn in al uw ongenugten', daar kwam zoveel liefde en geloof mee mede dat ik zei: 'Kinderen, gaan jullie maar naar huis, sluit mijn deur maar en neem de sleutel maar mede.' Wat een omkering als hij een mosterdzaadje geloof krijgt, dat werkt een kinderlijk vertrouwen. En moge zo de nacht in en 's morgens die woordjes: 'Nu heeft Hij Zijn gerechtigheid zo vlekkeloos en ongeschonden voor 't heidendom ten toon gespreid.'

O, geliefde vriendin, dat vlekkeloze Lam Gods en dat rantsoen en dat voor doorbrengers en schuldige Adamskinderen, o, wat kreeg ik een bukkend hart. En nu gaat het weer een beetje. Ben heel die dag bij jullie geweest. Ik hoop dat de Heere nog enkele daagjes moge sparen, misschien bij leven en welzijn dat wij elkander nog eens mogen zien.

Mijn hartelijke groeten en kinderen van uw geringe liefhebbende vriendin.

Ik hoop u nog wel eens een visje te sturen.

2. Een volgende brief, gestempeld 17 september 1963.

Zeer geliefde vriendin en kinderen,

Wat zijn des Heeren goedertierenheden en lankmoedigheden toch oneindig groot tegenover een diep gevallen mens. O geliefde vriendin, als ik daar een indrukje van zou krijgen, dan zou hij niet laag genoeg kunnen bukken. Maar dat zijn wij kwijt geworden in onze diepe val en de mens gaat maar door. O geliefde vriendin, 't is nog eeuwige, soevereine liefde als de Heere een mens op komt te zoeken en blijft opzoeken. Daar heb ik een indrukje van gehad op mijn ziekbed. Was zo laag afgelopen en dacht: dat is sterven en niet te kunnen sterven. O geliefde vriendin, van

achteren zag ik dat die God om eigen schuld zo mij met één slag zou wegslaan. O geliefde vriendin, en toen het hopeloos was kwam mijn dierbare Borg met Zijn bloedwonden en daar mocht ik als een arme, vol zweren en etterbuilen, in schuilen. En toen die liefde, dat was maar een wegonderen.

Toen heb ik de Kerk 's nachts zo dierbaar bij mij gehad. Als hij een kruimeltje leven heeft, wat is het dan een (wonder). Jullie waren ver bij mij vandaan, maar heb je toch veel bij mij gehad en nu kan ik niet schrijven, (vanwege) mijn hoofd en ogen. Maar nu zal toch een paar lettertjes doen. (Ik) had niet gedacht dat ik beter zou worden, maar de Heere heeft nog geen lust in mijne dood, maar daarin dat wij zouden bekeren en leven.

Ik hoop, geliefde vriendin, als wij het nog beleven mogen, elkanders aangezicht nog te zien. Met de warmte kan ik niet reizen.

En nu mijn hartelijke en in liefde groeten en kinderen en bekenden de hartelijke groeten van je vriendin in de woestijn, dank voor uw brief.

3. Op 23 januari 1963 ontving **Betje Duijzer** opnieuw een brief van vrouw Heemskerk. Haar zoon Piet Duijzer stuurde deze brief naar zijn moeder door; zij was gelogeerd bij de heer D. Bruigom aan de Maasdijk te Nederhemert.

Zeer geliefde vriendin en kinderen,

Uw brief ontvangen; mijn hartelijke dank. O geliefde vriendin, wat zijn de bemoeienissen des Heeren toch groot over een ellendig volk die het niet anders als verzondigen naar dat soevereine eenzijdige Godswerk. Ik wilde geloven dat u jaloers was op onze vriend, je zit zo dicht bij hem en het is nog een eenling van eeuwigheid en nu moet je toch denken dat uw brief kwam dat ik met jullie zat te praten, want jullie twee zijn één en nu zal ik maar schrijven hoe het bij mij was. Ik zei: *Heere, die lieve vriend heeft een beurtje gehad, zou het voor mij ook nog kunnen?*

Want, geliefde vriendin, als je wat van die liefde gesmaakt hebt, en je komt in 't gemis, o, dat is zo smartelijk en de Heere schenke het u ook nog eer dat u deze lage aarde gaat verlaten. Maar de Kerk heeft een wachttijd. Het deed mij zo jaloers wezen en was blijde dat die dierbare Heilige Geest nog werkt, want dat is wat groot in onze diep vervallen, donkere tijden die wij beleven. En geliefde vriendin, nu valt er zo in mijn hart: 'Houd moed, Godvruchte schaar.' Hij is die getrouwe Voleinder van Zijn eigen werk. (Het) zou wat groot zijn, als wij nog een beurtje mogen krijgen en dat kan enkel om Zijn dierbare verbond, en zoen- en kruisverdiensten van Zijn geliefde Zoon. De Heere vervulle alle de begeerten van uw harte. Als dat wonder nog zou mogen gebeuren, nu geliefde vriendin, ik heb maar geschreven zo het in mijn hart was. Vele lieve groeten en gedenk mijner in uw eenzaamheid en verzuchting. Doe hem hartelijke groeten en allen die Sion niet gram zijn, van je vriendin.

Drie brieven aan het echtpaar Noorland

(1) Op 2 maart 1970 werd de volgende brief afgestempeld, die zij schreef aan het echtpaar Noorland in Nieuw-Lekkerland:

Geliefde vrienden te samen,

Uw brief ontvangen en was blijde iets van u te horen, maar niet wetend dat u niet goed was. O geliefde vrienden, de mens overdenkt zijn weg, maar de Heere bestuurt alles naar Zijn raad, en hopende dat de Heere u beiden nog moge sparen voor elkander en

voor de Kerk. Want het wordt zo ledig op aarde en benauwd. Ten ware, zegt de Kerk, de Heere ons een Hulpe geweest ware, wij zouden in onze druk van binnen en van buiten vergaan. (...) Lammert [Horst, een van de vrienden, JM] was donderdag bij mij. Ik was toch blij, hij is net een vader voor mij. 's Avonds deed hij nog een gebedje; wij waren samen even gebroken, als dat harde hart nog eens breekt.

Nu, geliefde vrienden, ik hoop beterschap en dat (we) dan elkander nog eens mogen ontmoeten (en) de Heere de weg nog moge banen.

(Ik) heb Pannekoek nog horen preken in Sint Annaland. Daar is nog een kruimeltje liefde onder elkander. Wat onderscheidt ons dan dat lieve Wezen nog moed en kracht komt te schenken. (Ik) heb veel in het gemis verkeerd, alles donker om mij heen; bij tijden en ogenblikken nog wel eens een noodschreeuw mogen doen. Wat is de mens arm, blind, ellendig en naakt van zichzelf.

Op een morgen sloeg mijn Bijbel open en ging lezen, maar toen Psalm 121 (las), ging naar binnen. O geliefde vrienden, toen ben ik weggezonden, aan zulke doorbrengers. O, dat grote wonder en (het) grootste wonder dat Hij mijn ziel zou bewaren. Maar (Psalm) 120 is voorafgegaan.

O geliefde vrienden, de Heere verwaardige u om maar een bedelaar te mogen gemaakt worden. En als die grote Hij een woordje spreekt, dan is onze zieke ziel genezen. Als wij onze ziekte maar gevoelen.

Nog hartelijk bedankt voor uw brief, de kinderen de hartelijke groeten en wees samen in je binnenkamer den Heere bevolen en nogmaals hartelijke groeten die Sion niet gram zijn, je samen h. groeten van uw liefhebbende, geringe vriendin.

(2) Op **16 maart 1970** werd de volgende brief uit Katwijk naar Nieuw-Lekkerland verzonden:

Geliefde vrienden en kinderen,

Daar het des Heeren Zijne goedertierenheden en Zijne lankmoedigheden nog mogen zijn over een diep gevallen Adams geslacht, die goedheid des Heeren is toch zo groot, nietwaar? (Nu) jullie nog weer in uw huisje mogen komen en voor mij weer erg ledig, maar geliefde vrienden, (ik) ben op het ogenblik toch weer een beetje beter; heb toch zo erg in mijn hoofd geweest en zat de hele dag met mijn ogen dicht. (Ik) heb een dag gehad dat ik in Gods Woord niet kon lezen en dat deed mij pijn. Dan las ik maar een stukje uit mijn hart en nu gaat het weer een beetje.

O geliefde vrienden, nu zou ik het wel willen om eens te komen, maar met de winter zie er zo tegenop, met de reuma. (Ik) ben erg pijnlijk, kom heel de (dag) de deur niet uit. Wij zullen nog hopen als het een beetje bij leven en welzijn naar het voorjaar gaat. Een daagje dat zou misschien nog gaan. Hier is een wollen das van (een) man achtergebleven. Hij is toch niet van Dik? Schrijf dan even, dan kan ik hem oversturen. Wat (een) kostelijke waarheid hebben wij nog mogen horen. (Ik) heb er veel over mogen denken, 't was of dat hij 's middags bij ons geweest was en of hij uw dochter Jansje haar woorden gehoord had, want hij zei 's avonds nog **hoe dat er voor de Joden nog een belofte lag en die zouden nog toegebracht mogen worden**. Justus Vermeer zegt in zijn prediciën dat de heidenkerk zo jaloers zou wezen dat daar ook nog velen van toegebracht zouden worden. Wat zou dat groot zijn; *dan zou de Heere aan Zijn eer komen en nog verheerlijkt worden en de ziel zou er goed mee wezen*.

Nu geliefde vrienden, het beste samen en hopende tot ziens. Mijn hartelijke groeten te samen en kinderen van uw liefhebbende geringe vriendin, ook nog de groeten van Lammert.

(3) Met als datum **19 september 1970** kwam de volgende brief bij Noorland en zijn vrouw aan:

Geliefde vrienden en kinderen,

Daar het des Heeren Zijne goedertierenheden nog mogen zijn dat wij nog zijn en redelijke wel, hoewel onze oude dag wel spreekt. (Ik heb) uw pakje ontvangen en daarvoor mijn hartelijke dank. Ook uw dochter hartelijk dank voor al de moeite. En geliefde vrienden, nu gaat het weer avondjes krijgen, hopende dat jullie bij leven en welzijn eens komen mogen.

Hier is in oktober (ds. A.) van den Berg een zondagje, ik meen 17 oktober. 't Is nog wel vroeg dat ik u schrijf, maar hoop dat u dan tegen die tijd een kaartje mag schrijven, alles bij leven en welzijn. Heb van (ds. J.W.) Slager een mooi boekje gekregen, twee preken staan erin en levenservaringen.

Wij hopen, oude vriend dat u het ook nog lezen moge. Heb zondag makkelijk mogen lezen, ook uit de catechismus; was nog met een verbroken harte, dat is nog een giftje want wij hebben een hard hart. Als het nog eens week gemaakt moge worden, wat is dat nog groot. Niet om op tranen te bouwen, maar daar staat toch in Gods Woord: *zij zullen komen met smeking en geweën*. Ds. Slager gaat (een) klein beetje vooruit, was er blij mee, 't is toch al zo ledig op aarde en hij is een zielevriend van mij en ook van jullie.

Vrouw Reewijk heeft een dochter; zij kwam op maandagmorgen gedag zeggen. Dokter zei dat zij niet thuis geholpen kon worden, en zij riep maar: kom er niet door, en wenen. Ik kreeg haar op mijn hart, het was of ik de barensweeën gevoelde, want zij lag voor die grote eeuwigheid. En toen viel er zo in mijn hart: *Het zal wèl zijn*. Maar zei: Heere dat is zo naar mij; ja en dat was voor de Sunamitische, en (ik) vroeg of ik het nog een keertje kreeg. En dat was met kracht, dezelfde woorden. En toen is het kind ook geboren (...).

Nu geliefde vrienden, wij zullen hopen tot ziens en mijn hartelijke dank en groeten te samen van uw geringe vriendin, de kinderen en Jansje ook vooral hartelijke groeten.

Brief aan Dirk de Jong. Zie *Bekeringsgeschiedenissen van vrouwen*, deel 6

Geliefde vrienden en kinderen.

Geliefde weduwe, kinderen,

Nog hartelijke deelneming van het overlijden van uw man en vader. De Heere moge uw verwaardigen om u te ondersteunen en uw hulp te mogen verwachten. Die in zijn woord zegt: *dat Hij een Man der weduwen is en een Vader der wezen*. En als u dat de beurt moge vallen, wat zou dat een groot wonder wezen, zij het voor het eerst of bij vernieuwing.

U bent een deel uit uw leven kwijt. Die het ondervonden heeft voelt er iets van. O wat zal het voor hem geweest zijn. Hij is gegaan naar die plaats waar geen inwoner zal zeggen dat hij ziek is. Daar rusten de vermoeiden in vrede. O wat een verwaardiging om verlost te mogen wezen van een lichaam der zonde en een moeilijk lichaam. Dat was de oorzaak van de zonde als hij er een indrukje van moge krijgen. Dat is niet om uit te spreken. Hij is uit het Mesech der ellende verlost en wij zijn nog in de woestijn.

De Heere moge u verwaardige en de kinderen dat deze roepstem nog aan het hart geheiligd moge worden om nog de tijd waar te nemen, terwijl wij nog in het heden der genade zijn. Ik had wel willen komen op de begrafenis, maar had geen gerei en was

erg pijnlijk van de reuma en de ouderdom gaat dan ook meedoen.
Ze zijn elkander gauw gevolgd, onze lieve oude vrienden; Betje¹⁸ bedoel ik.
Mijn hartelijke groeten van een gering mens en sterkte in uw wegje.

¹⁸ Betje Duijzer stierf 19-1-1970